ВСЕМИР

1963

N11

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

На сторінках нашого журналу ви мали нагоду познайомитися з багатьма цікавими творами. Вперше в Радянському Союзі «Всесвіт» надрукував переклади романів і повістей: К. Занднера «Нещадна ніч», О. Ханчерліоглу «Велика риба», А. Кроніна «Могила Хрестоносця», А. Стіля «Кохати будемо завтра», Д. Т. ді Лампедузи «Гепард», Е. М. Ремарка «Чорний обеліск» та «Ніч у Лісабоні», Д. К'юсак «Літо в Берліні», А. Креспі «Сигарета», С. Лема «Зоряні щоденники», Т. Сіменона «Брати Ріко», Дж. Голсуорсі «Лицар», М. Дрюона «Скандал у Марселі», В. Кеппена «Оранжерея», Е. Колдуелла «Лампа горить цілу ніч», В. Мінача «Дзвони вістують день», У. Фолкнера «Старий» і багато інших.

Ми й надалі будемо друкувати найцікавіші твори світової літератури, знайомити вас з громадсько-політичним, літературним і мистецьким життям за рубежем.

Ми радимо всім читачам завчасно потурбуватися про передплату на новий, 1964 рік, бо В РОЗДРІБНИЙ ПРОДАЖ «ВСЕСВІТ» НАДХОДИТИМЕ В ДУЖЕ ОБМЕЖЕНІЙ КІЛЬКОСТІ. Передплачувати «Всесвіт» можна на рік, на півроку, на три місяці — за бажанням читачів, але, звичайно, річна передплата є найкращою гарантією безперебійного одержання журналу. Передплату на «Всесвіт» приймають без будь-яких обмежень всі контори «Союздруку», поштові відділення, уповноважені по передплаті на підприємствах, в колгоспах, установах і учбових закладах. Про кожний випадок відмови прийняти передплату на наш журнал просимо негайно повідомляти редакцію.

Редакція журналу „ВСЕСВІТ"

№ 11 (65) листопад 1963

РІК ВИДАННЯ ШОСТИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

ЖАН РУС. **Перша пісня миру. Гірник. Мати. Третя пісня миру. Воскресіння людини. Шахтарки.** Вірші. **Болівіє, кров'ю твоєю пишу!** Поема. 3

Жан Рус (в перекладі — «Іван Росіянин») — псевдонім болівійського прогресивного поета індійця, активного діяча робітничого руху, автора кількох поетичних збірок. Поезії Жана Руса українською мовою друкуються вперше.

СВЕТОСЛАВ МИНКОВ. **Патент САС.** Незвичайна розповідь у дев'яти гротесках. 28

Чудовий майстер сатири, болгарський письменник Светослав Минков (нар. 1921 р.) автор кількох повістей і романів («Автомати», 1932 р.; «Друга Америка», 1938 р.; «Мадрід горить», 1936 р.; «Посилка з Америки», 1950 р.), численних оповідань та десятків казок для дітей.

У своєму памфлеті «Патент САС» письменник засуджує політику верховодів імперіалістичних країн, які намагаються зламати опір народів, зробити людей бездумними і слухняними виконавцями планів розв'язання нової війни.

ФІЛІП ОЛСТОН СТОУН. **Тікати нікуди.** Роман. 73

Філіп Олстон Стоун написав цей роман, бувши студентом Гарвардського університету (1959 р.). Це перший твір молодого письменника, якого цікавлять гострі соціальні проблеми сучасної Америки.

СТАНІСЛАВ ЛЕМ. **Казка про лічильну машину, яка з драконом воювала.** 124

Сучасний польський письменник Станіслав Лем (нар. 1921 р.) — автор відомих науково-фантастичних оповідань, повістей та романів («Астронавти», «Магелланова туманність», «Зоряні щоденники Іона Тихого», «Повернення з зірок», «Соляріум» та ін.).

СТАТТІ, НАРИСИ

ІВАН ВУЙКО. **«Чакереро» в пошуках щастя.** 56

ОЛЕГ МИКИТЕНКО. **Нова сторінка в українській славістиці.** 69

В. ГАККЕБУШ. **Під сонцем Еллади.** 134

«ВСЕСВІТ» ЗГАДУЄ,
«ВСЕСВІТ» НАГАДУЄ.

АЛАН ВІЛЛІЄРС. **Предки сучасного флоту.** 117

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ. Михаїл Садовяну. Пісня міоари. **Ендрю Ламорі.** Як вони продали нашу Канаду Сполученим Штатам. **Пісні свободи і миру.** Голоси латиноамериканських поетів. **Юрій Мельничук.** Мовою серця. 148

ЦІКАВА НАУКА І ТЕХНІКА 127

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

У столицях наших друзів. 9

ШТЕФАН МІЛЛЕР. **В тіні кокосових пальм.** 13

Горить жива людина. 21

ТАДЕУШ ПАСЕРБИНСЬКИЙ. **Боксер у міністерському кріслі.** 22

ЛУЇДЖІ ЗАППАТА. **Троє з 500 000.** 24

ГЕНРІ ГРАНТ. **«Щедрий» пиріг.** 26

«Викрадено дитину». 49

Пречисте лото і пресвяте «тотокальчо». 54

«В одній команді з Пеле». 147

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 140

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 23, 48, 52, 55, 114

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ 153

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ 155

Карикатури.

МОРТІМЕР КОУЛ. **Викрадення сера Ендрю.**

АНАТОЛЬ СТЕРН. **Випадок — батько натхнення.**

Головний редактор О. І. Полторацький

Відповідальний секретар
Н. А. Халемський

Художній редактор М. Я. Коваленко
Технічна редакція Є. Б. Борського

Редакційна колегія:

А. О. Білецький, В. Л. Василевська, Д. В. Затонський, А. С. Кисіль, О. Є. Корнійчук, К. З. Литвин, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Т. К. Якимович.

ЖАН РУС

БОЛІВІЄ, КРОВ'Ю ТВОЄЮ ПИШУ!

ПРИСВЯТА КУБІ

Книга «Прапор крові» із жмутком віршів моєї ранньої юності (1948—1953 рр.) виходить у світ 1960 року як вшанування революційної Куби, її вождя і проводиря Фіделя Кастро Рус та її найзнаменитішого поета Ніколаса Гільєна.

Я присвячую її кубинській жінці і кубинському селянинові, які нині, піднявши свій голос, як мачете, живуть надією на землі, де проростає тростина.

Цією книгою я хотів би вшанувати Кубу, свободу якої ми захищаємо, адже вона— сяйво надії для нас, адже вона засуджує імперіалізм янкі і всю прокляту систему, що застосовується для закабалення, гноблення і розмежування народів Латинської Америки.

Я присвячую книгу своїх віршів і негрові Сполучених Штатів, бо у «вільному й демократичному світі» йому не дозволено дихати одним повітрям з білим, негрові, який не знає справжньої свободи, але бореться, щоб з новим днем будити своє мвйбутнє.

Від моєї повстанської Вітчизни **Жан РУС**

ПЕРША ПІСНЯ МИРУ

Мов тіні шибениць
І кам'яних розп'ять,
Крокують вартові
В неспішний час,
Покритий саваном
Німої тиші.

До них луна доходить голосів
Людей, що мучаться
На глинистих дорогах
З обличчями понурими,
Які чогось шукають,
І лавою ідуть і падають в дорозі.

А світ в густій імлі
Все крутиться безперестанку
І десь над Волгою
Підводить спалахів
Потоп вогнистий.

Хтось умира,
А хтось в розпуці плаче,
А хтось іде і йде
В півтіні лютій,
Поля пшениці тужать
І задихаються у тиші.

Живе на світі речей багато,
Які навчились,
Мов люди, мріять.
І я люблю оці істоти,
Ці дерева,
Що злива хилить,
Гвоздики ці,
Що плачуть від дощу.
І ці троянди,
Також вологі,
Ці крила,
Що торкаються хмарин.

Цей гомін крил тремтячих
Перетина зорю
Серпом і молотом,
Присвячуючи борозну
Весні,
Копаючи могилу
І кулям і гарматам.

ГІРНИК

В очах у тебе біль,
В очах чекання.
Твоєї крові квіт
Несе плоди у криках.
Століття бронзові

Обкладинка збірки поезій «Прапор крові» роботи Жана Руса.

Біжать у тебе в жилах.
Це рани, що ятряться
Від кожного удару
Кулаками...
Сівба іще триває...
Твоє тривожне серце —
Надія Анд.

В очах твоїх великі крики,
Мовчання мужнього.
Говорять, маєш ти
В кривавих грудях
Гніт горючий.
В руках твоїх цвітуть
Пращі і квіти.

Не вистачає зарібку
Страждання втамувати.
Не вистачить і гімну,
Не вистачить плачу.
Та крики виникнуть
І кулаки зростуть
Із криками...
Плач окропив
Благословенну землю.
А крики розірвали
І темінь і простори.
Біля повстанців
Зростуть кущі троянд
На схилах і підйомах
Родючої долини
Від індіанських рук.
Ті самі, що одного дня
Велику скелю одшліфують.
Із неї виникнуть зненацька
Робітники, як вартові,
Розквітнуть в поглядах людей
І на квітучих нивах!

МАТИ

Стільки ти пройшла, що ледве згадуєш шляхи свої. Стільки вистраждала, що ледве згадуєш муки свої. Стільки виплакала, що ледве згадуєш сльози свої.

1.

За хліб оцей любові,
Що ти в руках тримаєш,
За очі, що сльозяться,
За круговерть страждань,
За стогони твої глибокі,
За плач твоїх троянд,
За траур вечорів твоїх,
І за зірки твоєї крові,
І за твою самотню тінь,
І за зорю червону,
За пломінь місяця твого,
За кров твого світанку,
За сльози всі твої,
За крики подиву твого,
За мову поцілунків,
Тобі поля пшеничні шлють
Найкращий колосок,
І запах рожі ранку.

У тебе вкрадуть муки
Найкращий краєвид,
І пахощі тих рож ранкових,
А потім принесуть в руках
Троянди кущ із пахощами саду,
І пахощі червоних руж
Світанку.
І ти, о мамо,
Осягнеш
Найкращу пісню
Лілей молочних
І пахощі ранкові.

2.

Пшеничне поле любові й муки —
Ясної муки...

Проміння світла і надії,
Мамо моя,
Пісні колиски і дощу,
Дощу троянди...

Хліб забуття і спокою,
Хліб поцілунку.

І квітка щастя та утіхи,
Молитва й квіти,
Страждання клич,
Вогонь великий.

Я жду тебе світанням
На зборі листя пальми,
Чекаю з піснею,
З цілунком і риданням,
Я жду тебе світанком
В одежі із лілей,
В одежі із страждань.

Тебе чекаю край зеніту,
Побіля крон високих,
Тебе чекаю з тридцятьма
Ударами моєї крові,
Мого життя і мого крику.

Тебе чекаю, рідна мамо,
Тебе чекаю!!!

ТРЕТЯ ПІСНЯ МИРУ

Мамо, мамо, я плачу,
Тому, що люблю тебе дуже,
І спогад я свій саджаю
На березі мрій твоїх.
Зорю я рощу, плекаю
До світлого дня гвоздик.
Я не прошу у тебе
Ні танка, ні білого хліба,
Також літака не прошу...
Я тільки бажаю троянду,
Червону гвоздику й надію.
Я хочу співать про землю,
І плуг і дружну сівбу.
Я не хочу від тебе окопів,
Бажаю букетик гвоздики,
Я не хочу човна підводного,
Бажаю вогню ласкавого,
Світла денного й сміху,
І круговерті кохання,
І дзвону струмка гірського,
І голуба зльоту, й дихання...

Я не бажаю гвинтівок,
Ані гармат, ні гранати.
Мені б лише крихту хліба
І чисту краплину води.
Я не бажаю в'язниці,
Лиш борозну у полі,
Не хочу я більше крові,

А хочу лиш поцілунку.
Ненавиджу я гренадера,
Бо він тримає гранату
Супроти чужого саду.
Мамо, я не бажаю війни,
Ні зненависті, ні крові,

Я лиш бажаю троянду,
Гвоздику й надію,
Бажаю поему поля,
Плуга й рясного посіву,
Та ще круговерті любові
І вільного подиху.

ВОСКРЕСІННЯ ЛЮДИНИ

Із рани твоєї криваві троянди
Від світла карбідної лампи цвітуть.
А мрія твоя задушевна, співуча
Поле виорює біля води.
А гніву твого велетенська
вершина
Криком твоїм його засіва.

Година, що лине,
Чекає великого дива
Від рук роботящих твоїх,
І зріють у тебе сили
Для праці на горах Андах.
Я світлом своїх очей
Відчуваю, як ти підходиш.

Твоя мрія коріння кинула
На повітряні дужі канати.
Зоря загляда в свердловину
І гра на індіанській гітарі.
Все кинуло ніжне коріння
В коріння часу,
В хліб твоєї печалі,
І біль твій селянський,
І серце твоє сільське,
І в руки твої орача.
Темінь ночей
І зірок проміння,
І відлуння крику твого,
І хліб перемоги твоєї,
І рук твоїх зоря.
Все кинуло коріння
На повітряні дужі канати
І в коріння часу.
Прояснились повіки
З вологістю сліз пекучих,
І стримався крик
З вологістю поцілунку.
Твої пальці чудові
Прапори запалили,
І в глибинах твоєї пораненої втоми
Лампи карбідні сяють,
Хліб чорного поля,
Трояндовий кущ перемоги,
Надія велика, що скоро
Настане світанок!

Переклала Валентина ТКАЧЕНКО

ШАХТАРКИ

1.

Коли жінки-шахтарки
З вершини сліз і муки
Униз гуртами сходять,
Од горя їх страшного
Журлива тиша плаче.

У траурі їх видно,—
Життя, як біль, пекуче,
Самотність смутком віє,
Як помах крил чаїних.

2.

О жінко-пролетарко,
Тебе знайшло ридання
В тісних похилих шахтах,
В яких гримлять обвали.

Важкі повіки стали
Від кладовищ понурих
І пелюстками сльози,
Немов згадки, спадають.

Ходили за тобою
Весь вік образа й стогін,
Ніколи не минали
На тім шляху непевнім,
Де все хрести у мряці,
Де руки ломить шахта.

3.

Троянди олов'яні
В її душі заквітли.
І кулаки стискає,
Й над гори їх піднявши,
Вигукує наріччям
Легень, що шахта з'їла.
...І я встаю, гукаю
У чистій тиші ранку,
Кладу нові дороги,
Щоб йшла вона у далі.

БОЛІВІЄ, КРОВ'Ю ТВОЄЮ ПИШУ!

ПОЕМА

Проти піратів імперіалізму та їхніх наймитів, які зробили з моєї Вітчизни та її Революції музейний труп [1].

Автор

Нелегальне видання поеми «Болівіє, кров'ю твоєю пишу!».

1.

На ріллях цих рахманних,
На землях цих гірких,
На шрамах глибочезних,
Що так мені болять,—
Зосталися сліди
Зубів хижацьких гострих.
То зрадницька рука
Твій обірвала зліт,
Проливши кров твою...

О кров твоя, о кров...
Ти не повернешся,
Щоб кров свою побачить!

Хто ж вознесе до сяйва
Пролиту кров твою?

Хто ж вознесе-таки
На золотім підносі
Твої цілунки й кров
І твій політ до сяйва?..

Чи хто засліпить очі,
Які, надії повні,
В чеканні дня нового
Побачили зорю?
А та, розливши сяйво,
Ясна зійшла над пругом
Твого шляху важкого,
Шляху, що ти обрав,
Що ти про нього мрієш.

2.

На шахтах на похилих
Не проростають вже
Троянди олов'яні.

І не цвітуть поля
Хлібами золотаво,
Не дзюркотить вода
У свіжих борознах.

Змовкають голоси —
Німіють профспілки,
Безсило виснуть руки
І в смутку никнуть чола,
Нема давно вже хліба,
Тож мрією обідали,
Тож їли день черствий,
Обманом закусили
Обіцянку брехливу.
Вже не лежать на партах
Тоненькі олівці,
Нема картин правдивих,
Ні записів нових.

І партизанів кроки
Затихли вдалині,
Як мертвий дощ в провулку
Між кам'яних домів.

[1] У 1949—52 роках Болівія пережила роки бурхливого піднесення робітничого й антиімперіалістичного визвольного руху. Повстання у квітні 1952 р. (воно дістало назву «болівійської національної революції») привело до повалення диктаторського режиму. Проте через кілька років під тиском північноамериканських імперіалістів Болівія позбулася багатьох демократичних завоювань.

Чужинський порох душу
Спалив тобі, спалив,
І стяг її високий,
Народжений в крові,
Снаряди найманців,—
Ретельних і слухняних,—
Пошматували в битві.

3.

Зерно в ріллю упало
Із сіячевих рук.
Та зерно птахи з'їли...

Хоча й канава рівна,—
Водиця не біжить.
Землі маленький клапоть
Не дав нічого в руки
Індійцю-трударю.

В смутних похилих шахтах,
Де олово кінчилось,
Весь рік там вітер тужить
І сіє сльози хмар.

Нове затихло слово,
Затихло непомітно,
Але не вмерло, ні!
Воно і в тьмі живе.

І воду, що біжить,
Віддати можуть в найми;

Зернину можуть з'їсти,
Яку потрібно сіять;

І можуть вбити слово,
Нове правдиве слово;

За олова кусок
І матір не жаліють,
Його добути можуть
З душі своєї неньки.

4.

Тому піднявся Педро —
На Кубу поспішив,
Як запалав світанок.

Покинувши свій плуг
У борозні глибокій,
На Кубу поспішив,
Як запалав світанок.

Склав Педро гімн вітрам,
Вславляючи у строфах
Нові людські надії,
Які прийшли із Куби,
Як запалав світанок.

Став Педро вартовим:
«Дивися оком дула,
Тримай курок на зводі,
Товаришу гвинтівко!»

Став Педро вартовим,
Оберігає він
Кров Куби,
Тростину Куби
І подвиг Куби.
Щоб її не обманювали,
Щоб її не зневажали,
Щоб її не зраджували
Так, як обманюють нашу Болівію,
Як зневажають її,
Як зраджують її
Ті, що в наших долинах
Командують і понині.

Тому піднявся Педро,—
Покинувши свій плуг
У борозні глибокій,
На Кубу поспішив,
Повернеться з світанком
Із Сьєрра-Маестра
З гвинтівкою в руці.
Він принесе свободу
За кров свою пролиту.
Він прийде — і життя
Поверне давній мрії,
Бо тут, на наших землях,
Потрібен Квітню
Червоний Жовтень,
Щоб Жовтень тут
Ганьбу закреслив,
Закреслив зраду,
Закреслив ще й продажність.

Щоб Жовтень наш
Всім людям хлібом став,
Став олов'яними трояндами
І поцілунками любові,
Щоб він навіки став!

З іспанської переклав
Михайло ЛИТВИНЕЦЬ

У столицях наших друзів

На одній з центральних вулиць Варшави.

Варшава

Можна сказати без будь-якого перебільшення, що 20 років тому Варшава стояла там, де і тепер, але то було зовсім інше місто. Справді, жителі польської столиці інколи почувають себе в рідному місті туристами, що вперше потрапили до нього. Майже щодня їм доводиться знайомитися з новими вулицями, архітектурними ансамблями, площами і навіть цілими

Такі житлові будинки виросли на багатьох вулицях столиці.

кварталами. Варшава будується, Варшава оновлюється!

Відбудова міста після воєнної розрухи починалася одразу в кількох досить віддалених районах. І острівці нових кварталів поступово з'єдналися у величезний материк чудового міста.

Сталося так, що старі будинки і будівлі, зведені у 1950—56 роках, які не відзначалися витонченістю архітектурних форм, а лише дратували око, тепер загубилися на фоні нових сучасних конструкцій, стали майже непомітними.

Напрочуд дивна перспектива відкривається з Площі повстанців на скляну споруду мебльового павільйону, а з стадіону — на Лейканівську вежу, оточену густою зеленню парку.

Найсучасніший магазин самообслуговування «Суперсам» підноситься в центрі ансамблю великих будинків.

І здається, всі ці вулиці, площі, бульвари ніколи не перестануть змінюватися, оновлюватися.

Новий універмаг.

«Суперсам» — найбільший в столиці магазин самообслуговування.

Нова Прага — передмістя Варшави.

Будова Союзного виконавчого віча.

Бєлград

План Нового Бєлграда.

Першими бачать новонароджене місто пасажири літаків, що прибувають в Бєлградський аеропорт. Воно розкинулось обабіч шосе «Аеропорт — центр», біля самого гирла стрімкої Сави, яка скидає свої води у спокійний, лагідний Дунай.

Той, хто відвідав столицю Югославії відразу після другої світової війни, закарбував у своїй пам'яті незліченні руїни. Пізніше, в 1947 — 1948 роках, у місті найбільш впадали в око молодіжні бригади, що заготовляли по берегах ріки пісок. Понад сім мільйонів кубометрів цього піску було тоді використано на впорядкування доріг, потреби будівництва. І вже тоді мрія про Новий Бєлград втілювалася в життя. У проектних організаціях, конструкторських бюро розроблявся план відбудови та забудови столиці, органічною часткою якого було зведення Нового Бєлграда.

У 1950 році група архітекторів під керівництвом Мілоша Сомборського представила проект, за яким новий район мав з'єднати Бєл-

Один за одним виростають багатоповерхові будинки, щодня закладаються фундаменти і зводяться стіни нових житлових корпусів.

град із Земуном. Але через 7 років було знайдено нове, краще рішення, запропоноване архітектором Бранко Петровичем. Після схвалення цього плану урядом будівництво нового міста ведеться прискореними темпами. Цьому сприяють прогресивні методи будівництва, сучасні будівельні матеріали.

У нових будинках надзвичайно привабливої архітектури сьогодні вже оселилося 40 тис. чоловік. До 1965 р. населення Нового Бєлграда зросте ще на 60 тисяч, а за перспективним планом тут має жити 1 млн. чол.

Зараз у повному розмаху роботи по спорудженню студентського будинку на 6 тисяч чол., галереї сучасного мистецтва, будинків радіо і телебачення, електронного і економічного інститутів, державного архіву та інших.

Внутрішні роботи ведуться на будовах Центрального Комітету Союзу комуністів Югославії, Союзного виконавчого віча та інших.

Новий Бєлград матиме три зони — житлову з побутовими установами, промислову та зону відпочинку і спорту.

У промисловій зоні вже працюють кораблебудівний та тракторний заводи, електростанція, теплоцентраль. Новий Бєлград буде зеленим містом. Площа під сади, парки, спортивні будови займе 120 га.

У СТОЛИЦЯХ НАШИХ ДРУЗІВ

ШТЕФАН МІЛЛЕР
швейцарський журналіст

В ТІНІ КОКОСОВИХ ПАЛЬМ

„Країна кібоко"

Опівдні 9 грудня 1961 року старі, побудовані здебільшого ще на початку століття будинки Дар-ес-Салама здригнулися від гуркоту гарматного залпу. Поволі, немов неохоче, зісковзнув униз по щоглі строкатий «Юніон Джек». Понад сорок років майорів він тут,— символ влади британців над величезною територією майже у мільйон квадратних кілометрів, що простяглася від Індійського океану до озер Ньяса і Танганьїка, від Кіліманджаро до Мозамбіку.

Перед англійцями тут правили німці — Танганьїка була німецькою Східною Африкою, жахливою «країною кібоко» або «країною 25» (ударів бичем), як називали її африканці.

Що таке кібоко? Довгий шмат шкіри слона чи носорога, добре просмолений ще й виваляний у піску і прикріплений до палиці. Честь винайдення кібоко, так само як і енергійного застосування його, належить німецьким «цивілізаторам» і головному людожеру серед них — Карлу Петерсу.

Найсумніший день історії країни — 28 березня 1884 року, коли у стінах берлінського «Клубу консерваторів» зійшлися два старих знайомих: доморощений філософ, гарячий поклонник Шопенгауера Карл Петерс та камергер кайзера Вільгельма I граф Бер-Банделін. Тут за пляшкою вина і народилася зловісна організація, що дістала назву «Товариство німецької колонізації».

Товариство мало успіх, його лави швидко зростали, з'являлися й кошти. Вже через кілька місяців після створення воно покінчило з теорією і приступило до практики. Одного чудового ранку на східноафриканському узбережжі висадилась невеличка купка озброєних до зубів людей на чолі з Карлом Петерсом. Здавалося, цей корсарський наліт

Бавовняна плантація в Танганьїці.

Збирання врожаю кави.

вже спочатку приречений на невдачу: експедиція була надто нечисельною й погано підготовленою, а керівникам її бракувало елементарної обізнаності з африканським материком. Втім, був у них могутній союзник — горілка. За її допомогою вдалося «умовити» кількох вождів африканських племен підписати угоду про «захист та покровительство». Тим самим був закладений фундамент німецького колоніалізму в Східній Африці. Не гаючи часу, Петерс створює «Німецьку східноафриканську компанію» (ДОАГ) під покровительством самого кайзера і розвиває бурхливу діяльність: протягом 1885—86 років захоплює землі аж до Кіліманджаро та озера Танганьїки. Плоди Петерсової діяльності яскраво описав датський мандрівник Скавеніус, який у 1896 році відвідав Танганьїку. «Тільки-но я з'являвся поблизу якоїсь оселі,— писав він, — тубільці, побачивши білу людину, вмить кидалися навтіки. Пояснювалося це тим, що незадовго переді мною тут пройшов Петерс. Його сліди я бачив всюди: спалені села, безліч трупів чоловіків, жінок, дітей, причому переважно саме жінок і дітей».

Іншого й неможливо було чекати від цього витонченого садиста. Ось його «теорія»: «Я зрозумів, що характерові тубільців імпонує енергія чоловіка, а в багатьох випадках — і пряме насильство. Так з ними (неграми) й треба поводитися». А ось і «практичний висновок». «Якщо я дам йому бика, він захоче забрати все моє стадо. Коли ж я «подарую» удар бичем, він сам віддасть мені свого бика».

Щодо ударів бичем, то тут з усією німецькою пунктуальністю була розроблена струнка система покарання і навіть порядок його здійснення. Голу жертву міцно прив'язували до колоди, потім вибирали ката серед найсильніших солдатів, який брав у обидві руки кібоко й бив з плеча, обов'язково «із свистом». Якщо свисту не було чути, удар повторювали. Перший же удар страшного кібоко здирав шкіру, після двадцять п'ятого — широко застосовуваної «норми», — людину часто знімали з колоди мертвою. «Правосуддя» працювало на повну силу: за один тільки 1912 рік було здійснено близько 9 тисяч офіційних екзекуцій (неофіційні, звичайно, ніхто не лічив).

У 1890 році діяльність «Німецької східноафриканської компанії» припинилась: вона зазнала фінансового краху. Танганьїка стала імперською колонією. Та новий статус нічого не змінив, навіть «вішатель-Петерс» залишився на місці: його було призначено імперським комісаром області Кіліманджаро. І все ж недовго втримався на цій посаді Петерс: стався скандал, який докотився аж до Європи.

Петерс завів гарем з африканських жінок. Серед них була дівчина на ім'я Ягодья, яка покохала одного з Петерсових слуг. Довідавшись

про це, білий хазяїн звелів повісити обох. Та Ягодьї пощастило врятуватись в рідному селі. Тоді Петерс з військом обложив село й наказав старості видати дівчину та її батька. Коли ж той відмовився це зробити, Петерс зрівняв село з землею. Дівчину, яка знову потрапила до рук насильників, закували в кайдани; щоденно протягом двох тижнів Петерс катував нещасну і, нарешті, повісив.

Після того, як про цей «подвиг» дізналися в Європі, а головне — після полум'яної обвинувальної промови, виголошеної в рейхстагу Августом Бебелем, кайзер не міг залишити Петерса на офіційній посаді. Та вбивці залишили почесний титул імперського комісара, а через кілька років «за вірну службу в Африці» призначили велику пенсію.

Ще в 1888 році в країні спалахнуло перше велике повстання, яке німцям вдалося придушити тільки з допомогою великого десанту та гармат крейсера «Меве». Колонізатори буквально потопили це повстання в крові. Ще через кілька років — новий спалах, ще більш грізний. Тепер повстання охопило все узбережжя, і від німців очистили майже всю територію країни, за винятком двох міст: Дар-ес-Салама та Багамойо. Знов-таки, колонізаторам довелося «ввести в дію» флот, тепер уже цілих п'ять кораблів. Крім того, солідарні з німецькими імперіалістами колонізатори Англії, Португалії, Італії блокували все узбережжя. Повстанці вперто оборонялися, та сили були дуже нерівні. Наслідки придушення цього повстання були ще жахливішими: на шибеницях загинуло близько 150 тисяч тубільців.

Минуло ще кілька порівняно спокійних для колонізаторів літ, і ось у вересні 1905 року — новий вибух народного гніву, тепер уже на півдні країни. Але й це повстання захлинулося в ріках крові...

Якщо 28 березня 1884 року було найсумнішим днем в історії Танганьїки, то 9 грудня 1961 року—дата, коли країна здобула незалежність, — стала, безперечно, найщасливішим днем її існування.

Парламент у Дар-ес-Саламі

Ще задовго до початку дебатів місця, відведені для почесних гостей та публіки, були заповнені. Переважали тут молоді африканці, інтерес яких до політики зростає з кожним днем. Мені пощастило знайти вільний стілець біля самісінького бар'єра, який відокремлює публіку від депутатів, і я добре все бачив і чув.

Вищий законодавчий орган Танганьїки багато чого запозичив, принаймні зовні, у англійського парламенту. Як і в палаті громад, тут є головуючий, який так само зветься спікером, хоч і не сидить на мішку з вовною. Його місце —у центрі залу. Знов-таки за англійською традицією, праворуч від нього розміщуються члени уряду та представники партії більшості; ліворуч мають бути місця опозиції, але опозиції тут не існує: під час виборів, які відбулися у серпні 1960 року, провідна партія Національний союз африканців Танганьїки (ТАНУ) одержала 70 (з 71) депутатських мандатів. Тому депутати, які поволі заповнювали зал засідань, сідали, де хотіли. Серед них вирізнялася своєю огрядною постаттю Бібі Тіті Мохамед — голова жіночої організації ТАНУ. Однак, незважаючи на дуже солідну комплекцію, Бібі, або «матінка Бібі», як звуть її тут,— людина палкої вдачі: жоден мітинг, жодна громадська акція не обходиться без її участі. Чудовий промовець, вона міцно завоювала симпатії широких кіл танганьїканців. Не менш популярною фігурою є і її сусіда по лаві — мер Дар-ес-Салама Амрі Абеді, якого в столиці знає кожна дитина.

Втім, хоч склад високих зборів був політично однорідним, дебати довели, що в самій партії існують сталі розбіжності з багатьох питань і, передусім, з питання про так звану «африканізацію». Кожний промовець наводив факти існуючої й досі нерівності між білими й тубільцями. Африканці одержують меншу зарплату, далеко не всі африканські діти мають змогу вчитися, тоді як у білих — розкішні школи; ще не скасовані різні колонізаторські обмежувальні закони, які, наприклад, забороняють африканцям мати зброю тощо. Члени уряду аж підстрибували на своїх лавах: критика була дуже гострою, до того ж темпераментні депутати не завжди добирали м'яких виразів.

Але «африканізація» була не єдиним питанням, через яке тут ламали списи.

Пристрасті розпалилися з новою силою, коли почалось обговорення проекту конституції, зокрема статті, яка передбачала вступ Танганьїки до Британської Співдружності Націй. Як тільки спікер відкрив дебати, з місця зірвався молодий африканець у строкатому національному вбранні; він злетів на трибуну і стрімголов кинувся в атаку проти цієї пропозиції. «Щоразу, збираючись тут, у цьому залі, — кричав він, — ми тільки й чуємо: англійці, Англія, британське. Ми — незалежна держава, що будує соціалізм, а нам тут пропонують вступити до відверто імперіалістичної організації, яка є нічим іншим, як новою

формою Британської імперії». Сказавши ще чимало неприємного на адресу англійців, він закінчив енергійним закликом: «Республіка без Співдружності!», за що був нагороджений бурхливими, хоч і не одностайними оплесками.

Все стало на своє місце, коли на трибуну підвівся Джуліус Ньєрере — президент молодої держави. Досвідчений політичний діяч та блискучий промовець, він швидко проаналізував всі питання, примирив здавалося б непримиренні точки зору, чітко сформулював найважливіші пункти політики уряду й наближчі завдання партії та держави. Депутати слухали його, затамувавши подих, і все в залі свідчило про те, що ця мудра людина користується винятковою повагою.

Інтерв'ю президента

Як і друг його, прем'єр Кенії Джомо Кеніатта, Джуліус Ньєрере — виходець з народу: він син вождя малесенького племені, яке живе на березі озера Вікторія. Саме там у 1922 році народився майбутній вождь визвольного руху Танганьїки. Біографія Ньєрере дуже схожа на життєвий шлях Кеніатти, хіба що, на відміну від останнього, йому пощастило уникнути в'язниці. 12-річним хлопчиком Джуліус вперше сів за парту. Потім — місіонерська середня школа, далі — університет Макерере в столиці Уганди місті Кампала — ще й сьогодні єдиний вищий учбовий заклад в усій Східній Африці. Після закінчення університету Ньєрере деякий час викладав у тій самій місіонерській школі, вихованцем якої він був. Згодом, уже в 1949 році, йому пощастило продовжити свою освіту в Единбургу, де Джуліус протягом трьох років вивчав історію та політичну економію. Повернувшись на батьківщину, він знову став учителем.

Першим кроком у політичному житті Джуліуса Ньєрере було... одруження. Він побрався з дівчиною з іншого племені, що було великим порушенням традиції і водночас яскравим протестом проти роз'єднаності племен. Другим кроком — вступ у єдину в той час політичну організацію в країні — «Асоціацію африканців Танганьїки», яка в 1953 році обрала його своїм президентом. Але Ньєрере незабаром пересвідчився, що асоціація не здатна вести дійову визвольну боротьбу, бо обмежується виключно пропагандистською діяльністю. Тому він створює нову партію — ТАНУ, яка незабаром очолює народну боротьбу за незалежність.

...Ми сиділи з Джуліусом Ньєрере у садочку біля будинку парламенту. Президент тримався дуже просто й приязно, давав винятково точні й зрозумілі відповіді.

Я поцікавився, чому ТАНУ обрав шлях соціалістичного розвитку країни. «Ми не обирали цього шляху. — Ньєрере лукаво подивився на мене. — Нас примусили його обрати. Хто? Самі ж колонізатори! Так-так, вони. Ви, напевно, помітили, що в Африці важко знайти національного вождя, який би не був соціалістом. А чому? Тому, що в уяві африканця колоніалізм та капіталізм — одне й те саме. Ми ненавидимо колоніалістів, а отже ненавидимо й капіталістів. Тому не було б помилкою сказати, що наша визвольна боротьба є водночас і класовою боротьбою за побудову нового суспільного ладу. Тепер щодо сьогоднішніх проблем. Зараз головне питання для Танганьїки, як і для всіх африканських країн, — розвиток національної економіки, створення власного господарства. Постає питання: на кого ми можемо спиратися, щоб втілити в життя ці завдання, скажімо, індустріалізацію? На іноземних капіталістів? Так, вони відіграють зараз у нашій економіці провідну роль, і деякий час ця роль залишатиметься такою, може, навіть, ще зросте. Це зрозуміло, адже у нас просто нічого нема. Але як тільки з'являться перші плоди, будьте певні, ми не дозволимо більше іноземному капіталові експлуатувати наш народ. Хто ще?

Зрізане листя агави перед транспортуванням.

Африканські капіталісти? У нас їх нема, про це теж потурбувалися колонізатори. Отже, щоб досягти мети, лишається один шлях — об'єднання народу, всю справу має взяти в свої руки держава. Найкраща форма об'єднання на даному етапі нашого розвитку — кооперування в усіх галузях. Ми вже досягли в цьому певних успіхів, але хочемо добитися суцільної кооперації, тому держава всіляко підтримує, в тому числі й коштами, всі подібні починання».

Так росте агава.

Вигнанці

Дар-ес-Салам — велике місто, принаймні, в африканських масштабах. В ньому більш-менш зручно живуть 100 тисяч африканців, 25 тисяч індійців, 2 тисячі арабів та близько 5 тисяч європейців, переважна більшість яких зветься європейцями лише тому, що мають білий колір шкіри, бо народилися вони тут, на африканській землі. Столиця Танганьїки — це справжнісіньке колоніальне місто з старими будинками. Новобудов небагато, серед них — великий сучасний готель, названий на честь «національної тварини Танганьїки» — жирафи — «Твіга-готелем».

Не лякайтесь, я зовсім не збираюсь розповідати про порядки «Твіга-готелю» (скажу лише, що він неприємно дорогий), а просто хочу запропонувати вам прогулянку по його даху, на якому росте затишний садочок. Звідси відкривається чудова панорама міста.

«Твіга-готель» розташований на головній торговельній вулиці Дар-ес-Салама — Індепеденс-род, і тут дійсно багато магазинів — від великих сучасних і до маленьких крамничок східного типу з таємничою півтемрявою всередині. Крім цього, тут багато різних майстерень, які лагодять велосипеди (улюблений засіб пересування африканців), взуття (для тих, хто не навчився обходитися без нього), а також інші необхідні речі... Пам'ятників, монументів, палаців чи чогось подібного, що привертає увагу туристів, тут немає; кілька церков, звичайно, не враховуються.

Індепеденс-род ділить місто на дві приблизно рівні частини. Якщо дивитись вздовж неї на захід, бачиш скупчення будинків, здебільшого дво- триповерхових, далі від центра — квартали вілл та бунгало, ще далі — суцільне море зелені. На сході картина значно цікавіша. Виявляється, Дар-ес-Салам розташований на півострові, який старанно вилизують роботящі океанські хвилі. Так, Дар-ес-Салам — порт, причому не просто порт, а найбільше в країні вікно у великий світ. На набережній розташовані будинки міністерств, різні урядові установи, поштамт. Ввечері ж набережна — центр розваг, сюди приходить «провітритись» весь Дар-ес-Салам.

В самому порту, досить сучасному, завжди тіснувато: і на воді, і на землі. На воді від кораблів, катерів, буксирів, човнів, на землі — від різних вантажів, що прибули в трюмах цих суден з-за моря або незабаром туди попливуть. Тісно і від людей, особливо коли приходить рейсовий пароплав з півночі або півдня, бо крім тих, що прибули чи відпливають, тут багато різного люду, що зібрався просто так, зустріти корабель.

Одного разу і я прийшов просто так, зустріти британський рейсовий пароплав «Кампала», який прибув з південноафриканського порту Дурбан. Серед приїжджих я побачив групу негрів — чоловіків, жінок та дітей. Щось у цій групі мимоволі привертало увагу. Чому вони всі, навіть діти, такі засмучені, з острахом озираються навкруги? Чому не йдуть до міста, а тупцюють тут, біля самого трапа «Кампали?» Чому, зрештою, ці пасажири, що приїхали здалека, не мають жодного чемодана, навіть маленької торбинки?

Цікавість журналіста примусила мене підійти до них. За кілька хвилин все з'ясувалося, і історію, яку я по-

чув, варт розповісти докладно.

Джон Піюс поїхав у Південну Африку ще 14-річним хлопчиком. Там він змужнів, одружився, став батьком двох дітей. Весь час Джон працював на рибоконсервному заводі у Кейптауні. Та раптом одного дня у нього, як і в інших вихідців з Танганьїки, відібрали робітничу книжку. Джон залишився безробітним. Через півроку його разом з іншими товаришами викликали в бюро праці, начебто для того, щоб видати нові робітничі книжки. Та замість цього їх схопили, побили і зв'язаними відвезли у критій машині в пустельну місцевість у районі Трансвааля, де кинули напризволяще. Голодним, закривавленим людям не залишалось нічого іншого, як податися пішки до Кейптауна, де залишились їхні родини й домівки. Та вже в першому місті — Кімберлі, їх знову схопили й кинули у в'язницю, а через місяць, закутих у кайдани, перевезли до в'язниці міста Дурбана. Знову довгі дні за гратами у кайданах. Тільки після енергійного втручання уряду Танганьїки в'язнів перевели на «Кампалу» й вислали з країни апартеїду. У Джона залишилася там сім'я: його дружині, уродженці ПАР, не дозволили їхати з чоловіком.

Така сама доля спіткала й інших супутників Джона. Всі вони спочатку втратили роботу, потім пройшли крізь знущання й в'язниці і зрештою були викинуті з країни, якій віддали стільки років свого життя.

Поки точилася ця розмова, поки вигнанці з ПАР навперебій розповідали мені про свої злидні, у порт прибула спеціальна комісія на чолі з міністром внутрішніх справ Оскаром Камбоною. Тут же біля трапа розпочався бурхливий мітинг, залунали прокльони на адресу Фервуда та південноафриканських расистів.

Навряд чи треба додавати, що вигнанців з Південної Африки зустріли з винятковою теплотою: держава надала їм матеріальну допомогу, а згодом вони організувалися в рибальський кооператив: ідею такого об'єднання зустріли з великим ентузіазмом.

Африканські хатини на узбережжі.

„Кишенькова індустрія"

Зелене море, яке я бачив з даху «Твіга-готелю», зблизька виявилося гаєм кокосових пальм: такі гаї суцільною стіною оточують околиці Дар-ес-Салама. В тіні струнких дерев де-не-де біліє довга кам'яна огорожа. За цим муром ховаються низькі будівлі, і запашний тропічний вітерець доносить звідти приглушений гуркіт та брязкіт.

Тут, під пальмовими кронами, міститься «промисловий потенціал Таньганьїки», принаймні значна його частина. За виразом мого супутника — працівника міністерства торгівлі та промисловості, — «наша кишенькова індустрія»: одвертий натяк на її карликові розміри.

Я відвідав два промислових підприємства: ткацько-прядильну фабрику та завод металевих виробів. У першій з них, що належала вихідцю із Східної Азії, працювало близько 400 робітників. Всі вони сиділи в одній великій кімнаті, тобто цеху, і під монотонне гудіння верстатів зосереджено ткали сліпучо-барвисті тканини. Хазяїн фабрики зустрів нас гостинно, але дуже неохоче розповів, які прибутки дає його підприємство. Прибутки були чималі, та, звичайно, вони його не задовольняли. Мені якось соромно було спитати, чи задоволені своїми прибутками робітники, проте хазяїн сам сказав, що рядовий ткач заробляє 65 шилінгів на місяць при 45-годинному робочому тижні і має право на двотижневу відпустку. При таких заробітках ткачів рятує від голоду тільки те, що вони купують найдешевші продукти харчування; виручає також благодатне тропічне сонце: про одяг та взуття можна не турбуватися.

До речі, хазяїн фабрики

на місці поплатився за свою відвертість. Як виявилось, і це було йому добре відомо, встановлений урядом мінімум зарплати некваліфікованого робітника не може бути менший за 4 шилінги на день у Дар-ес-Саламі і три — в інших місцевостях. Мій супутник-урядовець відразу ж виявив «маленьку розбіжність» із законом, і посмішка хазяїна одразу втратила свою привітність.

Завод металевих виробів нагадував фордівське підприємство, хоч випускав всього лише бляшанки: кожен робітник і кожна машина виконувала тут тільки одну найпростішу операцію. Та треба віддати належне, працювали всі без винятку завзято, з натхненням, немов створювали шедеври мистецтва. Доповнювали цю картину стрункий ритм і шалена швидкість рухів. Завод пишається своєю продукцією: адже вона використовується не тільки на внутрішньому ринку, а й експортується.

Якщо вже мова зайшла про експорт, мені приємно зазначити, що, на відміну від Кенії та багатьох інших африканських країн з їх дефіцитним зовнішньо-торговим балансом, Танганьїка вивозить значно більше, ніж ввозить. Не останнє місце в експорті посідають золото й алмази, які видобуває кампанія «Уїльямсон Даймондс лімітед»: половина її акцій належить великому міжнародному картелю, половина — уряду Танганьїки. Решта експортної продукції — сільськогосподарського походження. Найбільші прибутки дає вивіз кави, бавовни, м'яса та шкіри. Проте головне багатство Танганьїки — сізаль, про який йтиметься далі.

В центрі Дар-ес-Салама.

Сізаль

Танга — звичайне провінціальне містечко на півночі Танганьїки, в якому туристові робити абсолютно нема чого.

Але з цього портового міста вивозять багатства північних областей, у першу чергу — сізаль.

Що таке сізаль? Навіть найдокладніший енциклопедичний довідник повідомляє лише, що сізаль — натуральне волокно, яке видобувають з листя рослини агави, що з сізалю роблять мішки, канати, рибальські сіті, грубе рядно і, зрештою, що Танганьїка є найбільшим у світі експортером цього продукту.

Оскільки мене ці скупі дані не задовольнили, я і опинився у Танзі, яка є центром вирощування агави, і зажадав детальних пояснень. Давав їх мені пан Ф., швейцарець, службовець найбільшого в Східній Африці підприємства по виробництву сізалю — компанії «Амбоні».

Дорога зміїлася серед полів, порослих стрункими рядами рослин. Зовні агава не дуже приваблива, до того ж і підступна: її довге листя закінчується твердими гострими колючками (дуже небезпечними для необережних). Походить агава з Мексіки; сюди її завезли німецькі колонізатори.

Збирають врожай, тобто зрізають листя агави, 7—8 разів на рік: одноразовий «настриг» з одної рослини дає 12—16 листів.

Найдивовижнішим в агаві є те, що розцвітає вона лише один раз у житті, після чого вмирає. Через 7—8 років після «народження» (а у деяких видів — і через 15) з'являється товста стеблина, за короткий час вона досягає десятиметрової висоти. Потім з верхівки стеблини починають рости у різні боки гілки, на яких з'являється безліч квітів — кілька тисяч. Але не думайте, що агава

В африканському селі.

розмножується насінням. Ні. Це було б надто просто для тропічного дива. Кожна квітка згодом перетворюється на невеличку агавку в кулак завбільшки, відривається від своєї матері — і ось маєте нову агаву. На плантаціях ці агавки дбайливо збирають, потім садовлять стрункими рядами у підготовлений грунт...

„Стара любов не іржавіє"

В Танзі, недалеко від порту, на схилі пагорба, височить кам'яний стовп. Викарбувані на ньому літери свідчать про те, що під ним, у землі, поховані двадцять три німці, які наприкінці минулого століття «полягли за Фатерлянд».

Пам'ятник цей нагадує про часи кривавого німецького панування. Та хоч увічнює він події далекого минулого, історію забувати не слід...

Перше, що я почув, потрапивши у готель «Кібо», — була німецька розмова. Туристи з ФРН заповнили найбільший хол готелю. Один з них досить голосно пояснював своїм колегам: «Петерс називав Кіліманджаро перлиною Африки».

Майже кожного дня на землю Танганьїки прибувають десятки мандрівників з ФРН. Тепер їх стало ще більше: адже відкрито широко розрекламоване пряме пароплавне сполучення, так звана лінія «Німеччина — Східна Африка». Символічно те, що перший пароплав, який прибув з ФРН у Дар-ес-Салам, називався «Танганьїка».

Символічно й те, що Дар-ес-Салам відвідав, звичайно, як «приватна» особа, ніхто інший, як голова боннського бундестагу пан Герстенмайєр. Він здійснив десятиденну мандрівку по країні, після чого, забувши про своє інкогніто, дав інтерв'ю газетярам. Свою промову високий боннський чиновник розпочав відомим німецьким прислів'ям: «Стара любов не іржавіє, і тому ми, німці, можемо відверто сказати: ми любимо Танганьїку більше, ніж інші африканські країни».

Ну, а де ж плоди цієї любові? Виявляється, ФРН, за виразом Герстенмайєра, вже «зробила великий вклад у розвиток господарства Танганьїки»: на суму понад 8 мільйонів марок. Виявляється також, що Танганьїка і надалі перебуватиме в центрі уваги західнонімецьких ділків. І що «велика, благородна справа» — так звана «Німецько-африканська компанія», головою якої є пан Герстенмайєр, процвітає: бундестаг готує програму нових капіталовкладень в обсязі 3—4 мільйонів марок, левова пайка яких буде розміщена в Танганьїці. Отже, ФРН активно намагається прибрати до рук господарство країни.

Історія розповідає про минуле. Але забувати її не варт: іноді вона повторюється.

Переклад з німецької

Обробка сізалю.

Горить жива людина...

ГОРИТЬ ЖИВА ЛЮДИНА...

...Вулицями Сайгона повільно рухається автомобіль. За ним витягнулася сувора мовчазна процесія. Тисячі буддистських монахів, а за ними — величезний збуджений натовп. На жвавому перехресті автомобіль зупинився. З нього вийшов 70-річний Кванг Дук, старший священик буддистів. Він сів на асфальт, схрестивши ноги. З автомобіля винесли дві каністри з бензином і вилили їх на Кванг Дука. Потім сталося найстрашніше. Старий священик вийняв сірники і запалив свій одяг. Секунда — і він перетворився на палаючий факел.

Так, Кванг Дук спалив себе на очах тисяч людей, спалив себе на знак протесту проти переслідувань буддистів у Південному В'єтнамі...

Кривавий кат Нго Дінь Дьєм — католик. Він називає себе побожною людиною. У всякому разі він, його брат і дружина брата, знаменита в Сайгоні пані Нью, відвідують всі богослужіння в приватній церкві президентського палацу.

Але «побожний» Нго Дінь Дьєм жорстоко переслідує буддистів, якими є дві третини населення Південного В'єтнаму. Серед буддистів почалися занепокоєння, по всій країні прокотився голодний страйк монахів. Нго-діньдьємівська кліка влаштувала кривавий погром серед парафіян, що зібралися у великій пагоді Ту-Дам, щоб відсвяткувати день народження Будди.

І тоді Кванг Дук зважився на такий одчайдушний вчинок.

Жах і відчай написані на обличчях молодих буддистських монахів що спостерігають цю страшну сцену.

ТАДЕУШ ПАСЕРБИНСЬКИЙ
польський журналіст.

Боксер у міністерському кріслі

Грубе, суворе обличчя, маленькі очі, сховані під кошлатими бровами, великий м'ясистий ніс, перебитий, як у боксера...

Так, він і справді був колись професійним боксером, боксером, що згодом став прем'єром держави. Отже, йдеться про недавнього Роя Веленського, прем'єра Федерації Родезії і Ньясаленду, яка доживає тепер свої останні дні.

Біографія цієї людини, її шлях до державного діяча не може не викликати подиву. Рой Веленський (в дитинстві його називали Роландом) — тринадцятий син колишнього емігранта з Польщі, що прибув до Африки наприкінці минулого сторіччя. Спочатку Веленський-батько займався торгівлею страусовим пір'ям, яке було на той час важливою статтею африканського експорту. Потім він збанкрутував і оселився в місті Солсбері, теперішній столиці Федерації Родезії і Ньясаленду.

Рой Веленський, коли хоче зобразити з себе «людину з народу», вихваляється тим, що почав працювати змалку. Справді, вчитися він не дуже хотів і успіхами в школі не відзначався. Його більше приваблював бокс. Коли йому минуло тринадцять років, Рой покинув школу і почав працювати хлопчиком у третьорозрядному ресторані. На цій ниві він досяг успіху і невдовзі вже став барменом. Однак через якісь не зовсім чисті справи йому довелося піти з ресторану. Рой опинився на одному з мідних рудників.

Одночасно з усім цим він посилено займався боксом. Велике значення мали вага Веленського (тепер він важить 130 кг) і його неабиякий зріст (2 метри). 1925 року, коли Рою минуло 18 років, він вже дістав звання майстра з важкої ваги, мав на своєму рахунку чимало блискучих перемог на рингу.

Наступного року 19-річний Рой одружився з африканкою шотландського походження — офіціанткою з кав'ярні у Булавайо, нині відомою під іменем «леді Ліз».

Напевне, бокс все ж не міг прогодувати Роя Веленського, бо він, попрацювавши трохи на руднику, перекочував на залізницю. Ставши машиністом, переїхав до міста Броукен-Хілл, де почав приймати

Боксер за фахом, расист і реакціонер за переконанням — Рой Веленський.

участь в діяльності профспілки. Переказують, що важливу роль у цьому відіграла його популярність боксера, в усякому разі Рой Веленський зумів пролізти у керівництво профспілкою залізничників.

Далі розпочинається його карколомна політична кар'єра. 1939 року Веленський стає депутатом Законодавчої Ради Родезії, а у 1941 році, разом з шістьма іншими депутатами, заснував родезійську лейбористську партію. Це була типова правоопортуністична партія західноєвропейського зразка. А по відношенню до місцевого негритянського населення ця партія з самого початку провадила різко виражену расистську політику. Веленського все частіше залучають у гостру боротьбу між білими колонізаторами і тубільцями. І він завжди виступав за абсолютну гегемонію білих, проти визнання будь-яких політичних прав негрів.

На той час, після другої світової війни, швидко зростав попит на африканську мідь. Бурхливо розвивалася родезійська рудна промисловість, але разом з тим йшов також швидкий розвиток місцевого пролетаріату і визвольного руху.

У Лондоні дуже занепокоїлися таким становищем. Як перешкодити визвольному рухові негрів, як запобігти утворенню незалежних африканських держав?

І тоді у колонізаторів виникла ідея створення федерації обох Родезій — Північної та Південної, багатих на мідь, та Ньясаленду, що поставляв дешеву робочу силу для чорної індустрії. Треба сказати, що Рой Веленський відіграв неабияку роль у практичному здійсненні цього підступного плану. І англійські колонізатори не забули його заслуг. Коли 1953 року було утворено Федерацію Родезії і Ньясаленду. Рою Веленському дістався пост віце-прем'єра у першому її уряді. А незабаром він став на чолі Федерації і прийняв титул «сера».

Таким чином, влада з рук чиновників з «Брітіш Колоніел Офіс» — англійського міністерства колоній — перейшла до білих переселенців, зокрема з Південної Родезії, які почали задавати політичний тон. Створення Федерації дало їм можливість, між іншим, користуватися прибутками від експлуатації рудних багатств Північної Родезії (звідси покривалося 60 процентів бюджету Федерації).

З того часу ім'я Роя Веленського стає відомим і поза межами Африки. Він здобув популярність головним чином як прихильник повної гегемонії білих і суворої расової сегрегації. Сер Рой став також провозвісником своєрідної расистської ідеології. За ідеєю Веленського, привілеї, які надаються людям, мають відповідати їх здібностям, а права — випливати з почуття відповідальності і вміння їх використати. Роль європейців повинна полягати в поступовому вихованні африканців і підвищенні рівня їхньої цивілізації. Але негритянське населення Федерації ще досить слабо розвинене у культурному і громадському відношенні. Отже, воно ще не має ані тих «здібностей», ані цього «вміння»... Так, за красивими фразами ховався звичайний махровий расизм.

Внаслідок цього африканці були позбавлені елементарних людських прав: вони не могли користуватися послугами готелів і мі-

ських ресторанів, їхня праця оплачувалася за зниженим тарифом.

Політика, проголошена Веленським, потерпіла фіаско. Невдовзі після створення Федерації африканські політичні партії рішуче виступили проти цієї нової форми колоніального і расистського режиму. Зростання напруження примусило навіть Лондон до проведення деяких заходів, які б створили видимість лібералізації тутешніх порядків.

Рой Веленський був принципово проти будь-яких поступок африканцям, які ще «недозріли до політичних привілеїв».

Тим часом, під впливом визвольного руху африканських народів Федерація розхитувалася, розпад її ставав неминучим. Після оголошення проекту конституції для Північної Родезії в лютому 1962 року Веленський подався до Лондона, щоб особисто заявити свій протест, а після повернення до країни проголосив:

«Федерація моя, і я готовий, якщо буде потрібно, боронити її до останньої краплини крові. Я готовий силою утримати конституцію і єдність Федерації».

Щоб ще більше підкреслити своє обурення, незабаром, 8 березня, він залишив пост прем'єра, зберігши, однак, за собою крісло голови правлячої Об'єднаної федеральної партії.

Незважаючи на цей і подібні драматичні жести Веленського, незважаючи на шалений опір 300 тисяч білих поселенців, які утруднюють для 8 мільйонів африканців шлях до волі і влади, розпад Федерації неухильно наближався.

Під час переговорів з представниками Ньясаленду восени минулого року в Лондоні, останні зажадали негайного виходу з Федерації. Англійці мусили поступитися, і 1 лютого нинішнього року в Ньясаленді був створений перший африканський уряд на чолі з доктором Гастінгсом Бануа.

Черговою поразкою Веленського стали вибори до Законодавчої Ради в Північній Родезії, що закінчилися 10 грудня 1962 року. Попри різні виборчі трюки расистів, африканці, представлені Об'єднаною партією національної незалежності і партією Африканський народний конгрес, одержали перемогу над партією Роя Веленського. В країні був створений перший уряд, де більшість належала африканцям.

Третій удар спіткав Веленського того ж року на виборах у Південній Родезії. Оскільки невдовзі перед тим була заборонена масова африканська партія — Африканський народний союз Зімбабве, виборча боротьба точилася між двома расистськими угрупуваннями білих поселенців: Об'єднаною федеральною партією Веленського і Родезійським фронтом. Перемогу одержав Родезійський фронт, а новим прем'єром Південної Родезії став Уїльсон Філд — представник крайнього расизму, але особистий противник Веленського.

Вже помітніше хитається земля під ногами Роя Веленського. І тепер, коли повна ліквідація Федерації Родезії і Ньясаленду стає справою найближчих місяців, його зусилля, як і зусилля всіх білих колонізаторів, спрямовані лише на те, щоб в новій ситуації зберегти максимум своїх колишніх економічних привілеїв і політичних прав.

Ці намагання Веленського підтримуються могутніми англо-американськими монополіями («Англо-американська корпорація», Родезійський трест», «Британська Південна Африка» та ін.), капітали яких вміщені в гірничу промисловість Федерації. З Веленським солідарні також расистський прем'єр Південно-Африканської республіки Фервурд і португальський диктатор Салазар. Ця трійка нещодавно заснувала військовий «Несвятий союз», з метою створення в Центральній і Південній Африці «білої імперії». Цей план, схвалюваний також деякими західноєвропейськими колами і США, передбачає, між іншим, відрив од Північної Родезії «мідного району» і включення його до Катанги (тому стає зрозумілою підтримка, яку Веленський завжди надавав Чомбе).

Приблизно рік тому, коли Федерація Родезії і Ньясаленду почала розпадатися, Веленський нахвалявся, що війна ще не програна, що він «ще не збирається натирати каніфоллю підошви своїх черевиків». Потім він вже трохи знизив тон і перестав погрожувати застосуванням сили для захисту Федерації. Веленський начебто погодився з її ліквідацією, але висунув ряд попередніх умов.

Веленський завжди твердив, що бокс є досконалим видом спорту, який добре загартовує до... політичної діяльності (він керує навіть власною боксерською школою для майбутніх політиків). Але тепер його спіткала жорстока поразка. Расистська Федерація Родезії і Ньясаленду, яку він дбайливо вирощував як справу свого життя, перестає існувати.

Роя Веленського називають в Африці «расистом № 2» (першість тут, як відомо, належить Фервурду, якого сам Веленський вважає зразком для себе). Тепер він, висловлюючись його улюбленою боксерською термінологією, дістав влучного нокаута від африканців. Після цього Веленський вже не зможе підвестися. Гонг пролунав! Кар'єра боксера у міністерському кріслі безславно завершується.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ВИХОВАЛИ! Американські сенатори заклопотані проблемою пияцтва серед підлітків. Вони довго сперечалися, вирішуючи, з якого віку офіційно дозволити молоді ковтати віскі. Нарешті домовилися — з 16 років. Тимчасом, не чекаючи на закінчення дискусії, американські підлітки, за прикладом героїв «коміксів» та голлівудських бойовиків, енергійно прикладаються до міцних напоїв. Згідно з анкетою, проведеною в штаті Нью-Йорк, більшість молоді і підлітків (14—18 років) систематично пиячать. Як же бути з рішенням панів-сенаторів?

ПРИСТОСУВАЛИСЯ. В Гамбургу (ФРН) надійшли у продаж грамофонні пластинки під назвою «А чи любов це?» Виявляється, єзуїт Йоганнес Леппіх на фоні джазової музики вигукує настанови католицької моралі з питань кохання і одруження.

Церква звернулася до сучасної техніки. Якщо обиватель не хоче йти у храм божий, він може слухати проповіді вдома.

І ТАКЕ БУВАЄ. В місцевій газеті Штутгарта було вміщене таке оголошення: «Дуже просимо того, хто знайшов загублену в'язку ключів, віднести її до ратуші».

Загублені ключі були від міського бюро знахідок.

ПРОБЛЕМА. Представники дванадцяти країн взяли участь у конференції, скликаній единбурзьким текстильним інститутом. Темою конференції було: чому від тривалого сидіння штани починають блищати. Ця тема настільки зацікавила англійське міністерство оборони, що воно надіслало на конференцію свого спеціального спостерігача.

Омаї...ива романтика! Заробітків грецьких рибалок заледве вистачає на життя.

Троє з 500 000

Грецькі власті розправляються з прогресивними діячами, які відстоюють інтереси народу. На фото — поліція заарештовує Г. Ламбракіса, вбитого потім фашистськими бандитами.

В Афінах, по дорозі на Акрополь, на уламку мармуру сидить молода людина. Безтурботні туристи з галасом і веселими вигуками проходять повз нього, але хлопець їх не помічає. Він безробітний, і зараз всю його увагу привернула газета. Юнак читає рубрики, де друкуються об'яви відносно роботи. Іноді він переглядає газету не один, а з кількома іншими безробітними.

Юнака звуть Георг М., йому 23 роки. Він син безземельного селянина з фракійського села. Приїхав до міста, щоб знайти роботу, та не знайшов. Живе випадковими заробітками, як і 500 тисяч таких самих бідолах у Греції. І це на 8 мільйонів населення!..

* * *

Перенесемося до невеличкого рибальського містечка Патри. На березі сохнуть розвішані сіті. Тут робота теж лише для щасливчиків. Безробітні байдуже дивляться на човни, що наближаються до мола. Один з них сидить на старій гарматі, опустивши голову на руки. Колись і він був рибалкою, щасливим власником човна, якого охрестив «Ахіллом». Однієї штормової ночі човен затонув у морі. З того часу колишній рибалка сидить щодня на березі і безцільно дивиться на затоку. Рибалка без човна!.. Людина з розбитим життям!.. Це — Танассіс А., йому лише 31 рік.

Греція — злиденна країна, її промисловість розвинена слабо і однобічно. Експорт покриває імпорт лише на одну третину, а борги досягли нечуваних розмірів. І в цей час поширений американський журнал «Юнайтед стейтс ньюс енд уорлд ріпорт» пише на своїх сторінках, що американці «зробили Грецію рентабельним підприємством». Якщо і рентабельним, то лише для американських монополій.

* * *

На вузьких вуличках поблизу гавані в Піреї, куди не наважується зазирнути навіть нещадне грецьке сонце, живуть носильники й ткачі, суднобудівники і тютюнники, портові робітники і матроси. Тут всі знають один одного. Чужий одразу ж впадає в очі, і його миттю оточує недовір'я. Якщо він носить галстук— це тут вважається ознакою заможності — його переслідують бліді діти, випрошуючи кілька лепт.

У темній підвальній кімнаті розмірами три на п'ять метрів живе одна літня людина. Біля вологої стіни стоїть дерев'яне ліжко, поточене шашелем; замість стола —

Кажуть, що грецькі шевці завжди мають роботу, бо кожна пара взуття ремонтується тут багато разів

ящик, на якому ще зберігся напис «Апельсини Аверофа — найкращі»; за гардероб править прибита до стіни дошка з цвяхами.

30 червня 1941 року, коли Маноліс Глезос зірвав з Акрополя ненависний прапор зі свастикою, нинішній мешканець цієї кімнати перебував на півночі країни. Автомат, відібраний у німецького солдата, був його постійним супутником. Тоді він урочисто присягався богові, що не знатиме спокою, доки його країна не стане вільною. Бога він давно забув, а присягу пам'ятає. Тому він часто збирається з друзями і до пізньої ночі вони розмовляють, — темпераментно, переконливо, але пошепки. В цьому підвалі приймаються рішення про страйки, про відмову портовиків вивантажувати зброю з американських суден. А поліцейські шпики марно намагаються натрапити на слід призвідника всіх цих справ.

Одного разу, під час бійки між робітниками і поліцією, колишній партизан зірвав солом'яного капелюха з голови іноземного кореспондента, щоб закрити шрам на лобі, знайомий багатьом поліцейським. Трохи пізніше кореспондент зустрів цю людину на набережній. Так він, автор цих рядків, познайомився з Яннісом Г., солдатом півмільйонної армії грецьких безробітних. Свій капелюх кореспондент одержав назад, але тепер він його не носить, а зберігає як цінну реліквію.

Традиції боротьби проти фашизму живуть й досі в народі Греції. Світова громадськість знає, що майже 1200 грецьких борців опору все ще перебувають у в'язницях в нелюдських умовах. Багато з них вже шістнадцять років бачать синє небо Греції лише крізь залізні грати. 77 в'язнів — люди віком від 55 до 78 років, у тюремних камерах ще знаходяться тринадцять жінок. Одна з них, Кетті Цевгоу, засуджена до страти, п'ять років чекала смерті, перш ніж її «помилували».

Боючися народу, уряд Караманліса збільшив кількість поліцейських дивізій, створив свою фашистську партію, фальсифікував вибори. Від рук грецьких фашистів загинув популярний в народі лікар, громадський діяч і депутат парламенту Ламбракіс. Всенародне обурення цим убивством примусило уряд Караманліса піти у відставку.

Багато важливих проблем потрібно ще розв'язати в Греції, перш ніж народ цієї прекрасної і змученої країни буде мати людські умови існування. Але він сповнений рішучості до кінця боротися за них.

Луїджі ЗАППАТА

Норман Вінсент Піл зовні зовсім не нагадує пастора. Цілком ділова людина, типовий бізнесмен. А втім, це й справді так.

Така ж професія, як і всі інші...

На перехресті двох центральних вулиць Нью-Йорка — 29-ої авеню і 5-ої стріт, в районі, заселеному середньою і великою буржуазією, знаходиться так званий «Мармуровий колегіальний собор». Він є центром однієї з найвпливовіших у США релігійних організацій, — протестантської, заснованої ще 1628 року.

Отці протестантської церкви в США розуміють, чим можна привернути людську думку. Вони обіцяють повернення душевного спокою і психічної рівноваги американцеві, який постійно перебуває під гнітом виснажливої праці, шаленого темпу життя, гонитви за успіхом, страхом перед новим днем. Потреба знайти цей спокій і рівновагу є, очевидно, дуже настирливою у Сполучених Штатах, якщо тут, поруч з існуючими сотнями психіатричних закладів, мільйони людей зачитуються проповідями пастора Піля, а при його соборі існує організація з дуже показною назвою: «Американське товариство релігії і психіатрії».

Щотижня цей відомий своїм красномовством пастор розпинається перед віруючими на теми: «Як любити себе самого», «Як радіти собі самому», «Як безтурботно жити у непевному світі», «Дякуючи богові за Америку» тощо. Ці проповіді кілька разів на тиждень з'являються в сотнях американських газет, становлячи значне джерело прибутків заповзятливого пастора. Великим тиражем розійшлися численні книжки Піла. Одна з них називається «Сила позитивного мислення». В ній автор радить читачам, як треба жити в сучасному американському світі. Про характер цих порад і про рівень психологічних екскурсів спритного бізнесмена від церкви (а також і про рівень його пастви) свідчить один рецепт повернення психічної рівноваги, який Піл цілком серйозно пропонує для наслідування: оскільки Христос, мовляв, жив тридцять три роки, то, очевидно, у цій цифрі є щось незвичайне. Отже, в разі життєвих незгод треба помолитися рівно тридцять три рази і саме на тридцять третьому з'явиться упевненість у тому, що бог нарешті зглянувся на тебе...

Діяльність протестантських кіл не обмежується лише психологічно-релігійними порадами, подібними до патентованих таблеток від депресії і морального розкладу. Оскільки, за твердженням Піла, США являються спадкоємцями Афін, Риму і Британської Імперії, і оскільки їм загрожує «атеїстичний комунізм», пастор робить все для виховання віруючих у належному дусі.

Протестантська церква в Сполучених Штатах утримується на кошти віруючих, та не лише на них. Вона є значною силою в економічному житті країни, тому її підтримує вся державна система — преса, радіо, телебачення. Духівники звільнюються від ряду податків, їм надаються різноманітні пільги, вони забезпечуються відпочинком у спеціальних пансіонатах. Через посередництво віруючих пастори не соромлячись ведуть різні банкові операції, займаються бізнесом. «Пасторам ще ніколи так добре не жилося в Америці, як зараз»,— визнав один з них. Тому у боротьбі за нових парафіян існує жорстока конкуренція. Ця боротьба набирає найрізноманітніших форм: в одних церквах особливий натиск роблять на музичну програму, інші — рекламують себе як місце товариських зустрічей, де можна познайомитися або навіть одружитися, у деяких же влаштовують спортивні розваги для молоді тощо.

«Релігія в США — це така сама професія, як і інші», — заявив сам Норман Вінсент Піл. А йому це вже краще знати.

Ці ще ходять на роботу. Але завтра, можливо, доведеться залишатися вдома...

«ЩЕДРИЙ» ПИРІГ

Коли я вранці йшов вулицями Ньюкасла, мені впав у очі блискучий фасад нового нічного клубу. «Відкриття сьогодні об 11-й годині вечора» — було написано навскіс над його дверима. Пройшовши якихось двісті кроків, на

Кожного ранку безробітні юнаки збираються біля молодіжної біржі праці.

розі вулиці я побачив групу молодих хлопців, що стояли біля непоказної будівлі конторського типу. Невеличка табличка: «Юнацьке бюро праці». Молоді люди тримають руки в кишенях — ранок прохолодний. Вони зустрічають мене допитливими та насмішкуватими поглядами. Я цікавлюся їхніми професіями. Більшість з них, до того як опинитися на вулиці, працювала на верфі, з якої живе половина Ньюкасла, точніше — могла б жити, якби...

З цих п'ятнадцяти-шістнадцятирічних юнаків, що рік-два тому закінчили школу, ще майже ніхто не заробив жодного пенні нормальною працею. Кілька годин випадкової роботи то тут, то там — оце і все. Вони ще повністю залежать від батьківської кишені, а в тій кишені негусто. Під час останньої реєстрації в окрузі офіційно нараховувалося 79177 безробітних — шість процентів до всіх працюючих. Найбільше терплять від цього страшного лиха робітники верфей. Ніколи ще після чорних днів великої кризи тридцятих років така кількість англійських суднобудівників не потрапляла на вулицю.

Юнаки, які кожного ранку оточують біржу праці, — а такі сцени можна спостерігати зараз по всіх містах Англії,—дуже озлоблені. Їх вимушена бездіяльність, їх сумне і безглузде життя стає для них суворою школою. Хлопці навчаються того, чого немає в жодному англійському шкільному підручнику.

Ще в школі вони вперше почули англійську пісеньку про великий пиріг, який годує увесь народ. Всі нібито одержують свій кусень від того щедрого пирога, і ніхто не залишається обійденим. Пізніше, в кіно, на екранах телебачення, на сторінках дешевих ілюстрованих видань вони знайомилися з різноманітними варіантами тієї ж самої пісеньки.

Але юнакам ніхто не пояснював, чому шматки пирога мають різну величину.

І досі, одержуючи найменші шматочки, вони вважали, що отримують свою частку повністю. Та безробіття швидко прояснило їх світогляд.

Ще вчора юнаки Ньюкасла байдуже проходили повз новий нічний клуб, сьогодні вони вже дивляться на нього з неприязню. Вони почали складати свій власний куплет до пісні про великий пиріг!

Генрі ГРАНТ

«Молодь хоче працювати, а не стояти в черзі за милостинею!», «Розвивайте торгівлю між Сходом та Заходом!» — з такими гаслами безробітні виходять на вулиці Лондона та інших міст Англії.

Міністри не бажають розмовляти з безробітними. Цю справу завжди доручають поліції.

СВЕТОСЛАВ МИНКОВ

Малюнки болгарського художника Марка Бехара

Патент САС

Незвичайна розповідь у дев'яти гротесках

ПЕРШИЙ ГРОТЕСК, В ЯКОМУ ЧИТАЧ, ПЕРЕНІСШИСЬ У НЕБЕСНЕ ЦАРСТВО, ПОТРАПЛЯЄ НА СПІВКУ АНГЕЛЬСЬКОГО ХОРУ, ЯКИМ ДИРИГУЄ САМ САВАОФ. ЯК АПОСТОЛ ПЕТРО ПРОГНІВИВ ЦАРЯ НЕБЕСНОГО СВОЄЮ РАПТОВОЮ ПОЯВОЮ І ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ ПІСЛЯ ЦЬОГО.

Далеко-далеко в космічному просторі, між Марсом і Юпітером, знаходиться невеликий астероїд, якого ще не помітили земні астрономи, але давно знають теологи і християни. На астероїді міститься царство небесне його божественної величності царя Саваофа, в чиїх мальовничих володіннях, об'єднаних під загальною назвою «Рай», знаходять притулок і вічне блаженство душі земних праведників.

З біблії та інших священних джерел читач вже має цілком виразне уявлення про рай, тому ми не будемо обтяжувати його увагу зайвими описами, а зразу ж введемо у небесний палац, де одного сонячного ранку лунали ангельські співи.

В одному з численних залів палацу придворний хор молодих ангелів зібрався на репетицію і під диригуванням самого царя розучував псалом, який прославляв його небесну величність.

У домашньому старенькому халаті, в товстих повстяних пантофлях, з пошарпаним щоденним німбом навколо голови стояв на естраді за диригентським пультом сивобородий цар Саваоф і вимахував тоненькою паличкою. Позаду ангелів окреслювались труби величезного церковного органа. В тиші залу плавно линули звуки псалма:

Господь наш променисто світить
І над народами десницю простяга...

Раптом цар Саваоф нервово постукав паличкою по пульту і зупинив репетицію.

— Повільніше і урочистіше! Анданте маестозо! — вигукнув він.

Потім диригент знову замахав руками, і хор підхопив перервану пісню. Та саме в цю мить крізь бічну завісу зазирнув перший

придворний радник Петро, якого ми знаємо із святого письма — з довгою сивою бородою, в пустельницькому одязі, з великою в'язкою ключів на поясі і звичайним золотим німбом навколо голови.

Вимахуючи руками і роблячи різні знаки, перший радник спробував привернути увагу царя Саваофа, але той вдав, що нічого не помітив, і диригував далі:

Голос його — всемогутній, величний —
Валить столітні кедри ліванські...

Апостол Петро сховався за завісу, але за мить визирнув знов, і цього разу його наполегливі жести були цілком зрозумілі.

Коли радник виткнувся вдруге, цар Саваоф втратив самовладання, сердито відкинув диригентську паличку і насуплено попрямував до завіси, за якою поспішив сховатись Петро.

Залишившись самі, ангели зразу ж втратили небесну цноту і почали бешкетувати, мов школярі під час перерви.

І поки білокрилі пустуни грали в квача, борюкались і стрибали один одному на спини, цар наздогнав радника коло дверей і почав йому вичитувати.

— Що за неподобство? — гримав він. — Скільки разів я просив, щоб ти не заважав мені під час співки!

— Але ж, ваша величність, прийшли посланці з Землі, — виправдувався апостол.

— Мене не цікавлять ніякі посланці!

— Дозвольте зауважити, що до вас не кожного дня прибувають делегації з планети Земля. До того ж вони імперіальці.

Цар Саваоф розгнівався ще більше:

— Ну й що з того, що вони імперіальці? Адже тут не Ліван і не Гватемала! Ми самостійне і незалежне царство! А коли вже прибули, то нехай почекають!

— Я їм так і сказав, але вони наполягають, щоб ви прийняли їх негайно. Кажуть, справа дуже термінова.

— Знаю я їхні термінові справи, — невдоволено буркнув цар. — Знов намагатимуться протягнути якусь нову секту. Життя немає від релігійних філій. Мало їм усяких там баптистів, адвентистів і всяких кар'єристів, знову хочуть роїтись і виділятись?

Апостол Петро нахилився до небесного володаря і конфіденціально шепнув йому у заросле волоссям вухо:

— Не думаю, ваша величність, щоб вони прибули у сектантських справах. Відрекомендувались, як посланці імперіальських «шалених».

— Гаразд, гаразд, — заспокоївшись трохи, відказав цар Саваоф, видно, стареча цікавість перемогла гнів. — А від чого померли їх милості?

— Вони не покійники, а живі люди, — пояснив апостол Петро.

— Живі люди? — небесний цар витріщив очі. — А як потрапили сюди живі люди?

Розвівши руками, радник відповів:

— Досягнення сучасної астронавтики, ваша величність, дають можливість людям Землі ще за життя проникати в наше небесне царство.

Божественний монарх спантеличено почухав бороду і примирливо мовив:

— Нічого не вдієш, доведеться прийняти... Приготуй мені негайно парадну мантію! — наказав він. Потім зняв німб і, уважно оглянувши його, додав: — У цьому німбі незручно зустрічати людей. Скажи там, щоб швиденько почистили мій офіціальний німб — той великий, що для урочистих випадків, і принесли його разом з мантією! Чекатиму в своїх покоях!

Злегка вклонившись, апостол вже хотів був іти, але цар Саваоф зупинив його і попередив:

— І ти приберись, як личить твоєму небесному сану! Скинь оце полотняне вбрання й одягни шовкове. Досить деренчати отими іржавими ключами на поясі. Почисть їх трохи, щоб вони стали схожі на ключі від небесного царства!

Ключар раю, перший царський радник, щось ображено пробурмотів собі під носа і пішов геть, а цар Саваоф попрямував до своїх покоїв, щоб приготуватися до урочистої аудієнції.

ДРУГИЙ ГРОТЕСК, В ЯКОМУ ЦАР САВАОФ ПРИЙМАЄ ІМПЕРІАЛЬСЬКИХ ГОСТЕЙ І ПРОГОЛОШУЄ ВІДПОВІДЬ НА ЇХНЄ ПОСЛАННЯ. ІМПЕРІАЛЬЦІ ВИКРИВАЮТЬ СВІТОВУ НЕБЕЗПЕКУ КОМУНІЗМУ І ПРОСЯТЬ ЦАРЯ НЕБЕСНОГО ВОСКРЕСИТИ ФЮРЕРЛАНДСЬКОГО КАНЦЛЕРА ТОТЕНАУЕРА, ВИНАХІДНИКА «ПАТЕНТУ САС». ПОРУШИВШИ ТРАДИЦІЙНИЙ НЕБЕСНИЙ НЕЙТРАЛІТЕТ, ЦАР САВАОФ ПОГОДЖУЄТЬСЯ СОТВОРИТИ ЧУДО.

Небесний цар сидів на своєму схожому на хмару престолі в залі урочистих прийомів і самовдоволено погладжував тільки що завиту білу бороду, трохи пожовклу від старості і тютюнового диму. Його небесна величність вирядилась у пурпурову мантію, на голові виблискував парадний німб, а на грудях — великий золотий хрест, оздоблений коштовним камінням.

Згідно з двірцевим церемоніалом, через три хвилини після того, як цар усівся на престолі, в глибині залу повільно розчинилися важкі двері, і придворний герольд з ангельськими крилами сповістив, що прибули імперіальські гості:

— Містер Ураніус!

— Містер Гідрогенікус!

— Містер Кобальтус!

Один за одним до залу зайшло троє імперіальців. Їх супроводили перший радник апостол Петро, начальник небесної безпеки архангел Михаїл і євангеліст Лука, який перебував на посаді придворного лікаря.

Апостол Петро зайняв своє постійне місце праворуч від царя, ліворуч стали архангел Михаїл і євангеліст Лука (всі троє у святковому вбранні), а на певній відстані перед царем і його почтом зупинились імперіальські посланці у фраках, прикрашених їхньою найвищою відзнакою — орденом «Золотий телець».

Після обміну передбаченими в таких випадках поклонами, містер Ураніус узяв поданий містером Кобальтусом пергаментний сувій і зробив кілька кроків уперед. Граціозним жестом він розв'язав блакитну стрічку, і, почепивши її на руку, піднесено почав читати послання до царя Саваофа:

«Ваша божественна всемогутність! Ми вважаємо за велику честь і щастя скласти до ніг Вашої всевишньої осяйності нашу благоговійну пошану і найпалкіші побажання довголіття і міцного здоров'я».

Імперіалець зробив ефектну паузу, багатозначно зітхнув і повів далі:

«З давніх-давен наша країна лежить як покірливе ягня в лоні святої церкви, і тому ми з гордістю можемо заявити, що зв'язки між нами і Небесним Царством скріплені стародавньою традиційною дружбою. Про цю благотворну близькість свідчать не лише численні храми і релігійні товариства в нашій країні, а й богоугодна література — насамперед біблія,— що видається у нас масовими тиражами і дуже поширена в імперіальських родинах, готелях, притулках, казармах, в'язницях, різних гуртожитках та публічних закладах. Релігійне почуття так глибоко корениться в наших душах, що останнім часом (тут містер Ураніус підвищив голос) на нашому ринку з'явились пилососи «Аве Марія» і пральні машини «Свята трійця», а незабаром мають з'явитися і холодильники під богоугодною назвою «Ноїв ковчег»...

Почувши це, Саваоф схвально кивнув головою, а імперіальський гість читав далі:

«Повідомляючи про ці відрадні факти зростаючої побожності в нашій свідомості і побуті, ми змушені з сумом підкреслити, що деякі тривожні явища в міжнародній обстановці викликають у нас останнім часом серйозні турботи, спрямовані на те, щоб зберегти християнську єдність від розколу і загибелі. Щоб запобігти катастрофі світового масштабу, яка неминуче викличе потрясіння і в небесних володіннях, ми насмілюємося, Ваша божественна всемогутність, просити Вашої негайної допомоги, поки ще не пізно. Уповноважені нами посланці передадуть Вашій величності наше уклінне прохання.

З окрилюючою надією, що Ваша небесна всеначальність вислухає з терплячою доброзичливістю згаданих посланців, засвідчуємо своє безмежне благоговіння і пошану до Вашої віковічної осяйності.

Від імперіальських «шалених» — містер Атомікус, сенатор».

Прочитавши послання «шалених», містер Ураніус повільно згорнув пергаментний сувій, зав'язав стрічкою і, низько вклонившись, підніс царю. Апостол Петро, як велів церемоніал, простягнув руку і взяв сувій.

В урочистій і знаменній тиші цар Саваоф підвівся з престолу і відповів тремтячим від хвилювання голосом:

— Чада мої з земних селищ! Хай будуть повік благословенні благочестиві «шалені» в Імперіалії. Благословення і вам, дочкам і онукам, одинакам і близнюкам, тестям і тещам, тіткам, своячкам та шурякам і взагалі усій вашій рідні по висхідній і низхідній лініях до дев'ятого коліна, разом з служниками і кухарями негритянського походження.

Після такого щедрого благословення цар небесний вийняв з-під мантії велику шовкову хустку і витер спітніле чоло.

— Чада мої, — заговорив він знову, — ваше послання глибоко зворушило наші милосердні душі (цар витер хусткою очі). Поділяючи ваші благородні прагнення щодо збереження християнської єдності, ми благоволимо прийняти з відповідною стурбованістю надіслане до нас прохання і виявляємо готовність знайти з вашою неоціненною допомогою найкоротший шлях до його здійснення.

Небесний владика благословив трьома пальцями повітря перед собою і закінчив:

— Хай пресвятий дух осяє своїм благодатним промінням віковічну дружбу між нашим Царством Небесним і «шаленими»! Амінь!

Потім цар Саваоф з належною благоліпністю сів на престол і прибрав відповідну позу.

Минуло кілька хвилин, поки розрядилась атмосфера церемоніалу, багатослівних кучерявих промов. І раптом Саваоф позіхнув і невимушено спитав:

— Тепер скажіть, як там справи на Землі?

Містер Ураніус кахикнув, прочищаючи горло, і сумно відповів:

— Погані справи, ваша божественна всемогутність. Над Землею звисають чорні хмари, наче перед потопом.

Почувши слово «потоп», небесний владика злякано підскочив:

— Який потоп? Я не давав розпорядження починати другий потоп!

Посланець «шалених» поспішив пояснити:

— Так кажуть. Взагалі земна куля тепер нагадує колючого їжака.

— Але що це за іносказання? — спитав нетерпляче Саваоф. — Кажи відверто, чадо моє, і не примушуй мене відгадувати загадки.

— Земний світ, ваша всевладність, поділений на два табори, які стоять один проти одного. Створилося небезпечне міжнародне напруження, в якому літають іскри нової війни.

— Значить, чутки, що доходять до мене, правильні? — здивувався цар небесний і повчально додав: — Погані справи, чадо моє, зовсім погані. Я вчу вас послуху і любові, а ви підстерігаєте одне одного і ладні вчепитися один одному в горлянку!

З виглядом ображеної гідності містер Ураніус зауважив:

— Імперіалія в цьому не винна. Винні комуністи, які провадять вселенську боротьбу за мир, але, по суті, прикривають нею свій наступ...

Цар небесний аж сіпнувся.

— В ім'я святого духа, не примушуйте мене слухати вашу антикомуністичну пропаганду! — вигукнув він роздратовано. — Скажіть мені відверто, чого ви хочете?

Не звертаючи уваги на гострий тон, яким це було сказано, містер Ураніус кинув з холодною зарозумілістю:

— Щоб вам усе було ясно, треба наголосити на небезпеці з боку російського комунізму, який зазіхає на всю нашу планету і вже проникає в космос...

Знову нервова судорога скривила благообразне обличчя божественного старця.

— Повторюю, припиніть, нарешті, антикомуністичну пропаганду! — гнівно промовив він.

Троє імперіальських гостей водночас перейшли в наступ:

— Та це ж зовсім не пропаганда, а цілком реальна небезпека, ваша божественна всемогутність! — заперечив містер Ураніус. — Ви не можете залишитись байдужим до цього, бо комунізм це загроза і для вашого престолу!

— Не розумію ваших побоювань щодо небесного престолу.

Містер Ураніус багатозначно підвів брови:

— Радянська космічна ракета давно вже літає у міжпланетному просторі. Вона кинула на Місяць вимпел з п'ятикутною комуністичною зіркою.

Не в силі далі стримуватись, містер Гідрогенікус вигукнув:

— Це нечуване неподобство! Наші торговельні фірми вже розпродали на Місяці всі земельні ділянки, а тепер там хазяйнуватимуть інші!

— Наша розвідка має відомості, — удавано спокійно вів далі містер Ураніус, — що недавно більшовицькі агенти та диверсанти проникли аж в небесне царство.

Почувши останні слова імперіальського посланця, цар Саваоф обернувся до архангела Михаїла і крізь зуби процідив:

— Слово має начальник небесної безпеки! Чи вірно те, брате мій, що каже його милість?

Архангел Михаїл, незважаючи на свій біблейський вік, виструнчився по-солдатському і відрапортував:

— Кілька тижнів тому, Ваша осяйна всемогутність, наші органи справді затримали з десяток підозрілих осіб, які нелегально проникли в небесне царство. Проте слідством встановлено, що це колишні члени якоїсь наукової експедиції, котрим не пощастило під час мандрівки в африканських джунглях — їх з'їли леви. Тих, хто зустрів смерть з молитвами, ми влаштували тут в пансіоні, а інших, які полізли левам у пащу без молитви, ми визнали, як то кажуть, персонами нон грата й спровадили в пекло.

Цар небесний із задоволенням вислухав пояснення архангела Михаїла і погладив долонею свою пухнасту білу бороду.

— Як бачите, чада мої, — звернувся він до імперіальців, — ми знаємо, що робити, і своєчасно вживаємо заходів для збереження небесного порядку.

Проте містер Ураніус твердо вів наступ далі.

— І все ж, незважаючи на ці заходи, ви не повинні заспокоюватись, ваша божественна всемогутнсіть. Ми, імперіальські посланці, дуже просимо вас зрозуміти, що як на Землі, так і на Небі становище дуже серйозне і що тільки ваше божественне втручання може відвернути світову катастрофу, що насувається.

Цар Саваоф спантеличено наморщив чоло.

— Ну, гаразд, чого ви хочете від мене? — спитав він.

— Ви мусите захистити заблудле християнське стадо від згубного впливу комуністичних миролюбців! — говорив задихаючись містер Ураніус. — Ви повинні сотворити чудо, яке поверне мільйонам християн віру у всемогутність бога, знов згуртує їх навколо святої церкви і перетворить на покірливих і слухняних овець!

— Тут потрібне ваше особисте втручання, ваш божественний авторитет! — наполягав містер Гідрогенікус.

А містер Кобальтус прохав і обіцяв:

— Зробіть це, ваша величність, і ми побудуємо в небесному царстві ракетні площадки. Ракети «Мейс», «Першінг», «Онест Джон», «Поларіс»...

— Ні-ні! — злякано вигукнув цар Саваоф, затуляючи вуха. — Боронь боже, чада мої, не примушуйте мене порушувати наш небесний нейтралітет!

Втупивши очі в божественного старця, містер Ураніус заявив твердо і значущо:

— Майте на увазі, ваша всемогутність, що кожна втрачена хвилина може дорого нам коштувати! Я не хочу порушувати ваш височайший спокій тривожними новинами, але мушу попередити, що земні священики і церковні служителі вже в полоні червоного диявола!

— Та що ти кажеш, чадо моє! —здивувався небесний монарх.

— Будьте готові почути ще гірше, — просичав містер Ураніус і зловтішно додав: — Навіть єпіскоп Кентерберійський є лауреатом Ленінської премії миру!

Цар Саваоф підскочив, але ноги його підігнулися, і він впав на престол, як підкошений.

— Як? І єпіскоп Кентерберійський став комуністичним агентом? Значить він виступає в ролі троянського коня?

— Така жорстока істина, ваша божественна всемогутність. Як Земля, так і Небо стоять перед фатальними випробуваннями.

Розпачлива гримаса пробігла по обличчю царя Саваофа. Тремтячим голосом він спитав:

— Скажіть, яке чудо потрібно?

Містер Ураніус з полегкістю зітхнув і таємничо й конфіденціально мовив:

— Три дні тому помер від серцевого припадку канцлер Фюрерландії Тотенауер.

— Який Тотенауер? — спитав небесний владика. — Той фальшивий християнин, що заснував християнсько-демократичну партію?

— Так, Зігфрід Тотенауер, ватажок християнських демократів у Фюрерландії, най-

відданіший солдат Північноатлантичної армії.

Цар Саваоф втупився в імперіальського посланця, намагаючись відгадати його потаємні думки.

— Яке ж чудо ми можемо зробити? — знову спитав він.

— Невже не розумієте? — здивувався й собі містер Ураніус. — Адже канцлер Фюрерландії найвидатніший державний діяч нашого часу і перший фюрерландський реваншист, рід якого бере початок ще від стародавніх вікінгів. Канцлер Тотенауер є лютим ворогом комунізму і в майбутньому антикомуністичному поході ми, північноатлантики, найбільші сподівання покладали на нього, як на творця відомого «Патенту САС», який сформує випробувану армію бездушних роботів... Та, на жаль, сьогодні цей геніальний винахідник, цей легендарний антикомуніст і реваншист мертвий!

Цар Саваоф молитовно звів очі і пробурмотів:

— Його прихильники на Землі влаштують йому урочистий похорон, а ми дамо притулок його реваншистській душі та вічний і блаженний спочинок в наших небесних селищах.

— Не похорон і не спочинок в небесних селищах, а воскрешення! — владно вигукнув містер Ураніус. — Канцлера Тотенауера треба негайно воскресити і підняти з смертного ложа. Воскрешення канцлера Тотенауера — ось чудо, яке переконає найзапекліших невіруючих в тому, що божественні сили протегують Північноатлантичному воєнному союзу і саме тому повертають знов до життя канцлера Фюрерландії! Воскрешення прославленого небіжчика надзвичайно потрібне, особливо коли врахувати, що смерть настала несподівано під час перших випробувань його великого винаходу — «Патенту САС»!

Цар небесний похитав поблажливо головою і сказав:

— Гаразд, ми доручимо це завдання одному з наших чудотворців.

— Одному з ваших чудотворців?

— Так, одному з наших штатних чудотворців, які давно вже байдикують. Маємо привід трохи їх розворушити.

— Але, ваша божественна всемогутність, ви недооцінюєте боротьбу проти комунізму, якщо хочете доручити воскрешення канцлера Тотенауера вашому чиновникові! — заперечив імперіальський посланець.

— Ну, це вже ви багато собі дозволяєте,— образився цар Саваоф. — Наші чудотворці не чиновники, як ви уявляєте їх собі на Землі, а справжні чарівники з багатим досвідом воскрешень в минулому.

— Не хочу сказати нічого поганого про всеблагих і пресвятих отців, але цей випадок заслуговує якнайбільшої уваги, — сказав винувато імперіалець і двозначно натякнув: — Маючи на увазі ранг небіжчика, а також велику вагу події і необхідність масового гіпнозу, я вважаю, що воскрешення фюрерландського канцлера має бути проведене на найвищому рівні.

Цар Саваоф злякано вигукнув:

— Невже ви гадаєте, що я особисто мушу братися за це?

Імперіальський гість ледь помітно посміхнувся:

— Ваша небесна величність читає мої думки. Тільки ваша особиста участь у воскрешенні покійного канцлера забезпечить цілковитий успіх нашого благочестивого починання.

Даремно небесний монарх намагався переконати свого співрозмовника, що йому незручно відкрито втручатися в земні справи. Він довго доводив, що для таких потреб є штатні чудотворці і цілий сонм великомучеників, апостолів і пророків.

Проте імперіалець уперто умовляв всевишнього поступитися в ім'я священного походу проти комунізму, на чолі якого стояли його високі патрони. Нарешті з допомогою переконливих аргументів містеру Ураніусу вдалося похитнути опір царя небесного і витягни у нього згоду взяти особисту участь у воскрешенні покійного фюрерландського канцлера.

ТРЕТІЙ ГРОТЕСК, В ЯКОМУ ЗАСМУЧЕНІ ПРИХИЛЬНИКИ ПОКІЙНОГО ТОТЕНАУЕРА ВІДДАЮТЬ НЕБІЖЧИКОВІ ОСТАННЮ ШАНУ. НЕСПОДІВАНА ПОЯВА СИВОБОРОДОГО ПУСТЕЛЬНИКА, ЯКИЙ ВОСКРЕШАЄ МЕРЦЯ. МІСТЕР УРАНІУС З'ЯВЛЯЄТЬСЯ ВЧАСНО І ЗАПЕВНЯЄ КАНЦЛЕРА, ЩО ПРОТИ НЬОГО НЕМАЄ НІЯКОЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ЗМОВИ.

Уся Фюрерландія в глибокій жалобі, сумний церковний дзвін, урочисті реквієми — Фюрерландія втратила свого великого сина, а Північноатлантичний союз — найвірнішого союзника. Після трагічної смерті фюрера Адольфа Біснуватого, фюрерландці усі свої надії на завоювання життєвого простору по-

клали на Зігфріда Тотенауера, який мав здійснити стародавню фюрерландську мрію про загарбання всього світу. Проте зла доля несподівано перервала життєвий шлях дев'яносторічного державного діяча і воїна. Тепер він лежав бездиханний на смертному одрі, придушений важкими офіціальними вінками.

Тіло мертвого канцлера було виставлене у великому святковому залі фюрерландського парламенту. Нескінченною низкою йшли повз високий поміст прибиті горем шанувальники, щоб прощально схилити голови перед дорогими останками. Дефілювали представники патріотичних і військових організацій, пихато виступали іноземні делегації, ставали на почесну варту міністри, депутати і генерали з блискучими орденами на грудях. В глибокій тиші звідкись здалека долинали урочисті звуки органа, які робили цю сумну церемонію ще урочистішою.

Аж ось з десяток струнких постатей в чорній уніформі і начищених до дзеркального блиску чоботах, з пістолетами в кобурах, чітко промарширували повз смертне ложе і, клацнувши, як по команді, підборами, завмерли перед покійником, витягнувши вперед правицю. Постоявши непорушно кілька секунд, вони тим же парадним кроком відійшли, поступившись місцем новим шанувальникам.

Саме тоді сталося чудо, якого ніхто не чекав.

В глибині залу з'явився сивобородий дід у грубому полотняному одязі, в сандаліях на босу ногу. Спираючись на довгий ціпок, він повільно підійшов до труни. Здивовані присутні збентежено відступили перед ним.

У загадковій постаті цього незвичайного пустельника читач, безперечно, уже впізнав всемогутнього небесного владику Саваофа, хоч його величність, щоб зберегти інкогніто, був без звичайного золотого німба чи будь-яких інших відзнак.

Пресвятий старець наблизився до труни з покійником, втупив очі у воскове обличчя і простягнув над тілом чудотворну правицю.

— В ім'я отця і сина і святого духа, воскресни з мертвих! — заклинально промовив він.

Потім пустельник низько вклонився, обійшов труп і, повторивши жест, сказав:

— В ім'я богоугодних починань і цілей Північноатлантичного союзу, прокинься до життя!

Заціпеніле тіло злегка здригнулось, і старець проголосив утретє:

— В ім'я боротьби проти комуністичного антихриста, воскресни і підведись з смертного ложа!

І раптом мертвий канцлер глибоко зітхнув, закліпав очима, наче засліплений яскравим світлом, і повільно підвівся в саркофагу.

Присутні так і залишились стояти, приголомшені незвичайним видовищем, а найбільш вразливі і нервові поспішили вийти із залу. Тільки один не втратив самовладання, проштовхався крізь натовп і вискочив наперед. Це був містер Ураніус — натхненник і таємний режисер цього чудесного воскрешення. Коли канцлер напружив сили, щоб стати на ноги, імперіалець кинувся до нього, схопив за руку і допоміг вилізти з труни.

Одягнений в старомодний редингот, з стрічкою «Переламаного хреста» через плече, Зігфрід Тотенауер підозріливо оглядівся і злякано вигукнув:

— Змова? Проти мене?!

Містер Ураніус заспокійливо поплескав воскреслого канцлера по плечу і сказав:

— Все гаразд, ваше превосходительство! Ніякої змови! Ви в надійному місці, між своїми людьми!

— А ви хто? — недовірливо спитав канцлер.

— Я посланець «шалених»!— гордо відповів містер Ураніус.

Але Зігфрід Тотенауер подивився на порожню труну і насупився.

— І все ж я нічого не розумію, — сказав він. — Що це за труна і де покійник?

— Покійником були ви, але завдяки втручанню небесних сил усе благочестиве людство тепер радіє з вашого чудесного воскрешення, — пояснив містер Ураніус.

Голова старого фюрерландського державного діяча, схожа на яблуко, раптом нервово сіпнулась, аж застукотіли штучні щелепи.

— Ні, ні, тут є комуністи! Мій нюх мене не обманює! Пахне комуністами!

І, протискуючись крізь натовп, канцлер вказував пальцем то на одного, то на другого й коротко кидав:

— Комуніст? Більшовик? Га?

Нарешті він зупинився біля сивоволосого пустельника, схопив його за бороду й істерично заволав:

— Карл Маркс!

Небесний владика враз став прозорий і безплотний, піднісся вгору і, перетворившись на легеньку хмаринку, розтанув.

— Що ви зробили? Ви образили вашого рятівника! — сказав містер Ураніус. — Це був сам бог Саваоф, який особисто воскресив вас!

— Шкодую, що сталось непорозуміння! — зневажливо промовив канцлер. — Але винна в цьому тільки його борода. Вона нагадала мені про засновника світового комунізму.

— Але, ваше превосходительство, зрозумійте, що тут немає ніяких комуністів. Люди, яких ви бачите навколо, усі ваші шанувальники і однодумці! — відповів імперіалець.

— Ні, я жертва великої комуністичної змови, яка загрожує світові! — говорив збуджено старий канцлер. — Змовників треба негайно розгромити!

Містер Ураніус з лукавою усмішкою прошепотів:

— В цьому ми розраховуємо на ваше превосходительство: саме ви, на нашу думку, найкраще проведете цю велику всевинищувальну операцію.

— Реванш і життєвий простір! Життєвий простір і реванш! — несамовито зарепетував Зігфрід Тотенауер і бадьорим солдатським кроком попростував через зал.

Траурна мелодія Баха несподівано замовкла і в тиші урочисто загримів бойовий фюрерландський гімн:

«Фюрерландія, Фюрерландія над усе!»

ЧЕТВЕРТИЙ ГРОТЕСК, В ЯКОМУ ВИСЛОВЛЮЮТЬСЯ НАЙСУПЕРЕЧНІШІ ДУМКИ ЩОДО ВОСКРЕШЕННЯ ФЮРЕРЛАНДСЬКОГО КАНЦЛЕРА. ЩО ЗАЯВЛЯЄ КАНЦЛЕР КОРЕСПОНДЕНТОВІ ЖУРНАЛУ «КАЛЕЙДОСКОП». ТАЄМНИЦЯ КВАДРАТНОЇ ГОЛОВИ. «ПАТЕНТ САС» — МОГУТНЯ ЗБРОЯ МАЙБУТНЬОЇ АРМІЇ РОБОТІВ. ЛЮДИ З ШТУЧНИМИ ГОЛОВАМИ ВІДЗНАЧАТИМУТЬСЯ НЕБАЧЕНОЮ БЕЗСТРАШНІСТЮ.

Хоч було вжито всіх заходів, особисту участь царя Саваофа у воскрешенні канцлера Тотенауера не вдалося зберегти в таємниці. Світова громадськість по-різному тлумачила цю подію. Одні вважали, що зробив це Саваоф з огляду на виняткові християнські чесноти покійного, інші (переважно окультисти і спірити) запевняли, що канцлер Тотенауер це перевтілений Юлій Цезар і що його воскрешення викликане високими божественними міркуваннями.

Були, звичайно, і такі, що твердили, ніби цар Саваоф взяв під своє заступництво Північноатлантичний союз і вирішив оживити покійного канцлера, щоб той зміг очолити хрестовий похід проти комунізму. Цю версію підтримувала тільки офіціальна меншість (міністри, генерали, фабриканти зброї), яка не могла мати бажаного впливу на думки і настрої широких народних мас. Мільйони рядових християн зустріли звістку про чудо з цікавістю, але зберегли холодну стриманість, а деякі критично настроєні голови навіть висловили думку, що господь вибрав невдалий об'єкт для свого чудесного експерименту, воскресивши з мертвих запеклого палія війни. Інакше кажучи, мільйони звичайних християн так і залишились одурманеним стадом і не виправдали надій північноатлантичних верховодів.

Але якщо воскрешення канцлера Тотенауера не дало очікуваного ефекту, то його дивовижне відкриття певною мірою підігріло пригаслі було людиновинищувальні пориванння любителів війни.

А втім, надамо слово самому фюрерландському канцлерові — винахідникові «Патенту САС», який через кілька днів після воскрешення прийняв у своєму кабінеті спеціального посланця великого ілюстрованого журналу «Калейдоскоп» і зробив йому такі знаменні заяви.

Кореспондент: Ваше превосходительство, схвильовані юрби народу штурмують редакцію нашого журналу і хочуть знати подробиці про ваше геніальне відкриття. Від імені наших численних читачів прошу вас розповісти докладно, як народилась у вас ідея про штучні голови.

Канцлер (гордо): Цю ідею підказало мені тверде переконання, що мислячі людські голови абсолютно непридатні для нашої Північноатлантичної армії. Нам потрібні люди з іншими головами, розумієте? З головами,

які не мислять і не міркують, а покірно сприймають наші накази і команди.

Кореспондент: Ви хочете сказати, що вам потрібні люди... без мозку?

Канцлер: Саме так. Люди, за яких думає головний командний мозок Північноатлантичного союзу.

Кореспондент: Ідея чудова, але як її здійснити?

Канцлер: Дуже просто. Треба замінити голови усім чоловікам від вісімнадцяти до п'ятдесяти років, тобто в усій фазі корисного солдатського віку. На місце теперішніх голів поставити штучні, стандартні.

Кореспондент: Можливо, імперіальського виробництва?

Канцлер: Безумовно. Щодо штучних голів імперіальці ведуть перед. Як відомо, я особисто зробив креслення і зареєстрував винахід під назвою «Патент САС». Перші досліди дали разючі наслідки. Незабаром в Імперіалії почнеться масове виробництво штучних голів. Там же будуються потрібні заводи.

Кореспондент: Чи не могли б ви сказати, якою є штучна голова?

Канцлер: Штучна стандартна голова має квадратну форму. Вона є комбінацією пластмаси з віброплазмою і електромагнітними спіралями. Замість мозку в ній міститься схожа на павутиння тканина, яка не думає самостійно, а тільки сприймає нашу керівну волю і передає її як механічний рефлекс на нервову систему. Словотворення і розмови обмежені до мінімуму — допускаються лише точно визначені вислови, якот: «Так точно!», «Слухаю!», «Смерть комунізму!», «Хай живе Північноатлантичний союз!» тощо, солдатські пісні та слова, передбачені військовим статутом. Застосування «Патенту САС» здійснюватиметься за новим імперіальським методом безкровного і безболісного знімання і встановлення голів.

Кореспондент: Пробачте, під час створення вашого стандартного типу ви брали за взірець чиюсь живу людську голову?

Канцлер: За модель винайденої мною штучної голови правили голови деяких північноатлантичних державних діячів. У всякому разі штучна голова є збірний продукт і символізує однодумність і слухняність людей Північноатлантичного союзу, незважаючи на те, що між ними існують незгоди і суперечності. Голова квадратної форми є найбільш стійкою проти всіляких сторонніх впливів і навіювань.

Кореспондент: Але як ви примусите людей поміняти свої голови? Можливо, знайдуться такі, що не схочуть розлучатися з старими?

Канцлер: На це запитання відповім вам цілком конфіденціально, якщо ви не надрукуєте моєї відповіді в журналі.

Кореспондент (жваво): Можете мені довіритись!

Канцлер: Як ведеться за нашої північноатлантичної демократії, ми розгортаємо широку пропаганду з гучною рекламою. Звичайно, до твердоголових, які огинатимуться, ми вживатимемо особливих заходів... Не знаю, чи розумієте ви мене?

Кореспондент: Так, так, чудово розумію.

Канцлер: Тих ми обробимо трохи інакше... Мушу додати, що всюди будуть відкриті спеціальні обмінні пункти, де громадяни залишатимуть старі і одержуватимуть нові голови.

Кореспондент: А що робити з старими головами?

Канцлер: Спалимо їх у крематоріях, як спалили під час останньої війни мільйони людських голів разом з тулубами.

Кореспондент: Передостаннє запитання. Чи звільнить «Патент САС» індивідуум від почуття страху і чи примусить його бути сміливим, коли того вимагатиме наказ? Інакше кажучи, чи зможе солдат з штучною головою не вагаючись піти на неминучу смерть?

Канцлер: Щодо цього можете бути цілком спокійні. Людина з штучною головою відзначатиметься небаченою безстрашністю і своєю жорстокістю перевершить найлютіших хижаків. Вона не матиме совісті і її не стримуватимуть ніякі моральні чинники. Та-

ка людина не змигнувши оком уб'є навіть своїх батьків — в ім'я великих північноатлантичних ідеалів... Але, прошу вас, і ці подробиці не для вашого журналу.

Кореспондет: Можете мені довіритися!

Канцлер: Так, ми матимемо непереможну армію справжніх суперменів. До того ж християн, які покірно цілуватимуть піднесене священиком розп'яття. Так дресировані тигри стрибають через обруч приборкувача.

Кореспондент: Яке геніальне досягнення!

Канцлер (захоплено): Порівняно з цими сучасними троглодитами колишні наші есесівці виглядатимуть непорочними ангелами!

Кореспондент: Останнє запитання, ваше превосходительство. А чиїм коштом вироблятиметься «Патент САС»?

Канцлер: Кожна держава — учасник Північноатлантичного союзу платитиме фабрикантам за штучні голови, як за звичайну зброю, танки та інші воєнні і стратегічні матеріали. Відповідні уряди передбачають у своїх бюджетах потрібні кредити для придбання «Патенту САС».

Кореспондент: Значить, держава виступає як благодійниця свого народу?

Канцлер (задихаючись від хвилювання): Так! Поставити на плечі власного народу штучну голову, яка покірно приймає накази верховного командування і жертвує собою для блага Північноатлантичного союзу — хіба це не найвище благодіяння!

П'ЯТИЙ ГРОТЕСК, В ЯКОМУ «ПАТЕНТ САС» ВИКЛИКАЄ ВСІЛЯКІ СУМНІВИ І ПОБОЮВАННЯ, АЛЕ РЕКЛАМА ПЕРЕБОРЮЄ ВСЕ. ВИПАДОК З ЦАРЕМ НАВУХОДОНОСОРОМ І НАГОРОДА В СТО ІМПЕРІАЛІВ. ПРО ЧЕМПІОНА-БОКСЕРА, ПРО НЕЖИТЬ І ПРО СЛІПУЧІ АТРАКЦІОНИ ГОЛИХ ГЕРЛС, ЯКІ ПРОСЛАВЛЯЮТЬ ВЕСЕЛИМИ КУПЛЕТАМИ КВАДРАТНІ СТАНДАРТНІ ГОЛОВИ.

Ілюстрований журнал «Калейдоскоп» надрукував інтерв'ю фюрерландського канцлера. Причому, як того хотів канцлер, тактовно було випущено деякі відомі нашому читачеві деталі. Світовий читач зустрів інтерв'ю як найсенсаційнішу новину століття. Вона з швидкістю ракети облетіла земну кулю, пролетіла над Сахарою, рикошетом повернула в Анди і, завернувши назад, знов ударила по нервовому вузлу західного світу. І якщо воскрешення вельможного державного діяча не мало бажаного впливу, повідомлення про «Патент САС», навпаки, схвилювало всіх і викликало загальне збентеження.

Люди цілком резонно запитували одне одного, де ж гарантована конституцією свобода, якщо їх за допомогою штучних голів перетворюватимуть на слухняних чужій волі роботів. Невже людина перестане думати і житиме з пластмасовим замінником голови, без крилатих польотів фантазії, без мрій і романтичних поривань? Невже світло розуму згасне в безпросвітному мороку військових команд і первісних людиновинищувальних лозунгів? Подібні тривожні думки хвилювали простих людей, вселяли сумніви і страхи.

Але північноатлантичні верховоди так добре організували рекламу «Патенту САС», що мовчазний опір проти стандартних голів поступово припинився. З газет і радіо дощем сипалися найспокусливіші обіцянки, а телебачення щодня показувало пригоди якогось супермена з квадратною головою, якого називали людиною майбутнього. Треба визнати, що все це певною мірою розкладало людей.

Ми не будемо перелічувати усіх хитромудрих трюків реклами, метою якої було якомога збільшити кількість людей з штучними головами. Згадаємо тільки найбільш характерні випадки.

Один імперіальський священик говорив на багатолюдних зборах:

— Благочестиві браття во Христі! Що ви повинні зробити, щоб врятувати від загибелі народи комуністичного світу? Якщо ваші голови і далі будуть на плечах, то ви навряд чи зможете успішно виконати вашу визвольну місію, бо ваші старі голови, кажучи відверто, сповнені єретичними прагненнями. Тому кожний добрий християнин повинен негайно увінчати свою тлінну плоть новою стандартною головою. Анафема тим, хто продав свою душу антихристові і не хоче розлучатися з своєю старою грішною головою...

На інших зборах сивобородий академік пророчо віщував:

— Хвороба рак, шановне товариство, бере свій початок в сивій давнині. Документи свідчать, що ще халдейський цар Навуходоносор хворів на рак, причиною якого були муки сумління — Навуходоносор варварськи зруйнував Іудейське царство. Цей історичний приклад, як і деякі інші нові факти, доводить, що турботи і тривоги створюють

надзвичайно сприятливі умови для розвитку цієї хвороби, що загрожує передчасною смертю кожній п'ятій людині. Можна з певністю сказати, що турботи і тривоги є головними і майже єдиними збудниками раку.

Звідси висновок, що поки людина є мислячою істотою, вона легко може захворіти на рак, бо наша думка і розум чуйно реагують на всякі подразники навколишнього середовища, і, як наслідок, з'являються різні турботи і тривоги. Чи можна перебороти турботи і тривоги, які супроводять нас на кожному кроці? Чи можна звільнитись від власної думки, яка є первопричиною нашого морального пригнічення і таким чином ховає в собі зародок раку?

Так, я авторитетно заявляю, що це цілком можливо.

Сьогодні завдяки «Патенту САС» перед людством відкривається світла перспектива — життя без турбот, без тривог, без яких би то не було моральних терзань, і отже без страшного лиха — раку. Завдяки «Патентові САС» кожний з нас має щасливу можливість замінити теперішню сіру речовину надчутливою віброплазмічною антеною, яка схоплює найменше бажання керівної державної волі і перетворює її в живе діло. Поставивши на плечі нову стандартну голову, кожний громадянин радітиме з безтурботного і спокійного існування, а підступний вірус раку ніколи не торкнеться його!..

Третій промовець у військовій уніформі енергійно вимахував руками і випльовував давно знайомі заклинання:

— Ми не такі наївні, щоб засунути собі в пазуху комуністичну гадюку миру! Ми мусимо бути пильними і непримиренними! На кожну радянську пропозицію ми відповімо новою ракетною базою, новим посиленням міжнародного напруження!

Проте є люди, які виявляють незрозумілу поблажливість щодо миролюбного камуфляжу радянської агресії і готові на всякі поступки і угоди з Радянським Союзом. Ось що підриває безпеку нашого Північноатлантичного союзу і боротьбу з світовим комунізмом. Ось що буває, коли кожна окрема людина думає власною головою, забуваючи про згубні наслідки такого самостійного мислення. Часи індивідуалізму, шановні панове, давно минули, а романтичний мисливський ріг замінено бойовою сурмою атомної смерті. Сьогодні, висловлюючись фігурально, кожна людська голова є снарядом проти кровожерливого комуністичного змія, який прагне проковтнути нас. Коротше кажучи, на порозі близької війни не можна ловити гав і покладатися на свої старі голови; треба якнайшвидше переозброїтись рятівним «Патентом САС»...

Крім цих ораторів, на трибуні побувало безліч інших красномовців, які пов'язували виробництво кухонного посуду, розведення кролів або збирання єгипетських сувенірів з «Патентом САС» та стандартними головами.

Вечорами в небі над північноатлантичними країнами спалахували яскраві світлові написи:

Чи замінив ти свою голову!

Ти можеш одержати сто імперіалів за свою стару голову!

З пластмасовою головою не буде нежиті і головного болю!

У чемпіонів з боксу — стандартні голови!

Жінки з вищою освітою віддають перевагу чоловікам з штучними головами!

А мюзик-холи і ревю давали сліпучі атракціони з участю напівголих герлс, які хтиво похитували стрункими стегнами і співали під звуки саксофонів куплети, в яких вихвалявся «Патент САС».

Потім, зникнувши на мить у темряві, герлс знов з'являлись у ще сліпучішій феєрії, вже зовсім голі і, дригаючи ногами в грайливому ритмі, співали далі.

Приголомшені цим ярмарковим гамором, багато північноатлантичних громадян несміливо йшли до вербувальних обмінних пунктів і, одержавши за стару голову сто імперіалів, виходили з новою квадратною головою.

ШОСТИЙ ГРОТЕСК, В ЯКОМУ НАВОДЯТЬСЯ КОРИСНІ ВІДОМОСТІ ПРО ДЕЯКІ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНІ КРАЇНИ. ЯК ЖИВУТЬ БІДНІ В САТЕЛІТНІЙ ДЕРЖАВІ МАРЦИПАНІЇ. ПУСТЕ ПОДВІР'Я З ВИПРАНОЮ ПОДЕРТОЮ БІЛИЗНОЮ НАШТОВХУЄ НА СУМНІ РОЗДУМИ. ЖАН ТА ЙОГО ДИТИНСТВО. ЧОМУ ЖАН ПІШОВ МІНЯТИ СВОЮ ГОЛОВУ.

Три великі північноатлантичні сили — Імперіалія, Аквітанія та Шампанія утворили могутній тріумвірат, якому були підпорядковані інші, менші союзники. Як традиційний палій війни, Фюрерландія мовчазно вважалась четвертим великим партнером Північноатлантичного союзу і в багатьох відношеннях навіть відігравала керівну роль у підготовці антикомуністичного походу (це заохочувалося «шаленими»). Не випадково винахідником «Патенту САС» був фюрерландець Зігфрід Тотенауер. Не випадково Фюрерландія постачала майбутній союзницькій армії найдобірніших расових генералів і навчала в казармах солдатів з квадратними головами. Нарешті не випадково президент Шампанії шукав дружби і допомоги фюрерландського канцлера, щоб задовольнити свої наполеонівські апетити. І хоч Імперіалія претендувала на світове панування, Фюрерландія з дня на день посилювала свій вплив і готувалась до рішучих дій в світовому масштабі («Фюрерландія, Фюрерландія над усе!»).

Але, говорячи про великі держави, треба згадати і Капітолію — колишню колиску чорносорочечного фашистського недолюдка. Тепер Капітолія перебувала в тіні і не давала бажаної кількості стандартних голів. Зберігши північноатлантичний дух, Капітолія воліла залишатись туристичною країною: організовувала прогулянки імперіальцям та іншим північноатлантикам в гондолах, дарувала сувеніри, показувала картини і статуї відомих майстрів, музеї, собори і розкопки міст, засипаних колись вулканічною лавою.

Зате Фудзіямія на Далекому Сході, хоч і пережила страхіття двох атомних бомбардувань, не відмовилася від своїх самурайських звичок і жадібно позирала на азіатський простір. До її берегів повсякчас прибували імперіальські пароплави і розвантажували «Патент САС». Доставлені в Фудзіямію штучні голови, обладнані спеціальними фонографічними роликами, негайно проникали в найглухіші закутки країни і, ледве торкнувшись плечей фудзіямівських чоловіків, починали автоматично вигукувати бойовий клич «банзай!» Войовничістю і антикомуністичною вдачею фудзіямівці майже не поступалися фюрерландцям. На них імперіальське верховне командування покладало великі сподівання.

А що можна сказати про Аквітанію—стару володарку морів, країну лордів і різдвяних індичок? Її недавні колонії відпадали одна за одною як перестиглі плоди і перетворювались на вільні держави. Аквітанія переживала тяжкі дні. Щоб зберегти горду левину осанку, потрібні були великі зусилля і багато квадратних голів. За допомогою цих голів, які Імперіалія постачала разом з підводними човнами і ракетами «Поларіс», Аквітанія підтримувала у своїх підданих не лише горезвісну аквітанську незворушність, а й віру в повернення колишньої могутності.

Президент Шампанії самовпевнено підривав атомні бомби, пив на брудершафт з фюрерландським канцлером і докладав усіх зусиль, щоб викликати нову національну катастрофу. Шампанцям пропонувалась необмежена кількість штучних голів, зокрема за їх участь у різних референдумах.

Сама Імперіалія, як виробник «Патенту САС» щедро прикрашала своїх вірнопідданих стандартними квадратними головами, тим самим насаджуючи мавп'ячий спосіб мислення. Імперіальський сенатор Атомікус показав приклад такого мавп'ячого мислення, обвинувативши найближчий острівець Лібертад в тому, що він збудував ракетну площадку для нападу на Імперіалію. Оскільки важко повірити, щоб голуб напав на гієну, було випущено спеціальну партію голів для тих недовірливих, яких треба було переконати у злих намірах маленького острівця.

Так визначились великі партнери Північноатлантичного союзу як імпортери і споживачі «Патенту САС». Імперіальські заводи по виробництву штучних голів були оголошені воєнно-стратегічними об'єктами, як і заводи, що виробляли атомні бомби та іншу ядерну зброю. Високі стіни, обплутані дротом, по якому проходив смертоносний електричний струм, оточували усю заводську територію і робили неможливими будь-які зв'язки із зовнішнім світом.

Удень і вночі гарячково працювали машини, з конвейєрів суцільним потоком ішли тисячі стандартних голів. Їх тут-таки перевіряли, сортували, пакували і відправляли за місцем призначення.

Держави-сателіти Північноатлантичного блоку одержання посилок обставляли відпо-

відними церемоніями і рекламним галасом. Їхні уряди з захопленням вихваляли імперіальську допомогу і обіцяли забезпечити головами широкі народні маси.

В одній з своїх промов по радіо прем'єр-міністр Марципанії Юліус Рамштекс між іншим заявив:

— Дорогі брати, громадяни Марципанії! З особливою національною гордістю я повинен повідомити, що, незважаючи на зрадницький опір комуністичної опозиції, сьогодні марципанський парламент з небувалим ентузіазмом ухвалив запропонований нами закон про негайне впровадження «Патенту САС» у нас, на нашій милій батьківщині!..

А через кілька тижнів урядовий промовець додав:

— Імперіальський фінансовий комітет по поданню допомоги північноатлантичним країнам офіціально повідомив марципанський уряд про те, що надає йому нову довготермінову позику в тридцять мільйонів імперіалів для доставки «Патенту САС». Марципанський уряд передав по телеграфу свою глибоку подяку за цей гуманний жест імперіальських благодійників, які не шкодують коштів, щоб забезпечити марципанський народ штучними головами!

А втім, Марципанія, як типова сателітна держава, заслуговує, щоб про неї було сказано більше.

Історія Марципанії багата на героїчні подвиги самовідданих марципанців, які з гордою непримиренністю віддали своє життя боротьбі проти мракобісся і чужоземного гноблення. Тому, коли в марципанські порти прибули перші посилки з «Патентом САС», докери не схотіли розвантажувати імперіальські пароплави, а за ними багато простих людей відмовилися міняти свій тверезий розум на тупу слухняність і покірливість. Але, як ми згадували раніше, офіціальна пропаганда, умовляння і спокуси зломили волю до опору і багато марципанців поставили на плечі штучні імперіальські голови.

Таким капітулянтом став і марципанець Жан.

Жан міг бути Маріо, або Джоном, або ще кимсь з тисяч своїх ровесників в Марципанії чи в іншій північноатлантичній країні.

На батьківщині Жана бідняки жили в старих, закурених будинках, у напівтемних кімнатах, куди ніколи не зазирав сонячний промінь. Подвір'я, через яке проходив Жан, було брудним і непривітним. В око впадали великі цинкові відра для сміття та подерта білизна на довгій мотузці.

Надвечір мешканці сірих будинків повертались з фабрик і заводів похмурі, між собою вони майже не розмовляли. Вони йшли до своїх комірчин, мовчки щось їли і лягали спати, а вранці повертались до верстатів і машин.

Але чому ми говоримо про бідних, а не про багатих?

Тому що в Марципанії бідних було більше, ніж багатих, і тому що реклами і спокуси «Патенту САС» підстерігали найбільше їх.

Жан працював лаборантом на хімічному заводі і вже кілька років не міг терпіти своєї власної голови. Треба пояснити, що він не хворів на невиліковну невралгію, чи розлад розуму, отже не був неврастеніком і кандидатом у дім божевільних. Голова була цілком нормальна, всі її центри — на місці, і все ж щось було не так.

Але почнемо здалеку. Коли спалахнула остання світова війна, Жанові минуло шість років. Тоді його дитяча голова була заповнена чудесними історіями, мріями про мандрівки й пригоди, він бігав з луком в руках і був ватажком індійського племені. Та спалахнула війна і в рідну країну Жана вдерлися фюрерландські солдати в залізних касках, в залізних чоботях і з залізними серцями.

Не будемо змальовувати ту страшну пожежу, в якій згоріли дитячі дні Жана. Скажемо тільки, що ватажок індійців зразу перейшов у суворе юнацтво і опинився в знівеченому бомбами житті, не помітивши молодості, не відчувши швидкого плину років.

І тепер Жан намагався повернути втрачені юнацькі поривання і всі радощі, які у нього відняла війна, — він хотів жити і бути щасливим! І тут на перешкоді стала голова, вона стала нестерпною у буквальному розумінні слова — він більше не міг носити її на в'язах. Вона тиснула на нього, як величезна свинцева куля, сповнена сумнівами, розчаруваннями і небезпечними думками. Інколи в голові Жана з'являлися просто-таки антидержавні думки і навіть плани заколотів — в такі хвилини він підозріливо оглядався навколо, боячись, щоб хтось не прочитав його думок і не оголосив комуністом! Ні, Жанові слід було якнайшвидше змінити свою голову — адже він хотів вилізти із злиднів і зажити новим, безтурботним життям.

Це найзручніше було зробити саме тепер, коли славні правителі Марципанії пропонували народові штучні голови. Чому б Жанові не скористатися з нагоди і не взяти рятівний «Патент САС», що його імперіальці постачали кожній північноатлантичній країні?

Сто імперіалів і пластмасовий апарат взамін цієї набридлої і небезпечної голови! Жан уявляв собі нову голову як будильник, якого накручують, щоб дзвонив у певний час. «Мені ні про що не треба буде турбуватись, — думав він. — Інші накручуватимуть мене, інші спрямовуватимуть мої думки і вчинки. Я житиму тільки для власної втіхи — спорт, танці, розваги — і не мучитимусь більше з оцією дурною головою!»

І не чекаючи, щоб його запросили закличними барабанами, Жан рішучим кроком попростував до найближчого обмінного пункту.

СЬОМИЙ ГРОТЕСК, В ЯКОМУ РОЗПОВІДЬ ЗВУЧИТЬ МІНОРНО І ЗАКІНЧУЄТЬСЯ ТРАГІЧНОЮ РОЗВ'ЯЗКОЮ. ДАРЕМНО МАТИ, ЯКУ ТЕРЗАЮТЬ КОШМАРИ МИНУЛОГО, КЛИЧЕ БЛУДНОГО СИНА. ОСІННІЙ ВІТЕР КИДАЄ ПОЖОВКЛЕ ЛИСТЯ НА ДВОХ ЖІНОК, ЩО ЧЕКАЮТЬ ЖАНА. СОЛДАТСЬКА СУРМА КЛИЧЕ НА СМЕРТЬ. РАПТОВА ПОЯВА СТРАШНОГО РОБОТА ЖАНА, ЯКИЙ ВБИВАЄ СВОЮ МАТІР.

Стара жінка перебігла, наче чорна мара, подвір'я, де на мотузках висіла подерта білизна, вибігла на вулицю і гукнула:

— Жане, повернись, чуєш, повернись!

Жінка бігла як навіжена, зупиняла випадкових перехожих і питала:

— Чи не бачили, куди пішов мій син?

Потім знов бігла покрученою вуличкою і гукала в порожнечу:

— Жане, не йди до них! Не дозволяй міняти голову!

Та даремно мати кликала сина.

Він уже стояв у мовчазній черзі людей, які мали одержати нові голови і почати нове життя.

Зупинившись посеред вулиці, стара жінка втупила погляд просто себе. В її пам'яті зринали уривчасті картини минулого...

...Ось маленький Жан, прикрашений барвистими перами, наче індійський ватажок. Ось тихе містечко з білими будинками і з квітами на вікнах... Несподівано грім струсонув повітря, небо освітило криваве сяйво... Ось фюрерландські солдати — страшні, озвірілі, люті... Вони забирають жанового батька разом з іншими сміливцями і спалюють їх живими... На гілках старих дерев висять трупи повішених, на шляхах і перехрестях лежать, розкинувши руки, розстріляні мученики і немов обнімають землю, яка вже не їхня. Мати і Жан тікають в глухе село, а навкруги шаліють кулемети, гримлять залпи, спалахують пожежі і все крутиться у вогняному вирі... Тихе містечко зникає у полум'ї, білі будиночки перетворюються на чорні руїни... Як зветься це містечко? Воно вже не має назви, а колись, можливо, звалося Лідіце або Орадур-сюр-Глан...

Мати здригнулась перед ожилим кошмаром минулого і, зібравши останні сили, побігла шукати сина...

Минали години, минали дні і ночі, а мати все сиділа і чекала. Біля неї невідступно пильнувала дівчина в білому — Марія, синова наречена. Обидві жінки зустрічали ранок і вечір у болісному чеканні. Але Жан не приходив.

Інколи по вулиці гупали розмірені важкі кроки і в тиші несподівано лунала солдатська пісня.

Мати тремтіла, зіщулювалась в чорній шалі і питала:

— Маріє, як виглядають нові солдати? Чи схожі вони на звичайних людей?

— Майже нічим не відрізняються, — відповідала наречена. — Тільки голови у них якісь особливі — квадратні, з рівними, хи-

жими щелепами, і очі дивляться якось дико...

— Боже, нещасний Жан! — в розпачі говорила мати: — Вони його занапастять. Він загине в наступній війні, допомагаючи злочинцям, які вимахують атомними бомбами.

Марія клала маленьку долоню на голову нещасної жінки і ніжно гладила її сиве волосся.

— Заспокойся, мамо! На війні не всі солдати гинуть!

Але чоботи тупотіли гучніше, частіше й частіше лунали солдатські пісні, гострі звуки солдатської сурми, били барабани, гриміла військова музика.

— Ось, чуєш? — зойкала охоплена жахом мати. — Ці пісні, ці солдатські сурми, барабани і музика кличуть на смерть!

Поставивши нову голову і одержавши сто імперіалів, майбутній солдат північноатлантичної армії вийшов з обмінного пункту. Нараз він переставав відчувати биття свого серця, якийсь металічний холод проймав його тіло, заморожував душу і лише одне почуття сповнювало усе його єство — зненависть до комунізму, потреба знищувати людей і проливати кров.

Північноатлантичні роботи не розрізняли кольорів, їм усе здавалось червоним. У кожній мислячій людині вони вбачали комуніста і руйнівника держави, всюди «викривали» комуністичні змови і більшовицькі шпигунські центри. Вчорашні друзі ставали ворогами. Навіть діти здавались їм не цілком благонадійними. Всередині квадратних голів у схожих на павутиння мозкових замінниках мерехтіли проблиски здорового розуму. Цих проблисків було цілком досить, щоб засвоїти прості накази своїх командирів. З дикунськими вигуками роботи крокували в казарми, одягали приготовану для них уніформу і розпочинали бойові вправи, стріляючи по дерев'яних мішенях і солом'яних опудалах, які мали зображувати комуністів.

* * *

Одного осіннього дня мати і наречена сиділи на подвір'ї серед сірих закурених будівель, пильно дивлячись на хвіртку. Над ними хиталось під вітром криве деревце, шаруділо і падало на землю сухе пожовкле листя. Як завжди, у напівпорожніх відрах для сміття копирсались голодні, худі коти, а на довгій шворці висіла подерта білизна. Цей сумний пейзаж оживляла тільки червона квітка, яка красувалась в горщику на відчиненому вікні.

Та ось десь далеко загриміла, наближаючись, військова музика, і звуки ці примусили жінок підвестись. Збентежені і мовчазні, вони застигли в німому чеканні. Нараз від сильного удару чобота хвіртка відчинилась, і на подвір'я зайшов Жан у солдатському одязі, з потворною квадратною головою на в'язах... Жінки впізнали його по ході.

Північноатлантичний солдат марширував у такт музиці і хрипко співав:

Гло-о-о-рія, Гло-о-о-рія,
Гло-о-о-рія, Вік-то-рі-я,
Бий ворога на смерть,
Бий ворога на смерть,
Бий ворога-а-а на-а смерть!

Жан виструнчився перед жінками, клацнув підборами і козирнув.

Приголомшені цим зловісним перетворенням, мати і наречена притулились одна до одної і злякано відступили.

— Хай живе велика непереможна армія Північноатлантичного союзу! — вищирив солдат зуби в кривій гримасі.

Боязко розглядаючи сина, стара жінка промовила:

— Жане, невже це ти?

— Ні, це не Жан, — сказала непевно Марія.

Солдат з квадратною головою гордо випятив груди і відрапортував:

— Так точно, перед вами рядовий Жан Теграл із славної дивізії душителів.

Раптом дико завила сирена.

Жан витріщив очі.

— Біжіть у сховища! Радянський Союз напав на Марципанію! — несамовито вигукнув він.

— Жане, що ти кажеш! Ніхто ні на кого не нападає! — переконувала його Марія.

— Схаменись, Жане! Ти збожеволів! Кинь цю прокляту голову і забери свою, справжню, з якою я тебе народила! — заплакала мати і, боязко наблизившись до сина, погладила його грубий солдатський одяг. — Мій любий хлопчику! Мій бідний хлопчику!

Робот ухилився від материнської ласки і заскреготав зубами:

— Яку голову забрати? Ту, з якою ти народила мене на муки?

— Тепер ти мучитимешся більше, бо став убивцею! Де ж твоя совість?

— Ой, ой, совість? Що це таке? — зухвало захихикав син.

— Згадай батька, який помер за свободу і правду!

Квадратна голова робота стала фіолетовою від гніву, а на губах з'явилась піна.

— Батько мій — комуніст і по заслузі був страчений в концтаборі! — загарчав робот і по-собачому гавкнув: — Гав, гав!

— Ти потвора! — зойкнула сива жінка.

Вона похитнулась і сперлась на криве деревце.

Син наблизився до матері і просичав їй просто в обличчя:

— Пізнаю тебе, — і ти з червоних!

У цю мить зовсім близько загриміла солдатська сурма. Збуджений її пронизливими звуками, Жан стрепенувся і простягнув руки до матері.

— Бууу, ось стара більшовицька відьма! Значить, я потвора? Бууу!

Стара жінка відскочила вбік і закрила очі рукою.

— Геть, божевільний, ти мені вже не син! — скрикнула вона. — Іди до вбивць, які взяли твій розум і перетворили тебе на кровожерливого звіра!

Бліда наречена стала перед солдатом і схопила його за руки.

— Жане, чого ти хочеш від нещасної жінки? Невже не впізнаєш свою матір? Та це ж твоя мати!

Але робот грубо відштовхнув дівчину, зробив кілька кроків уперед і, притиснувши матір до паркана, люто загавкав:

— Гав, гав! Гав, гав! Гав, гав!

— Рятуйте! Рятуйте! — закричала Марія, і голос її луною озвався десь серед холодних сірих будівель.

ВОСЬМИЙ ГРОТЕСК, В ЯКОМУ РОЗПОВІДЬ ПРОДОВЖУЄТЬСЯ В РЕПОРТАЖНОМУ ТОНІ. БУНТ НАРОДІВ. РОЗЛЮТОВАНІ ЮРБИ СПАЛЮЮТЬ НА ВОГНИЩАХ ІМПЕРІАЛЬСЬКІ ШТУЧНІ ГОЛОВИ, А В САМІЙ ІМПЕРІАЛІЇ ЗАВОДИ, ЯКІ ВИРОБЛЯЛИ «ПАТЕНТ САС», ПЕРЕТВОРЮЮТЬСЯ НА РУЇНУ. ТАЄМНА ЗУСТРІЧ В САНБЕРНАРІЇ, І ГНІВНІ СЛОВА КАНЦЛЕРА ТОТЕНАУЕРА. ІМПЕРІАЛЬСЬКІ СОЛДАТИ ВДИРАЮТЬСЯ В МАРЦИПАНІЮ І ВПРОВАДЖУЮТЬ ІМПЕРІАЛЬСЬКИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ.

І в Марципанії спалахнула перша іскра світового бунту проти «Патенту САС».

Розумні людські істоти, які вперто відмовлялись розлучатись із своїми старими головами, піднесли гнівні голоси протесту, коли дізналися, що солдат з штучною головою задушив свою матір. Хвиля обурення покотилася з нестримною силою. На вулицях і площах марципанських міст і сіл збуджені юрби народу вимагали негайно заборонити ввезення «Патенту САС», а всі ще не використані штучні голови спалити або кинути в море.

Але марципанський прем'єр-міністр Юліус Рамштекс, замість того, щоб прислухатись до голосу розуму (а втім, він ще з народження мав природну квадратну голову), наказав безжально придушувати заколоти, і проти учасників численних мітингів і демонстрацій була спрямована новітня імперіальська зброя.

Так почалися заворушення в Марципанії, що з дня на день ставали дедалі запекліші. З одного боку стояли тверезі люди, які захищали волю і розум, відкидаючи насильство, а з другого — поліція і війська, які намагалися зберегти старий лад і примусити народ примиритися з квадратними головами. У цьому жорстокому двобої сили були нерівні. Влада, як завжди, мала чисельну перевагу. Крім того, її підтримувало безліч роботів, її найманців, які вже встигли поставити на свої плечі «Патент САС». Але якими б нечисленними не були спочатку волелюбці, до них поступово приєднувались нові борці, і народний опір зростав.

Невдовзі битва вийшла за межі Марципанії, в сусідні країни, а потім охопила увесь північноатлантичний світ. Всюди ширився протест проти тиранії стандартних голів, всюди вибухали повстання, будувались бари-

кади. Несподівано для північноатлантичних правителів і генералів полум'я заворушень спалахувало безпосередньо навколо них самих, і замість готованого походу проти світового комунізму, їм доводилось втихомирювати народ у власних країнах. Звичайно, власть імущі, як завжди, в усьому звинувачували комуністів і знов «знаходили» таємні нитки «міжнародної комуністичної змови». Та прості люди не давали себе обдурити. На битву проти «Патенту САС» дружно йшли і комуністи, і тисячі християн та ідейних противників комуністів — всі, згуртовані тільки здоровим розумом і переконанням, що штучні голови північноатлантиків приведуть людство до здичавіння і до страхітливої винищувальної війни.

Один за одним згасали неонові вогні реклами «Патенту САС», погашені камінням бунтівників, вже не чути було куплетів голих герлс, промов платних ораторів. Лунали постріли, горіли палаци та урядові резиденції. Розлютовані юрби нападали на обмінні пункти і склади «Патенту САС», збирали штучні голови і кидали їх у вогонь.

Світовий бунт тверезих голів охопив також Імперіалію — центр північноатлантичної воєнної індустрії. Як і треба було чекати, робітники заводів по виробництву «Патенту САС» перші почали боротьбу в Імперіалії. Дізнавшись про заворушення в Марципанії, вони оголосили страйк протесту, а пізніше, коли повстали й інші країни, почали руйнувати машини, розривали трансмісії і конвейєрні стрічки, підпалювали електростанції, аж поки не запалали заводи і склади з мільйонами стандартних голів, готових до відправки.

* * *

Північноатлантичні правителі зібрались на таємне засідання в тихій нейтральній державі Санбернарії, відомій своїми породистими коровами і виробництвом годинників — традиційному місці для всіляких міжнародних зустрічей і конференцій.

Налякані північноатлантичні ватажки засідали вдень і вночі, щоб знайти якусь рятівну стежку, але у їхніх виснажених мозкових апаратах не виникло жодної путньої ідеї щодо того, як врятуватись від напасті, яка їх спіткала. В цій фатальній зустрічі брав участь і сам винахідник «Патенту САС», фюрерландський канцлер Зігфрід Тотенауер, голос якого владно гримів у залі.

— Я не згоден з тими, хто каже, що «Патент САС» не виправдав сподівань! — гаряче говорив він. — Винайдений мною замінник голови діє бездоганно. Лихо тільки в тому, що його неправильно застосовують серед народу. Не слід було гратися в демократію і дозволяти, щоб нікчемні людські істоти самі вирішували — замінити їм свої голови чи ні. Коли б не це, у нас в Фюрерландії усі фюрерландці були б вже згуртовані в солдатській слухняності, як в часи фюрера Адольфа Біснуватого.

— Але ж ви самі пропонували зберегти дух північноатлантичної демократії і насамперед пропагувати добру волю, — зауважив насуплено всюдисущий імперіальський посланець містер Ураніус.

— Так, пропонував, бо не хотів, щоб думали, що ми йдемо по стопах покійного фюрера. А тепер бачу, що помилився. Ніякої демократії, ніякої доброї волі! Без всяких розмов і умовлянь треба було погнати в обмінні пункти усіх людських пігмеїв і, ще до того, як вони отямляться, поставити їм штучні голови. Яке безглуздя ця свобода переконань! — вигукнув канцлер і гнівно ударив кулаком по круглому засідательському столу.

З болісною гримасою, немовби кулак опустився йому на спину, посланець Аквітанії додав:

— Свобода переконань може бути тільки у нас в Гайдпарку, де королівська конституція дозволяє будь-кому говорити що завгодно. В усіх інших місцях потрібна спрямовуюча думка і міцна рука.

— І все ж я вважаю, що і насильство мусить мати хоч якусь зовнішню форму демократії, — заперечив посланець Шампанії.

Не слухаючи, що кажуть інші, Зігфрід Тотенауер мрійливо мовив:

— Ех, які то часи були колись! Цілі поїзди та ешелони з людським бидлом відправляли в концтабори, мільйони збанкрутілих демократів спалювали в крематоріях і ніхто й писнути не смів. А тепер якийсь марципанець убив свою матір — і що почалося!

Охоплений раптовою істерикою, старий фюрерландський канцлер зарепетував:

— Найменший вияв непокори мусить каратися смертю, як державна зрада! Тільки масові розстріли покладуть край цьому свавіллю! Розстріляти сто тисяч, мільйон, десять мільйонів бунтівників! Просвердлити Землю аж до центра і висадити в повітря атомною вибухівкою! Щоб не залишилося ні порошинки від цієї більшовицької планети!..

Раптом канцлер посинів, безпорадно опустився у крісло і з рота в нього, замість погроз і прокльонів, покотилася піна.

* * *

А заколоти не вщухали. З-за океану прибували нові імперіальські солдати, щоб навести порядок і наочно показати північноатлантичним тубільцям імперіальський спосіб життя.

Ці заокеанські приборкувачі, з білими касками на квадратних головах і з білими поясами, заповнювали бари, стріляли з кольтів у потилицю шоферів таксі, гвалтували жінок, нападали і грабували мирних людей. А тубільці-роботи наслідували імперіальців, стрибали, як мавпи, в конвульсіях рок-н-рола, ламали стільці і били люстри, жбурляли порожні пляшки з-під віскі у старовинні пам'ятники на площах і в парках.

Не тільки марципанець Жан Тегрел убив свою матір. Багато ще роботів з квадратними головами вбивали своїх рідних, які здавались їм комуністами.

Але люди з справжніми головами сміливо боролись з роботами, розбивали і знищували їх, як знищують скажених звірів. А коли наставала темрява, за спинами нічних патрулів невидимі руки писали чорними літерами на стінах сірих будинків:

Імперіальці, забирайтесь геть!

Самі північноатлантичні правителі мчали з рекордною швидкістю в лімузинах доки сягали асфальтовані шляхи і шукали рятунку в горах і лісах. Але ні гори, ні ліси не були для них надійним сховищем.

ДЕВ'ЯТИЙ ГРОТЕСК, В ЯКОМУ ЧИТАЧ ЗНОВ ПЕРЕНОСИТЬСЯ В НЕБЕСНЕ ЦАРСТВО І ДІЗНАЄТЬСЯ ПРО ПРИЧИНИ НЕУСПІХУ «ПАТЕНТУ САС». ЦАР САВАОФ ВІДМОВЛЯЄТЬСЯ НАДАТИ ПРИТУЛОК ЗНАТНИМ УТІКАЧАМ З ЗЕМЛІ І ВІДПРАВЛЯЄ ЇХ НА ПЛАНЕТУ ПЕРПЕТУА. КОЛИШНІЙ ФЮРЕРЛАНДСЬКИЙ КАНЦЛЕР ТОТЕНАУЕР ОДЕРЖУЄ АНГЕЛЬСЬКІ КРИЛА ПЕРШОГО СТУПЕНЯ, І НАША РОЗПОВІДЬ ЩАСЛИВО ЗАКІНЧУЄТЬСЯ.

В той час як Землю потрясали заворушення, небесне царство жило в своїй старозавітній біблейській суєті. Над просторим парком царя небесного сонце щедро розливало благодатне проміння, в листі віковічних дерев райські солов'ї виспівували свої дзвінкі рулади. У лазурному повітрі повільно пролітали білокрилі серафими і херувими, а широкими алеями ганяли на самокатах пустотливі янголята.

Цього ясного ранку цар Саваоф, одягнений в знайомий хатній халат і з незмінним буденним німбом навколо голови, прогулювався між клумбами з квітами і час від часу нахилявся, щоб вирвати якусь травицю чи бур'ян. Підійшовши до клумби з розкішними гвоздиками, він зірвав червону квітку, понюхав, блаженно заплющивши очі, а коли розплющив їх, побачив в глибині головної алеї першого радника Петра.

Апостол наблизився до небесного владики і, вклонившись, поклав руку на груди.

— Доброго ранку, ваша всемогутність! Як спалося?

— Непогано, — відповів Саваоф. — За ніч не прокинувся й разу.

Звідкись прибіг схожий на ангела продавець газет з пачкою газет в руці.

— Газета «Райський голос»! — захекано вигукнув він і, подавши обом по газеті, побіг далі: — Останні новини з Землі! Масові страйки на п'яти материках! Заводи штучних голів в Імперіалії спалені! Жорстокі сутички між робітниками і поліцією!

Цар Саваоф згорнув газету і поклав її в кишеню.

— Ці земні люди не заспокоюються! — пробурмотів незадоволено він. — Страйку-

ють і починають баталії з поліцією. Нічим їм не догодиш.

— Цього разу, як видно, збунтувалась уся земна куля, — сказав Петро.

— Чи не вибухнула бува світова революція? — спитав тривожно монарх.

— Ще ні. То правителі Північноатлантичного союзу спробували замінити голови людей, щоб зробити їх слухняним знаряддям в боротьбі проти комунізму. Але з новими штучними головами люди збожеволіли і почали нищити одне одного. Сини душать батьків, батьки вбивають дітей. Одним словом — небачене безладдя.

Цар Саваоф запитливо подивився на апостола:

— Звідки ти знаєш?

— Від очевидців, — відповів Петро. — Сьогодні на світанку сюди прибули біженці з Землі. Обрали делегацію, яка прийшла на прийом до вас.

— Знов делегація? — розсердився цар небесний. — Адже ми воскресили їм канцлера? Чого їм іще треба?

— Канцлер Тотенауер, на жаль, помер знов і тепер навряд чи є потреба воскрешати його ще раз. Його душа вже прямує до наших селищ.

— Від чого він помер?

— Від інфаркту. Останні події дуже його схвилювали.

Цар Саваоф погладив бороду і нахмурився.

— Скільки їх? — спитав він.

— Біженців багато — прибули в двадцяти переповнених астробусах. Але делегатів не більше десяти. Серед них є видатні державні діячі.

— Гаразд, нехай делегати прийдуть. Іншим залишитися тимчасово в карантинній зоні. Дайте їм по вудочці, нехай ловлять рибу у Великому озері.

— Де ви їх приймете?

— Ось тут під яблунею.

Апостол Петро звернув у одну з бічних алей і незабаром зник за темними кипарисовими деревами.

З розгубленим виглядом цар Саваоф зробив кілька кроків і зупинився біля великої яблуні, на порепаному від старості стовбурі якої блищала табличка:

Під цією яблунею
колись змій спокусив яблуком
перших людей
Адама і Єву,
які були прокляті і вигнані з раю.

Володар небесного царства сів на лаву і задивився на пухнасті хмарки, що танули в ясній блакиті.

У цей час вдалині в супроводі першого радника Петра показалися земні делегати. Поруч з апостолом йшли імперіальський сенатор Атомікус, шампанець маршал Деволь та представник Аквітанії у старовинному туалеті — у білому парику, в коротких штанях і довгих світлих панчохах, із зав'язаним на лівій нозі під коліном почесним орденом. За ними крокували містер Ураніус і ще п'ять-шість видатних представників імперіальських ділових кіл.

Коли делегація зупинилась перед Саваофом і цар небесний підвівся, солов'ї на деревах заспівали гучніше, вітаючи високих гостей.

Апостол Петро відрекомендував царю кожного делегата і без зайвих церемоній перейшов до діла.

— Ну, що ви наробили? — звернувся господь до вже добре знайомого нам містера Ураніуса. — Хотіли чуда, дали вам чудо, воскресили фюрерландського канцлера, і знов нічого не вийшло?

Містер Ураніус винувато кліпнув очима.

— Помилка в обчисленнях, ваша божественна всемогутність.

— Яких обчисленнях?

— Щодо співвідношення сил. Виявилося, що так званого земного народу значно більше, ніж нас, «шалених».

— Невже ви не знали цієї біблейської істини? — сказав ущипливо Саваоф.

— Знали, але все сподівались залучити простолюд до священної боротьби проти комунізму.

— О'кей! — вигукнув імперіальський сенатор і додав: — Наша тактика була правильна, тільки «Патент САС» не дав очікуваних наслідків.

— Можливо, міжнародний референдум приніс би перемогу штучним головам,—ска-

зав глибокодумно маршал Деволь і почухав носа.

Аквітанський лорд погладив рукою білий парик і мовив:

— Усе лихо прийшло з Марципанії, де один солдат з штучною головою задушив свою матір. Після цього там почалися заворушення, які скоро охопили всю Землю.

Потім слово взяв містер Ураніус:

— Замість того, щоб молитися внизу, ми дозволили собі прийти прямо до вашої божественної всемогутності і попросити негайної допомоги, бо гинемо!

І, наче за командою, всі заволали:

— Рятуйте!

— Допоможіть!

— Не дайте загинути.

Містер Ураніус махнув рукою і, коли гамір вщух, додав:

— Так, для нас вже нема вороття на Землю. За нами женуться розлютовані юрби.

Божественний старець байдуже знизав плечима.

— Хто ж винен, що ви зняли цю бучу і настроїли народи проти себе? Невже ви не могли жити в мирі з комуністами і не нав'язувати світові штучних голів?

— Але ми дві протилежні системи, дві різні ідеології,— заперечив містер Ураніус.— Ми захищаємо свою свободу, яка...

Цар Саваоф нетерпляче перебив його:

— Між мною і Сатанаїлом також існують непримиренні ідеологічні незгоди, але для підтримання космічної рівноваги ми змушені терпимо ставитися один до одного і йти на взаємні поступки, а інколи навіть грати у шахи або доміно.

— Тепер вже пізно ставитися терпимо, — озвався один з імперіальців. — Для нас є тільки один вихід: залишити цю бунтівну Землю і шукати рятунку в іншому місці.

Раптом містер Ураніус упав на коліна і, плазуючи перед царем Саваофом, почав цілувати його халат.

— Всеблагий людинолюбцю і захиснику стражденних, — схлипував він, — візьми нас у твоє царство небесне!

Цар позадкував. Пергаментно-бліде обличчя його зашарілося.

— Що ти кажеш, чадо моє, це ж неможливо! — відповів він.

— Чому неможливо? — заволав імперіалець.

— Тому що в нашому царстві небесному можуть жити тільки душі мертвих. Правда ж, Петре?

— Так точно, — підтвердив Петро. — Після того як Адам і Єва з'їли заборонений плід під цією яблунею (апостол вказав на відоме біблейське дерево), в наше царство не допускаються ніякі живі переселенці, щоб не сталося другого такого гріхопадіння Живі люди, які випадково потрапили сюди, повинні піти собі після короткого відпочинку, або, якщо вони хочуть залишити свої душі у нас, кінчити життя самогубством...

Делегати загомоніли.

— Ми не хочемо кінчати самогубством!

— Навіщо кінчати самогубством!

— Ми хочемо жити!

Один делегат з перев'язаним оком, який, очевидно потерпів під час земних заворушень, спитав:

— Якщо нам не дозволено залишитись тут, чи не можемо ми хоча б переселитись на якусь іншу планету?

Небесний владика замислився.

— Це вже краще, — сказав він по паузі.— Треба тільки подивитись, де можна буде влаштуватись... Хіба що на планеті Перпетуа — це недалеко звідси. Можете переселитись туди і чекати, поки настане час вашої смерті. Тоді ваші душі прибудуть до нас і ми радо приймемо їх.

— А яке там життя? — запитав непевно містер Ураніус.

— У нашій сонячній системі Перпетуа єдина планета, де умови життя цілком нагадують земні. Тільки люди там перебувають ще в первісному стані і живуть у печерах.

Приємно здивований цією новиною, один заповзятливий імперіальський правитель вигукнув:

— Це саме для нас! Почнемо з рабовласницького періоду, пройдемо через феодалізм і створимо новий капіталістичний лад. Ми управлятимемо тубільним населенням щонайменше тисячу років!

— Звичайно, ми свято зберігатимемо великі принципи свободи — магна харта лібертатум! — урочисто оповістив сенатор Імперіалії.

А лорд додав з властивою йому великодушністю:

— Ми не шкодуватимемо зусиль, щоб перенести на Перпетуа нашу стару цивілізацію і всі сучасні культурні досягнення.

— Дикуни найлегше піддаються референдуму! — зробив висновок маршал Деволь.

— Чи можемо ми розраховувати на підземні і надземні багатства? — поцікавився інший представник ділових імперіальських кіл.

— Перпетуа багата на всякі рудні копалини, там на кожному кроці б'ють природні нафтові гейзери, а щодо всіляких там овочів, то вони безперечно заслуговують на увагу «Юнайтед Фрут Компані», — пояснив Саваоф.

Радісне хвилювання охопило всіх делегатів, залунали збуджені голоси:

— Хай живе Перпетуа — наша нова батьківщина!

— Слава Перпетуа!
— Вперед на Перпетуа!

* * *

Після довгих блукань у космосі, в той час як північноатлантичні правителі влаштовувались з своїми родинами на планеті Перпетуа, в райські селища одного тихого вечора прибув дух покійного фюрерландського канцлера Зігфріда Тотенауера. Його зустріли з усіма загробними почестями, а цар небесний особисто почепив йому на плечі ангельські крила першого ступеня.

Захоплений своїм новим перетворенням і всілякими райськими розкошами, Зігфрід Тотенауер довго тішився легенькими крилами, які піднімали його, наче повітряну кулю, і несли над бурхливими райськими водоспадами, над квітучими садами і над вічнозеленими деревами, де чарівно співали солов'ї.

Старий канцлер поступово забував минуле життя і не підозрював, що на далекій планеті Землі вже знищено останню штучну голову і що народи там почали думати тільки власними головами.

Звільнившись від земних турбот, благочестивий дух канцлера пурхав по святому небесному царству, відчуваючи незнайому раніш насолоду, — мабуть, щось подібне відчувають легкокрилі метелики, перелітаючи з квітки на квітку.

З болгарської переклав
Олександр КЕТКОВ

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

СЛЬОЗОТОЧИВИЙ ГАЗ В КИШЕНІ. Всім білим жителям Трансваалю (Південно-Африканська Республіка), яким минуло 18 років, дозволено мати при собі кишенькові пляшечки з сльозоточивим газом. Розпилена через пульверизатор рідина створює хмару діаметром у три метри, що тримається біля десяти хвилин.

Дуже зручна річ для тутешніх расистів!

ЛЮДОЖЕР З ВІННІПЕГА. Професорові з Вінніпегського університету в Канаді Р. А. Уордлу вважається майбутнє людства в чорному світлі. «Якщо не буде розв'язано третю світову війну, — пише він, — наша планета стане перенаселеною, і тоді єдиним порятунком для людства залишиться людожерство». Канадський професор не вбачає в цьому нічого поганого. «Людожери, — твердить він, — завжди були здоровими людьми».

ТЕХНІКА І МОДА. У Парижі з'явилася модна новинка — спідниці, що світяться в темряві люмінісцентним світлом.

МІСТО ПІШОХОДІВ. Поблизу Відня будується нове місто, розраховане на 7500 жителів. У житлових кварталах міста — новина! — повністю заборонений автомобільний рух.

ГАРМАТИ ПРОТИ АКУЛ. Грецький військовий флот спільно з повітряними силами воює з акулами. Після того, як одна п'ятиметрова акула розірвала біля пляжу у Волосі австрійку Хельгу Поль, іноземні туристи бояться відвідувати грецькі курорти, а це загрожує великими збитками. Зараз вертольоти патрулюють над пляжами, а канонерки розстрілюють акул шрапнеллю.

Історія з викраденням дитини Ч. Ліндберга сталася понад 30 років тому. Вона тоді відкрилв нову галузь гангстерського «бізнесу» — так званий «кіднап», який набув тепер у Сполучених Штатах особливих розмірів.

Американська поліція, що діє так ретельно, коли йдеться про переслідування «підривних елементів», часто виявляється дивно безпорадною, коли треба викрити, скажімо, викрадачів дітей. І непоодинокі випадки, коли ставали відомі щільні зв'язки поліції з отими гангстерами «кіднапу».

У всякому разі, історія з викраденням сина Ліндберга не втратила своєї актуальності у США і в наші дні. До якої ж міри просякнута злочином уся суспільна система провідної капіталістичної країни, коли в ній можливі випадки, подібні до описаного нижче!

„Викрадено дитину..."

В той час Чарльз Ліндберг — перший льотчик, що перелетів через Атлантичний океан, був ще героєм Америки. Пізніше — через кілька років стали відомі його профашистські настрої, і громадськість відвернулася від нього. Ліндбергу не довіряли настільки, що навіть не наважилися призвати його в армію під час другої світової війни.

Справа про викрадення дитини Ліндберга свого часу була описана усіма газетами світу. Проте дещо залишалося досі невідомим і тільки недавно з'ясувалися дуже цікаві деталі.

Трирічний Чарльз Август Ліндберг був викрадений з будинку своїх батьків у ніч з 1 на 2 березня 1932 року. Почала своє життя одна з захоплюючих кримінальних історій нашого століття, яка тривала понад чотири роки.

ХЛОПЧИК ЗНИК!

Родина Ліндбергів жила в новому будинку недалеко від селища Гоупвел у штаті Нью-Джерсі. Дитяча кімната знаходилася на першому поверсі. Тут, разом з маленьким Карлом, спала його нянька Бетті Хал.

В ту ніч з 1 на 2 березня покоївки Ліндбергів пізно поралися на кухні. Було вже близько двох годин, коли Бетті сказала:

— Піду подивлюсь на малого.

Навшпиньки вона увійшла до дитячої кімнати, не вмикаючи світла, підійшла до ліжечка і почала прислухатися. Вона не почула дихання дитини. Нахилилася нижче, провела рукою по постільці. Пусто.

— Мабуть його взяла мати,— припустила вона. Вийшла з кімнати і попрямувала до спальні господарів. Анна Ліндберг здивовано глянула на неї.

— Ви не взяли дитину? — запитала Бетті і серце в неї стиснулося від передчуття чогось страшного.

Анна широко розкрила очі.

— Чого це ти, Бетті? Я не ходила до малого.

— Де полковник? — швидко запитала Бетті.— Може, він його взяв. Ходімо до полковника.

Ліндберг сидів біля столу, зайнятий роботою.

— Пане полковнику,— закричала Бетті,— ви взяли дитину до себе?

— Навіщо? — відповів Ліндберг.— Хіба дитини немає в ліжку?

— Ні!

Ліндберг зірвався з місця і побіг нагору. В дитячій кімнаті вже була Анна. Вони стояли над порожнім ліжечком. Ліндберг ретельно оглянув кімнату. На підвіконні щось біліло. Це був конверт. Він не торкнувся його й суворо наказав не чіпати. На ньому могли бути відбитки пальців злочинців.

Найближчий комісаріат поліції знаходився в Гоупвелі. Ліндберг подзвонив туди, а також повідомив свого приятеля — прокурора, який жив у Нью-Йорку.

Першим з'явився комісар з поліцейським. Обидва відразу приступили до роботи. Оглянувши весь будинок і все навкруги, вони побачили два поглиблення в стіні — сліди від драбини, яка стояла під вікном дитячої кімнати. Поруч знайшли частину цієї драбини. Очевидно, вона зламалася, коли злочинець спускався по ній з дитиною.

«ПРОШУ ПРИГОТУВАТИ 50 000 ДОЛАРІВ»

Незабаром прибула поліція штату, прокурор Брекінрейдж і спеціаліст-дактилоскоп. Той взяв конверт для дослідження. На ньому відбитків пальців не виявили. Конверт розкрили. З нього випала картка, заповнена дрібним почерком:

«Дорогі пани! Прошу приготувати 50 000 доларів. З них — 25 тисяч 20-доларовими банкнотами, 15 тисяч — 10-доларовими і 10 тисяч 5-доларовими. За 2—4 дні ми повідомимо, куди принести гроші. Застерігаємо проти повідомлення поліції. Це тільки погіршить справу. Хлопець під добрим наглядом. Ось наш знак».

І під текстом були намальовані два кола, що перетиналися. Всередині — три чорних квадратики, розміщені по горизонталі. Ліндберги зітхнули з полегшенням. 50 тисяч доларів не становили для них проблеми.

Але як передати гроші? Лист виразно застерігав від звернення до поліції. А поліція вже була тут. Хмари репортерів сунули до будинку Ліндбергів. Наступного дня всі газети вийшли з великими шапками на перших сторінках: «Вкрадено дитину Ліндбергів». Тодішній президент США Гувер висловив Ліндбергам своє співчуття. Губернатор штату Нью-Джерсі негайно скликав спеціальну нараду поліцейських властей. Єпіскоп Маннінг прочитав кілька проповідей «За щасливе повернення сина Ліндберга».

ЯК ЦЕ СТАЛОСЯ!

Несподівано до Ліндберга з пропозицією допомоги звернувся найвідоміший гангстер Аль Капоне, який тоді відбував покарання в Чікаго. Він заявив:

«Я дуже співчуваю Ліндбергам. Якби я був на свободі, я міг би їм допомогти. Я знаю кримінальний світ Америки, як свою власну кишеню».

Мільйони людей думали над тим, як допомогти Ліндбергам. Якийсь Артур Келлер, відомий експерт по дереву, написав Ліндбергам, що береться розпізнати, в якій частині країни була виготовлена драбина, залишена злочинцем. Для слідчих органів це могло бути цінною допомогою.

Найбільше цікавило поліцію, чи приймали участь у викраденні дитини слуги Ліндберга. В поліції міркували: як сталося, що дитина не скрикнула, коли її виймали з ліжка? Чи не тому малий був спокійний, що знав особу, яка за ним прийшла?

І далі: хто перший виявив, що хлопчика немає? Бетті. Як вона виглядала, коли повідомила про нещастя?

— Її голос, — говорив Ліндберг, — був схвильований, але в ньому не було ознак істерії. Бетті не виявляла великого смутку і не плакала. Може, тому, що знала — дитина знаходиться в надійних руках?

Але якщо злочинці мали спільників серед слуг Ліндберга,— запитували себе слідчі,— навіщо їм було виносити дитину через вікно. Хтось із слуг міг спокійно взяти дитину, винести її чорним ходом і подати тому, хто стояв надворі. Драбина ж могла лише відволікати підозру.

Коли в газетах з'явилася заява Аль-Капоне, Ліндберг вирішив порадитися з властями. Після довгих переговорів дійшли висновку, що Аль-Капоне просто хизується і його звільнення не дало б ніяких результатів.

Тим часом тривали гарячкові пошуки когось, хто дійсно міг би стати посередником у переговорах з викрадачами дитини. Нарешті Ліндберги знайшли відповідних людей. Це були Сальві Італо і Ірвін Бітц — люди, що мали великі зв'язки і вагу в світі гангстерів. Ліндберги опублікували в пресі заяву, в якій повідомляли, що Сальві та Ірвін отримали від них уповноваження вести переговори. Ця заява викликала в США хвилю обурення. «Як це так — Ліндберг змушений звертатися по допомогу до подібних людей, щоб знайти свою дитину? Ганьба!»

Справу взяв на себе доктор Джон Кендон. «Нехай викрадачі знають, що я готовий в будь-який момент до посередництва між ними і полковником Ліндбергом,— писав він в газеті.— Я присягаюсь, що не зраджу, не викажу ніякої таємниці, ні з ким не поділюсь інформацією, яка могла б допомогти поліції в затриманні учасників викрадення. На додаток до викупу пропоную добровільно тисячу доларів, тобто всі мої заощадження».

Ця заява, очевидно, переконала злочинців, бо через кілька днів Кендон отримав листа такого змісту:

«Дорогий пане! Якщо ви маєте намір вести переговори між нами і полковником Ліндбергом, прошу передати полковнику наш лист у власні руки. Коли ви отримаєте від полковника гроші, прошу вмістити в «Нью-Йорк Амерікен» ці три слова: «Викуп вже готовий». Потім ви отримаєте наступні вказівки. Не турбуйтеся за свою тисячу доларів. Вони нам не потрібні. Просимо вас бути вдома щовечора між 18 і 24 годинами і чекати повідомлення від нас».

Через кілька днів у пресі була вміщена ще одна заява Ліндберга:

«Уповноважую д-ра Джона Кендона для переговорів між нами і тими, хто викрав нашу дитину».

Невдовзі після цього якось в будинку Кендона задзвонив телефон. Чоловічий голос запитав:

— Це містер Кендон?

— Так, це я,— відповів доктор.

Голос запитав, чи містер Кендон отримав листа, адресованого йому.

— Звичайно, отримав і зробив точно так, як в ньому пропонується.

— Добре,— відповіли з іншого кінця проводу,— тепер чекайте на нові інструкції. Незабаром ви одержите їх в цей же час.

Доктор Кендон був певен, що людина, яка з ним розмовляла, не була сама. Він чув якесь шепотіння. До нього навіть долітали окремі італійські слова «Statti čitto», що значить «закрий пельку».

Минуло кілька днів. Якось до доктора постукала незнайома людина, вручила конверт і вмить зникла. Це був лист від гангстерів, в якому вони писали, що доктор має через 45 хвилин з'явитися в зазначене місце і покласти під каменем конверт з грошима.

Це було неможливо. Гроші в зазначених банкнотах, як вимагали гангстери, не були готові.

Незважаючи на це, доктор Кендон вирішив поїхати на призначене місце. Він хотів пояснити викрадачам причину затримки.

Був темний холодний вечір. Залишивши свого приятеля в машині, доктор пішов сам на місце зустрічі. Він чекав дуже довго. На-

На цій карті Нью-Йорка позначено навіть райони діяльності різних банд злочинців.

решті щось промайнуло в темряві. Якийсь голос (доктор відразу ж пізнав голос людини, що розмовляла з ним по телефону) запитав:

— Чи маєте ви з собою гроші?

— Ні,— відповів доктор.— Я не можу принести гроші, поки не побачу дитини.

Раптом хтось вигукнув: «Поліція!»

Людина зірвала хустку з обличчя і, сунувши руку в кишеню, запитала:

— Ви привели поліцію?

— Ні, — відповів Кендон. — Я дав вам слово, що цього не зроблю, і дотримаю його.

— Такі зустрічі — дуже небезпечні. Я можу дістати 20 років або мене стратять на електричному стільці. Як ви думаєте, стратили б мене, коли б дитина померла?

— Що це значить? Хіба дитина мертва?

Гангстер запевнив доктора, що немає ніяких причин для побоювань. Дитина жива і почуває себе добре.

— Звідки я знаю, що розмовляю з потрібною мені людиною? — спитав доктор.

— Ви отримали мій лист. Ви знаєте наш знак. Крім того,— гангстер витягнув з кишені кілька шпильок,— цими шпильками була застебнута ковдра дитини.

Доктор цілком заспокоївся.

— Ви німець? — спитав Кендон. Акцент гангстера свідчив про його неамериканське походження.

— Ні,— почув він у відповідь.— Скандінав.

Між доктором і гангстером розпочалася довга розмова. Гангстер сказав, що діють вони вшістьох. Дитина — на судні. Там є дві жінки, які доглядають хлопчика.

— Як ми зможемо знайти судно?

— На мачті буде вивішено білий прапор. Після одержання викупу Ліндберга повідомлять про місце, де знаходитиметься судно, і він легко його знайде.— На доказ, що дитина у нас,— сказав гангстер наприкінці розмови,— ви отримаєте через кілька днів сорочку дитини.

Вони розійшлися.

Дійсно, за кілька днів з пошти приставили доктору невеликий пакунок. В ньому була дитяча сорочка.

Ліндберг і його дружина пізнали її. Викликало подив лише те, що сорочка була чистісінькою, ніби тільки-но випрана і випрасувана.

Минуло ще два тижні. Ліндберг не поспішав з викупом, бо хтось запевнив його, що натрапив на слід банди і зможе знайти дитину значно легшим шляхом.

Але гангстери зажадали негайно ж завершити справу з викупом, інакше вони не нестимуть відповідальності за життя дитини. Одночасно вони підняли ціну викупу до 70 тисяч доларів.

Щодня, щогодини — все нові й нові злочини, вбивства, пограбування, викрадення дітей... Крива статистики злочинів у США невпинно повзе вгору.

Ліндберг більше не вагався, він приготував викуп. Банк наполягав, щоб номери банкнотів були записані. Ліндберг спочатку заперечував. Він боявся, що це може якось відбитись на дитині. Проте банк, за пропозицією властей, відмовлявся інакше видати гроші.

Ліндберг погодився. Приготували 2 пачки. В одній — 50 тисяч доларів, у другій 70 тисяч. Сповістили в газеті:

«Викуп готовий».

Відбулася нова зустріч з гангстерами. Ліндберг відвіз доктора у зазначене місце, а сам затримав машину на відстані близько 100 метрів. Доктор пішов не без страху. Адже гангстери, отримавши гроші, могли вбити його, оскільки він був єдиною людиною, що бачила одного із них.

— Чи принесли ви гроші? — почув він.

— Так,— сказав доктор.— Але я хочу мати адресу.

— Ви матимете її,— запевнив гангстер і показав довгий конверт.

Доктор Кендон дав йому пакет, в якому було 50 000 доларів.

— Тут 70 тисяч?

— Ні, тільки 50,— відповів доктор.— Ліндберг не міг зібрати більше.

Гангстер замислився.

— Добре, нехай буде так,— сказав він нарешті. Взяв гроші і віддав доктору конверт.

— Лист ви маєте право розкрити через 6 годин. Потім можете відправлятися за дитиною. Там все докладно написано. Ви легко знайдете її. На добраніч.

Гангстер зник у темряві. Доктор Кендон повернувся до машини.

Ліндберг енергійним рухом розірвав конверт. Вони прочитали: «Дитина знаходиться на судні «Неллі». Це невеликий корабель, там є дві жінки. Вони ні в чому не винні. Корабель знаходиться поблизу острова Елізабет».

НАДІЯ НЕ ВИПРАВДАЛАСЯ

Ранком 3 квітня пасажири одного корабля бачили, як двомоторний літак кружляв над водою протягом кількох годин, напевне, щось шукаючи.

Це Ліндберг і Кендон шукали «Неллі».

Літак кілька разів пролітав над місцем, зазначеним в листі, та марно! Слідів «Неллі» ніде не було.

Минуло кілька днів. Ліндбергу радили не втрачати надії. Можливо, патруль річної поліції налякав гангстерів в останній момент. Очевидно, вони знову дадуть про себе знати. Але минали дні — нічого не сталося. Нарешті знайшлися люди, які повідомили Ліндберга, що контакт, нав'язаний доктору, був фальшивим. Якийсь Куртіс заявив, що знає, хто викрав дитину і вже веде з ним переговори. Через деякий час Куртіс запевнив полковника, що дійшов з гангстерами згоди і знає місце, де буде чекати корабель, на якому живе дитина.

22 квітня на яхті «Марсон» в товаристві Куртіса і кількох інших осіб Ліндберг виплив назустріч «Меррі Мосс» (так мав називатися корабель гангстерів). Але зустріч не відбулася. Припустили, що через погану погоду. Яхта виходила в море ще кілька разів. Пошуки тривали в квітні і травні. Весь час була погана погода. Саме через це Ліндберг не втрачав надії. Він припускав, що, як тільки засвітить сонечко, «Меррі Мосс» буде знайдено. Власті на-

дали в його розпорядження патрульний катер «Кашалот», і Ліндберг проводив цілі дні на морі.

12 травня «Кашалот» повернувся в порт. Тут на Ліндберга чекали представники поліції.

— Полковнику, ми знайшли вашу дитину. Але вона мертва,— сказав поліцейський.

Хлопчика знайшли випадково у лісі за два кілометри від вілли Ліндберга. Велосипедист, який сховався там від дощу, виявив труп дитини, присипаний хмизом.

Експертиза встановила, що дитина вмерла вже понад 2 місяці тому. Поліція висловлювала припущення, що хлопчик загинув випадково, забившись головою об стіну, коли під гангстером зламалася драбина.

По всій Америці прокотилася хвиля обурення. Поліцію обвинувачували у бездіяльності. Треба було за усяку ціну схопити винних у смерті хлопчика.

ПІДОЗРИ І ПОМИЛКИ

Почалися допити слуг Ліндберга. Підозра впала на покоївку Вайолет Шарп. Вона давала плутані свідчення, згадувала якогось Ерна, з яким вона познайомилася напередодні викрадення. Він нібито дуже цікавився тим, що робиться в будинку Ліндбергів, розпитував про дитину, її здоров'я. Вайолет не називала прізвища цієї людини та її адреси.

Визнання покоївки здалися поліції такими підозрілими, що її хотіли заарештувати. Але перед самим арештом, вона наклала на себе руки. Поліція твердила, що факт самогубства найкраще свідчить про те, що Вайолет почувала себе винною. Однак причину її смерті так і не було з'ясовано.

Через кілька місяців, 16 серпня 1932 року Анна Ліндберг народила другого сина. В грудні, коли малому Джону минуло 4 місяці, Ліндберги знову одержали листа. В ньому невідомі пропонували заплатити 50 000 доларів. В противному разі вони загрожували викраденням сина. Ліндберг, однак, не дав себе залякати. Незабаром поліція схопила одного з шантажистів, якогось Гарвенса, але його вина не була повністю доведена і його звільнили.

Слідство у справі вбивць дитини не припинялося. Артур Келлер, експерт по дереву, виявив місце, де було придбано матеріал на драбину, але неможливо було встановити особу покупця.

КЛУБОК ПО НИТЦІ...

Чиновник нью-йоркської поліції Фінн уважно слідкував за картою міста, на якій з певного часу почали з'являтися червоні шпильки. Кожна така шпилька означала, що в цьому місці з'явилася банкнота, яка походить з викупу.

Всі магазини одержали листи з номерами банкнотів, виплачених гангстерам. Вивчаючи розміщення шпильок, Фінн дійшов висновку, що людина, яка платить цими грішми, мешкає в кварталі Бронкс. З часом поліція отримала опис цієї людини. Високий, з голубими очима чоловік. Була встановлена марка і колір його автомашини. Незважаючи на це, поліції не щастило затримати його.

Наступив 1934 рік. Злочинець ще був на свободі, і поліція з цього приводу вислухала багато прикрих слів. Одного дня Фінну спало на думку сконцентрувати увагу на бензоколонках. Гангстер має машину, і мусить забезпечувати себе пальним.

15 вересня 1934 року о 10 годині ранку темно-синій «додж» зупинився на бензостанції на розі 127 вулиці. Водій попросив 5 галонів бензину. Продавець Вальтер Лайль звернув увагу на сильний німецький акцент водія. Отримавши бензин, клієнт дав продавцю десятидоларову банкноту. Той нерішуче розглядав гроші. Недавно преса повідомила, що в обігу знаходиться багато фальшивих 10-доларових банкнот. Водій помітив вагання продавця і сказав, посміхаючись:

— Все в порядку. Це справжні гроші.

Лайль пригадав, що недавно поліція надіслала листа з номерами банкнот. Але, щоб знайти його, потрібен був час, тому, повернувши здачу, продавець обійшов навколо машини і непомітно для водія записав номер 4 И-1341.

Гроші разом з номером автомобіля наступного дня лежали перед Фінном. Тепер він легко встановив прізвище і адресу власника машини: Річард Гауптман, 222 стріт, Бронкс.

Судовий процес Гауптмана став сенсацією. Це був класичний процес, коли безпосереднім способом не можна було довести вину Гауптмана до кінця, а сам обвинувачений не признався в злочині. Але доказів проти нього було досить. Річарда Гауптмана стратили на електричному стільці 3 квітня 1936 року. Так закінчився цей «злочин століття». Після нього в США було запроваджено суворі закони проти крадіжок дітей з метою одержання викупу, так званого «кіднапу». Однак подібні злочини й досі раз у раз хвилюють жителів американських міст. І дуже часто у таких випадках поліція виявляє аналогічну бездіяльність і безпорадність, як це було з сином Ліндберга. Чи й справді поліція не може знайти злочинців?

З іноземної преси.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ПОМИЛИВСЯ. Лізеліндо Сеніто з міста Ракале (Італія) з'явився до поліції з трохи незвичайною скаргою. Напередодні якийсь Езіо Троїзі шість разів вистрелив у нього на вулиці з револьвера. Після того, як він всі шість разів схибив, Троїзі підійшов до Сеніто й промовив, простягаючи йому руку: «Пробачте, будь ласка, я помилився — прийняв вас за когось іншого»...

ОРЕЛ, РЕШКА І ГОСПОДЬ-БОГ. Синод реформованої голландської церкви в південному Трансваалі (Південно-Африканська Республіка) після запеклих і тривалих дебатів ухвалив нещодавно таке: «Підкидання монети з метою вирішення, якій футбольній команді розпочинати матч, не є гріхом. Гра в «орла та решку» дозволяє господу-богу розв'язувати справи, які люди не здатні розв'язати самі».

ІСТОРІЯ З СИРОМ. Швейцарські фірми звернулися до нью-йоркського суду із скаргою на деяких американських власників сироварень, які підробляють оригінальні сорти знаменитого швейцарського сиру. Експертиза встановила, що в підробленому сиру значно більше дірок, ніж це робиться у швейцарських сортах.

В ЕПОХУ ВИСОКИХ ШВИДКОСТЕЙ. Підраховано, що поки пасажир сучасного реактивного літака запалить цигарку, літак проходить 6 кілометрів. Обід у такому літаку триває протягом 800 кілометрів льоту!

КОЖНОМУ СВОЄ... Досі назви станцій нью-йоркського метро було виведено золотистими буквами, тепер їх пофарбували у чорний колір. Лише на станції «Уоллстріт» збережено старі позолочені написи.

«ЧОРНІ АЛМАЗИ»

Джоні Сомбреро — ватажок «чорних алмазів».

Чорні мотоциклісти на суботній прогулянці за містом.

Триповерховий кам'яний будинок у центрі міста Торонто в Канаді — головний штаб канадського клубу мотоциклістів — «гонщиків чорного алмаза». Та чи не краще було б назвати його коричневим? Бо під офіційною вивіскою спортивного клубу ховається звичайнісінька фашистська організація, хоча «спортсмени» і відхрещуються від своїх зв'язків з націстами.

«Чорні алмази» — це молоді люди, переважно виходці з буржуазних родин. Вони носять чорно-білу форму, яка являє собою дивну мішанину есесівської уніформи і спортивного одягу: чорні сорочки, шкіряні куртки, а на них — гітлерівські відзнаки і свастики. Всі ці молодики відрощують бороди, а у вухах носять сережки.

Та не лише уніформою нагадують вони гітлерівських штурмовиків. Методи дії цієї організації теж подібні до есесівських: скандали, бійки, терор. Головною метою вони проголошують боротьбу з комунізмом. Озброєні кийками для крикета і ланцюгами від мотоциклів, вони являють собою, так би мовити, нову форму застарілого тепер Ку-клукс-клану.

Ця «спортивна» організація існує в Торонто з 1955 року. Шефом її є якийсь Генрі Пауль Барнс, відомий також під прізвиськом Джоні Сомбреро. Колись Барнс був ватажком юнацької організації, а тепер повновладно верховодить «гонщиками чорного алмазу», які беззастережно підкоряються йому. Джоні 27 років. Тупий вираз обличчя; міцний корпус тримається на коротких ногах.

Нещодавно англійський журналіст Роберт Аллен відвідав канадських фашистів у їхній головній квартирі, був присутній на засіданні членів клубу і, як він особливо підкреслює, навіть пив з ними пиво. Журналіст описує атмосферу, що панує в цій організації. Всі справи безапеляційно вирішує шеф. Він не терпить заперечень і вимагає абсолютної покори.

Філософія Джоні Сомбреро, яку він сам виклав Р. Аллену, виглядає досить туманно. Мовляв, люди у провінції Онтаріо хворі. А в суспільстві все повинно бути здоровим і чистим. «Ми їм допоможемо в цьому. «Ми чекаємо «чогось», прагнемо бути «кимось». Я знаю, що кінець кінцем «щось» має статися, і ми будемо «комусь потрібні...».

Не треба бути дуже проникливим, щоб зрозуміти, що під цим «щось» Джоні розуміє фашистський переворот.

Щодо свого впливу на «гонщиків» і своєї влади над ними Джоні сказав:

— Часом я почуваю себе так, наче я бог. Варто мені сказати: «Вбийте ось цю людину», — вони вб'ють її.

А що ж канадська поліція? Як вона ставиться до цієї «спортивної організації»? Може, вона чинить їй якісь перешкоди? Нічого подібного!

Правда, одразу ж після заснування цього клубу, він мав багато сутичок з поліцією. Але тепер, коли організація зміцнилася, стала великою — її місячний бюджет, наприклад, становить 7000 доларів — стосунки покращали.

...Вулицями Торонто мчить колона мотоциклістів, на чолі якої на білому мотоциклі під прапором їде Джоні Сомбреро — шеф клубу, а насправді — ватажок фашистської банди.

Парадна форма «чорних алмазів»: шкіряна куртка і есесівський кашкет (зліва). А так виглядає мотоколона. Попереду на білому мотоциклі під прапором їде шеф.

ПРЕЧИСТЕ ЛОТО
і пресвяте
„ТОТОКАЛЬЧО“

Величезний натовп віруючих не залишав площу перед собором святого Петра в Римі протягом довгих часів передсмертної агонії папи Іоанна XXIII. І скільки їх заплакало гіркими слізьми і повалилось на коліна, коли камерленго (кардинал-камергер) сповістив про смерть його святійшества!

Але далі сталося щось дивне для розуміння людини, необізнаної з особливостями італійського «благочестя»: добра половина отих ридальців вихопила блокноти і почала зі швидкістю лічильної машини писати колонки цифр і виконувати з ними різні арифметичні дії, раз у раз заглядаючи у якісь довідники. А закінчивши свої незрозумілі маніпуляції, вони — і серед них чимало жінок, підлітків, священиків і ченців — риссю, неначе у масовому кросі, помчали до пунктів продажу квитків державної лотереї з лото. І ще не встигли у Ватікані спорядити покійного папу, як всі квитки були розпродані.

Смерть папи, сльози віруючих, молитви, загадкова кібернетика і лото — як все це пов'язати? Для цього слід згадати історію папства, а також нариси Стендаля про Італію.

«Азартні ігри — одна з головних пристрастей італійців», — писав колись Стендаль, маючи на увазі, звичайно, італійську буржуазію. І в епоху генуезьких і флорентійських кондотьєрів, і в сучасну епоху всевладдя гігантських трестів Монтекатіні і Ансальдо Італія тримала і тримає світову першість за кількістю офіційних і таємних ігорних клубів та всіляких лотерей. Звичайнісіньке лото є в Італії державною монополією, яка приносить казні мільярдні прибутки, розорюючи сотні тисяч сімей. Державною монополією є і «тотокальчо» — своєрідний футбольний тоталізатор, де виграє той, хто найкраще передбачить наслідки наступного футбольного сезону. Але якщо державне лото, крім прямого пограбування населення, ще викликає епідемію старечого маразму і тихого ідіотизму, то «тотокальчо» спричиняється до відкритого хуліганства. На стадіоні серед інших болільників кожного разу знаходяться тисячі власників квитків «тотокальчо», і коли хід матчу суперечить їх прогнозам і загрожує програшем, вони з метою зриву влаштовують бійки, знищують устаткування стадіонів...

Крім державних і приватних лотерей, в Італії буйним цвітом розквітають різні парі. Приводами для них стають найрізноманітніші події — урядова криза, вибори, змагання з боксу, скандальний судовий процес, матримоніальні справи. А щодо таких подій, як зміни на найсвятішому престолі, то вони ще в далекому середньовіччі викликали білу гарячку парі.

На «кандидатів у папу» вже тоді ставили цілі купи золотих флоринів, великі маєтки і розкішні палаци. Головними учасниками папського тоталізатора на той час були крупні феодали, які мали власні збройні сили і без церемонії використовували їх, щоб не платити програшу. Вони вчиняли у Ватікані і у цілому Римі ще лютіші побоїща, ніж їх вчиняють сучасні учасники «тотокальчо» на стадіонах. А іноді вбивали і самих пап, кардиналів, спалювали цілі квартали. І марно папи загрожували небесними і земними карами. Папа Григорій XIV (XVI ст.) скаржився у своїй буллі, що віруючі дбають не про те, щоб на папський престол потрапив найдостойніший, а скоріше про те, щоб виграти парі, і заради цього вдаються до шахрайств, чаклун-

Італійський священик придбав лотерейного квитка з «папськими номерами». Поруч — плакати з комбінаціями «папських цифр».

Сцени біля лотерейних кас у Римі. Спізнилися! Всі запаси квитків проданої

ства, погромів і вбивств. Папа Пій IV оголосив недійсними усі парі на папських тоталізаторах. Пізніше Ватікан вирішив взагалі відлучити від церкви всіх учасників отих тоталізаторів, включаючи королів і кардиналів, і ці папські декрети навіть увійшли у католицьке канонічне право. Але ватіканські заклики і постанови лишалися безрезультатними, як і сучасні адміністративні заходи італійських властей проти хуліганства на стадіонах...

Подібно до всіх маніяків грально-лотерейного азарту, італійські ідолопоклонники фортуни по-дикунському марновірні і самозабутньо вірять у чудотворну силу амулетів і талісманів, різних заячих лапок і мотузок самовбивць.

Але ще фанатичніша в них віра у магічну силу цифр. Якщо взяти дату будь-якої події особистого, родинного або світового масштабу і зробити ставку на відповідні цифри, то, на думку італійських маніяків, напевне спіймаєш фортуну за хвіст і одержиш найбільший виграш. Для перекладу містичної мови подій на мову цифр і лотерейних квитків в Італії існує ціла література — кабалістичні книги, словники лотерей, енциклопедії щастя тощо. Наприклад, за «словником лотерей» смерть папи відповідає числу 50, хрест дорівнює п'ятірці, а руки позначені числом 33. А за «книгою кабали» живий папа відповідає числу 58, ім'я Іоанн чи Джованні — числу 64. У тих цифрах джерело багатства і щастя, золоті сни «солодкого життя»!

Стендаль, барвисто описуючи поведінку римської юрби під час виборів папи, підкреслював також віру італійських лотерейних маніяків у магію цифр. «Коли римлянина, — пише він, — залишає його коханка, то, хоч як би це не засмутило його, він обов'язково придбає лотерейного квитка з номером, відповідним вікові коханки і порядковому числу місяця, коли вони розлучилися. Навіть саме слово «невірність» у «словнику лотерей» відповідає, якщо не помиляюсь, числу 37».

Понад 130 років минуло з того часу, коли Стендаль писав свої нариси про Італію, але змальовані ним картини папського тоталізатора і лотерейного психозу анітрохи не застаріли.

Отже, у недавніх кібернетичних вправах багатьох тисяч ридальців на площі святого Петра у Римі і по всій Італії, у кросі до пунктів продажу лотерейних квитків нема нічого дивного. Учасники кросу тримали в руках «нумері дель папа», тобто «папські цифри», з комбінаціями чисел 3—6—19—49 (день, місяць, час смерті папи).

Цей крос до лотерейних кас після смерті Іоанна XXIII незаперечно свідчить про те, що пречисте лото і пресвяте «тотокальчо» дедалі успішніше витискують всіх інших святих з сердець італійських віруючих. І навіть з сердець самих служителів матері-церкви...

Калейдоскоп всесвіту

ЦІКАВИЙ РЕКОРД. Багато дітей навчаються читати ще в дошкільному віці, але рекордсменкою в цій галузі можна вважати 4-річну Мері Гілчрист з північної Ірландії. Знайомство з літерами дівчинка почала, коли їй було 3 роки, і за один рік вона навчилася вільно читати англійською, французькою та гальською мовами.

ЕРА ВЕЛЕТНІВ. Вже понад сто років у різних країнах провадяться точні виміри зросту юнаків, яких призивають до армії. Зараз рекрутські картки старанно вивчаються. Висновки свідчать, що за останні 60—80 років людина стала вищою у середньому на 4—5 сантиметрів. Вчені вважають, якщо ці темпи зростання збережуться до 2000 року, то людина двометрового росту не буде чимось надзвичайним.

ДЛЯ КОСМІЧНИХ ТУРИСТІВ. Відома американська фірма «Дженерал електрик» виявила глибоке піклування про майбутніх туристів, які побажають відвідати Місяць. Вона виготовила перший зразок костюма для прогулянок на місячній поверхні вагою в... 545 кілограмів. Фірма заспокоює туристів тим, що на Місяці всі речі важать в шість разів менше. Але для прогулянок дев'яносто кілограмів теж чимало. Однак фахівці з «Дженерал електрик» запевняють, що зробити костюм меншої ваги неможливо.

ЦІНА ТАЛАНТУ. Франс Гальс — відомий голландський художник XVII сторіччя прожив усе своє життя в злиднях і помер у притулку для бідних.

Тепер якийсь англійський антиквар придбав на аукціоні в Нью-Йорку картину Гальса «Веселий лютнист» за 600 000 доларів.

„ЧАКЕРЕРО“

В ПОШУКАХ ЩАСТЯ

Перші нечисленні групи українських іммігрантів почали прибувати до Аргентіни в 1890—92 роках. Це були вихідці з Галичини, які подалися за океан разом з потоком емігрантів, що направлялися в ті часи до Канади і США.

Пізніше, з 1896 року, почали прибувати до Аргентіни значно більші групи іммігрантів-українців. Кілька десятків родин поселилося на території Місіонес, в околицях містечка Апостолес. Територія Місіонес становила в той час суцільну непрохідну і малонаселену пущу. Згодом, коли почалася масова імміграція до Бразілії, збільшується й потік українських переселенців до Аргентіни. З 1903 року почали прибувати українські іммігранти з Росії, певну частину яких становили політичні втікачі, переслідувані царським режимом.

До початку першої світової війни, в Аргентіні налічувалось близько 15 000 іммігрантів-українців. Переважна більшість з них осіла в Місіонес, зайнявшись землеробством. Інші розійшлися по всій території Аргентіни, наймаючись робітниками на будівництво залізниць, мостів, каналів або батраками на сезонні роботи у багатих землевласників.

В 1924—25 роках почалася масова імміграція українців і до Аргентіни. Іммігранти прибували головним чином з Західної України, яка опинилася під окупацією панської Польщі, а також з Буковини та Бессарабії, що ввійшли до складу боярської Румунії.

Цей масовий наплив переселенців тривав до 1931 року. Того року аргентінський тимчасовий уряд видав декрет, який різко обмежив в'їзд іммігрантів до Аргентіни. Цей захід пояснювався економічною кризою в країні, яка позбавила праці сотні тисяч робітників. Другим декретом, виданим у 1938 році, в'їзд іммігрантів цілком заборонявся.

Однак, незважаючи на заборону, українська імміграція не припинялась. Великий потік переселенців, які з 1935 року почали прибувати до сусіднього Парагваю, зустрівшись у тій країні з неймовірними труднощами і не витримавши кліматичних умов, почали нелегально переправлятися через річку Парану до Аргентіни.

Вважають, що напередодні другої світової війни українська імміграція в Аргентіні становила приблизно 120 тисяч чоловік.

Місіонес, Чако, Мендоса...

Вже наприкінці тридцятих років українці розсіялися майже по всіх провінціях і територіях Аргентіни. Переважна більшість, зокрема сімейні, осіли на землі в Місіонес, Чако, Мендоса, Формоса та інших провінціях, де зайнялися сільським господарством. Інші, шукаючи заробітків, подалися у міста, наймаючись робітниками на м'ясокомбінати, на будівництва, текстильні фабрики, до металообробної промисловості. Невелика частина працювала наймитами у багатіїв. На сезонні сільськогосподарські роботи, наприклад на «косечу» (збір уро-

жаю), людей гнало безробіття, яке важким тягарем лягло на плечі іммігранта-трударя.

В провінції Місіонес українці заселяли центральні райони. Це гориста місцевість з червоною землею, на якій росте жерба мате (парагвайський чай), кукурудза маніок, а останнім часом тут почали вирощувати тунгове дерево і чай. Тут є цілі колонії, заселені українцями, зокрема містечко Обера та його околиці, Леандро-Алем, Фльорентіно-Амегіно, Лос-Елєчос, Кампо-Вієра, Кампо-Гранде, Гуаріні та райони Апостолєс, Азара, Сан-Хосе, Трес-Капонес, Корпус, Серро-Кора, Сан-Хавєр, що були заселені ще першими іммігрантами. «Колоністи» займали в більшості випадків по 25 гектарів землі, вартість якої виплачували в розстрочку, корчували ліс і садили кукурудзу й тютюн. За кілька років там, де була непрохідна пуща, завдяки непосильному труду поселенців, що користувалися примітивними знаряддями праці, виникли культурні господарства, виросли будинки, пролягли шляхи і з'явились селища. В 1940 році на території Місіонес проживало близько 25 000 українців.

Кільканадцять тисяч українців поселилось на території провінції Чако. Вони осіли головним чином в районах Роке-Саенс-Пеня, Лас-Бреняс, Вілья-Бертет, Вілья-Анхеля, Пампа-дель-Інфієрно, Корсуела. Тут українці переважно займаються вирощуванням бавовни. Для цього спочатку треба було очистити землю від дрімучого лісу, який покриває майже всю зону Чако. Численні сім'ї українців селилися далі на північ, понад річкою Вермехо, на території Формоси.

Кількасот українських сімей осіли більш-менш компактними групами в провінції Мендоса, в околицях залізничних станцій Бовен і Карменса. Вони вирощують помідори й виноград, розводять фруктові дерева.

Нечисленні групи українців розкидані в провінціях Сантьяго-дель-Естеро, Кордоба, Ентре-Ріос, Санта-Фе, Буенос-Айрес, Ріо-Негро, Неукен та інших. В основному вони займаються землеробством, бджільництвом і т. п.

Українці поселилися у містах Буенос-Айрес (біля 15 000), Авежанеда (понад 20 000), Лянус (10 000), Сан-Мартін (понад 5 000), Берісо (біля 4 000), Росаріо (біля 6 000). Менше число проживає в містах Санта-Фе, Кордоба, Сарате, Мар-дель-Плята, Байя-Бланка, Комодоро-Рівадавія та інших.

Іммігранти зазнавали великих труднощів. Незнання мови, брак певної виробничої спеціальності змушували їх погоджуватися на найважчі низькооплачувані роботи. До того ж економічна криза, що охопила країну в 1929—33 роках, була страшним лихом для аргентінського робітничого класу взагалі, а для іммігрантів — зокрема. Місяцями люди безнадійно шукали будь-якої роботи, стоптували останнє взуття, вичікуючи в довгих чергах під фабриками, але знайти роботу щастило дуже рідко. Ця обставина примушувала тисячі людей блукати по всій країні, з провінції в провінцію, з міста в місто. Ночували де траплялося, їли те, що випрошували. Багато іммігрантів покинули на рідних землях дружин, дітей, яких сподівались згодом, заробивши гроші, перевезти в Аргентіну. Але надії не збувалися. Чимало молодих хлопців прибували сюди з мрією знайти щастя, роботу, розбагатіти, обзавестися сім'єю. Та незабаром ці ілюзії розвіювалися. Тисячі людей і по сьогодні, вже на схилі свого життя, залишаються самітними, відірваними від сім'ї.

Не менше лиха зазнали і «чакереро» (землероби). Лихом землеробів були не лише кліматичні умови, сарана, різні шкідливі комахи, град і т. п., але й компанії та окремі спекулянти, що ненажерливими паразитами накидались на «колоніста», скуповуючи за безцінь продукти його праці. Часто сільськогосподарські товари не знаходили ніякого збуту. Тоді люди залазили в борги на кабальних умовах, борги, з яких протягом тривалих років неможливо було вирватись. Важкий труд, безпросвітне, напівдике існування шкідливо відбивались на здоров'ї й на психіці людей. Чимало було випадків, коли загнаний у безвихідь «чакереро» кидався в пиятику, цілком розорювався. Таке становище тривало до початку другої світової війни. Від 1940 року умови життя до деякої міри покращали. Однак безпросвітність і брак культури згубно впливають на свідомість українського іммігранта і по сьогоднішній день.

Союзи, культурно-освітні організації

За винятком організації анархістського напрямку — «Союза Русских Рабочих в Аргентине», значну частину якої становили українці — втікачі від царського режиму, до 1924 року на території Аргентіни не існувало жодної іммігрантської організації. Анархістський «Союз» мав свій друкований орган «Голос труда», який грунтувався на вченні Бакуніна.

Вже в 1923 році перші гуртки українців збиралися на квартирі В. Дмитришина й обговорювали можливість заснування іммігрантської

організації. Однак довгий час далі розмов справа не просувалася. Перешкоджало незнання мови й місцевих законів щодо прав і обов'язків культурно-освітніх організацій. Відвідувачами цих зборів були В. Дмитришин, Іван Штангрет, І. Кривий, Ф. Зарубельний, Г. Витвицький та інші.

Хоч ці люди й прагнули організувати іммігрантів, вони не мали жодного уявлення про структуру й напрямок майбутньої організації. Малограмотність і політична відсталість були причиною їхньої нерішучості й розгубленості. Дехто з них, хоч і посідав деяку освіту, намагався на кожному кроці підкреслити свою зверхність над «простим Іваном», як вони презирливо називали своїх неосвічених земляків. Себе ж вони титулували «панами» та «інтелігентами», вимагали особливого ставлення до себе з боку простих людей. І якщо на той час у деяких іммігрантів-трударів вже зріли паростки пролетарської свідомості і протесту проти національної обмеженості, то ці «панки» представляли протилежний напрям—дрібнобуржуазне пристосовництво до пануючих умов і вузький націоналізм, успадкований ними від петлюрівців і галицьких січових стрільців, в чиїх рядах вони свого часу служили.

Незважаючи на ці дві основні тенденції, що панували в згаданому гуртку, було досягнуто згоди і 1 серпня 1924 року в Буенос-Айресі відкрилося перше українське товариство під назвою «Просвіта». Приблизно в той же час в містечку Беріссо було засновано освітнє товариство «Молода громада».

Товариство «Просвіта» почало зростати й розвиватись. До нього вступали нові члени, переважно робітники. Був створений самодіяльний драматичний гурток, який ставив на сцені найкращі

«Польовий стан» у пампі.

твори українського театрального мистецтва. Касові збори йшли на потреби товариства і на допомогу політичним в'язням на Західній Україні. У вільний від роботи час іммігранти приходили до товариства, проводили там своє дозвілля, знаходили дружню пораду. Проте згода у товаристві виявилася короткочасною. Розбіжності в думках почали набирати дедалі гострішого характеру, почалися суперечки, наріжним камнем яких було питання, як звертатись до члена товариства «пан» чи «товариш».

Українські іммігранти, головним чином селянського походження, потрапили в Аргентіні в робітниче оточення, що дуже позначалось на їхніх думках і прагненнях. Вплив робітничого середовища почав проникати і в ряди «просвітян», більшість яких були пролетарями. Тому за робітничим звичаєм майже всі члени ставились один до одного як «товариші». Це було не до смаку купці «панків», які почали вимагати особливого ставлення до себе. Однак, зрозумівши, що їхні домагання не матимуть успіху, вони пішли на «поступку»: величаймо, мовляв, один одного «пане-товаришу» — це догодить кожному. Таку пропозицію члени товариства відхилили і суперечки тривали далі. Культурно-освітня робота занепадала.

Тимчасом «панки» почали робити все можливе, щоб захопити керівні посади в товаристві. З поблажливою усмішкою вони говорили: «ми вчені, краще розуміємо іспанську мову і обстановку, тож і керувати нам видніше, а як нас називають — «пан» чи «товариш», нам, зрештою, байдуже». Цією тактикою вони частково добилися бажаного результату. Ввійшовши до управлін-

ня, «панки» почали домагатися змін у статуті товариства. Зі свого боку більш прогресивні члени організації вимагали, щоб його було перейменовано на «Українське робітниче товариство «Просвіта».

Суперечки не вгавали і, нарешті, в серпні 1926 року між членами «Просвіти» стався розкол.

Група з 14 чоловік, яку очолив Іван Штангрет, заснувала нове товариство прогресивного напрямку під назвою «Українське робітниче товариство самообразовання». Товариство «Самообразовання» почало швидко зростати. На кінець 1926 року в ньому нараховувалось уже понад 100 членів.

З ініціативи товариства «Самообразовання» 1927 року в передмісті Буенос-Айреса, в Аваханеді, засновується «Українське робітниче товариство імені Т. Г. Шевченка», а в місцевості Валентін-Альсіна — «Українське робітниче товариство імені Івана Франка». Роком пізніше в Док-Суді створюється прогресивне товариство «Поступ».

Ідеологічно ці культурно-виховні товариства додержувались лівого напрямку і орієнтувались на газети «Українські щоденні вісті» (США) і «Українські робітничі вісті» (Канада). Зав'язавши контакти з канадськими українцями, товариство «Самообразовання» одержало від них різну літературу.

В той час, як у нових прогресивних товариствах розгорталась організаційна робота, в товаристві «Просвіта» тривали чвари та інтриги. Рядові члени при кожній нагоді висловлювали своє невдоволення керівництвом організації, що все більш відкрито виступала проти прогресивно настроєних членів. Верхівка «Просвіти» не цуралась ніяких засобів, щоб пробитися у «вищий світ». Ці «панки» сумлінно служили в банках, корабельних компаніях, торговельних фірмах. Деякі ставали агентами тайної поліції. Їхні імена: Іван Кривий, М. Примак, Ст. Мандзій, М. Коритко, В. Вуткевич та інші.

Цій «еліті», як вони себе стали називати, вдалось захопити також керівництво в товаристві «Просвіта», що тоді заснувалося в Док-Суді.

Провокації „еліти“

Ішов 1928 рік. Товариство «Просвіта» було розташоване тоді на вулиці Ля-Важеха 726 в Буенос-Айресі. Суперечки в рядах «просвітян» набирали дедалі гострішого характеру. Верхівка, почуваючи, що грунт під її ногами хитається, вирішила дати останній бій. День загальних зборів і обрання нового управління був призначений на 25 травня. «Еліта», явно не мала жодних шансів бути обраною до управління на наступний період, і це спонукало її влаштувати наперед заплановану провокацію. 25 травня в будинку «Просвіти» зібралося понад 150 чоловік, між якими були й делегати від товариства «Самообразовання», яких провокатори спеціально запросили. Настав час відкривати збори, але «начальство» навмисно зволікало. Іван Кривий, Михайло Примак, Михайло Коритко, Юліян Михайлишин про щось радилися, когось очікували. Нараз поліція — кінна і піша — оточила будинок, вдерлась до приміщення й скомандувала: «Руки вгору!». Всі присутні були заарештовані. Після обшуку всіх погнали до «комісарії» — поліцейського відділка. На подвір'ї «комісарії» Іван Кривий, тодішній секретар «Просвіти», дістав завчасно підготовлений список, прочитав 34 прізвища. Названим наказали стати осторонь. Всіх їх відвезли до тюрми у Віжа-Девото. Решту затриманих відпустили.

Поки заарештовані відбували кількаденне ув'язнення, «панки» повиносили з приміщення «Просвіти» все майно і перевезли його до своєї філії в Док-Суді. Провокатори торжествували свою підлу «перемогу».

Повернувшись з тюрми, члени столичної «Просвіти» застали в приміщенні голі стіни. Незабаром вони скликали збори і утворили нову організацію — товариство «Українське робітниче об'єднання».

Отже, товариство «Просвіта» в Буенос-Айресі на деякий час припинило своє існування. Кілька «панків» з управління приєдналися до товариства «Просвіта» в Док-Суді. Об'єднавшись з «Молодою громадою» з Беріссо, вони почали видавати газету «Українське слово».

Між двома тенденційно протилежними таборами стався остаточний розрив, і відтоді ніякі зв'язки між ними більше вже не відновлювались.

Газета „Пролетар“

Українські робітничі організації продовжували зростати. Між ними встановились постійні контакти. Виникла можливість створити союз товариств на зразок «Союзу українських робітничих організацій» в Канаді. Метою «Союзу» було координувати роботу між українськими робітничими організаціями і створювати в місцях, де мешкали великі групи українців, нові організації.

На початку 1929 року СУРО почав видавати свій офіціальний орган — газе-

ту «Пролетар». Газета друкувалась на шапірографі і виходила раз на тиждень. Редактором її був Іван Штангрет. Тираж «Пролетаря» становив 2 000 примірників, і розповсюджувалася газета переважно серед української імміграції в Буенос-Айресі та його околицях.

Про те, як розповсюджувався перший номер газети «Пролетар», розповідає тодішній співробітник газети Павло Чучвала: «Ми з товаришем узяли вдвох пакунки газет і прямували на площу Брітаніка, що розташована поблизу іммігаційного готелю. На площу, особливо неділями, сходилося до кількох тисяч чоловік. «Старі американці», як називали іммігрантів, що прибули до Аргентіни раніше, зустрічалися тут з новоприбулими, відшукуючи рідних, друзів, односельчан. Як приступити до розповсюдження нашої газети серед земляків, ми не мали ніякої уяви. Сіли на лаву і чекаємо, поки підійде покупець. Люди ставилися з недовір'ям до всякого роду друкованого слова, побоюючись чергової пастки на недосвідченого іммігранта. Тоді мій товариш бере один примірник газети і підходить до гурту людей. «Чи немає, — питає він, — серед вас грамотної людини? Ось я купив якусь газету, але читати не вмію. Дуже хотілося б знати, про що вона пише?». Хтось з гурту каже: «Ану-ну, покажи!» — і простягає руку по газету. Переглянувши швидко заголовки, він вигукує: «Хлопці, це хороша газета! Де ти її взяв?». Мій спільник показує на лаву, де він розмістився із своїм «крамом». Не минуло й години, як весь наш запас «Пролетаря» розійшовся».

Після виходу чотирьох номерів «Пролетаря» фонди, призначені для випуску газети, почали вичерпуватись.

В середині 1929 року до Союзу УРО приєдналося товариство «Об'єднання», яке до того часу було в опозиції до нього, а з товариством «Самообразовання» вело нескінченні сварки. Примирив ці організації арбітраж Українського товариства імені Т. Г. Шевченка в Монтевідео (Уругвай). Внаслідок цього приєднання, організаційна робота СУРО налагодилася, поліпшились видавничі справи «Пролетаря», газета стає змістовнішою, зростає її тираж.

На початку 1930 року місцеві організації, що входили до СУРО, перетворилися на відділення, а «Пролетар» було перейменовано на «Українську робітничу газету». Нові відділення СУРО відкрилися в Росаріо, Байя-Бланка, Сарате, Мендоса і Парана. У Санта-Фе товариство «Просвіта» приєдналося до СУРО і стало також його відділенням.

Союз УРО працював у тісному зв'язку з Комуністичною партією Аргентіни. У відділеннях СУРО існували партійні секції, що підлягали партійним організаціям на місцях, вони керували роботою організацій.

В ті часи в Буенос-Айресі відновляє своє існування товариство «Просвіта», очолюване шовіністичними елементами. Працюючи на добре оплачуваних посадах, «еліта» має можливість видавати свою газету «Українське слово». Між СУРО і «Просвітою» та їх друкованими органами велася запекла боротьба.

Державний переворот

6 вересня 1930 року військова хунта, очолена генералом Урібуру, здійснила державний переворот і захопила владу в Аргентіні. По всій республіці було введено стан облоги. Почалися репресії і масові арешти, хунта громить прогресивні організації. Тюрми переповнилися комуністами, радикалами, соціалістами, анархістами. Не обминули репресії і організацій Союзу УРО. Його керівників і частину членів було ув'язнено, організацію розгромлено. Розправлятися з робітничими організаціями допомагали «панки» з табору українських буржуазних націоналістів.

Перед членами українських робітничих організацій, що залишилися на волі, і тими, що вийшли з тюрми, виникло питання: продовжувати роботу чи скласти руки і очікувати кращих часів. Вирішили працювати і боротися далі в підпіллі.

Обстановка в країні була на руку «просвітянам». Вони почали діяти сміливіше. Голова «Просвіти» В. Вуткевич, будучи агентом таємної поліції, добився від властей привілейованого становища для свого товариства. «Просвіту» було зареєстровано як «товариство з правовим уповноваженням». Українські буржуазно-націоналістичні елементи активізувалися. Вони відкрили нові філіали «Просвіти» в кількох провінціях на території Місіонес, Чако, Росаріо; заснували товариство «Сокіл» в Буенос-Айресі, Кордобі і Ля-Фальді. Дещо пізніше виникла в Буенос-Айресі фашистська «Стрілецька громада», яка в 1934 році почала видавати газету «Наш клич».

Тимчасом СУРО підпільно відновив зв'язки між своїми організаціями. Однак розгорнути широку роботу не вдавалося — репресії тривали. Незважаючи на переслідування, в 1931 році таємно відбувся Перший з'їзд Союзу УРО. І далі підпільно видавалися «Україн-

ська робітнича газета» і численні відозви «Союзу».

За часів президента Хусто при політичній поліції був створений відділ, який називався «Сексіон еспесіаль контра ель комунісмо» (спеціальна секція проти комунізму), що по-звірячому переслідував все прогресивне в країні. У тюрми були кинуті десятки активістів-союзівців. На початку 1933 року власті арештували адміністратора «Української робітничої газети» Петра Темшока та друкарського робітника Петра Новака (Нестерчука). При цьому поліція захопила матриці газети. Але організація за короткий час знову налагодила випуск газети — її відбивали на шапірографі.

На другому з'їзді, що відбувся в червні 1933 року, до СУРО приєдналися білоруські іммігрантські культурно-освітні організації з своєю газетою «Робочая правда», внаслідок чого СУРО перетворився на Союз українських і білоруських робітничих організацій (СУБРО).

Другий з'їзд СУБРО ухвалив спрямувати свої зусилля на боротьбу за поліпшення життя і праці робітників, посилити матеріальну допомогу політичним в'язням. Члени СУБРО брали активну участь у страйковому русі. В деяких профспілках вони становили 60% активу.

Підпільна робота СУБРО зливалася з діяльністю профспілкових організацій і компартії, яка керувала всіма відділеннями і гуртками Союзу УБРО.

Націоналістично - шовіністичний табір, який згодом цілком перейшов під прапор націзму, складався в 1935 році з товариства «Просвіта» з десятьма філіалами, що видавало газету «Українське слово», «Стрілецької громади», яка пізніше перетворилася на товариство «Відродження» з газетою «Наш клич». Остання мала чисто військовий характер і ядро її становили колишні галицькі «січові стрільці» та деякі петлюрівці. Вони тісно співробітничали з місцевими німецькими націстами. Існував у ті часи ще й «Союз гетьманців» — група з кільканадцятьох осіб, що видавала невеличкий журнал «Плуг та меч», а пізніше випустила кілька номерів газети «Перелом», після чого зачахла й щезла. Товариство «Сокіл» з філіалами в Кордобі і Ля-Фальді, яке приставало то до «Відродження», то до гетьманців, за короткий час припинило своє існування.

Впливу на маси української імміграції націоналістичний табір не мав. Його вороже ставлення до трудящих, співробітництво з реакційними властями викликало тільки обурення й ненависть з боку переважної більшості українців.

Газета „Світло"

Після кількох років розгулу чорної реакції обстановка в країні трохи лібералізувалась. За рішенням Четвертого з'їзду СУБРО, в 1935—36 роках засновуються легальні українські демократичні культурно-освітні товариства та бібліотеки. У Буенос-Айресі виникають бібліотека імені Тараса Шевченка, товариство ім. М. Лисенка, народні бібліотеки в районах Бельграно і Матадерос. Створюються «Товариство любителів мистецтва» в Док-Суді, товариство «Будучність» у Валентін-Альсіна, бібліотека ім. Івана Франка в Тігре, «Товариство взаємної допомоги» в Комодоро-Рівадавія, товариство «Нове життя» в Саранді, бібліотека «Зоря» в Лас-Бреняс, бібліотека ім. Тараса Шевченка у Вілья-Анхеля, Народна біб-

В таких джунглях поселялися перші українські іммігранти.

ліотека у Вілья-Бертет, товариство «Поступ» у Берісо, товариство «Культура» в місцевості Бовен (провінція Мендоса), і товариство «Народна освіта» в місті Мендоса. Виникають понад десяток невеличких товариств і бібліотек у Місіонес і Санта-Фе.

Товариства і бібліотеки організують курси рідної мови, драмгуртки, хорові і танцювальні ансамблі, розповсюджують літературу і пресу і т. п.

В липні 1935 року з'являється перший номер української демократичної газети «Світло». Редактором газети стає Семен Вальчук. Вона виходить спочатку раз на два тижні, а за півроку стає тижневиком на чотири сторінки. Через два роки, «Світло», здобувши широку популярність серед української трудової імміграції, починає виходити на 8 сторінках, потім на 12, а в 1942—43 роках її періодичність збільшується до двох випусків на тиждень.

Газета «Світло» відіграла велику роль в координуванні діяльності розкиданих по території Аргентіни українських прогресивних організацій. Вона веде широку культурно-освітню і суспільно-політичну роботу серед української іммігрантів в Аргентіні, Парагваї, Уругваї. На сторінках «Світла» викривалось запроданство українських буржуазних націоналістів, лакеїв гітлерівського рейху.

Трагедія в Місіонес

До історії української іммігрантів в Аргентіні належить кривава подія, що сталася в березні 1936 року в Місіонес — біля містечка Обера.

Масове заселення українськими іммігрантами території Місіонес відбувалося з 1924 по 1936 рік. Були випадки, коли на протязі одного місяця сюди прибувало до двохсот сімей. Заселяли територію Місіонес і люди інших національностей: поляки, білоруси, іспанці, шведи, росіяни, німці, італійці, угорці, бразільці, парагвайці.

Внаслідок економічної кризи, яка охопила цю місцевість з новою силою в 1935—36 роках, ціни на сільськогосподарські продукти різко впали. Тютюн, який так-сяк у попередні роки рятував «чакереро» від злиднів, знецінився настільки, що одержаних за нього грошей не вистачало на транспортування врожаю до місця збуту. Про інші сільськогосподарські продукти годі було і говорити. Злиденне становище іммігрантів ще погіршало внаслідок тривалої посухи. Селянам довелося звернутися по допомогу до місцевих властей. Пішли чутки, нібито 15 березня 1935 року до містечка Обера має прибути губернатор території Місіонес Ванаско. Діставши на це дозвіл місцевих властей, іммігранти вирішили піти назустріч губернаторові демонстрацією. Містечко Обера розташоване в центрі території Місіонес. На той час в ньому було біля 3 000 жителів.

Як розповідають очевидці, в призначений день з навколишніх поселень до містечка посунула святково настроєна кількатисячна маса народу — на возах, верхи, пішки і навіть на кількох грузовиках. Люди йшли спокійно, гомоніли між собою. Схоже було, що наближається якась церковна процесія, що замість хоругов несе плакати з написами: «Хліба і шкіл для дітей!», «Відповідних цін на продукти!», «Кращих доріг!» та інші. Попереду демонстранти несли аргентінський біло-блакитний прапор.

Вже за 500 метрів від крайніх хат містечка дорогу демонстрантам перетнули озброєні гвинтівками поліцаї. Передні ряди зупинились, але під натиском маси людей змушені були рушити далі вперед. Почулися перші постріли. Кулі летіли з обох боків дороги, де заздалегідь причаїлися бандити, найняті і напоєні поліційним комісаром Верона. «Смерть комуністам!» — горлали озвірілі кати, озброєні гвинтівками, револьверами і ножами «мачете». Почулися крики, стогін, кілька чоловік впало. Люди почали розбігатись, але на перешкоді ставала огорожа з колючого дроту, що тягнулась обабіч шляху. Прорвавши в кількох місцях огорожу, люди кинулись до лісу. Бандити бігли за втікачами і в густих заростях вбивали їх. Невинних людей били, калічили, жінок і малолітніх дівчат гвалтували. Невелика камера місцевої тюрми була вщерть набита колоністами, які непритомніли від задухи. Покалічених людей гнали вулицями містечка ще і наступного дня. Лише після приїзду слідчого судді з губернського міста Посадас бандити дещо вгамувались. Поліція залякувала в'язнів, примушуючи їх давати неправдиві свідчення. Тих, хто не погоджувався, катували ще більше. Кілька днів поліцаї нишпорили по навколишніх поселеннях, виловлюючи українців і білорусів.

З приводу цієї події майже вся аргентінська преса зняла галас про «комуністичний бунт» в Місіонес. Тільки газета «Ель терріторіо» з Посадас зважилася дати правдиву інформацію про криваву бойню, вчинену озброєною зграєю фашистських наймитів. Кількість

убитих і поранених залишилась невідомою. Між убитими були Микола Оліферчук, Іван Мельник, дванадцятирічна Василина Савицька та ін. Поранених, покалічених, згвалтованих налічувалось більше чотирьохсот.

За організацію цієї кривавої розправи тодішнього комісара поліції Верона підвищили в чині — він став шефом поліції всієї території Місіонес. Інші убивці також дістали нагороду.

Натхненниками цієї розправи були керівники тютюнових компаній «Ноблесса» і «Куарента і трес», які фінансували вбивць. Їм допомагали відверті націсти Кардц, Ріттер, Мекінг-Вілерт, Почка, Крігер та інші агенти тютюнових компаній.

Отак нагородили місцеві власті іммігрантів за важку працю та за віру в доброзичливість «хазяїв» аргентінської землі.

Напередодні війни в Європі

З великою радістю зустріла переважна більшість українських іммігрантів звістку про те, що Червона Армія визволила західноукраїнські землі від польських панів. У багатьох серцях пробудилась надія повернутися до рідного краю.

Інформуючи про історичну подію, газета «Світло» від імені своїх читачів і більшості українських іммігрантів палко вітала Червону Армію, дякувала всьому радянському народові за братерську допомогу народові українському.

З подвоєним ентузіазмом почали працювати прогресивні організації. В провінціях Аргентіни створювались нові бібліотеки і товариства. Кількість організацій зросла до 30; вони об'єднували тисячі українців.

Вороже зустріли історичну подію — возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною — каїнові душі з табору українських буржуазних націоналістів. Вони провадили шалену наклепницьку кампанію проти Радянської країни, вигадували всілякі нісенітниці й найпідлішу брехню.

Запроданці вихваляли німецький фашизм і молилися на Гітлера, який уже загарбав Чехословаччину й Польщу. Жовтоблакитники не тільки галасували, вони організовували дружини з покидьків української імміграції, призначаючи їх для допомоги фашистським горлорізам. «Дружинників» інструктували місцеві агенти німецького генерального штабу.

Ще за рік до цього ватажки «Просвіти» і «Відродження» почали збирати з обдурених членів цих організацій кошти на відправку дружин в Європу на допомогу так званій Закарпатській Українській республіці, проголошеній попом Волошиним з ласки скаженого фюрера. Коли надійшли вісті про те, що цю територію загарбали угорські барони, гроші, зібрані на «славне військо», пішли в кишеню верховодів, а найбільше перепало касирові «комітету допомоги» М. Примакові.

Вітчизняна війна

Українська імміграція уважно стежила за розвитком подій в Європі. Агресивні дії гітлерівської Німеччини насторожували всіх прогресивних людей. Аргентінські правлячі кола всіляко потурали розгулу фашизму в країні. Фашистські молодчики вільно горлали на вулицях свої людиноненависницькі гасла, фашистські офіцери в армії та симпатизуючі їм елементи готували державний переворот.

Широкі маси аргентінського народу обурювалися, влаштовували мітинги протесту проти зухвальства і явних погроз фашистських молодчиків. У перших лавах демонстрацій протесту завжди йшли члени й прихильники українських прогресивних організацій.

Звістка про напад гітлерівської Німеччини на Радянський Союз прозвучала як приголомшуюча несподіванка для українських іммігрантів. Адже більшість з них не вірила, що Гітлер наважиться розпочати війну проти Радянської країни.

Засмутилися, але не розгубилися всі чесні патріоти за океаном. Віра в перемогу Радянської країни над підступним ворогом з першого дня опанувала серцями і умами наших співвітчизників.

На четвертий день після нападу фашистських орд на Радянський Союз у місцевості Авежанеда загинув від кулі фашистського наймита член товариства «Будучність» Олександр Наумчик, який розповсюджував антифашистські листівки, що засуджували віроломний напад на СРСР.

Незабаром розгорнувся широкий патріотичний рух українців, що проживали в Аргентіні та в інших латиноамериканських країнах, за створення комітетів допомоги Батьківщині. Перший комітет допомоги був створений при товаристві ім. Т. Г. Шевченка в Буенос-Айресі. Незабаром до нього ввійшли представники від усіх прогресивних організацій столиці. Очолив його Роман Демко. Відозву комітету вмістила газета «Світ-

ло». Це був заклик до всіх українців Аргентіни, Уругваю, Парагваю, Бразілії розпочати збір коштів у фонд оборони Батьківщини. За порівняно короткий строк комітети допомоги вже діяли при всіх українських прогресивних організаціях. Члени комітетів одержували книжечки і сплачували місячні внески.

Тимчасом українські буржуазні націоналісти виявляли неприховану радість у зв'язку з успішним просуванням гітлерівських полчищ. Їхні газети кричали про перемоги вермахту, про те, що Радянський Союз, мовляв, доживає останні дні. Ватажки «Відродження» Іван Кривий та Іван Мандзій надіслали Гітлерові телеграму, яку опублікували в місцевій німецькій газеті «Дейч Ла-Плата цейтунг».

Гітлерівські прислужники українського походження настільки знахабніли, що почали загрожувати українським прогресивним організаціям розправою.

У вересні 1941 року відбулася конференція з питань координації роботи всіх комітетів і гуртків допомоги. Рішенням конференції був створений Український демократичний комітет допомоги Радянському Союзові і обрано його центральний керівний орган. З великим патріотичним запалом члени організацій допомоги збирали одяг, взуття, гроші. На сторінках газети «Світло» друкувалися звіти про проведену роботу.

Аргентінським властям не по нутру була робота цих комітетів: вони заборонили збирати речі, конфіскували багато ящиків з одягом і взуттям, призначених для відправки в СРСР.

Коли наступ гітлерівських військ захлинувся під Москвою, місцева буржуазна преса змінила тон — пророкування про неминуче падіння Москви виявились нездійсненими. Українських патріотів ця звістка сповнила ще більшою вірою в те, що загарбника буде вигнано з рідної землі. Робота комітетів допомоги і культурно-освітніх організацій пожвавішала.

Аргентінська поліція розганяє робітничу демонстрацію.

В 1943 році, коли стало очевидно, що консервативна правляча партія зазнає поразки на виборах до конгресу, а демократичні сили здобудуть перемогу, вищі профашистські офіцери аргентінської армії вчинили державний переворот. В країні запанувала військова хунта, яка насамперед розпочала переслідувати прогресивні організації. Були закриті українські демократичні культурно-освітні організації і комітети допомоги, заборонено вихід газети «Світло». Через кілька місяців поліція конфіскувала все редакційне майно газети, з архівами і бібліотекою включно. Власті заарештували й запроторили в тюрми і концентраційні табори багатьох активістів українських прогресивних організацій.

З усіх культурно-освітніх організацій якимсь дивом уціліли лише три. Однак і їм заборонили проводити будь-яку культурну роботу. Незважаючи на заборону, діяльність організацій не припинялась. Напівлегально і в цілковитому підпіллі українські іммігранти утворювали численні гуртки, які продовжували допомогу радянським братам у їх важкій боротьбі проти грізного ворога. Роботою всіх організацій керувала так звана Ідіоматична комісія, яка була секцією Комуністичної партії Аргентіни.

В такій обстановці в січні 1945 року відбулася нелегальна конференція, яка прийняла рішення створити Українську комісію допомоги Батьківщині. Незабаром ця комісія почала діяти відкрито, в офіціальному приміщенні. Це стало можливим внаслідок зміни політичного становища в країні, до чого спричинився навальний наступ Радянської Армії на лігво фашистських катів. Того ж року конференція УКДБ надіслала на ім'я глави уряду Радянської

України М. С. Хрущова книгу побажань і привітань радянському народові, яку підписали 5 500 чоловік.

Жандармський розгул у Чако

Гітлерівська Німеччина доживала останні дні, а в Аргентіні в цей час фашистські покидьки суспільства, що позасідали в різних державних установах, в безсилій люті мстилися на мирних іммігрантах. Особливо лютувала жандармерія на території Чако, в місцевостях, де проживали українські землероби. В жандармерії служили переважно реакційні експлуататорські елементи та їхні наймити, до неї вступали синки багатих німецьких, італійських та мадьярських колоністів.

Ще в 1940 році на території Чако поліція арештовувала і ув'язнювала без суду й слідства багатьох українських трударів-колоністів. Але таких жорстокостей і знущань, як у 1945 році, іммігрантські сім'ї ще не зазнавали.

Репресії почались раптово десь в середині лютого 1945 року. Озброєні до зубів оскаженілі жандарми протягом ряду днів і ночей вривалися в хати селян у місцевості Вілья-Анхеля й заарештовували підряд усіх чоловіків—членів українських товариств і комітетів допомоги. Арештованих під нагаями гнали в місто Саенс-Пеня, а хати грабували й нищили все, що не могли взяти з собою. Жандарми схопили 60 чоловік. Селяни, що не потрапили відразу до рук жандармерії, повтікали в ліси, які густою стіною оточують населені пункти Чако. Протягом 6—7 місяців у джунглях переховувалось кілька сот чоловік. Навіть провідувати сім'ю було небезпечно, бо поліцаї влаштовували засідки на втікачів.

Заарештованих селян жандармерія піддавала найжорстокішим катуванням. Людей били, на них нацьковували дресированих собак, зв'язаним людям мочилися в рот, їх вішали за ноги і так тримали, аж доки вони не втрачали свідомість, катували електричним струмом. Вийшовши на волю після кількамісячного ув'язнення, знівечені люди, з відбитими нутрощами, хворіли й помирали. Половина з них не прожила після катувань і двох років.

По-звірячому були замучені Петро Дзеб і Роман Пастушок, які наважилися вийти із своїх лісових схованок. Першого людолови розп'яли на дереві, повиколювали йому очі, відрізали язика, повибивали зуби. Другого розстріляли вже непритомного. Потім їх закопали на краю кладовища у Вілья-Анхеля.

Знову на легальному шляху

Після дворічної військової диктатури генерала Фареля, що ввійшла ганебною сторінкою в аргентінську історію, ситуація в країні почала змінюватись на краще. Мужній опір прогресивних сил примусив реакцію відступити.

Перед українськими прогресивними організаціями постало питання про видання газети. У квітні 1945 року виходить перший номер тижневика «Український голос». Її редактором став Панас Губарчук, а офіціальним видавцем вважався Олександр Крук. Колишній редактор «Світла» Семен Вальчук відірвався від організаційного життя. Він зв'язався з людьми, що називали себе «патріотами», але не бажали співробітничати з Комуністичною партією Аргентіни. Цю лінію, спрямовану на замкнуту вузькопросвітянську діяльність, підтримували І. Штангрет, В. Дмитришин, В. Копач та інші. Вони почали видавати «Українську газету» і створили опозиційну організацію «Український культурний центр». Проте ця газета не змогла завоювати на свій бік читачів і після виходу кількох номерів припинила своє існування.

У вересні 1945 року було відновлено випуск газети «Світло».

Користуючись з демократичних свобод, що з'явились в Аргентіні після розгрому фашизму, відновили свою діяльність товариства і бібліотеки, які були закриті або припинили свою роботу внаслідок переслідувань.

У Буенос-Айресі і у провінціях було створено чимало нових організацій, серед них товариства імені Лесі Українки, ім. П. Тичини, українсько-білоруське товариство «Єдність», товариство «Згода», українсько-білоруське товариство в Рамос-Мехії, товариство ім. Миколи Островського та ряд інших. На початку 1946 року в Аргентіні налічувалось понад 50 прогресивних організацій, які об'єднували понад десять тисяч членів.

В липні 1946 року відбувся Перший з'їзд представників комітетів допомоги. Це був перший з'їзд у житті української колонії в Аргентіні, на якому представники трудової імміграції вільно зібралися, щоб обговорити важливі питання того часу. З'їзд вирішив посилити кампанію у фонд допомоги радянським сиротам. Було створено Українську федерацію допомогових комітетів. На з'їзді були

присутні делегації від братніх слов'янських організацій, а також від деяких робітничих профспілок. Привітання з'їздові надіслали ряд організацій Уругваю, Парагваю, Бразілії.

На другому з'їзді, що відбувся в серпні 1947 року, була створена Центральна рада об'єднаних українських демократичних організацій Аргентіни. Цей з'їзд вирішив перетворити газету «Світло» на центральний орган українських демократичних організацій. З'їзд прийняв також Статут.

На цей період українські прогресивні організації налічували біля 12 000 членів. Розвивалася культурно-освітня робота різних напрямів — функціонували бібліотеки, курси рідної мови для дітей і дорослих, курси історії та географії, гуртки музики, співу, танців, спортивні тощо.

Газета «Світло», що знову почала виходити два рази на тиждень, видала буквар української мови. Видавництво газети щороку випускало великого формату Календар-довідник, брошури, деякі книжки.

Важливою і радісною подією для української колонії в Аргентіні, Парагваї та Уругваї було повідомлення про реєстрацію громадян, які емігрували з західних земель України і Білорусії. Тисячі українських і білоруських іммігрантів їхали в Монтевідео, куди після війни прибуло радянське посольство, і заявляли про своє бажання прийняти радянське громадянство.

А згодом відкрилося посольство СРСР і в Буенос-Айресі. Представників посольства вітали в порту тисячі трудящих столиці. Зареєстровані в Монтевідео українці і білоруси одержали радянські паспорти і почали чекати дня, коли можна буде повернутися у свій рідний край.

Ранчо.

Слов'янський союз

Майже всі українські прогресивні організації координували свою діяльність з іншими демократичними слов'янськими угрупованнями Аргентіни, Уругваю і Парагваю. В середині сорокових років Слов'янському комітетові, створеному після конгресу слов'ян у Монтевідео в 1943 році, підлягало до 120 організацій на території Аргентіни. Членами цих організацій були, крім українців і білорусів, поляки, чехи, болгари, югослави. Слов'янський комітет видавав газету «Слов'янський голос»; при ньому працювали комісії культури, преси і т. п.

В листопаді 1946 року в Буенос-Айресі відбувся конгрес слов'янських організацій. На конгресі були присутні дипломатичні представники СРСР, Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Югославії, а також делегації від багатьох аргентінських робітничих профспілок і культурних установ. В роботі конгресу взяли участь біля 500 делегатів від слов'янських організацій. Після конгресу Комітет придбав на зібрані гроші власну друкарню, яка мала три лінотипи, дві великі друкарські машини, великий набір шрифту.

Друкувалися в ній сім газет, між ними і «Світло».

Але реакція не дрімала. Урядові чиновники почали шукати приводу для закриття друкарні і заборони слов'янського руху. Та ніякі причіпки не давали бажаних наслідків, і тоді реакційні елементи просто організували підпал друкарні. Підпаливши приміщення, де лежав папір, злочинці викликали пожежників, і ті залили підвал водою. Після цього комісія головного управління державної інспекції, оглянувши приміщення, заявила, що воно непридатне для друкарні і заборонила в ньому працювати. Друкувати газети довелося в приватних друкарнях.

Різним перешкодам діяльності Слов'янського комітету не було меж. Жодний власник не наважувався здавати зал в оренду для проведення концерту, радіо припинило трансляцію «Слов'янської години».

Знову шаленів фашистський терор проти демократичних організацій, робітничих профспілок. Молодчики з «Альянса насіоналіста»

— одверто фашистської терористичної банди — підступно нападали на комуністів, вбивали їх серед білого дня, викрадали профспілкових діячів, і останні «безслідно» зникали.

До хору антирадянської наклепницької кампанії знову приєднується українське буржуазно - націоналістичне охвістя, яке дістало підкріплення в особі гітлерівських недобитків, що почали прибувати з Європи.

Перед цим преса жовтоблакитників «Українське слово» і «Наш клич», які внаслідок своєї прогітлерівської орієнтації повністю втратили вплив на українську імміграцію, ледве животіли, тираж обох газет був мізерним.

Одержавши підкріплення, що складалося з утікачів — фашистських посіпак з титулами «професорів» і «докторів», українські буржуазні націоналісти посилили брудну антирадянську кампанію — кампанію брехні та наклепів. Колишній секретар Центральної ради «професор» Євген Онацький, що до цього часу проживав у Римі і координував роботу між Ватіканом та розкиданими по європейських містах верховодами ОУН, став редактором «Нашого клича», а бандерівський «доктор» Богдан Коринт — редактором «Українського слова».

На початку 1949 року Слов'янський комітет готувався до третього з'їзду. Після тривалих розшуків було заорендовано приміщення «Парке норте». В призначений день біля приміщення, де мав проходити з'їзд, почали збиратися делегати. Вони стояли групами на тротуарі, дехто заходив до ресторану, що містився тут же. І раптом на вулиці зчинилася бійка — як з'ясувалося потім, її інсценували провокатори — бандерівці, мельниківці, андерсівці та інші головорізи. Націоналісти почали бити вітрини ресторану, ламали крісла і столики, розбивали пляшки й посуд. Незабаром на кількох машинах прибула поліція і почала хапати делегатів конгресу. Заарештованих відвезли до тюрми, а провокатори спокійно розійшлися.

Реакційна преса і радіо одразу розгорнули шалену кампанію проти Слов'янського комітету і підлеглих йому організацій. Газету «Світло» було одразу заборонено, а майно її конфісковано. Поліція заарештувала членів Слов'янського союзу В. Мисливця, М. Рудика, Д. Троця та інших. Їх обвинуватили в проведенні підривної діяльності проти існуючого ладу, в порушенні громадського порядку. Над зарештованими нависла загроза виселення з країни, але вони відкинули обвинувачення і зажадали відкритого судового процесу. Проте до процесу так і не дійшло, хоч заарештованих і тримали протягом п'яти років у тюрмі.

Члени Центрального Комітету Федерації українських демократичних організацій вирішили докласти всіх зусиль, щоб зберегти вцілілі товариства імені Лесі Українки, Миколи Островського, Павла Тичини, а також налагодити видання нової газети замість «Світла». Через кілька місяців вийшов перший номер газети «Знання». Видавничу спілку очолили Анатолій Котовський, М. Мельничук і В. Матвійчук, а редактором її знову став П. Губарчук.

Об'єднання радянських громадян

Незабаром українські та білоруські організації вирішили об'єднатися, щоб зміцнити культурні осередки, ширше розгорнути роботу, збільшити свої матеріальні ресурси.

Після закриття Слов'янського союзу в білорусів залишилося дві організації — «Бєловєж» і «Білоруське вогнище».

До українців і білорусів приєдналися згодом і литовці, в яких не залишилось жодної легальної організації.

Нарада трьох братніх організацій ухвалила збільшити формат журналу «Батьківщина», який виходив друком у видавництві «Знання» трьома мовами — російською, українською і іспанською.

Поряд із зміцненням існуючих організацій, створювався ряд нових. На початку п'ятдесятих років відкриваються клуби радянських громадян ім. Максима Горького, Володимира Маяковського, Олексія Толстого, В. Г. Бєлінського. Було засноване нове видавництво «Культура», основне завдання якого полягало в розповсюдженні радянської літератури, переважно іспанською мовою.

Радянські громадяни видавали також «Нашу газету» і «Тєвіне» — російською та литовською мовами.

У товариствах радянських громадян, крім вистав і концертів, організовувались кіновечори, лекції на різні теми, створювались гуртки для вивчення марксизму-ленінізму, курси для дітей і дорослих з навчанням української і російської мов.

Між всіма організаціями радянських громадян існував тісний зв'язок. Всією роботою їх керував, звичайно з підпілля, центральний орган, який складався з представників різних організацій. Щоб уникнути провокацій, зв'язок між організаціями радянських громадян і аргентінськими політичними партіями не встановлювався.

На початку 1953 року кілька осіб одержали дозвіл на в'їзд у Радянський Союз. Звістка про їхній від'їзд схвилювала і обрадувала багатьох українців, білорусів, литовців, що прагнули повернутися на Батьківщину. До радянського консульства почали надходити сотні заяв про бажання виїхати. 1955—56 рр. стали роками масового виїзду радянських громадян до СРСР. Протягом цих років до рідного краю повернулися кілька тисяч чоловік. Виїхали також видавець газети «Знання» і журналу «Батьківщина» А. Котовський та редактор цих видань П. Губарчук. Не припинявся від'їзд радянських громадян на Батьківщину і в наступні роки.

З приводу повернення іммігрантів на рідні місця «просвітяни» і «відродженці» зняли нечуваний галас в своїх газетах. Спілкуючись з поліцією і білоемігрантами, жовтоблакитники надсилали людям, що подавали заяви на виїзд, листи, повні залякувань і різних обіцянок. Вони бігали від хати до хати і, роблячи ставку на «індивідуальну обробку», агітували людей залишитися в Аргентіні.

В 1956 році, коли з буенос-айреського порту відчалювали пароплави з реемігрантами, жовтоблакитники і власівці організовували на пристані біля пароплавів бандитські демонстрації під прикриттям поліції. Користуючись гучномовцями, вони закликали пасажирів сходити з пароплава, кидали тисячі брехливих листівок. Та жодна людина ні разу не зійшла з пароплава..

В зв'язку з виїздом багатьох членів іммігрантських організацій на Батьківщину, робота в клубах і товариствах значно скоротилась. Зменшився також тираж газети «Знання». З 4 500 читачів в 1955 році залишилось у 1962 році тільки 1 200.

Останній період

В 1955 році військова хунта повалила уряд генерала Перона. До 1959 року організації радянських громадян користувалися відносною свободою, але того року аргентінська реакція, прагнучи повністю пристебнути країну до військової колісниці американського імперіалізму, розгорнула новий наступ на народні маси. Була заборонена діяльність комуністів, пероністів та ряду інших організацій.

Відновився також наступ проти організацій радянських громадян. В 1959 році поліція закрила клуб ім. Миколи Островського, в якому було 2 000 членів. В 1960 році заарештовано працівника газети «Знання» Івана Наливайка (його обвинуватили в організації виїзду людей в СРСР). Того ж року було закрито товариство взаємної допомоги «Білоруське вогнище» в столиці і всі його філіали в провінціях, а частину членів управління товариства арештовано. Майно цієї організації власті конфіскували. Незабаром був закритий у столиці клуб імені О. С. Пушкіна і видавництво «Культура».

В березні 1961 року поліція напала на друкарню, конфіскувала набрані номери газети «Знання» і журналу «Батьківщина» й заборонила їх подальший вихід. Одночасно були закриті «Тєвіне» і «Наша газета». Але в квітні того ж року видавнича спілка «Знання» почала видавати в дещо зменшеному форматі газети «Рідний край» і «Родной голос».

Поліція не обмежилася репресіями. В 1962 році, довершуючи свою ганебну справу, вона закриває клуб ім. В. Г. Бєлінського (2 000 членів) і клуби ім. В. Маяковського (2 000 членів) та ім. Олексія Толстого.

Тепер вся діяльність організацій проходить у підпіллі. В районах, де живуть радянські громадяни, діють групи, головна діяльність яких полягає в розповсюдженні газет і збиранні коштів на їх видання. Переслідування не торкнулися клубу ім. Івана Франка в Росаріо і Литовського клубу в Санта-Фе.

* * *

Це лише деякі фрагменти з історії української трудової імміграції в Аргентіні. Але навіть з цих фрагментів читач може скласти собі уяву про той тернистий шлях, яким довелося йти українським трударям в далекій Аргентіні на протязі 70 років. Слід сподіватися, що у свій час буде написана повна історія української імміграції в Аргентіні, в якій знайде відображення життя, боротьба, мрії наших братів і сестер, яких зла доля закинула колись за океан шукати щастя.

Іван ВУЙКО.

м. Буенос-Айрес, Аргентіна.

КУЛЬТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

НОВА СТОРІНКА В УКРАЇНСЬКІЙ СЛАВІСТИЦІ

Творчі зв'язки українських письменників з іноземними, проникнення іноземної теми в українську літературу і теми України — в літератури зарубіжних країн, взаємовивчення художніх явищ українського та іншомовних письменств, — всі ці окремі аспекти загальної проблеми «Українська культура й зарубіжний світ» ще два десятиріччя тому були terra incognita для нашого літературознавства. Закладені наприкінці минулого сторіччя Іваном Франком традиції вивчення взаємозв'язків української літератури з зарубіжним письменством були значною мірою забуті, нових досліджень у цій галузі на Україні фактично не велося.

Радянські славісти першими порушили мовчання, ще наприкінці 40-х років почавши діяльне вивчення взаємозв'язків слов'янських літератур. На Україні перші кроки в цьому напрямку в післявоєнний час були пов'язані з іменами академіків Л. А. Булаховського та О. І. Білецького, які завжди наполягали на використанні максимуму фактів і явищ іншомовних літератур для вивчення розвитку рідного письменства.

Українські критики і вчені з кожним роком приділяють все більше уваги цим питанням, справедливо вважаючи, що вивчення лише свого письменства, без порівняння із спорідненими явищами іншомовних літератур, дасть збіднену картину, яка не може задовольнити сучасний рівень філологічної науки.

Крім великої кількості журнальних і газетних статей, присвячених питанням іноземних літератур та окремим моментам міжлітературних зв'язків, на Україні в 50-ті роки побачила світ і низка книжок, що стосуються цієї проблеми: П. Гонтар «Українсько-чеські літературні зв'язки у XIX ст.» (1956), О. М. Євніна «Дожовтнева та радянська українська література за межами СРСР» (1957), Є. П. Кирилюк «Шевченко і слов'янські народи» (1958), О. Є. Засенко «Марко Вовчок і зарубіжні літератури» (1959) та ін.

Цілком зрозуміло, що наші літературознавці особливо активно досліджують взаємозв'язки України з братніми слов'янськими народами, з якими Україна мала давні історичні й культурні стосунки. Найбільше зроблено у цій галузі щодо дослідження взаємин української літератури з літературами російською, білоруською, польською, болгарською та чеською.

Кожний рік приносить у цій галузі нові праці. Багатий урожай дав зокрема 1963 рік — рік проведення у Софії V міжнародного з'їзду славістів, у якому взяла участь велика делегація українських вчених. Крім серії брошур з доповідями українських делегатів, крім кількох збірок статей різних авторів з питань славістики, у світ вийшли праці М. Гайдая про чехословацько-українські взаємини в сучасній фольклористиці, В. Шевчука про сучасні українсько-чехословацькі літературні зв'язки та ін.

Книга В. Шевчука [1] — це перша в радянському літературознавстві спроба узагальненого огляду українсько-чехословацьких літературних взаємин повоєнного періоду. Відомо, що огляд цих взаємин і з радянського

[1] В. І. Шевчук, Сучасні українсько-чехословацькі літературні зв'язки, 1945—1960, В-во АН УРСР, К., 1963.

і з чехословацького боку досі не виходив за межі журнальних статей. В. І. Шевчук, перу якого належить також перша і єдина на Україні монографія про Карела Чапека (Держлітвидав України, 1958), не випадково звернувся до цієї теми. Адже соціалістична Чехословаччина посідає чільне місце серед зарубіжних країн по кількості перекладів з української художньої літератури. В доробку її критиків і літературознавців є численні праці, присвячені найрізноманітнішим явищам нашої літератури.

В свою чергу, найвизначніші явища нової чеської і словацької літератур викликають природний інтерес і в українських читачів, письменників та літературознавців. За повоєнні роки в українських перекладах вийшли понад шістдесят книжок чеських і словацьких авторів, серед яких — книги Неруди і Їрасека, Немцової й Тила, Гашека і Чапека, Фучіка й Ольбрахта, Ілемницького й Мінача, Плугаржа й Отченашека. В доробку українських критиків і науковців з'явилися перші монографічні й дисертаційні дослідження про письменників братньої країни.

Книга В. Шевчука складається з двох частин: «Чеська і словацька література на Радянській Україні в повоєнні роки (1945—1960)» та «Українська література в Чехословаччині після другої світової війни».

Свою працю В. Шевчук починає критичним оглядом традицій цих літературних зв'язків, підкреслюючи, що коли в їх основі у XIX ст. лежали ідеї слов'янської взаємності, спільної боротьби за соціальне й національне визволення поневолених слов'янських народів, то в наш час ці літературні взаємини грунтуються на ідеях інтернаціоналізму, на єдності комуністичного світогляду самих творців сьогоднішнього літературного процесу.

Розглядаючи традиційні українсько-чехословацькі літературні зв'язки, В. Шевчук підкреслює, що в післявоєнний період вони не тільки стають значно інтенсивнішими, але й набувають нового змісту, нових форм. Процес ідейного й художнього збагачення літератур в наш час не обмежується взаємоперекладами і впливами конкретних літературних імен чи творів. Він урізноманітнюється також участю літераторів соціалістичних країн у з'їздах українських радянських письменників; творчими відрядженнями письменників на місця зображуваних подій (так Іван Ле, працюючи над історичною епопеєю «Україна», їздив у Чехословаччину й Болгарію; на місцях битв Чехословацького корпусу в СРСР побували чешка М. Пуйманова та словак Т. Фіш, що працювали над творами про другу світову війну та ін.); проведенням місячників української культури й літератури в Чехословаччині і чехословацької — в СРСР і зокрема на Україні; різними колективними й індивідуальними зустрічами письменників і критиків тощо. Особливий інтерес викликає практика спільних наукових досліджень деяких літературних явищ філологами Чехословаччини й УРСР. Наприклад можна згадати колективну працю «З історії чехословацько-українських зв'язків», в якій взяли участь понад 30 українських, чеських і словацьких літературознавців (В-во Словацької АН, Братіслава, 1957 — словацькою мовою; 1959 — паралельне видання українською мовою).

Огляд п'ятнадцятирічної (до 1960 р.) праці наших перекладачів має в книзі В. Шевчука надто стислий, інформаційний характер. Лише в окремих випадках, ведучи розмову про переклади з К. Чапека, автор стає на грунт теоретичного аналізу і побіжно розглядає художні трансформації чапеківських образів в українській літературі 20—30-х років, зокрема образу Робота в повісті «Ідуть роботарі» В. Владка та романі «Господарство доктора Гальванеску» Ю. Смолича. На жаль, такого проблемного підходу при розгляді перекладів із сучасної чехословацької літератури ми не знаходимо. Автор обмежується побіжною оцінкою художнього рівня цих перекладів, не заглиблюючись у їх філологічний аналіз, і цим самим мимоволі збіднює свою книгу.

Дещо уважніше розглядає В. Шевчук праці наших літературознавців, присвячені питанням братніх літератур. Хоч розділ цей теж має оглядовий характер, але розроблений він докладніше за попередній. Автор розглядає тут низку статей у журналах, згадує і монографічні роботи українських радянських авторів про творчість Ю. Фучіка, І. Волькера та ін.

За останні роки українські критики познайомили читачів в загальних рисах із сучасним літературним процесом Чехословаччини, показали багатотемність сучасної чеської та словацької літератури, привернули увагу до її найяскравіших імен і явищ, висвітлили основні факти ідейно-класової боротьби в літературі перших повоєнних років.

Автор з задоволенням констатує, що українська критика, яка ще недавно трактувала чехословацьку повоєнну літературу переважно в ідейно-тематичному плані, потроху починає переходити і до аналізу її художніх якостей та провідних естетичних принципів.

Окремий розділ роботи

В. Шевчука присвячений побіжній характеристиці українського письменства Пряшівської області в Чехословаччині та критичних відгуків про пряшівських літераторів.

Друга частина, що аналізує українську літературу в Чехословаччині після другої світової війни, і є, власне кажучи, основною частиною дослідження. Центральне місце займає тут критичний розгляд художніх перекладів з української дожовтневої і радянської літератури, зроблених в Чехословаччині в 1945—60 роках.

Автор книги уважно розглядає роботу перекладачів української літератури, щирих друзів нашого народу— Я. Туречка-Їзерського, Марії Марчанової, Зд. Бергерової, Яна Владіслава, М. Яріша, Юло Кокавця, Рудольфа Гулки, З. Нілусової, М. Біблової, П. Кржічки, Л. Зілинської та ін., завдяки творчій праці яких у повоєнній Чехословаччині видано було понад 150 книг українських письменників.

Чимало уваги приділено аналізові перекладів з Шевченка, чия творчість, як це свідчить сучасна чеська і словацька критика, за п'ятнадцять повоєнних років наблизилась до чехословацького народу більше, ніж за все попереднє сторіччя. Про ставлення чехів і словаків до творчості великого Кобзаря чудово сказав Мілан Яріш, перекладач «Гайдамаків»: «У світовій поезії немає творів, які були б для чеського народу ближчими, ніж твори Тараса Шевченка. Так само важко знайти у світовій поезії поета, котрий для чеського народу, його історії і боротьби за свободу був би таким зрозумілим і любимим, як Тарас Шевченко».

Розглядаючи переклади з Шевченка, Франка, Лесі Українки, Рильського, Тичини, Первомайського, автор сумлінно співставляє їх з оригіналами, розглядає паралельні варіанти в інтерпретації різних поетів-перекладачів (наприклад, «Заповіту» в перекладах З. Бергерової, Я. Владіслава і Я. Туречка-Їзерського, «Єретика» — в перекладах М. Яріша і Туречка-Їзерського, «Гайдамаків» — М. Яріша і З. Бергерової). Це дає досліднику можливість проникнути в творчу лабораторію перекладачів, виявити окремі неточності або й прикрі помилки (наприклад, у відтворенні змісту славетної поеми про Яна Гуса: стор. 79—80).

Розгляд перекладів з Шевченка, Франка, Лесі Українки і Тичини можна по праву вважати одним з найвдаліших місць рецензованої книги, і треба тільки шкодувати, що автор не поширив такий аналіз і на прозові переклади, зокрема з української радянської літератури.

Розповідаючи про переклади й поширення в Чехословаччині української літератури, В. Шевчук не приховує й негативних явищ у цій справі. Так, у період культу особи видання радянської літератури зводилось інколи до механічної публікації книг, відзначених державною премією; поряд з високохудожніми книгами часто видавалися твори посередні і слабкі; переважним тоном у оцінці перекладених радянських книг було панегіричне захвалювання.

В останні роки ситуація дещо змінилась, зменшилася кількість перекладів з радянської літератури, але підвищилась їх художня якість, тверезіший став добір авторів і творів, майже зовсім зникло таке поширене в перші післявоєнні роки явище, як переклад творів українських авторів з російських видань.

Великий інтерес становлять і розділи про українську літературу в оцінці чехословацької критики. Зарубіжного читача кращі твори українських письменників приваблюють своїм життєстверджуючим оптимізмом, романтичною піднесеністю і духовним багатством позитивного героя. Саме тому відомий вчений-славіст Ю. Доланський, рекомендуючи чехословацькій громадськості нові переклади з української літератури, пише, що «вона підкріплює і збагачує нас духовно».

Славісти старшої, середньої і молодшої генерацій Зд. Неєдлий, Фр. Вольман, Ю. Доланський, Ф. Тіхий, І. Панькевич, А. Мраз, М. Неврлий, О. Зілинський, З. Геник-Березовська, М. Мольнар, В. Жидліцький, Я. Моравець та ін., продовжуючи в умовах нової історичної доби справу, розпочату ще славетним будителем слов'янського світу Павлом Шафариком, проробили велику працю по вивченню й оцінці дожовтневої та радянської української літератури.

Майже всі видання української літератури в братній країні супроводжуються кваліфікованими передмовами чи післямовами, жодне таке видання не лишається поза увагою критики, аналізується у періодичній пресі. Чимало написано статей про загальний стан і розвиток нашої літератури, а також рецензій на наукові публікації в УРСР. Видано в Чехословаччині й окремі книжки про творчість Шевченка та Франка, вони теж дають читачам досить широке уявлення про українську літературу.

З української радянської літератури найбільшу увагу чеських і словацьких вчених привернули імена Юрія Яновського, Олеся Гончара та Михайла Стельмаха. Автор подає цікаві спостереження, зокрема, над оцінкою трилогії Гончара «Прапороносці», що тріумфальною ходою пройшла з краю в край чеську і словацьку землю, незмінно оцінювалась як велике творче досягнення української і взагалі радянської

прози. На думку чехословацьких літературознавців, трилогія О. Гончара красномовно заперечує буржуазну критику соціалістичного реалізму, який нібито змушує письменників поступатися художністю на догоду політичній тенденції.

Автори книги, даючи характеристику багатьом працям чехословацьких україністів, докладно спиняється на статті В. Жидліцького «Українська радянська література на нових шляхах» (1960), в якій зроблена перша спроба узагальненого огляду літературного процесу на Україні після XX з'їзду КПРС.

В статті В. Жидліцького не обійдено жодного більш-менш значного твору української літератури 50-х років, причому в їх аналізі дослідник виявив глибоке розуміння суті нових зрушень в житті радянського суспільства. Проте високо оцінюючи такі монументальні твори на історичну тематику, як «Перекоп» Олеся Гончара, або «Кров людська — не водиця» М. Стельмаха, або «Мир хатам, війна палацам» Ю. Смолича, В. Жидліцький робить досить несподіваний висновок, що основним стилем в сучасній українській літературі є романтизм, який все більше набирає програмного характеру, і що «саме цей сильний романтичний струмінь і стоїть на перешкоді до монументальності синтетичної епопеї, до створення якої закликає українська критика». В. Шевчук справедливо заперечує це твердження і підкреслює, що сприйняття реального світу крізь романтичне забарвлення здавна властиве нашій літературі і є однією з традиційних прикмет естетичного ідеалу українського народу.

При читанні книги В. Шевчука мимоволі виникає бажання порівняти обидві частини — українську і чехословацьку — оскільки вони нерівноцінні як з погляду методичного так і з погляду насиченості фактичним матеріалом. Як це не дивно, але перша частина книги (чехословацька література на Україні) виглядає слабшою в порівнянні з другою. Хоч, здавалося б, матеріал першої частини ближчий авторові і факти літературного процесу тут «лежать зверху», але спостереження над ним виявилися менш грунтовними, ніж над українською літературою в Чехословаччині. Якщо в другій частині В. Шевчук виявляє творчий підхід до оцінки фактів і явищ, глибоко аналізує рівень художніх перекладів, проблематику критичних і наукових робіт, то в першій він обмежується досить загальними оцінками або ж відсилає читача до праць інших авторів.

З незрозумілих причин у першій частині не розглядається вже згадана книга О. М. Євніної і брошура А. Й. Багмут «До історії культурно-наукових зв'язків з Чехословаччиною» (1958). Надто побіжно, в загальних рисах, автор дослідження згадує і книгу П. Гонтаря «Українсько-чеські літературні зв'язки XIX століття», яка хоч і присвячена зв'язкам минулого, однак є фактом сучасного літературного процесу. Детальний розгляд і оцінка цих праць радянських авторів збагатили б першу частину книги В. Шевчука.

Рецензована книга за своїм характером є «історико-літературним нарисом, що має визначити найголовніші явища сучасних літературних взаємин і дати їм загальну оцінку». Проте, не претендуючи на теоретичні узагальнення широкого плану, автор все ж таки висловлює деякі спостереження теоретичного порядку. Такими, зокрема, є питання про значення спадщини Чапека для розвитку жанру наукової фантастики в українській та російській літературі 20 — 30-х років і проблема впливу поетики Шевченка на оригінальну творчість деяких чеських і словацьких поетів (зокрема Мілана Яріша й Ондрея Белли). Особливий інтерес становлять тези автора про перспективи розвитку стильових напрямків у сучасній українській літературі та естетичний ідеал українського радянського читача. Можна лише пошкодувати, що автор не розвинув їх глибше, а обмежився побіжними міркуваннями у полеміці з чеським літературознавцем В. Жидліцьким.

Цікава книга В. І. Шевчука не позбавлена деяких методичних недоліків і творчих прорахунків. Читачеві хотілося б почути більше про взаємопроникнення тем України й Чехословаччини у братні слов'янські літератури. Увагу автора й видавництва можна було б звернути на відсутність в кінці книги зведеної бібліографії з даної теми, а також на недосить чіткий розподіл багатого фактичного матеріалу по розділах. Проте окремі недоліки не знижують значення цієї праці, яку варт лише привітати як першу спробу синтетичного огляду українсько-чехословацьких літературних звязків на сучасному етапі. Поряд з іншими працями українських славістів вона є плідним кроком вперед у висвітленні одного з аспектів загальної проблеми, колективне дослідження якої має визначити місце української літератури в світовому літературному процесі.

Основи такого дослідження вже закладені. На черзі — розробка питань взаємозв'язків з літературами інших народів, з якими мало безпосередній контакт українське письменство в процесі свого розвитку: румунською, німецькою, угорською, а також з літературами Югославії.

Олег МИКИТЕНКО

ФІЛІП ОЛСТОН СТОУН

Малюнки А. Жуковського

Тікати нікуди

РОМАН

Розділ перший

Перші ранкові промені пробивалися крізь шибки. Мессі лежав у вузькому готельному ліжку і, долаючи сон, думав: «Що це напало на мене? Лише замолоду я спав так довго, як тепер». Він роздратовано перевертався з боку на бік і все думав: «А й справді, що зі мною діється? Мабуть, не треба стільки спати... А все Елсуорт та інші, — приходять сюди щоранку і будять мене. Колись те саме робив мій старий...» Перед очима, наче жахливе марево, попливли спогади про далекі страшні роки дитинства, коли він через силу примушував себе вставати рано-вранці. Сонливість швидко проганяється страхом перед високим чоловіком, чиї кроки долинають знизу: старий нетерпляче тупцяє по кімнаті, чекаючи, коли хлопець прокинеться. У твердо визначений час батько прямував до спальні. Ще й зараз Джін Мессі пам'ятає оті неквапливі кроки, що поволі наближалися до його кімнати. Тоді він миттю схоплювався і кричав щосили: «Я вже прокинувся! Не сплю! Зараз устаю!»

Він прожогом зіскакував з ліжка, ставав навколішки і, міцно заплющивши очі, ледь чутно шепотів слова, які мав проказувати при батьковій появі, — так йому легше було переборювати страх, від якого хололо в серці. Він знову і знову повторював: «Благослови, боже, татуся! Благослови, боже, матусю! І врятуй мою душу від пекла!» Щоб не бачити високої постаті в дверях, хлопець ще міцніше заплющував очі і, стоячи навколішки біля ліжка, вже вголос вигукував: «Благослови, боже, татуся! Благослови, боже, матусю! І врятуй мою душу від пекла!»

Потім перед очима у Мессі попливло нове видіння: ось він малим хлопцем валяється в рівчаку. Весь тремтить од холоду і нічної роси... Хтось штовхає його, і хлопцеві здається, що то батько штурхає його в бік твердим, негнучким пальцем. Коли ж він, охоплений знайомим страхом, прийшов до тями, то побачив біля себе людину, яка зби-

ралася ще раз торкнути його палицею. Глянувши в обличчя незнайомого, — воно було молоде, з якимись неземними темно-синіми очима в окулярах, що, здавалося, відгороджували ці незвичайні очі від житейської суєти, — хлопець нараз упізнав його.

«Як тебе звати, сину?» — спитав чоловік.

Недовірливо дивлячись на нього, він відповів:

«Джін. А ви доктор Фогльсонг... учитель, так?»

«Вірно, учитель. А ти хто?»

«Це хлопець містера Юфуса Мессі, докторе», — почувся чийсь голос.

Джін хутко обернувся й побачив на козлах фургона, що стояв край дороги, негра.

«Я Скіллет!» — вирвалося в нього з вуст; хлопець увесь затремтів, потім заплющив очі й нестримно, розпачливо заридав.

«Що трапилося?» — вчитель обережно взяв хлопчика на руки і поніс, наче немовля, до фургона. — «Все буде гаразд, все буде гаразд», — заспокійливо казав він. Потім, пригорнувши до себе хлопчика, почав ніжно гладити його по спині, але той враз заборсався і зайшовся плачем іще дужче.

«Як ти сказав його прізвище? — перепитав Фогльсонг негра. — Хотів би я знати, що з ним коїться?»

«Це син містера Юфуса Мессі, докторе, — знову обізвався низенький, кремезний негр, який легко тримав віжки у великих руках.— Містера Юфуса Мессі, що працює в Кемел-Бек на фермі полковника Салтена».

Хлопець поволі підвів очі й зиркнув неграові в обличчя.

«Ні! — раптом зарепетував він. — Нічого подібного! Ніякого містера Мессі я не знаю!»

«Як же тоді тебе звати? — поцікавився Фогльсонг. — Джін, а прізвище?»

«Скіллет... Джін Скіллет»,—збрехав хлопчик, не зводячи переляканого погляду з синіх вчителевих очей.

«Ну, гаразд, Джіне, — лагідно промовив учитель. — Ми не збираємося кривдити тебе».

«Він скривдить!» — вереснув Мессі, пильно дивлячись на негра.

«Хто? — здивувався Фогльсонг. — Прічер? Ніколи такого не станеться». — І вчитель поплескав хлопця по спині. Від болю той знову скрутився, як хробак.

«В чому справа? Тобі боляче? Ти, часом, не хворий? — вчитель підняв Джінову сорочку й побачив, що вся спина у хлопця посмугована. — Прічер! — жахнувся він. — Його відшмагали батогом, наче приблудного пса або раба-втікача! Поглянь-но сюди!»

Втупивши погляд у купу книг, що лежала в фургоні, Джін тихенько плакав. Негр зліз із козлів і підійшов до хлопця, що трусився, наче в пропасниці.

«Послухай Джіне, — все допитувався Фогльсонг, — хто це зробив?»

Хлопчик мовчав, гірко плачучи.

«Джіне, — наполягав Фогльсонг, — ми не збираємося кривдити тебе. Скажи нам, це зробив батько?»

Мессі перелякано позирав то на одного, то на другого чоловіка.

«Відповідай, хлопче. Чи ти хочеш, щоб тебе відвезли до батька?»

Джін навіть не поворухнувся, але очі його стали великі й круглі від жаху.

«Такий погляд мені вже доводилося бачити, — пригадував пізніше Фогльсонг, розповідаючи шерифові про цю пригоду.— Пам'ятаю, щось подібне я бачив перед від'їздом із штату Теннессі. Так, перед самим від'їздом. І теж у дитини. Дорослі ніколи не виглядають такими безпорадними. Пам'ятаю тропічна пропасниця забрала тоді в одного хлопчика матір, і дитина весь час допитувалась у мене і в інших, коли ж мати, нарешті, прокинеться. Кожного разу ми обіцяли, що скоро. А що ми мали говорити? З малюками я взагалі не вмію розмовляти. Та найгіршим було те, що дитина зблизька побачила смерть! Уся родина померла від пропасниці, і єдиний, хто ще лишався в хлопчика,— це мати. Маля, напевне, розуміло, що трапилось, але не хотіло вірити в це, бо між ним та безоднею стояла тільки вона — мати. І коли ми обіцяли хлопцеві, що мати ось-ось прокинеться, то бачили по його очах, що він усе добре розуміє. Я перший зробив спробу відкрити дитині страшну правду... Та коли я сказав, що мати, може, спатиме ще довго, хлопчик кинув на мене погляд, якого я й досі не можу забути. Він дивився так само, як сьогодні вранці оцей хлопчина».

Шериф сплюнув і замислився.

«Що робити? Може, мені самому поговорити з ним?

«Нічого він вам не розповість, — переконливо сказав Фогльсонг. — Більше, ніж розповів мені, він не скаже. Щоб витягти признання з нього, мені довелося немало поморочитися. Коли я з ним розмовляв, хлопчик сидів зовсім непорушно, і з його обличчя не сходив отой дивний вираз. Здавалося, розповідаючи про свої злигодні, він ще і ще раз переживав їх. Дещо не варто навіть переказувати: ви ж бо добре знали Юфуса Мессі. Насамперед то була божевільна людина... Є люди, що тяжко поневіряються все життя, але й тоді лишаються людьми. Декого злидні ламають. А коли йдеться про Мессі, то мені здається, що злидні його просто доконали. Усе життя, скільки я його пам'ятаю, він ненавидів усіх і все. Пізніше я довідався від однієї учениці,— правду кажуть

що уста дитини глаголять істину,— як Юфус жив за часів приєднання Півдня після громадянської війни. Кожної ночі вони разом з матір'ю сиділи біля каміна, чекаючи заколоту чорношкірих. І так протягом шести місяців, кожної ночі! А потім пригадуєте оту ніч, коли Юфусів батько поїхав разом з куклуксклановцями? З тієї поїздки він уже не повернувся. Він був один з трьох убитих».

Фогльсонг витяг з кишені білу хусточку й почав ретельно протирати скельця окулярів. Без них він мав беззахисний вигляд, його сині очі здавалися наївними і якось розгублено дивились на співбесідника.

«Цього мені Джін не розповідав. Він сам нічого не знає. Та й звідки йому знати: адже навіть ці люди, Юфус та його нещасна затуркана жінка, не хотіли розповідати йому про це. Він знав стільки, скільки і я, доки оте дівчисько з школи не розповіло мені про дитинство Юфуса те, що, напевне, знали всі. Раз чи два я застукав Джіна разом з Юфусом, вони ховалися за деревами, біля дороги на Дансінг-Ребіт-Крік, чатуючи на негренят, які поверталися з крамниці додому. Юфус стріляв у них із своєї старої рушниці. Стріляв поверх голів: він був надто великим боягузом, щоб убити хоча б одного, його сміливості тільки й вистачало на те, щоб налякати їх до смерті. Якось уранці до мене прибігла Філі й сказала, нібито напередодні Юфус вистрілив у її хлопчика і страшенно налякав його. З дитиною сталася істерика, і мати спочатку навіть не могла зрозуміти, в чому справа. Скочивши на коня, я гайнув верхи до Юфусової домівки, а звідти в поле, де збирали бавовну — сезон був саме в розпалі. Юфус з самого ранку працював у полі разом з Джіном. Мати, очевидно, готувала вдома сніданок. Було десь близько сьомої години ранку. Побачивши мене, Юфус спершу випростався, потім сперся на мотику і подивився на мене так, ніби побачив перед собою Ісуса Христа. Він страшенно розгубився».

Фогльсонг знову надів окуляри і вів далі:

«Кажу йому: «Юфусе, треба поговорити з вами. Може, відішлете хлопця додому?» Він помовчав якусь хвилину, а потім і каже: «Ні, докторе, нема мені про що з вами балакати». Я взявся за револьвер, схований під курткою: «Юфусе, — кажу йому, а поруч стоїть його хлопчисько Джін і чує цю розмову. — Юфусе, це дітлахи моєї куховарки. Вони для мене — наче рідні діти. Хочу попередити тебе: якщо дізнаюся, що ти знову стріляв у них, приїду сюди ще раз». З цими словами я витяг револьвер і пригрозив: «Коли доведеться приїхати вдруге, я пристрелю тебе. Май це на увазі. Ще раз почую, — повторив я, — приїду і з оцього кольта вб'ю тебе».

Шериф нетерпляче засовався на стільці.

«Все це, докторе, дуже цікаво, але, здається, мені самому треба поговорити з хлопчиськом»...

«Ні, — перебив його Фогльсонг, — заждіть іще хвилинку. Я хочу, щоб ви собі уявили хоч на мить, що діється в душі цієї шестирічної дитини, яка на власні очі бачила всі вибрики батька. У хлопчика зовсім немає друзів. Та й звідки їм узятися при отакому житті? Навіть у школі, яку він одвідував до того злощасного випадку, Джін ні з ким не товаришував. Понад усе Джін боявся свого батька. Батько для нього був богом...

Що Юфусу Мессі лишалось робити, коли родина Салтенів найняла на роботу негритянську сім'ю? Я згоден, що дружина полковника повинна була попередити про це Юфуса. Але їй щодня доводилося стільки працювати, що вона зовсім забула про цю справу. Проте я не думаю, що вона зробила це ненавмисне. Вона, цілком можливо, хотіла позбутися Юфуса, бо знала — чи, скоріше, відчувала — що він її ненавидить, як ненавидів усіх, і мене теж, бо ми духовно стояли вище за нього. Та й навряд чи можна було знайти когось, хто духовно не був би вищий за Юфуса. Хіба що забитий негр. Мабуть, місіс Юлалі тільки й шукала нагоди, щоб позбутися його. І така нагода, нарешті, трапилась.— Фогльсонг почав набивати в люльку тютюн.— Здається мені, що навіть Юлалі не розуміла, яке лихо може спіткати негра-здольщика, у якого є хлопчик, одноліток Джіна. Та й навряд чи хто-небудь міг передбачити, як поведе себе така людина, як Юфус Мессі. Від такого скаженого чоловіка, як Юфус, можна було сподіватися, чого завгодно.

Ось що розповів мені переляканий на смерть Джін, — Фогльсонг подивився на хлопця, який нерухомо лежав на канапі, удаючи, що спить. — Сім'я негра саме в'їжджала в квартиру, коли Джін уперше побачив їх, простуючи на ферму, куди його послав за чимось Юфус. Трохи згодом він угледів маленького хлопчика, що стояв посеред бавовняного поля, розгублено кліпаючи очима. Отак, позираючи одне на одного, вони простояли з годину чи й більше. Потім Джін довідався, що хлопчика звати Скіллет. І той розповів Джіну, що народився таким маленьким, що мати вкладала його спати на сковорідку і вкривала старою подертою ковдрою. Потім вони почали разом гратися, як усі діти. Джін докладно розповів і про це: вони будували жаб'ячі хатки. Скіллет був справжнім чаклуном. Скільки б не робив він таких хаток, жаби завжди знаходили їх і оселялися там. Він, здається, знав жаб'ячі смаки. Оце і все, чим вони займалися. Саме там і здибав їх Юфус».

Фогльсонг трохи помовчав, попихкуючи люлькою.

Шериф, що давно вже підвівся, слухав учителя, не зводячи погляду з Джіна.

«Не чіпайте його, — попросив Фогльсонг шерифа. — Нехай сам прокинеться. Я ж розповідаю вам усе замість нього. Навіть більше. Я не певен, що було саме так, але мені здається, що пояснити вчинок Юфуса можна тільки в такий спосіб. Судячи з його поведінки, можна припустити, що він заздалегідь усе вирішив, — хоч це й мало ймовірно, бо він був, як вам відомо, не тільки несусвітним дурнем, але й страшенним боягузом. Щоб додуматись до такого, йому потрібен був не один рік. А може, таке рішення в нього визріло зненацька, підсвідомо, так би мовити, хоч я й не вірю в це. Скоріше всього, він давно все вирішив і чекав тільки слушної нагоди. Усе життя його переслідували невдачі, минали роки, а він так і не досяг того, чого прагнув. Невдачі озлобили його, і Юфус заздалегідь усе спланував, щоб з одного маху відплатити тим, хто допікав йому ціле життя,— аристократам, на яких він працював, неграм і синові, який не виправдав його сподівань. Розповідь Джіна не залишає сумніву, що все зробив його батько, і все, що сталося, почалося саме з них, дітей. Побачивши сина з чорношкірим хлопчиком, Юфус, мабуть, зрозумів, що так і не виховав у дитини відрази до негрів; ось чому він навіть не спитав нічого у малих. Вже потім він довідався, що негрів найняли на ферму і що Юлалі прирівняла їх до нього, білого. Несамовито репетуючи, він одразу заходився шмагати хлопчаків, вигукуючи: «І ти хочеш стати чорношкірим? Ось чого вони заслуговують! Ну як, подобається!? Теж хочеш бути проклятим чорношкірим, хочеш гратися з ними?»

Фогльсонг і шериф водночас обернулися до Джіна, що лежав у ліжку, але той не поворухнувся. Міцно заплющивши очі, він затамував подих, а всередині у нього все похололо від жаху.

«Навіть, коли Джін утік, — вів далі Фогльсонг, — Юфус продовжував періщити негритянського хлопчика Скіллета і валяти його жаб'ячі хатки. Було це біля Кемел-Бек, за шість з гаком миль від Майорки. Джіну довелося бігти принаймні миль п'ять, бо ми з Прічером знайшли його за милю від міста. О котрій годині це сталося, ми не знали. Не знав і Джін, та це його й не цікавило. Коли ми ще завидна везли його додому, до Салтенової ферми, він ніяк не міг уторопати, куди його везуть. Всю дорогу він міцно тримався за мене, охоплений жахом, що ми збираємося віддати його до батькових рук. Весь час я запевняв його, що ми цього не зробимо, та все марно. Він не вірив, навіть коли ми приїхали туди й замість Юфуса побачили догораючі будівлі та почорнілі бавовняні поля».

Фогльсонг підвівся і заходив по кімнаті.

«Ось так, на мою думку, усе сталося, — мовив він. — Цього вже Джін розповісти не міг. На одному з тіл, що лежали в хатині, я бачив сліди батога, такі, як у Джіна. Юфус, очевидно, притяг Скіллета додому і вкинув його в хатину. Він зовсім оскаженів, бо замкнув усіх у хаті і підпалив її. Його сліди я знайшов під вікном, де він чатував на негрів, які намагалися вискочити з палаючої хати, і, погрожуючи старою рушницею, турляв їх знову в полум'я. Поля він підпалив теж, ви це знаєте. І, нарешті, остаточно втративши глузд, прибіг додому й застрелив свою нещасну дружину. Їй, бідолашній, мабуть, усе було байдуже. Багато років вона не знала життя. Потім Юфус підпалив і свій власний будинок. Тільки після цього він, напевно, відчув, що може спокійно вмерти, бо відплатив усім: отим проклятим чорношкірим, Юлалі та власному синові. Тіло Юфуса трохи обгоріло, але на обличчі в нього можна було розгледіти слід від кулі».

Шериф поволі підвівся. Вираз його обличчя не змінився — воно було таким, як і завжди. Поволі підійшов до ліжка.

«Вставай, синку», — покликав він. Джін не поворухнувся, він лежав з заплющеними очима, напружено прислухаючись до чогось.

«Що ви збираєтесь робити? — запитав Фогльсонг. — Адже я розповів геть усе, про що дізнався від нього. Ви хочете, щоб він знову пережив усе спочатку?»

«Ні, — похитав головою шериф, — я мушу взяти хлопця, щоб він розпізнав трупи».

. . . . . .

Нараз Джін Мессі прокинувся. З голови не йшла думка: це ж тільки сон. Більше не доведеться зазнати такого, нікуди не треба бігти. Тепер він уже остаточно прокинувся й, напруживши м'язи, потягнувся. На лобі виступили краплі поту. Розслаблено опустившись на подушку, він подумав: «Давно не бачив такого сну». І досі збуджений, він окинув поглядом кімнату. Денне світло відбивалось у полірованій поверхні крісла та шафи і широкими смугами падало на стіну.

«Коли це було?» — знову подумав Мессі, а у вухах бринів і бринів голос, що воскрешав давні події, які почали вже стиратися в його пам'яті. Тієї розповіді йому не забути; він завмер у ліжку, виразно уявивши двох чоловіків у конторі шерифа, яка містилася на цій самій площі, що й готель. Кожне сло-

во, кожну інтонацію сухого голосу вчителя Мессі запам'ятав навіки.

Дівчина, що лежала поруч, поворухнулася. Мессі подивився на неї. Вона лежала обличчям до вікна, і він здивовано помітив, як молодо вона виглядає уві сні: на її ледь засмаглому обличчі не було й тіні фальшивої хтивості, її немовби солом'яне волосся відливало свіжою барвою золота. Мессі довго дивився на дівчину, на її груди, що спокійно здіймались у рівному диханні, і ним знову оволоділа меланхолія. Кожного разу перед фізичним зближенням із жінкою його не залишало почуття суму і провини, яке потім переходило в болісну скорботу.

«В такі моменти я ніколи не думаю про жінку, — спало йому на думку, — мені зовсім байдуже, хто вона». Мессі ще раз глянув на дівчину, яка безтурботно спала, й здавалася такою молодою і вродливою. Як і хвилину тому, коли пригадалась розповідь Фогльсонга, його пройняло холодом. «Дивно, чому жодна з жінок мене не цікавить по-справжньому», — знову майнула думка.

З його грудей вихопилося глибоке, уривчасте зітхання. «Ясно, чому не йде сон. Він мені не потрібний. Поки не пізно, я повинен взяти від життя все, що можна! На сон у мене немає часу».

Якусь мить Мессі лежав нерухомо; крім дівочого дихання та гуркоту грузовиків, до нього не долинало жодного звуку.

«Взяти від життя все, що можна», — погляд його ковзнув по кімнаті, по ліжку, по тілу дівчини, що лежала поруч, а думки кружляли навколо Елсуорта та виборчої компанії; саме зараз на площі розвішували прапорці.

У вухах знову забринів голос Фогльсонга. Щоб заглушити його, Мессі нервово засміявся. Цей сміх і розбудив дівчину. Прокинувшись, вона здивовано оглядїлась навкруги.

Волосся безладно спадало їй на обличчя; дівчина одразу все пригадала — хто вона і куди потрапила. Торкнувшись ненароком чужої голої ноги, вона остаточно прокинулась, роблено позіхнула й, ліниво потягуючись, повернулася до Мессі. Він з подивом спостерігав, як на її обличчя знову набіг хтивий вираз дорослої жінки.

Простягши руку, дівчина погладила його оголене плече.

— Коханий, — мляво мовила вона.

— Доброго ранку, Трулло, — обізвався Мессі, посміхаючись до неї.

Погладжуючи чоловіче плече, дівчина провела рукою вздовж спини Мессі і затримала руку на його нозі.

— Коханий!

Він спробував відсунутись од неї, але дівоча рука міцніше притисла його.

— Ще ж немає й семи годин, правда? — вона обняла Мессі другою рукою і почала гладити його.

— Попереду важкий день, — сказав він, ще раз спробувавши відсунутись. Його знову охопило почуття провини й суму, що стало для нього своєрідним талісманом, з котрим завжди можна було підійти до портрета дружини, який стояв на столику, і сказати: «Бачиш, мамочко, бачиш, я люблю тебе, тебе — і нікого більше!..» «Старію»,— сказав сам до себе Мессі, важко зітхаючи. Завинивши перед дружиною, він шукав заспокоєння у каятті: адже він живий, отож про живе і мусить думати — і нічого себе мучити й картати...

Він думав про дружину, яка в цей час помирала від раку у лікарні в Мемфісі. «Так далі не можна, — знов і знов повторював Мессі. — Але ось зараз я зовсім цього не хотів. Мені просто стало страшно. Знову той страх жене мене, наче навіженого, до жінок, і я не маю сили зупинитись, аж доки не знайду жіночої ласки...»

Потім, поки Трулла вдягалась, Мессі лежав у ліжку, затягуючись сигаретою, і дивився на неї. Йому подобалось її пещене, туге, як налите, тіло, ніби навмисне створене для легковажних розваг з мужчинами.

«Зараз, певно, прийде Елсуорт». Мессі прислухався до гомону негрів, найнятих, щоб розвішувати по вулицях прапорці з його портретом.

— Ти ніколи не розповідав мені, хто ця гарненька леді, — сказала Трулла, дивлячись на портрет.

— Що? — перепитав Мессі. Він стомився і не міг одразу збагнути змісту запитання.

— Ти ніколи не казав, хто ця гарненька жінка, — повторила дівчина, натягуючи білу форму офіціантки. Мессі мовчки стежив за її рухами.

— Моя дружина, — лаконічно мовив він, дивлячись на кінчик сигарети.

— О? — Вона кинула на Мессі похітливий погляд, але за мить в очах у неї з'явився сентиментальний жаль.

— Вибач! — вона ще раз глянула на фотографію.— Дуже гарна була жінка. Дуже гарна. — Трулла почала розчісувати волосся.

— І є, — сказав Мессі. Його знову охопило знайоме почуття провини й суму і, повернувшись до фотографії, він визивно кинув:

— Вона ще жива. Лежить хвора у Мемфісі. Ще вродлива... Про себе він додав: «Ну, що ти на це скажеш, мамочко?» — Ще жива... і вродлива, — знову повторив він, міркуючи про себе: «Оце і все, мамочко, що я можу зробити для тебе!»

— Сьома година! Містер Елсуорт, певно

чекає внизу, — перейшов Мессі на офіціальний тон. — Будь ласка, покличте його сюди. Скажіть, нехай зайде до кімнати.

— Гаразд, сер, — вже відчиняючи двері, зніяковіло відповіла вона і хутко побігла вниз по крутих сходах.

Навіть крізь зачинені двері до нього долинув знизу набридлий голос:

— Містер Джін прокинувся?

Мессі ще лежав, коли на сходах почулися знову чиїсь кроки. «Я не можу відпочити від самого себе, — подумав він. — Навіть уві сні я пригадую своє життя, — Мессі випустив з рота хмарку тютюнового диму. — Навіть тоді, коли сплю».

Розділ другий

Лезо ножа зашкрябало по крилу автомобіля. Гаррі Гарнер — худорлявий, з глибокою ямочкою на підборідді, з темно-карими очима і рівним прямим волоссям — випростався, щоб трохи перепочити. Він підозріло оглянув людей, які вешталися навколо, і старих, що грали у дворі в доміно. Потім нахилився, і ніж знову заскреготів по металу.

З віконця машини визирнула його дружина.

— Гаррі! Облиш!

Проте він навіть не глянув на неї, затято продовжуючи роботу. На мить він зупинився, щоб очистити лезо від паперової стружки, уважно стежачи водночас за селянами у дворі муніципалітету, за фермерами, які поскладали кошики з помідорами й кавуни просто на вулиці, а самі вмостилися на вантажних машинах. Потім знову взявся до роботи.

— Гаррі! — покликала дружина. — Облиш. Аж вуха ріже.

— Замовч, — відрубав Гарнер, шкрябаючи далі крило.

— Гаррі! — не вгамовувалась вона,—прошу тебе, досить!

— Боже милий, — сказав він, оглядаючись на фермерів. Сидячи на барилах, поставлених у затінку, вони мовчки спостерігали його, утираючи спітнілі обличчя. Гарнер іще раз поглянув у їх бік, а тоді підійшов до віконця автомобіля й запитав: — Ти хочеш, щоб я залишив оце на машині?

— Послухай, Гаррі, — почала дружина, нервовим рухом торкнувшись його ліктя. Він рвучко відсмикнув руку. — Адже там майже нічого не лишилося. Зовсім не обов'язково так старанно здирати.

— Я повинен це зробити,—відрізав він.— Лишився тільки червоно-білий клаптик зі словами «Обранець народу». Чи ти хочеш, щоб люди думали, що я збираюсь голосувати за цього старого мерзотника?

— Ніхто нічого не знатиме, Гаррі! Там лишився такий клаптик...

— Зажди,— зупинив він її.— Можеш ти хоча б хвилину послухати мене? Певна річ, ніхто цього не знає, бо він ще навіть не розпочав кампанії. Але що буде через місяць? Га? Коли весь штат Міссісіпі наводнять ці листівки, прапорці та плакати?

— Ти даремно хвилюєшся, Гаррі,— спробувала заспокоїти його дружина.

— Справді? А що, по-твоєму, скажуть люди, коли побачать оцей плакат? Тебе зовсім не турбує наше майбутнє?

— Зате тебе надто вже хвилює, що подумають люди, Гаррі. Ти тільки й дбаєш, що про свою репутацію...

— А тобі взагалі на все наплювати,— огризнувся він.— Тому й дозволяєш кожному спати з тобою. Тобі байдуже, що станеться, коли люди довідаються...

— Гаррі, прошу тебе, облиш! — Стискаючи чоловікові руку, вона лагідно дивилась йому у вічі. Гарнер одвернувся і перевів злий погляд на гультяїв, що, мовчки жуючи тютюн, стежили за подружжям.

У всіх були червоно-білі жетони.

Жінка спробувала обняти Гаррі, але він вивернувся з-під її руки.

— Невже ти тільки так умієш добиватися свого? — Повернувшись до машини, він знову взявся до роботи. Тепер на крилі лишилися тільки червоно-білі смужки.

Підійшовши до однієї з вантажних машин, Гаррі віддав фермерові ніж.

— Дякую.

Коли фермер нахилився, щоб узяти ножа, Гаррі побачив на його сорочці червоно-білий жетон.

Якийсь час Гарнер мовчки дивився на автомашини, на дітлахів, що босоніж гасали по майданчику перед старовинним будинком муніципалітету.

— Хотів би я знати, хто приклеїв мені на машину оту штуковину? — сказав він, поглядаючи в бік фермерів та гультяїв, що грали в доміно.— Ви певні, що не бачили нікого?

Всі заперечливо хитнули головами.

— Ні, сер.

Гарнер глянув на плакат у кінці подвір'я, на якому червоніли великі літери:

«Мессі — обранець білих на пост губернатора штату».

— А ось і він сам,— пробурмотів Гарнер.

Мессі стояв серед юрми біля пам'ятника солдату Конфедерації. Він був у сірому костюмі, без пальта. Краватку він зняв, розстебнувши комір білої сорочки. Золота оправа окулярів поблискувала на сонці. Поруч із ним стояли Губер Соуел та суддя Роджерс. Один — маленький на зріст, глад-

кий, руки й обличчя в нього лисніли від поту. На ньому була спортивна сорочка, короткі рукава якої не закривали товстих незграбних рук, широкі штани та білі модні черевики. Лису голову прикрашав солом'яний бриль. Його різкий, гучний голос одразу привертав увагу. Ось його рот розплився, щоки роздулись, нижня губа затремтіла від розкотистого реготу. І всі довкола знали: «Це сміється Губер Соуел». Роджерс був високий, худорлявий чолов'яга, значно старший літами. Його великий ніс стирчав з-під панами немов огірок. На ньому була біла сорочка та зім'яті штани, які він безупинно підсмикував довгими, кістлявими руками.

Між ними точилася запекла боротьба за право зайняти місце довіреної особи Мессі на майбутніх виборах.

На хвилинку затримавши на них погляд, Гарнер кинув дружині:

— Піду подивлюсь на нього. А ти?

— Дався він тобі. І чого це він тебе так цікавить? Ти ж виступаєш проти нього.

— Здається, я про щось запитав. Певне, для того, щоб почути відповідь. Йдеш ти чи ні?

— Ні! Нікуди я з тобою не піду. Я не...

— Ти приїхала сюди разом зі мною. — перебив він її.— Навіщо ж ти тоді їхала?

Під його допитливим поглядом жінка знітилась.

— На побачення з полюбовниками, так? На побачення з ними?! Може, тобі й машина знадобиться? — Відсторонивши Керол, Гаррі витяг ключ від запалювання і глузливо додав: — Запобіжний захід. Щоб ти нікуди не поїхала з якимось хлопчиком. Коли, повернувшись, я не знайду тебе тут, буду шукати під грузовиками з кимсь із фермерів. Чи, може, вони тобі не до смаку? Або не здатні так розважати жінок, як міські гульвіси?

— Гаррі!! — завищала Керол. — Побійся бога!

— Я скоро повернусь, — кинув він і рушив через площу.

Дружина провела його сповненим ненависті поглядом.

Незабаром один з фермерських синків зліз із грузовика й неквапно пройшов повз автомобіль. Керол почала дихати глибше, від чого її груди чіткіше окреслилися під сукнею. Вона поглянула в обпалене сонцем обличчя хлопця. Мружачи очі, той пожадливо дивився на Керол. І вона відповіла йому таким самим поглядом.

Витягши з кишені сірника, хлопець чиркнув ним по великому червоно-білому жетону на піджаку й, запалюючи сигарету, наблизився до автомобіля.

— На когось чекаєте?

— Чекаю,— відповіла вона.

— На кого саме?

— Ще не знаю.

Парубок подивився на автомобілі, що сновигали повз них, потім на залиті неоновим світлом фасади і темні контори та кімнати на другому поверсі.

— А може, ви мене чекаєте? — нарешті мовив він.

— Ще не знаю,— відповіла жінка, уважно дивлячись на нього. Юнак перехопив її погляд. Керол знову глибоко вдихнула повітря і знову чіткіше окреслилися під платтям її груди.

— А на вас хтось чекає?

— Ще ні.

— Тоді давайте разом пошукаємо, кого треба, — запропонував він, відчиняючи дверцята автомобіля.

Важко спираючись на юнакову руку, Керол вийшла з машини.

— Як ви гадаєте, де можна його шукати?

— Не знаю.

Покинувши автомобіль напризволяще, вони рушили через площу, по якій проносилися машини. Підійшли до розкішних вітрин, що виходили на площу, проминули перукарню, продавця паперових квітів і опинились біля якихось старих, вкритих пилюкою сходів, що мали досить бридкий вигляд на фоні освітлених крамниць.

Юнак та жінка пішли нагору, поринувши в затхлу темряву.

— Мені здається, що саме тут міститься контора судді Роджерса,— сказав хлопець. — Тут хтось може бути.

— Тільки не сьогодні,— заперечила жінка.

Нарешті вони дісталися нагору й ліворуч від площадки побачили двері з написом: «Френсіс Роджерс, окружний суддя». Поруч було приколото записку «Сьогодні закрито на весь день».

Хлопець нерішуче зиркнув на неї.

— Я зовсім не маю бажання шуткувати з суддею Роджерсом. Якщо він тут застукає мене за чимось таким, то, напевно, розповість про все містеру Ройсу.

— Нічого шериф тобі не зробить. Тобі ж не десять років!

— Воно то так, тільки шериф — мій бос. Я працюю в тюрмі.

— У тюрмі?

— Егеж,— підтвердив він.— Мені здавалось, що мене, Елрода Фогльсонга, всі знають. Я працюю тюремником у містера Джіма Ройса.

Вони зазирнули у другі двері. В кімнаті, крім довгого стола, нічого не було. Вікна виходили на площу, і гаряче сонячне проміння лилося крізь шибки.

— Окрім мене, тут немає нікого,— засміявся хлопець, коли вони зайшли до кімнати, й поглянув на Керол.

Елрод присів на край довгого стола, вкритого зеленим сукном, на яке падали сонячні промені. Сукно було забризкане чорнильними плямами. Керол скинула туфлі. Пасмо світлого волосся впало їй на чоло.

Елрод не зводив з неї погляду.

Подолавши вагання, він рішуче встав, схопив жінку за плечі, припав до її рота і міцно притиснув до себе. Знизу долинали гудки автомобілів і голос диктора з агітмашини:

«...сьогодні на площі о восьмій годині вечора. Леді і джентльмени! Приходьте і ви побачите свого кандидата на пост губернатора штату Міссісіпі..»

Коли Гарнер перетинав подвір'я суду, повз нього промчала машина з його ученицями. Помітивши вчителя, дівчата посигналили. Він зупинився і помахав їм рукою у відповідь. Машина зникла за рогом. Діставшись до монумента Конфедерації, Гарнер побачив, що натовп навколо Мессі збільшився. Тут були лише білі. Коли Гарнер підходив до юрби, Мессі помітив його і голосно вигукнув:

— Хелло! До нас іде знайомий! — і, простягнувши для привітання руку, рушив назустріч.— Сам доктор Гаррі Гарнер! Гей, чи всі ви знаєте доктора Гарнера!?

Гарнер саркастично усміхався, але краєм ока помітив, що зараз усі дивляться на нього.

— Не гнівайтесь, докторе,— вів далі Мессі.— Ви ж бо знаєте мою балакучість.— Він поглянув на Гарнера і голосно зареготав.— Ви ж нічого не маєте проти свого старого Джіна, га?

Мессі обернувся до юрби.

— Усі знайомі з доктором Гарнером, чи не так? Ви, Губер?..

Губер кивнув, капелюх трохи з'їхав з лисої голови.

— А суддя?..

Стежачи за вчителем холодними голубими очима, суддя Роджерс також нахилив голову.

— Усі знають доктора Гарнера?

— Я не доктор,— різко обірвав його Гарнер.

Мессі обернувся й кинув на нього запитливий погляд.

— Не доктор? Але ж ви учителюєте в тутешній школі, чи не так?

— Вірно,— підтвердив Гарнер.— Але я не доктор.

— То хіба ви не доктор якоїсь там науки? — здивовано вигукнув Мессі.— Університет багатьом присвоює докторське звання. Чом же вам не поїхати і не одержати цього звання?

— Я збирався якраз це зробити, — збентежено відповів Гарнер,— та замість цього одружився.

— Одружився? — повторив Мессі. — Це допомагає людям уникати багатьох неприємностей.— Він підійшов ближче до юрби, що оточувала пам'ятник.— Ви ще не знайомі з моїм секретарем. Елсуорте! — покликав він.

Чолов'яга, що присів на край постаменту, зіскочив на землю.

— Містер Елсуорт. Це доктор Гарнер, той, що любить чорношкірих опудал! Потисніть йому руку, Елсуорте!

Елсуорт був маленький, сутулий. На тімені в нього стирчало скуйовджене волосся, темне пасмо прилипло до лоба. Бліде обличчя з темно-червоними колами під очима. Один зуб визирав з-під губи, як ікло звіра. Він весь час жував тютюн з гумкою і мав такі ж, як у Мессі, червоні підтяжки з червоно-білими жетонами на кожній. В котрий уже раз за нинішній день Гаррі прочитав на жетонах:

«Мессі — кандидат білих».

Елсуорт потис Гарнерові руку і знову застиг, жуючи гумку з тютюном.

— Здрастуйте,— трохи розгублено вимовив Гарнер.

— Важаю за честь познайомитися з вами,

— кинув Елсуорт, не припиняючи жувати.— Ви — корінний янкі, чи не так?

— Майже,— відповів Гарнер. Елсуорт одвернувся й виплюнув жуйку.— Я народився на Півночі. У Прінстоні, штат Нью-Джерсі.

Посилено працюючи щелепами, Елсуорт не зводив з Гарнера темних, пустих очей кольору гнилого болота. Від цієї порожнечі Гарнеру стало моторошно.

— Проте я живу тут уже одинадцять років,— закінчив Гарнер.

— Я там був,— процідив Елсуорт.

— У Прінстоні? — здивувався Гарнер.

Елсуорт заперечливо хитнув головою.

— На Півночі. В Чікаго.— Він знову сплюнув.

— Справді?

Елсуорт кивнув.

— Кляте місце. Всюди натикаєшся на отих чорнопиких. Білі там мало чого варті. Дозволяють нігерам ходити, де завгодно, вільно сідати в автобуси, де їм заманеться, і таке інше. Пішов у бордель, а там теж сидить собі чорношкіра пика. Та ще з білою жінкою! Ну, я йому відразу показав, де раки зимують! — Він лунко зареготав.

— А той що? — поцікавився Гарнер.

— Та нічого. Чорношкірий був з Кароліни і добре знав білих з Міссісіпі.

Мессі з присвистом засміявся.

— Погляньте-но! Доктору це зовсім не подобається! Доктор Гарнер хоче, щоб ми водили товариство з нігерами, жили разом з ними, вчилися в одних школах і навіть спали з ними! Це правда, докторе? — Він знову засміявся і звернувся до Елсуорта.— Їм краще забиратися звідси геть, бо якщо цього разу мене оберуть губернатором, їм доведеться багато дечого забути. Вірно?

— Ви й справді гадаєте, що в нашому штаті багато людей вірять у цю нісенітницю?

— Якраз стільки, щоб обрати мене, — відрізав Мессі. — Мене вже обирали віцегубернатором, двічі губернатором і двічі сенатором. З 1919 року, коли мене вперше обрали тут шерифом, я ще ні разу не складав нової промови для виступу перед виборцями! Моє гасло було — «Боротися з чорношкірими та аристократами». Але тепер з аристократами жартувати не можна. Після того, як мене вперше обрали губернатором, я проти них не виступаю. Тоді я без будь-яких витрат здобув популярність, бо порушив справу проти жінки, яка отруїла свого зятя. Сам злочин був не такий уже й великий, але важливо, що вона була справжня аристократка. Тепер вони всі на тому світі.

— То ви впевнені, що тутешні люди згодні з вашою програмою?

— Авжеж, згодні,— відповів Мессі.— І я єдиний, хто говорить їм те, що вони хочуть почути.— Він розсміявся і махнув рукою в бік фермерів, які сиділи поблизу на лаві.— А хочуть вони, щоб їм ніхто не дошкуляв балачками. До речі! Мало не забув. Ви ще не бачили моїх друзів з Нью-Йорка? — Він обернувся до Елсуорта.— Куди вони поділися?

— Друзів? — здивувався Гарнер.

— Ці нью-йоркські газетярі мої справжні друзі. Пам'ятаєте, коли востаннє я балотувався до сенату, у «Лайфі» було надруковано про мене величезну статтю?

Гарнер заперечливо хитнув головою.

— Так я і знав, — вів далі Мессі, — вони тоді надрукували матеріал на шістьох сторінках, назвали мене найгіршим американським сенатором... За мною невідступно ходили репортери та фотокореспонденти і нотували кожне моє слово. Вони розрекламували мене на весь штат Міссісіпі. А чи відомо вам, скільки треба грошей, щоб купити шість сторінок у «Лайфі»? Навіть у ті часи, коли все було дешевше?

— Це не має ніякого значення,— відповів Гарнер.

— Не має значення, кажете ви? — розгнівався Мессі.— Невже ви не розумієте, що тоді, у сорокові роки, хлопці з Нью-Йорка, хоч і були проти мене, зробили мені задарма рекламу, на яку потрібно не менше мільйона доларів?! А наші фермери, як вам відомо, словам не вірять, вони люблять усе помацати власними руками. От вони й думали: «Еге, він, напевне, поважна персона, якщо газетярі так багато про нього пишуть!» І роблять зовсім протилежне тому, що радять нью-йоркці. Чого ж ви тепер мовчите? — Мессі озирнувся.— Куди це вони поділися? Елсуорте! Що сталося з нашими нью-йоркськими хлопцями?

Елсуорт, жуючи гумку, протиснувся наперед:

— Зайшли до бару Кетлшоу,— відповів він.— Напевно, й зараз там.— Потім позирнув на вікна бару по той бік площі, але крізь брудні, засиджені мухами шибки нічого не побачив.

— Може, збігаєш і покличеш їх сюди? — спитав Мессі.— Я хочу до початку мітингу познайомити з ними доктора Гарнера.

Елсуорт почвалав через площу. Усім, хто стрічався йому по дорозі, він пропонував червоно-білі жетони.

Біля кафе, спираючись на огорожу скверу й посмоктуючи сигарети, стовбичило двоє сільських юнаків. Їм можна було б дати років по сімнадцять. Один був у біло-блакитній смугастій сорочці; другий — у червоній шкіряній куртці. Служниця, послана хазяїном крамниці до банку, зійшла з тротуару, щоб уникнути зустрічі з хлопцями. Поки вона їх

обминала, юнаки не зводили очей з її стегон, які спокусливо похитувались під сукнею.

Хлопці кивнули Елсуорту, беручи у нього жетони.

Прочитавши в вікні грубо написану вивіску, адвокат зник у барі, де на всю силу гриміло радіо. (Хазяїн бару придбав музичний автомат, але жоден з місцевих жителів не мав охоти кидати в нього ані цента). Молода офіціантка втихомирювала гультяїв, які навперебій підкликали її, обмацували, кожен намагаючись затримати біля себе. Хихикаючи, вона час від часу грайливо рятувалась за прилавком.

Відвідувачі бару віддавали данину відбивному шніцелю, який знаменито готували у барі Кетлшоу. Два роки тому хазяїна бару застукали на гарячому, коли він продавав конину, і шериф засадив його в тюрму. Коли Креку Кетлшоу вдалось вирватися звідти, він почав служити урядовим інспектором по якості яловичини і торгувати під вивіскою: «Удосконалений бар Кетлшоу».

Старі люди сиділи в барі мовчки. Навіть не розмовляли одне з одним. Ковтали останні шматочки м'яса й вимочували підливу тоненькими, наче папірець, скибочками хліба. Молодь, навпаки, сміялась і розмовляла збуджено, гучніше, ніж звичайно. Декотрі з юнаків і дівчат крадькома позирали на репортерів та фотокореспондентів, які в глибині залу завзято знімали все, що впадало у вічі. Фотокореспонденти включили «юпітери», тому що в барі горіло лише дві лампи під пофарбованою в зелене дерев'яною стелею: одна — посередині, а друга — в кінці бару, над жаровнею, на якій смажили м'ясо.

А на вулиці Мессі тимчасом вів своє:

— Під час виступів я люблю жартувати з цими хлопцями. Колись я часто кепкував з них, але тепер став обережнішим. А ось і вони! — вигукнув Мессі.

На чолі з Елсуортом з кафе вийшла група молодих людей у коротких піджаках та яскравих галстуках.

— Я вас познайомлю з ними, хоч сам ніяк не можу запам'ятати їх усіх; здається варто мені одвернутись хоч на мить, як з'являється ще один.

Елсуорт, виплюнувши гумову жуйку, попрямував до Мессі. Репортери, які йшли слідом за ним, з огидою обминали плювок.

— Хелло, хлопці,— привітав їх Мессі. — Певно, старий Крек зумів довести, що він гостинний господар? Познайомтеся з доктором Гарнером. Наш доктор — щирий прихильник чорношкірих. Як і всі ви,— пожартував Мессі.— Він учителює в школі і хоче, щоб усі чорношкірі теж відвідували її. Крім того, він страшенно боїться, що коли мене оберуть губернатором, я вижену його з роботи! — Відкинувши голову, Мессі голосно зареготав.

Юнаки вишикувались перед ним, наче пожежна команда перед брандмейстером. Мессі усіх їх представив Гарнеру. Тут були два репортери і фотокореспондент з «Лайфу», один з «Ньюс-уїк», кореспондент з «Нью-Йорк геральд трібюн» і ще двоє, чиїх прізвищ Гарнер не вловив, так само як і назв їхніх газет.

— А це хто? — запитав Мессі, наблизившись до останнього в шерензі.— Побий мене грім, хлопці, якщо ви не напустили на мене ще одного новачка! Як твоє прізвище, синку? — звернувся він до юнака.— Тільки не кажи, що раніше зустрічався зі мною.

Хлопець шанобливо і не без остраху дивився на Мессі, немов учень на грізного вчителя.

— Ні,— нарешті мовив він.— Ні, сер... я тільки-но сюди приїхав, сьогодні вранці.

— Звідки ти сам? Вимова в тебе не така, як у твоїх колег. Певно, не з Нью-Йорка?

— Ні, сер... тобто так, сер,— зовсім розгубився той.— Я народився в Чікаго, але працюю на нью-йоркську газету «Дейлі сентінел».

— Народився в Чікаго! — вигукнув Мессі.— Елсуорте!

Той протиснувся ближче, жуючи свою гумку.

— Оцей хлопчина родом з Чікаго! Ану розкажи йому, яку штуку ти там устругнув!

Гарнер не зводив очей з репортера та Елсуорта: останній щось розповідав юнакові і часто спльовував. Обличчя юнака посіріло і він огидливо одвертався кожного разу, коли Елсуорт плював. Гарнер перевів погляд.

— А чи не спадало вам на думку, що наш доктор може голосувати за мене? Е ні, він навіть не припускає такого! Він занадто відданий клятим чорношкірим, щоб голосувати за мене. Він за... — Мессі запнувся на півслові й повернувся прямо до Гарнера: — А за кого ви, докторе? Часом, не за суддю Джемієсона, га? Здається, ви не такий дурень, щоб голосувати за цього типа. За кого ж тоді? Може, за Пічтрі Дейлі? — голосно зареготав він. Елсуорт лише посміхнувся. — Вгадав, га? Голосуватимете за Пічтрі Дейлі!

Гарнер теж посміхнувся. Це ім'я давно вже стало притчею во язицех. Років тридцять тому Пічтрі Дейлі був продавцем персикових дерев у Джексоні. Але якийсь напівзабутий політичний бос розшукав його і призначив збирачем податків; після закінчення строку повноважень Дейлі став вважати себе рятівником штату Міссісіпі й відтоді, де тільки міг, виставляв свою власну кандидатуру: у губернатори, сенатори, кон-

гресмени. Він знаходив людей, які фінансували його, але йому ніколи не щастило. Усі глузували з нього, не бажаючи навіть слухати його промов. На кожній площі, в будь-якому містечку, де зупинявся його автомобіль з гучномовцями, він виголошував найнудніші промови перед фермерами, що зовсім не звертали на нього уваги і продовжували грати в доміно. Пічтрі включав гучномовець на всю силу, так що його гучний голос гримів над площею, або й по всьому містечку. Горе-кандидат доводив, що замість того, щоб примушувати виборців йти до нього, він сам приходив до них і приносив їм демократію. Розповідаючи про Дейлі, Мессі зайшовся реготом.

— В гарненьку ви встряли історію, нічого не скажеш! За одного кандидата не можете голосувати, бо він не любить чорношкірих, і за другого теж не можете. Все ж краще віддати голос за Пічтрі Дейлі! Що ж, ходімо вип'ємо кока-кола.

— Не хочу, — відмовився Гарнер.

— Ні, хочете, — наполягав Мессі, сходячи з тротуару і прямуючи через площу. — Якщо стояти в центрі площі в суботу опівдні, вас побачить тут значно більше народу, аніж у барі! Ви, хлопці, теж ходіть з нами! — махнув він рукою у бік репортерів. — Губер, пішли.

Губер, трясучи товстим животом, стрімголов кинувся слідом за босом.

— Суддя, бачу, збирається підняти на ноги все місто, поки я продеруся крізь цей натовп! — кинув Мессі, помахуючи рукою людям, що сиділи в машинах або йшли вулицею.— Хелло, хлопці! — привітався він до групи фермерів і враз зник у вирі рук, простягнутих до нього для потиску. Лишаючи на сорочках та підтяжках фермерів жетони, він за мить видерся з натовпу.

— Чи не приєднаєтесь і ви до нас на склянку кока-кола? Буду дуже вам вдячний, — запропонував він фермерам.

— Можна, — погодився один.

Тоді Мессі обернувся до Гарнера.

— Отож, сер, вам доведеться ще добре попрацювати, щоб побороти мене!.. А що ви збираєтесь робити сімнадцятого липня, вудити рибку, га?

— Голосуватиму за Джемієсона, — відказав Гарнер. Він боявся хвилини, коли доведеться увійти в бар, де учні місцевої школи можуть побачити його в цій компанії. — Так буде найкраще!

— О, докторе! — вигукнув Мессі із стурбованим виглядом. — Невже й вас той старий дурень увів в оману своїми обіцянками знизити податки і збільшити пенсії?

— Увів в оману?

— Саме так, — підтвердив Мессі. — Він прагне стати диктатором. Сам я нічого проти нього не маю. Але йому притаманна одна дуже погана риса.

— Яка? — поцікавився Гарнер.

— Він справжній дурень. Саме так, дурень! Чи відомо вам, що він вірить кожному слову, яке вилітає з його уст? Він переконаний, що й справді зможе збільшити пенсію та знизити податки. Він завжди був дурнем, але, кажуть люди, відтоді, як постарів, слухає тільки те, що йому подобається. І коли вже щось вирішить, то ніхто в світі не здатний переконати його в іншому. Побачите, але так буде й цього разу. Днями він має приїхати сюди, щоб проголошувати тут свої ідеї, здійснення яких йому не під силу, бо народ на них не пристане.

— Зайдімо, Джіне? — спитав Губер, відчинивши двері бару і притримуючи їх плечем.

— Ти йди. А я зараз, — відповів Мессі й поновив перервану розмову. — Чув я також, що цього разу він покладається на підтримку самого всевишнього, який підказує йому, що і як робити, а тих, хто не поділяє його поглядів, він навіть слухати не хоче. Тепер самі розумієте, цей чолов'яга — напівбожевільна людина, і його ніколи не оберуть губернатором! — Він серйозними очима подивився на Гарнера. — Хай йому біс! Краще зайдімо сюди та вип'ємо кока-кола.

Суддя Роджерс ішов слідом за Мессі, кидаючи заклопотані погляди на Губера Соуела. Сьогодні суддя вперше відчув непевність... Ще з часів першої світової війни, коли Мессі, щоб уникнути мобілізації, балотувався на пост міністра сільського господарства, Роджерс завжди проводив в окрузі Ван-Стоубен кампанію на користь Джіна. Роджерси мали славетний родовід і користувались повагою у цих місцях. Коли селюки почали вперше брати верх над урядом, Роджерс зрозумів, куди дме вітер, і почав гаряче підтримувати Мессі, хоч той, будучи шерифом, відзначився досить сумнівною поведінкою у справі про вбивство, яке зачіпало інтереси родини Салтенів, однієї з наймогутніших в окрузі. Таким чином, Роджерс зв'язав свою долю з Мессі — героєм тих, хто ненавидів аристократів. Це сповнило Мессі благоговінням (аристократів він побоювався), і він протягом сорока років покірно виконував усе, що йому пропонував Джо Роджерс.

Роджерс стежив за Губером, що голосно реготав, і дивувався, як він, суддя, міг прислухатися до голосу цього товстогубого покидька і не розкусив його раніше? Як сталося, що він дозволив так ошукати себе? Крізь шибку він бачив, як сміявся Губер. «Я йому заважаю, — міркував Роджерс. — Боїться, що мене вже призначено. От він і намагається зараз про все вивідати у Елсуорта. — Роджерс усміхнувся. — Певно, Губер хоче

зайняти якусь керівну посаду в окрузі! Йому вже набридло переслідувати чорношкірих, до того ж його дружина належить до організації Об'єднаних дочок конфедерації. Тепер він хоче знайти собі нове заняття, нове оточення, й тому докладає всіх зусиль, щоб позбутися мене — останнього аристократа, який тільки завдяки своїм здібностям досі утримувався на політичній арені». — З обличчя Роджерса поволі сходила усмішка.

В аптекарському магазині Філго було повно людей. Таке траплялося звичайно тільки по суботах. У всіх був піднесений настрій, люди чекали вечірнього виступу кандидата в губернатори. Тут зібралися не тільки підлітки, постійні відвідувачі цього закладу, але й дорослі. Міські юнаки сходилися сюди, щоб випити кока-кола з ваніллю або пива та поглузувати з фермерів, що збирались у Крека Кетлшоу. Юнаки забували, що самі теж походили з села.

Вітаючи знайомих, Роджерс зайшов до магазину, коли Мессі уже наближався до прилавка. Їх розділяв щільний натовп, здебільшого молодь. Підлітки пили содову воду, під акомпанемент піаноли-автомата, хтось несамовито верещав, наче кішка, якій наступили на хвіст. За прилавком, виконуючи замовлення відвідувачів, метушилися дівчата. Протиснувшись, нарешті, до прилавка, Мессі присів на край стільця, на якому вже сидів якийсь малюк.

За прилавком напроти нього стояла дівчина, вона збивала молочний коктейль. Мессі бачив, як вона нахилилася, витираючи краплі морозива на фартусі, під яким випинався великий живіт.

— Вибачайте,—звернувся до неї Мессі. Він завжди намагався запам'ятати прізвища людей, з якими доводилося зустрічатись, особливо в своєму рідному місті. — Не пригадую, щоб я бачив вас тут раніше. Я Джін Мессі.

— А мене звуть Юрена, — відізвалася та. — Юрена Хогрот.

— Он як! — ніби здивувався Мессі. — Ви можете справді вважатися окрасою сім'ї Хогротів. А як ваше дівоче прізвище?

— Я ще незаміжня, — відповіла вона, витираючи морозиво.

— Я питаю про ваше дівоче прізвище, — наполягав Мессі. — Як ви казали?

— Хогрот це і є моє дівоче прізвище. Іншого я не маю. Чим ще можу служити вам?

— Гм. Дякую, нічим.

Дівчина відійшла. Її місце зайняла інша, яка чомусь хихикнула і спитала:

— Бачили нашу Юрену?

Мессі різко повернувся до неї.

— Добра штучка, га? — обережно поспитала вона.

— Можливо, — відізвався Мессі.

Дівчина не зводила з нього погляду, і Мессі відчув, що їй кортить щось розповісти.

— Здається, живіт не дуже їй заважає, — підтримав розмову Мессі.

— Вона ще не догадується, в чому справа, — дівчина засміялась. — Впевнена, що гладшає від морозива.

— Справді? — зацікавився Мессі.

Дівчина знову засміялась і відійшла.

— Іноді таке трапляється з молодими людьми, — зауважив Мессі.

Обернувшись, він побачив Губера, що вже протиснувся до прилавка. Зсунувши капелюха на потилицю, Губер сказав:

— Давай-но, малий, нам з десяток кока-кола!

Його сміхом нараз сповнився весь аптекарський магазин. Першу пляшку він подав Роджерсові, який пробирався до Мессі.

— Гей, Джо! — голосно покликав Губер саме тоді, коли судді пощастило привернути до себе увагу Мессі. Губер, поплескавши Роджерса по плечу, знову вигукнув:

— Гей, Джо.

— Чого тобі, — відізвався Роджерс, нервово підсмикуючи штани. — Чого тобі треба? Послухай, Джіне...

— Тримай, суддя! — проревів Губер, і Роджерсу довелось відвернутись од Мессі, щоб узяти пляшку кока-кола.— Гей, докторе Гарнер, ось і вам пляшечка... — Він обернувся до Енді, хазяйського сина, що чекав, коли йому заплатять.

— За кока-кола розплачується губернатор Мессі, малий. Ось він.

У цей час до аптеки зайшов якийсь старий фермер. Не звертаючи уваги на Мессі, він спитав:

— А що, газета «Сімітер» вже є?

Чекаючи відповіді, він перегорнув кілька денних газет, що лежали на прилавку.

— Немає, сер, — відповів хлопець.

— Та ну, — сказав старий.

Мессі помітив, що Губер привертає до себе увагу присутніх.

— Егей! — вигукнув він, виходячи поперед Губера. Усі погляди схрестилися на ньому. Мессі спокійно витримав їх і, оглядаючи забиті школярами кутки аптеки, промовив: — Видно, зараз канікули в школі, докторе! Як ся маєте, хлопці?

Роджерс підійшов ближче і побачив, що юнаки дивляться на Мессі трохи нерішуче.

Їх теж захопила підготовка до мітингу, але вони не могли так легко поринути за течією, бо добре пам'ятали, скільки лихого розповідали про Мессі. Але Мессі дітлахи не цікавили. Його погляд перебіг по оголених руках, спортивних біло-синіх сорочках, по дівочих оголених ногах. Влітку міські дівчата

мають звичку одягатися в короткі штанці і почувають себе значно краще за сільських дівчат, що, їдучи до міста, засупонюються у плаття з голови до ніг. Роджерс затримався на другому кінці прилавка, де син аптекаря Філго розмовляв із старим фермером. Мессі помахав рукою дорослим, але зробив це так, ніби вітав молодь.

— Як ся маєте? — запитав він, потискуючи руки кільком ділкам, у яких випала вільна хвилинка і які забігли сюди випити кока-кола та перепочити на зручних високих стільцях...

— Ні, сер, — долинув до Мессі голос сина аптекаря, — газети ще не було.

— Не було? — перепитав старий.

— Чекаємо з хвилини на хвилину,—відповів хлопець і привітався з приятелями, що проходили якраз повз вітрину.

— Дядечко Френк! — покликав Мессі, підходячи до старого. — Як поживаєте?

— Га? — спитав старий фермер, дивлячись на Мессі каламутними очима. У нього були похилі плечі й запалі груди, і весь він був схожий на обгризену скибку кавуна. — Що ви кажете?

— Що це ви чіпляєтесь до всіх, дядечко Френк? — прокричав Мессі. — Ви, хлопці, не шуткуйте з дядьком Френком: бачите, він намагається вчинити бешкет! — засміявся Мессі. — Правда, дядьку Френк?

— Га? — знову спитав старий.

Мессі зареготав. Дядько Френк теж розтяг беззубий рот у посмішці. Мессі повернувся до хлопця.

— Тепер я ніби пригадую твоє прізвище, малий. Знав його, як своє власне. Але, побий мене грім, зараз забув.

— Я Енді, син містера Філго.

Хтось із відвідувачів додав:

— Це молодший син Лорени.

— Лорени! — вигукнув Мессі. — Боже милий, ну й вигнав же ти, хлопче. У початковій школі, пам'ятаю, ти був зовсім маленький! Скільки ж тобі зараз років?

— Вісімнадцять, — ніяковіючи від загальної уваги, відповів Енді.

— Оце так маєш! — Мессі нахилився і, дивлячись на дівчат, що сновигали за прилавком, довірливо проказав. — Я чув, що ти завів собі тут ясла для немовлят.

— Що? — приголомшено промимрив хлопець, підскочивши, як ошпарений.

Краєм ока Мессі зиркнув на Юрену.

— Кажуть, ти завів собі дівчисько, яке ось-ось має луснути, але ще й досі не розуміє від чого, — зареготав Мессі, — це правда?

— Ні-ні, — збентежився хлопець, хитаючи головою.—Я нічого такого не знаю.—Обернувшись, він побачив Юрену, яка не зводила погляду з його міцних, мускулястих ніг і ласкаво всміхалася йому.

— Я не маю ніякого відношення до цього, — знову забубонів Енді, — я нічого не знаю, — почав він задкувати, щоб сховатися від цієї промовистої усмішки.

— Бачу,— поволі відказав Мессі, перехопивши погляд череватої дівчини, яким вона окинула хазяйського сина, коли той проходив повз неї.— Я таки добре все бачу,— повторив він ще раз.

А старий нудним скрипучим голосом розпитував далі хлопця:

— Коли ж, нарешті, буде газета «Сімітер»?

Розрахувавшись, Мессі підійшов до юнаків. — Боже мій! — вигукнув він, обводячи очима юнаків та дівчат. — Тепер я розумію, чому сюди без упину йдуть люди! Коли мене оберуть губернатором, я кожної п'ятниці закриватиму офіс і приїжджатиму до Маріпози, щоб провести тут суботу!

Мессі пробрався в дальній куток аптеки, де перед віконцем «Видача ліків» стояла купка людей, і наділив усіх червоно-білими жетонами.

— А що це за старий пугач стирчить отут? — закричав він, просовуючи голову у віконце.

Низенький чоловік у великих окулярах, що сидів на стільці, підвів голову, і Мессі побачив зморщене обличчя, на якому застиг вираз поважної задуми.

Якусь мить чоловік вдивлявся в Мессі, а потім знову заходився старанно наліплювати рецепт на пляшечку.

— Хелло, Джіне, — привітався він, поспішаючи з ліками до віконця, щоб вручити їх якійсь літній жінці.

— Будь ласка, місіс Патріція. На все добре.

«Хелло, Джіне»! — повторив у думці Мессі, дивуючись такій холодній зустрічі.

Жінка пройшла повз нього, кинувши в його бік ворожий погляд. Але Джін цього не помітив.

— Невже нічого іншого я не почую від Теда Філго? Чом ти ховаєшся від мене?

— В полудень я завжди дуже зайнятий, Джіне, — відповів Філго і поспішив до шафи з медикаментами, де почав щось списувати з пляшки на клаптик паперу. — Але я радий вас бачити.

— Зайнятий? — здивувався Мессі. Біля віконця стояв усього один клієнт з пляшкою в руках — молодий негр.

— Радий вас бачити, — повторив Філго. — Віднеси оцей рецепт он туди до касира, — наказав він негрові.

— Зайнятий, — вів своє Мессі. Це слово неприємною луною докотилося до свідомості. І його знову охопило таке знайоме почуття страху. — Зараз найбільш зайнята людина в штаті — це я, проте я знайшов час, щоб побалакати з тобою. Я ще пам'ятаю ті

часи, коли і ти знаходив час побазікати із старим Джіном.

Схилившись над столом, Філго щось рвучко дописував. Потім він підвів голову, ніяково посміхаючись.

— Пам'ятаю роки депресії, — нахилився ближче Мессі, — коли твоя аптека мало не вилетіла в димар. Ти тоді прибіг до мене і плакався, що вам загрожує банкротство, бо немає грошей на черговий внесок у банк. Ви з Лореною саме чекали тоді дитину.

Філго відірвався од паперів і звів погляд на Мессі.

— Послухайте, Джіне... — почав він.

— Я, пам'ятаю, позичав тобі тисячу доларів, щоб ви змогли покрити той борг. І ти клявся, що доки ти або твоя половина житимете, ви ніколи не забудете цієї послуги. В свій час у газетах мені доводилось читати про твою дружину. Вона завойовувала всі призи на змаганнях у коледжі Уеслей. Це дуже добре. Але, пригадую, й такі часи, коли вона не завжди мала дах над головою і, звичайно, про навчання тоді не могло бути й мови. Так, я пам'ятаю, що колись ти мав час побазікати з старим Джіном.

Філго, криво всміхнувшись, відсунувся подалі від Мессі.

— Що ти маєш на увазі, Джіне? Хіба я не повернув боргу?

Мессі трохи помовчав. Потім процідив крізь зуби, обертаючись спиною до віконця:

— Так, борг ти сплатив. Сплатив, — повторив він.

— Ні, справді, Джіне, я був радий тебе бачити, — кивнув здалека Філго.

Мессі ще трохи затримався біля віконця. «Бач, який став цей селюк, — сказав він собі. — А скільки таких переїздять до міста, знаходять собі бізнес і починають удавати з себе справжніх міських жителів! Всі вони стають пихатими й дурними лібералами!»

Він заклопотано оглядівся навколо, розшукуючи Роджерса. «Скоріше б знайти його,— майнула думка,— і все стане на свої місця. Він одразу ж допоможе мені». Побачивши, нарешті, суддю, Мессі кивнув йому головою. Поки Роджерс пробирався крізь натовп, він ніяк не міг заспокоїтись. «У коледжі Уеслей. Віддати гарненьке міссісіпське дівча до того проклятого коледжу, де вона, напевно, мешкала під одним дахом з нігерами. Прокляті селюки!»

Підійшов Роджерс, він нетерпляче поглядав на Мессі:

— Щось трапилося, Джіне?

— А йди-но сюди,— неголосно покликав Мессі, тягнучи суддю повз стенд із детективами. На обкладинках журналів були намальовані напіводягнені жінки з пістолетами, заткнутими за підв'язку панчіх. Вони зупинились у дальньому кутку аптеки, де містився прилавок з патентованими ліками. Мессі пригадав часи, коли Роджерс був його порадником та рятівником, і тепла хвиля спокою залила його душу. Ось чому він промовив майже весело:

— Тед Філго зненацька застрайкував і тепер виступає проти нас.

Роджерс ствердно кивнув головою. «Проти нас,— відзначив він у думці.— Виступає проти нас». Суддя чомусь подумав про Губера Соуела, який стояв біля прилавку й частував усіх кока-кола. «Націлився на моє місце»,— знову подумав Роджерс. Але вголос, щиро усміхнувшись, підтвердив:

— Так. Уже рік, а то й більше він виступав проти нас.

— Рік? — здивувався Мессі. — Що ти верзеш?!

— З початку минулого року, — підтвердив Роджерс. — Він виступав за молодого Діка Редкліфа, який балотувався проти нас ще на виборах мера міста. На одному з його виступів Тед навіть сидів поруч із ним.

До Роджерса долинув Губерів сміх, і обличчя судді ще ширше розпливлося у посмішці.

— І ти про все це знав? — недовірливо зиркнув на Роджерса Мессі. — А багато таких, що голосуватимуть проти нас?

— Як тобі сказати, — озвався Роджерс, прислухаючись до внутрішнього голосу: «Нас, нас, нас, виступає проти нас». Потім уголос сказав: — Є підстави гадати, що Леслі Хогрот теж з ними.

— Он як! — не стримав обурення Мессі. — Два найбагатших ділки міста Маріпози, та де там міста — усієї округи! Два найважливіших учасники виборчої кампанії, — а ти спокійно мимриш: «Є ознаки, що вони зрадять на виборах»? Чому ж ти раніше нічого не казав? Невже обидва виступатимуть проти?

— Боюсь, що так воно й буде, Джіне, — підтвердив суддя, заклавши товсті пальці за шкіряний ремінь, яким він був підперезаний.

Мессі приголомшено дивився на усміхнене обличчя Роджерса, свого старого порадника, й думав: «Цілий рік! Знав про все і нічого не зробив». І вже з люттю кинув:

— Проти нас, кажеш! Чому ж ти досі мовчав? Чому, як тільки побачив отого покидька разом з Діком, не подзвонив мені у Вашінгтон?

Раптова зміна настрою Мессі здивувала суддю.

— Послухай-но, Джіне, — почав він. — Адже ти сам казав, що не виставлятимеш своєї кандидатури на цих виборах. Казав, що думаєш відмовитися від політичної кар'єри. Саме через це, гадав я, не варто було тур-

бувати тебе. Звідки я міг знати, що ти маєш намір балотуватись у губернатори?!

— Відмовитись од політичної кар'єри! — люто засичав Мессі. — Боже милий, відмовитись од політики! Коли мене вперше застукали з однією симпатичною жіночкою, я вигадав краще виправдання! — Здивовано і з огидою якийсь час дивився він на Роджерса, потім сказав: — Але... тепер я бачу, що ти вірив. Авжеж, саме так ти й думав! Скажи, суддя, скільки років ти виступаєш тут як мій уповноважений на виборах?

— Навіщо... — почав Роджерс.

— З часів першої світової війни, так? — перебив його Мессі. — Якийсь час ти ще працював на Вардамена та Більбо. І присвятивши політиці півстоліття, ти зараз намагаєшся довести, що людина сама може відмовитись од політичної діяльності?

— Послухай-но, Джіне...

— «Послухай-но, Джіне, послухай-но, Джіне», — перекривив його Мессі. — Зараз ти базікаєш, а де був, коли справді треба було говорити? Де ти був, коли я хотів залишити сенат і балотуватися в губернатори? Тоді у тебе не знайшлося часу підказати мені, що найбагатші ділки Маріпози відсахнулися від мене й виступатимуть проти мого кандидата в мери міста? Хочеш, я скажу, де ти був? Сидів у своєму офісі, обмірковував політичні прогнози, а тимчасом два виродки зрадили нас і перебігли на другий бік. Ну й добре! Принаймні я вчасно, ще на початку кампанії, довідався про все.

— Вчасно? — підвищуючи голос, запитав Роджерс. — Як тебе розуміти?

— А так, що прийшов час здихатися тебе! — з люттю відказав Мессі.—Тебе треба гнати, поки ти не провалив вибори в моїй рідній окрузі! Не хочу більше мати з тобою діла...

— Почекай, Джіне! Нічого не вирішуй, доки не заспокоїшся. Послухай... Зажди хвилинку...

— Навіть миті не чекатиму, — відрізав Мессі. — І звідки ти взяв, що я хвилююсь? Мені просто гидко. Я завжди звертався до тебе, коли потрапляв у біду... А ти тільки й робиш, що стовбичиш перед очима, шкіриш зуби, наче кішка, й розводиш теревені про свої прогнози! Ти просто постарів і вже не можеш працювати на мене, бо нічого не бачиш далі власного носа. Забирайся геть! З тобою покінчено! Геть!

— Зачекай! — благав суддя. — Джіне... я... я... Джіне, кожен може припуститися помилки. Обіцяю виправитися, я...

— Ні, сер, — відказав Мессі. — Ні. З вами покінчено. Ви занадто старі! Повертайтеся додому і скажіть місіс Люсі, щоб вона послала вас на випас, та нехай не забуде дати чорношкірого провідника, щоб ви десь, бува, не заблукали і не сконали на дорозі.

— Сучий ти син, — вилаявся Роджерс, — сучий син!

— У нас іще буде нагода поговорити і про це, — пригрозив Мессі. — У січні ти ще прийдеш до мене.

— Диявол, білий покидьок, сучий ти син!

Мессі не дослухав, він пішов крізь натовп, потискуючи руки знайомим та наділяючи їх жетонами. Роджерс почвалав слідом. Прагнучи швидше вибратися звідси, щоб дістатись додому, він не міг знайти виходу, наче сліпа тварина. Тимчасом Мессі пробився до Губера Соуела, який щось жваво розповідав двом гарненьким дівчатам у коротких штанцях.

— А ось і він, нарешті! — вигукнув Губер. — Джіне, я розповідаю цим красуням про одну прекрасну ідею. Вам, часом, не стануть в пригоді люди для роздачі листівок перед сьогоднішнім виступом? Я подумав, що за цією послугою можна звернутися саме до цих дівчаток.

— Чудова ідея, — вигукнув Мессі. — Побачивши таку дівчину, я обов'язково перебіг би площу, щоб довідатися, що вона там роздає. Такі гарненькі! — він посміхнувся до них. Обидві вдавано засоромились. Губер зайшовся сміхом. — Справді, це блискуча ідея, якщо вони, звичайно, погодяться?

— Авжеж, авжеж, ми згодні! — відповіли дівчата в один голос.

— А я теж дещо придумав, — загорівся Мессі. — Зараз починається передвиборча кампанія. Нам треба подбати про плакати, про фотографії в газетах і таке інше. Чи не погодяться наші красуні, щоб їх сфотографували, коли вони вішатимуть один з агітаційних плакатів з моїм зображенням? Якраз отут, біля телеграфного стовпа, — вийде непогане фото. Я зараз покличу хлопців, можна буде надрукувати фото у нашому журналі та в газетах Джексона, або навіть у деяких нью-йоркських журналах. Тільки може, дівчаткам не до вподоби, що їх фото з таким нікчемним дідуганом буде розповсюджене по всій країні? Ну, то як? — Мессі хитро всміхнувся і, діставши від дівчат згоду, нишком підморгнув Губеру.

— До речі, Губере, останнім часом у вас з'являються такі чудові ідеї, що я пропоную вам стати моїм уповноваженим по виборах у окрузі. Чи згодні ви захищати мої інтереси в Північній Міссісіпі?

Очі присутніх вп'ялися в обличчя Губера, потім зупинились на Роджерсі, який дійшов уже до самих дверей.

Губер аж засвітився від задоволення.

— Звичайно, Джіне. Вважаю за честь і щастя! За честь і щастя!

— Сподіваюсь, — вів далі Мессі, — з цією

справою ви впораєтеся краще за свого попередника!

— Певен цього, Джіне, — не втримався Губер. — Мені здається, кожен міг би справитися з цим, але мене тішить ваш вибір!

Суддя Роджерс прожогом вискочив з бару, тікаючи від приниження й ганьби. Вражені відвідувачі спостерігали цю ганебну втечу.

— Я, звичайно, поважаю суддю Роджерса,— сказав Мессі, коли за старим зачинилися двері,— але кожен з нас старіє і надходить час, коли людина стає нездатною до такої роботи. Скільки це йому вже? Мабуть, добрячих сімдесят п'ять?

— Не менше, — охоче підтримав його Губер. На мить він навіть пожалів старого. — Ну, а зараз, Джіне, мабуть, уже час зробити кілька знімків.

— Якщо хлопці готові, будь ласка, — погодився Джін і пішов до репортерів, що з'юрмилися біля стойки з содовою водою. Їхні обличчя ніби застигли в чеканні, і це ще більше додавало їм схожості з мисливцями у глухій хащі. Тільки один виділявся серед них: низенький, молодий, коротко підстрижений, за окулярами холодно блищали чіпкі, колючі очі. Здавалось, його обличчя замінювало йому фотокамеру, немовби прикуту до його рук.

— Так от, хлопці, — звернувся Мессі до репортерів. — Може, хто хоче для різноманітності зробити кілька знімків з білими дівчатами?

— А хіба ви коли-небудь пропонували інший колір? — спитав репортер з «Ньюс уїк». Усі розсміялись і відчули себе трохи вільніше у присутності великої людини. Дехто, правда, чекав, що Мессі накинеться на жартівника, осадить його.

— Для різноманітності, — повторив Мессі, виштовхуючи своїх прихильників на вулицю.— Навіть янкі стомлюються від клятих чорношкірих. Їм не завадить подивитися на цих двох гарненьких дівчаток, що вішатимуть на розі мій плакат. На цьому телеграфному стовпі — я маю на увазі цей ліхтар, чи як там він називається.

На вулицю, залляту яскравим денним світлом, він вийшов разом з Губером та пустотливими дівчатами. Слідом повалив натовп.

Мессі на ходу дістав з валізи плакат, надрукований на цупкому картоні:

«Мессі — у губернатори».

Під написом — його усміхнене обличчя, а ще нижче — знову напис:

«Кандидат від білих».

Мессі поважно вручив дівчатам плакат. Їм знову, видно, страшенно кортіло засміятися.

— Он туди! — показав Джін. — Повісьмо якомога вище! Звідти його ніхто не зірве, а якщо з'явиться ще один кандидат, йому доведеться зайняти місце нижче. Може, котрась із вас здатна причепити ще вище, га?

— Ні, сер, — заперечила одна дівчина. — Ми нижчі за вас.

Коло них, стишуючи хід, почали зупинятися машини. Мессі, сам не дуже високий, узяв плакат і підніс його над головою.

— Ось що я надумав, — мовив він,—плакат вивішуватиму я, а ви усі з дівчатами станьте довкола і дивіться. Гаразд?

Дівчата ствердно кивнули головами, але без ентузіазму: думка, що, крім них, на фото буде іще хтось, трохи засмутила їх.

— Послухай-но, Джіне, — втрутився Губер,— це дуже низько! Ану, дай мені плакат. Ми його трошечки піднімемо... ось так.— Він обернувся до репортерів з готовою стандартною посмішкою. Мессі вирішив помахати рукою і простяг її до самого носа Губера. Губер став навшпиньки, від чого всім здалося, ніби Мессі вдарив його рукою по шиї; збоку це виглядало так, ніби Іоанну Хрестителю відтинають голову. Опинившись за спиною Мессі, перша дівчина стала навшпиньки, і її голова виткнулась над головою Мессі. Ні її подруга, яку закрив Губер, ні плакат, який він тримав занадто високо, не потрапили в кадр. Пізніше газети, що наважились надрукувати це фото, дали під ним підпис:

«Колишній сенатор Мессі зі своїми прибічниками».

В одній навіть з'явилось пояснення, чому рука містера Соуела вийшла за кадр: він, мовляв, у ту мить чухав собі потилицю.

— Дуже вам вдячний, — Мессі енергійно потиснув руки дівчатам. — Ви дуже допомогли у нашій кампанії. Тож приходьте сьогодні о сьомій, будете розповсюджувати листівки. Підійдете прямо до трибуни й одержите їх у Губера.

— Що нам надягти, містер Мессі? — кокетливо запитала одна з них.

— Надягти? Залишайтеся у своїх штанцях. Чарівніших ніжок я ще не бачив!

Дівчата засоромились і трохи почервоніли, а Мессі, сміючись, додав:

— А втім, зачекайте! Є краща ідея. Сподіваюсь, у вас є купальники? Чому б вам не надягти їх? Буде ще ефектніше...

— Купальники? — здивувалась та, що завела розмову. — Увечері? На площі...

— Якщо не заперечуєте. Ви й так уже багато зробили, і якщо вам сьогодні не до мене, то скажіть тільки слово і я не...

— Ні, ні, — вигукнули дівчата в один голос.

— От і добре! О сьомій!

Поплескавши кількох репортерів по плечах, Мессі кинув мимохідь:

— До вечора, хлопці, нічого вже не буде. Приходьте на мітинг. Дякую за фото.

Юрба почала танути. Мессі сказав Елсуорту:

— Вже п'ята. Піду до себе в номер і залізу у ванну, а потім чогось проковтну й перепочину до вечора.

— Ви ще не були у Кетлшоу, — нагадав Елсуорт, спльовуючи на тротуар.

— Сходжу одразу ж після вечері. Адже там зібралось не дуже багато фермерів, правда?

— Авжеж, зовсім мало, — підтвердив Елсуорт.

Витягши з кишені список, він викреслив назву аптеки Філго.

— Доведеться побувати ще в кількох місцях.

— Гаразд, але зараз я стомився. — Погляд Мессі упав на Гарнера, який мовчки стояв поруч. Він ляснув його по спині й вигукнув:

— А, докторе! Я зовсім забув про вас.

Мессі почав жваво про щось оповідати. Гарнер слухав неуважно, стримано посміхався. За одинадцять років життя на Півдні він так і не звик до фамільярності політичних ділків. Коли відринув потік машин, обидва рушили через площу.

— Ви, часом, не збираєтесь під час кампанії використати телебачення? — поцікавився Гарнер.

— Трохи. Ним не треба зловживати.

На площу виїхав автомобіль, повний дівчат-школярок. Гарнер помахав своїм вихованкам рукою.

— Приятельки? — запитав Мессі.

— Учениці, — коротко відповів Гарнер. Його завжди бентежило, коли хтось у такому тоні розпитував його про дівчат.

— Ха-ха, — не втримався Мессі, підштовхнувши Гарнера ліктем у бік. — Питаю ще раз — ваші приятельки? — Мессі й Елсуорт зареготали. Гарнер промовчав.

Тоді Мессі знову підштовхнув його.

— Я люблю свою дружину, а ви? Де ваша дружина? Невже ви не привезли її послухати мій виступ? Якщо так, я просто уб'ю вас. Чував про неї ще на останніх виборах до сенату. Де вона зараз?

— Вона... вона в автомобілі, — збентежено пробурмотів Гарнер. — По той бік суду.

— У таку спеку весь час сидить у машині? Чому ви не взяли її з собою?

— Я...

— Не захотіла познайомитися зі мною?

— Та ні...

— Тоді ходімо до неї, — рішуче запропонував Мессі. — А ви, докторе, не хвилюйтесь даремно. Я зовсім не збираюсь відточувати на ній свій гострий язик. Не хочу зловживати і виступами по телебаченню. Буду вести кампанію здебільшого так, як сьогодні ввечері. Але в понеділок мені дають п'ятнадцять хвилин на студії у Мемфісі, отже, якщо бажаєте, приїздіть.

— Я читав у газетах, — зауважив Гарнер, — що суддя Джемієсон усю кампанію веде тільки по телебаченню.

— Саме це і зламає його плани. Не так багато у нього шансів перемогти мене; коли б він запозичив мою систему, кожен виборець особисто побачив би його. А так він щовечора зустрічається з тією самою аудиторією, отож навіть його прихильники в Південному Міссісіпі скоро стомляться. Крім того, хто тепер захоплюється телебаченням?! Люди кажуть, що воно дуже потрібне, але це тільки слова. Телевізори у всіх лиш для того, щоб розважатись у вільний час. А як тільки їх увагу приверне щось інше, вони вмить забувають про телебачення. Варто дитині напустити в штани і зарюмсати, як вони вмить забувають і суддю Джемієсона, і телевізор. А ви, докторе, добре розумієте: якщо в Міссісіпі щороку народжується шістдесят п'ять тисяч дітлахів, навряд чи їх батьки знайдуть час для півгодинної телевізійної програми. — Знову обидва зареготали. Елсуорт сплюнув.

— Ну, докторе, ми прийшли! — сказав Мессі. — А що то за стара шкапа біля автомобіля?

— То місіс Форрест,— відповів Гарнер.— Вона з південної частини округи. Пере та прасує нам білизну.

— Стала так, що загородила вашу дружину, — розсердився Мессі. — Ходімо сюди...

Побачивши Керол, він зупинився. Молода жінка висунулася з віконця автомобіля, її пишні груди виднілися у глибокому вирізі плаття. Густе біляве волосся безладно розсипалось по плечах, очі були сонні. В грудях у Мессі щось тьохнуло. Поки вони повільно підходили до автомобіля, він не зводив з жінки захоплених очей; на чолі в нього засіпалася жилка.

— Моя дружина, — голосно сказав Гарнер; місіс Форрест відступила і дала їм дорогу. Це була вже літня жінка з посивілим волоссям. Шкіра на її обличчі засмагла на сонці і зморщилася від довгих років важкого життя. Вона нерішуче переступала з ноги на ногу, не знаючи, що їй робити в присутності Мессі.

— Моя дружина Керол. Джін Мессі, — представив Гарнер.

— Нічого не скажеш! Ви, докторе, напевне, знаєте, як їх вибирати! Ну й ну! Ви таки вмієте вибирати жінок!

Керол засміялась, подаючи Мессі руку. Він кинув погляд за виріз плаття. Жилка на чолі засіпалася ще сильніше.

Перехопивши його погляд, Керол щільні-

ше притулилася до дверцят, її груди піднялися ще вище.

— А це місіс Форрест, — проказав Гарнер.

Мессі швидко обернувся.

— Місіс Форрест? — перепитав він. — Радий познайомитися з вами, — Мессі браво вклонився, і літня жінка, якій не довелося багато фліртувати за довгі злиденні роки, удавно й вимушено посміхнулась. — Господи, — заторохтів Мессі, — йдучи сюди, я і не мріяв зустріти таких чарівних леді!

Місіс Форрест розцвіла у посмішці:

— Містер Мессі. Я дуже хочу, щоб ви знали: всі мешканці Майорки за вас! Всі, хто збирається дожити до дня виборів. Я кажу так, бо дехто тяжко хворіє.

— Дорога моя, — розчулився Мессі, — ви навіть не уявляєте собі, як мене тішать ці слова. Та ще з вуст такої чарівної жінки.

Місіс Форрест знову хихикнула й спробувала підтримати розмову.

— Я тут розповідала місіс Гарнер про Тіма Уінтерса. Ви його знаєте?

— З Хамінгберда? — спитав Мессі.

— Того самого! — радо підтвердила місіс Форрест. — Я знаю його, бо там живуть мої родичі. Минулого тижня Тім грав у судді в доміно в тій маленькій кімнаті, що біля залу засідань; виходячи звідти, він упав і скотився по сходах аж до самісінького низу!

— Оце так! — вигукнув Мессі. Усі співчутливо похитали головами, а Елсуорт сплюнув.

— Місіс Форрест розповіла мені також про місіс Дікман, — вступила у розмову Керол, кокетливо поглядаючи на Мессі. — Як ви розповідали?.. Вона впала на тротуарі, зламала собі хребет і поранила око?

— Так, одна рана над лівим оком, — підтвердила місіс Форрест, — і дві — над правим.

— Думаю, вона мала чимало неприємностей, правда ж?— Мессі зиркнув на Елсуорта, і обидва сумно захитали головами.

— Тепер вона навіть на спині не може лежати! — додала місіс Форрест і переможно оглянула присутніх.

— Подумати тільки, — сказав Мессі. — Дуже не хотілося б залишати двох таких чарівних жінок, проте нам треба повернутися у готель! — Він ще раз подивився на Керол, і та відповіла йому таким самим поглядом.— Ми ще зустрінемось, — кинув Мессі, поволі відводячи погляд. — Адже ввечері ви прийдете послухати мій виступ?

— Ну, звичайно, прийдемо! — запевнила Керол. — Саме для цього сюди і приїхав Гаррі! — Вона простягла Мессі руку. Погляд її був млосний, повіки — майже опущені.

— Домовились! Чекатиму на вас.

Підвівши брови, Керол у відповідь всміхнулась.

— Ми з сусідкою місіс Рубі теж прийдемо послухати вас,—додала місіс Форрест.—Вибачайте, місіс Гарнер, що я зупинила вас але побачивши, як ви перетинали площу мені захотілось підійти до вас і привітати.

— Нема за що! — перебила її Керол.

— Перетинала площу? — стрепенувся Гарнер. Він глянув на Керол, і їх погляди зустрілись.

— Ти сядеш у машину, Гаррі? — спитала вона.

Гарнер кілька секунд мовчки дивився на неї. Потім одвернувся й поволі пішов слідом за Мессі.

— Слизька й хитра людина, цей Джін, — промимрив Елсуорт.

— Що? — спитав Гарнер.

А Мессі вже розмовляв з двома старими фермерами. Один із них був у комбінезоні, густо вкритому плямами. Другий — величезний, міцний чолов'яга — в коротких штанях кольору хакі і в такій самій сорочці.

Говорив перший:

— У Джемієсона є хлопець, який ходить по хатах. Заходив він і до нас. Намагався переконати мою половину, що ви занадто старі.

— Я старий?! Та що ти, їй-богу, — обурився Мессі. — Мені ж тільки п'ятдесят дев'ять! А самому судді Джемієсону вже п'ятдесят вісім...

— Кажеш, пятдесят дев'ять?.. — недовірливо перепитав старий і розсміявся. — Послухай, Джіне, скільки ще років ти залишатимешся п'ятдесятдев'ятирічним?

— Ну, гаразд, — здався Мессі. — Мені шістдесят один рік. Але до відставки ще багато часу. Я відчуваю себе так, як і сорок років тому, коли вперше обирався у шерифи. І можу це довести на будь-якій молодиці штату! — Старі зареготали, а Мессі штурхонув одного з них під ребра.

— Слизький і хитрий, — знов повторив Елсуорт. — Хіба ні?

Розділ третій

Надвечір до міста почали з'їжджатися грузовики. Вони зупинялись на площі, у вузьких провулках, на стоянках для машин — усюди, де залишалось вільне місце. Пасажири незмінно крокували до бару Кетлшоу. Одні йшли туди відразу, інші спершу заходили куди-небудь у справах. Літній фермер з дружиною, одержавши від Губера Соуела червоно-білі жетони, причепив їх до кузова машини і зайшов у бакалійну крамницю.

— Ну, Юрето, — звернувся він до своєї дружини, — тепер вибирай, що хочеш. Усю

зиму ми просиділи на старому салі й темному борошні. Тепер бери все, чого лиш душа забажає, — він витяг з комбінезона маленький чорний гаманець.

Дружина заблимала очима й поволі обвела поглядом крамницю. Подивилась на величезні полиці, вщент забиті сардинами, ковбасами та іншими ласощами, про які вона мріяла всю довгу зиму. Дивилась, але нічого не бачила. Нарешті промовила:

— Здається, мені хочеться печінки.

Помацавши гаманець, чоловік відкрив його і, не торкаючись складених банкнотів, витяг кілька дрібних монет...

Подружжя пішло через площу. Старий ніс пакунок під пахвою.

— На цій печінці ми зберегли сорок дев'ять центів, — сказала, підрахувавши, жінка. — Якби ми купили свіжої печінки, довелося б заплатити цілий долар.

— Твоя правда, — погодився чоловік. — На ці сорок дев'ять центів ми ще повечеряємо у Крека.

Хазяїн бару зустрів їх біля дверей. Невеличкий і сутулий, він скидався на горилу. Замість правої руки, яку він втратив під час війни на Тихому океані, стирчав залізний гак. Коли Крек з кимось розмовляв, відвідувачі намагалися непомітно проскочити у двері, але хазяїн добре бачив їх і зупиняв своїм звичним «хелло!» Якщо ті не озивались, він зупиняв їх за плече своїм залізним гаком.

— Друзі мої! — зустрів він старе подружжя, потрясаючи залізякою. — Ви повинні завітати до мене. Повечеряємо разом, — привітався він з ними лівою рукою і провів до бару, де гриміло радіо, реготала молодь, а старі поважно сиділи, неквапно вимочуючи підливку шматочками хліба.

Тільки після сьомої години люди почали збиратися на площі, де біля монумента солдату Конфедерації вже встановили невелику трибуну.

Раніше цей монумент стояв перед будинком суду, проте коли вулицю розширювали, його довелося перенести. Члени жіночого клубу «Дочки Конфедерації» вчинили шалений опір, бо тепер солдата треба було поставити обличчям на південь. Жінки із запалом доводили, що в усій окрузі не знайти такого солдата, який хоч раз накивав би п'ятами від янкі, і місто не потерпить, щоб він стояв спиною до півночі. Але шериф заспокоїв жінок, пояснивши, що ця поза навіть символічніша: солдат одвернувся від півночі, щоб дивитись на землю, яку він так палко любить. З цим аргументом патріотки погодились.

Бронзовий солдат так і стояв тепер, приклавши долоню щитком до очей, і молодь жартувала, що він виглядає собі наречену.

Народ усе прибував. Кінооператори лаштували освітлення біля трибуни. Кілька чоловіків відгороджували вірьовкою місце. Під трибуною, мов скеля посеред бурхливого потоку, стояли дівчата, прикуті до свого місця, і роздавали листівки всім, хто до них підходив. Увечері стало холодніше, і дівчата, зодягнені в самі купальники, трусились, наче від пропасниці.

Гарнер і Керол під'їхали до школи, звідки мав початись агітаційний об'їзд міста. Гарнер так міцно стискав руль, що руки в нього аж побіліли; Керол сиділа мовчки.

— Хіба ти не знаєш, що могло трапитись? — нарешті не стримався він.— Чи тобі все байдуже? Невже ти хочеш, щоб усі дізналися? Ти зовсім не дбаєш про мене!

Керол удавано засміялась. Гарнер ще міцніше стиснув руль.

— Тобі, я бачу, смішно! — обурено вигукнув він.— Страшенно смішно!

— Саме про це я і думаю,— відповіла вона, знову голосно зареготавши. Жінка, що підмітала вулицю, здивовано підвела голову. Машина промчала далі.

— Їй-богу, все це справді смішно. І знаєш, що в цьому найсмішніше? Спостерігати за тобою. Ти так піклуєшся про свою дорогоцінну репутацію шкільного вчителя! А мені кортить зіпсувати її! Господи, з яким би задоволенням я подивилась, що з тобою буде, коли трапиться якийсь скандал. Боже, як я цього чекаю! Кожного разу йдучи на це, я чекаю, що саме так і станеться, і я побачу, як ти...

— Замовкни! — люто гарикнув він.— Запам'ятай, якщо ти коли-небудь ще раз підеш на це і я довідаюсь... Якщо коли-небудь твоє ім'я знову фігуруватиме в скандальній історії, присягаюсь перед богом, я вб'ю тебе,— важко дихаючи, він насилу вимовив останні слова.— Іноді я не можу заснути, бо все думаю, думаю, як би зробити тобі боляче...

— Тільки це і дає тобі насолоду,— обірвала Керол.— Тільки це, якщо не рахувати твоїх дівчаток у школі.

— Мовчи! — гримнув він.

— Ти нікчема, — знущалася далі дружина.— У тебе кишка тонка, щоб кого-небудь убити. Не вистачить хоробрості навіть комаху розчавити на підлозі, бо ти злякаєшся, що вона скочить тобі на штани.

— Ти так гадаєш?! — люто запитав він, не помічаючи, що парад уже почався.— Що ж — ходім подивишся, на що я здатний.

Керол знову зареготала.

— Так, так! Злякаєшся, що комаха скочить тобі на штани,— повторила вона.

— Послухай,— оскаженіло просичав він.— Невже тобі зовсім байдуже, що я пережи-

ваю? Одруження з тобою зруйнувало мою кар'єру і розвіяло всі надії на майбутнє. Якби не ти, я міг би сьогодні стояти отам і сам приймати парад замість того покидька. Я міг би також тиснути всім руки і відчувати себе щасливим, а хтось інший схилявся б переді мною і тягнув: «Дуже вам вдячний за пляшечку кока-кола!»

Гучні звуки оркестра попливли над площею.

— Коли я згадую, чим пожертвував заради тебе, і про твою вдячність...

— А чому ж ти сам не задовольняєш моїх потреб? — перебила Керол.— Хоча б раз? Тоді б я не шукала утіх у інших.

— Коли я згадую про це, я ладен кинути тебе на підлогу, зірвати з тебе спідницю і, взявши пістолет...

— Ха-ха! Ти ж і комахи не здатний розчавити...

Люди на площі заворушились, наче мурахи у потривоженому палицею мурашнику. Від ліхтарів, обгорнутих червоним целофаном, що висіли на крамниці, на обличчя людей падав рожевий відблиск. Дітлахи юрмилися на тротуарах, не розуміючи, що діється навколо («Білл! Хелло, Білл! Позич мені п'ять центів на морозиво!»); холодна содова вода і крихти льоду з пляшок збігали брудними патьоками по голих дитячих руках; продавці у картатих сорочках, засукавши рукава, продавали содову; пронизливий голос линув над площею та вулицями («Майте віру, надію і милосердя. Це пряма стежка до праведного життя. Звідки я це знаю? Цьому мене навчила біблія»); у гучномовцях голос співаків було чути на секунду раніше, ніж супровід гітар,— це нагадувало іноземні фільми, в яких слова і рух губ артиста ніколи не співпадають; якийсь хлопчисько заліз на верхівку дерева, а його маленька сестричка, заплющивши очі від страху, невгавала внизу («Джонні! Джонні! Годі, злазь!»); на покрівлі вуркотіла зграя голубів, занепокоєна людською метушнею; кандидати на дрібні посади — місцеві урядовці, уповноважений по сільському господарству і нотар — пройшли крізь натовп, усміхаючись і тиснучи всім руки («Куди ви балотуєтесь?»); блискучі нові автомобілі — наче стадо вгодованих коней, і грузовики, що стояли тихо, як виснажені мули; будинки у вечірньому світлі набрали інших кольорів і відтінків; натовп по-різному вдягнених людей (людина у пальті — кандидат; у добре випрасуваних штанях — урядовець; решта — виборці); а всередині цього феєричного хаосу на подвір'ї суду гірко плакав над порожньою вафлею дворічний хлопчик, бо грудка морозива, дорожча для нього над усе на світі, зненацька впала на землю.

Нарешті повідомили про наближення процесії. Першими, раз у раз оглядаючись назад, щодуху бігли дітлахи, за ними повільно крокував оркестр, що знову і знову повторював марш «Діксі».

— Ось вони! — закричав хтось.

Маленька дівчинка, міцно тримаючись за материну спідницю, підскакувала від збудження і смоктала пальці. Мідь оркестру гриміла десь уже зовсім близько. Двоє дванадцятилітніх хлопчаків так гордо виструнчилися, віддаючи бойскаутський салют, ніби виконувався державний гімн. Високо підкидаючи диригентський жезл і ловлячи його на ходу, з'явився диригент — стрункий і по-

важний, у блискучій формі та білому високому капелюсі. За ним ішов барабанщик з паличками, його хода чимось нагадувала солдатський марш і водночас танець. Аж ось вийшов і весь оркестр: музиканти в синьому, у високих синіх кашкетах з твердими козирками проходили серединою вулиці між двома живими стінами. Слідом бігли малюки і гукали до оркестрантів, знайомих хлопців та дівчат. А ті не зводили очей з нотних листків, але чули все — і власну музику, і плач стомлених дітей. Слідом їхала велика машина; її так обліпили прапорцями й жетонами, що неможливо було навіть сказати, якого вона кольору. Мессі стояв позаду водія і махав руками, розганяючи хмару тютюнового диму, що здіймалася над юрбою. Ось він помахав маленькій дівчинці і, перехилившись через переднє сидіння, дав сигнал. Люди почали усміхатися. Обливаючись потом, Мессі знову підняв над головою руки. Він був у застебнутому на всі гудзики пальті, яке за традицією не мав права скидати, доки не зійде на трибуну. На задньому сидінні, пихкаючи сигарами, сиділи Елсуорт і Губер Соуел. Мессі раз по раз нахилявся до них і щось шепотів, але в цьому гаморі неможливо було розібрати ані слова, і вони лише глибокодумно кивали головами. Губер робив це з такою старанністю, що в нього клацали зуби. Коли Мессі, нахилившись, прошепотів Елсуорту: «Ота місіс Гарнер — ласий шматочок, правда ж?», Елсуорт ствердно кивнув, а Мессі послав маленькій дівчинці, що стояла на краю тротуару, поцілунок рукою. Та зніяковіла і, сміючись, сховала голову в материне плаття.

Репортери їхали в окремій машині, власне, їхали тільки журналісти, а фотокореспонденти бігли попереду машини кандидата, знімаючи все підряд. Один з них зняв трирічну дівчинку, що докучала кларнетисту, і її матір, коли вона тягла дитину назад. Фотографію пізніше вмістили в газеті, і юні оркестранти розважалися тим, що шукали себе в строкатому натовпі, пригадуючи, де вони тоді стояли, і по-дитячому твердо були переконані, що читачі «Лайфа» дивитимуться тільки на їхні обличчя. Мессі все бачив, усе чув. Ніщо не проходило повз його увагу. Церемонія не п'янила його, як інших. Він привітно здіймав руки, посміхався, але все, що діялося, підсвідомо відбивалось у його мозку. Мессі раптом захотілося, щоб тут опинилась його дружина і щоб вона на власні очі побачила цей тріумф. Сама побачила, хоч краєм ока, здаля.

Процесія — диригент оркестру, барабанщик, оркестранти, ескорт автомобілів, що безперервно сигналили,— обійшла навколо площі. Мотузки, натягнуті перед мітингом, давно впали. Ніхто не бачив, як і коли їх розірвали. Оркестр безупинно награвав «Діксі», натовп вітав Мессі гучними вигуками, а кандидат з гідністю махав рукою у відповідь.

В будинку судді Роджерса, за квартал від площі. Все було чути навіть без гучномовців. Поволі гойдаючись у качалці, суддя заглибився в газету. Поруч із ним, теж у качалці, сиділа місіс Люсі, його дружина, і щось плела на шпицях. Вони не дивились одне на одного і не виявляли жодних емоцій. Флегматично погойдуючись, Роджерс читав біржові звіти, дружина теж мовчала, хоча й бачила, що чоловік відклав набік окуляри і ди-

вився на колонки цифр, тримаючи газету далі, ніж завжди; так бувало дуже рідко, коли він був безсилий у своїй люті. Вона не намагалася втішати його, боячись навіть щось сказати. Бо знала: цього він їй ніколи не подарує...

Процесія нарешті зупинилась. Один з барабанщиків виконав якусь складну імпровізацію. Мессі вийшов з автомобіля. Йдучи до трибуни, він і його супутники дарували на всі боки усмішки, потискували простягнені руки, плескали по спинах дітлахів, вітали гомінкий натовп. Мессі зійшов на трибуну, придивляючись до людських облич. Запала така глибока тиша, що чутно було найменший шерех, коли він знімав пальто. І тільки після того як Мессі, нарешті, скинув його, і засунувши пальці за підтяжки, сильно відтягнув, а потім відпустив їх, і вони таки добре ляснули його,— тільки після цього над площею прокотився рев, а якийсь чолов'яга здивовано вигукнув фальцетом:

— А підтяжки червоні, їй-бо червоні!

Оркестр заграв ще раз «Діксі», але галас заглушив музику. Мессі чекав, поки закінчать грати. Про зміст свого нового виступу він навіть не думав — хвалити бога, вже не вперше він говоритиме про одне й те саме. У вируючому натовпі він угледів гурт людей, що мовчки стежили за подіями. Угледів і відзначив про себе: Гарнер з дружиною; щось швидко строчать репортери; старий ворог — Нед Пентленд, редактор джексонської газети «Івнінг пост». Отак, люто ненавидячи один одного, вони постаріли. Мессі добре пам'ятав, що під час останніх виборів його, Мессі, у губернатори Пентленд в редакційній статті написав: «Золотого орла на державному капітолії треба змінити на стерв'ятника». Старий сидів нерухомо, дивлячись прямо перед собою. Мессі нахилився й щось прошепотів Елсуорту, який негайно рушив до чоловіка, що стежив за освітленням.

Коли галас вщух, Мессі розв'язав краватку.

— Треба зняти цю шибеничну петлю, бо вона заважає говорити,— сказав він. Потім розстебнув комір сорочки.

— Гей, Джіне! — гукнув хтось із натовпу.

— Леді і джентльмени,— проревів Мессі,— а також Нед Пентленд! — світло «юпітера» впало прямо на сторопілого старого.

— Ось він! — вигукнув Мессі.— Людина, яка програла. Нед Пентленд прийшов сьогодні, щоб приєднатися до нас — схоже на те, що він таки прозрів нарешті! — Натовп вибухнув реготом.— Не смійтеся,— вів далі Мессі.— Прозріти — саме цього хотів Нед! І я вам доведу це. Нед пішов якось на місцеві релігійні збори в Джексоні і після цього став віруючим! Всемогутній боже! Хвала спасителеві нашому! Коли Неда охрестили,— Мессі понизив голос до драматичного шепоту,— як ви гадаєте, що він зробив? Узяв та й зрікся картярських боргів.

Натовп ревів і плескав у долоні, та Нед Пентленд навіть не поворухнувся.

— Геть усіх! І от, мої співвітчизники, приходить до нього знайомий: «Нед, коли ти збираєшся повернути двісті доларів, які заборгував мені ще минулого місяця?» Або: «Нед, коли віддаси гроші, що я виграв у тебе?» А що їм на те старий Нед? Він тільки блідне і смиренно відказує: «Хлопці, бог сплатив їх!» Так і каже: «Бог сплатив їх!»

Натовп захитався од сміху, оркестр програв ще кілька тактів з «Діксі». Мессі підніс руку, закликаючи до тиші. Фоторепортери знімали блідого від люті старого Неда. Лише один з них — із джексонського «Івнінг пост» — не фотографував, бо від сміху аж присідав до землі.

Тепер прожектор був спрямований на Мессі. Засунувши великі пальці за підтяжки, він побожно дивився на небо.

— Старий Нед зараз нерозлучний із моїм високошановним супротивником. Певно, всі читали його статтю про мого високошановного супротивника — видатного державного діяча, про те, який вийде з нього гарний губернатор? Що ж, я пам'ятаю ті часи, коли мій високошановний супротивник ще був не таким славнозвісним! Пам'ятаю, коли проти нього виступав цей самий старий Нед і називав його, ви знаєте як?..—Мессі витяг із задньої кишені потерту газетну вирізку, — називав його монгольським покидьком, породженим опівночі на кладовищі для клятих чорношкірих, покручем грабіжника з сукою! — Натовп пожвавішав. Мессі поволі сховав до кишені вирізку.— Пам'ятаєте, правда ж? Саме тоді, єдиний раз у житті, Нед мав рацію — покруч грабіжника з сукою!

Він посерйознішав.

— Але Нед не єдиний. Ні! Не дозволяйте ввести себе в оману думкою про те, що він один. Таких ще багато, дуже багато. Ніщо у світі не дасть їм такої насолоди, як перемога над Мессі. Їм, бачте, мало того, що вони випхнули мене з Вашінгтона! Раніше вони казали, що мають на це право, бо становлять національну організацію і мають на своєму боці пресу, а зараз ті самі крикуни прийшли сюди і тут намагаються завдати мені поразки! Приїхали до нашого штату, сунуть свого носа у наші справи та ще й кажуть: «Не треба обирати цю людину в губернатори, бо вона не виконує наших вказівок — не лізе у ліжко до проклятих чорношкірих!» Ось що вони кажуть! Усі ці янкі понаїхали сюди, щоб переслідувати вашого старого Джіна! Переслідувати! Усі! — Мессі, загинаючи пальці, почав за старою звичкою

перелічувати своїх ворогів:— Тут вам і Уолл-стріт, що хоче довести до банкрутства усіх фермерів, оті самі уолл-стрітські євреї, які мріють позбавити фермерів останнього цента прибутку! Тут і республіканці з Вашінгтона, які послали військо до Арканзасу. Послали військо, щоб захопити владу у штаті! Вони, мабуть, здатні викинути на смітник навіть старого Ейзенхауера. Для старого янкі нічого не зміниться, бо він тільки й уміє, що гмукати, — Мессі досить точно скопіював меланхолійний погляд президента. — «Гм, я гадаю це добре! Хоч я на цьому не розуміюсь, проте, напевне, добре!»

Натовп схвально загув.

— Так їм! Задай їм, Джіне, перцю! — з усіх сил загорлав якийсь юнак з дерева. — Розкажи про нью-йоркських редакторів!

Мессі простяг руку до того, хто кричав:

— Зажди, брате. Трохи зажди! Усі! — вигукнув він.— Усі вони ладні здихатися старого Джіна! Не хочуть бачити його ані сенатором, ані губернатором рідного штату! Приїздять сюди, щоб позбавити мене усіх посад, бо я борюся з ними і боротимусь до кінця! Я вірю у свою правду! — вигукнув він.— Мені байдуже, якщо вони навіть мене поб'ють. Тоді я візьму в руки браунінг і зроблю по-своєму!

Натовп дико ревів. Пентленд і Гарнер з огидою спостерігали цю сцену. Мессі, притиснувши руки до грудей і закотивши під лоба очі, стояв, немов мученик. Світло прожектора ковзнуло по натовпу, і потім упало на його обличчя, по якому збігла схожа на сльозу маленька краплина поту.

— Ні! — невгавав Мессі.— Нехай погрожують, нехай намагаються підкупити, нехай навіть переможуть мене... Дивіться! — Він підняв руку, і всі побачили червоний поріз, що йшов уздовж зап'ястя.— Це зграя чорношкірих бандюг і шибеників намагалася вбити мене у Вашінгтоні! Бачите? — Натовп завмер.— Бачите? — кричав Мессі, повертаючись на всі боки, щоб скрізь могли побачити поріз. Репортери з байдужими обличчями сиділи за друкарськими машинками, а фотокореспонденти навіть не поворухнулись: кому-кому, а їм було добре відомо, що такий матеріал до газет ніколи не потрапить, навіть якби стало відомо, що три годину тому Мессі сам узяв лезо бритви і з допомогою Елсуорта зробив цей поріз.

— Подивіться й на це! — Джін витяг з рота протез.— Ви, певне, не здогадувались, що у мене штучні зуби, бо коли під час передвиборчої кампанії до сенату, я приїздив сюди, у мене ще не було ніяких протезів! Оті бандюги повибивали мені зуби! Повибивали зуби, бачите? — І Мессі переможно, наче прапором, помахав протезом. Рот у нього запав, як у беззубого діда. Люди на площі горлали все голосніше. Якась жінка плаксиво вигукнула:

— Помстися їм, Джіне! Прокляття на їхні голови! Помстися їм, Джіне! О, господи, прокляни їх!

Тут Мессі напав на репортерів:

— Чому ж ви нічого не нотуєте? Чому не записуєте? — він поставив на місце протез.— Цього ви не надрукуєте! Боїтеся розповісти правду своїм читачам?!

Натовп вирував.

— Прокляни їх, господи! — безперервно вигукувала жінка.

Мессі простяг до жінки руку, вимагаючи тиші.

— Дай мені час, сестро! Я їм покажу! — погрозив він.— Дай-но тільки час.— І продовжив з мученицьким виразом на обличчі:— Досі, пам'ятаючи слова нашого отця, спасителя нашого Ісуса Христа, я все терпів і прощав. Коли мене били по одній щоці, я, друзі мої, підставляв і другу! Коли вони хотіли відрізати мені руку, коли вибивали мені зуби, коли знущалися з мене, я покірно терпів знущання! Так, покірно терпів знущання!

Натовп застиг у шанобливій тиші. Лише жінка невгавала. Істерично схлипнувши, вона впала на коліна.

— Свята людина,— забурмотіла вона.

Гарнер допоміг їй стати на ноги. Жінка була дебела, від неї різко тхнуло потом. Вона голосила, коли Гарнер виводив її з натовпу. Схлипуючи, вона вигукувала: «Свята людина! Найкраща людина, яку мені будь-коли доводилось зустрічати!»

Посадовивши жінку на край тротуару, Гарнер повернувся на своє місце. Мессі вирішив трохи розворушити натовп. Зробивши знак освітлювачу, він промовив:

— Вони і сьогодні прислали сюди своїх хлопців! Бачите отих парубчаків унизу? — світло прожектора несподівано впало прямо на обличчя засліплених фоторепортерів та кореспондентів.— Ось вони! Ці молодчики з Нового Орлеана, Джексона, Мемфіса і Нью-Йорка усі підіслані сюди, щоб нашкодити старому Джінові! Подивіться на них! — Світло знову вихопило з темряви сторопілих репортерів.— Бачите? А он того молодця бачите? — При цих словах промінь застиг на місці, але, на жаль, там нікого не виявилось: репортер устиг зникнути.

— Далі, далі. Можна, — прошепотів Мессі. — А цього ви бачите?—запитав він, вказуючи на репортера, що сидів спокійно і навіть байдуже.— Того, у сірому костюмі? Він, як хвіст, тягнеться за мною всюди! Він був тут, коли я останній раз балотувався в сенат і був обраний! Він настрочив статтю на шість сторінок, у якій назвав мене найгіршою людиною в сенаті! Ви усі, мабуть, пам'ятаєте це?

— Так! — загув натовп.— Давай, Джіне!

— Оцей хлопчина і набазграв її! Тобто я хотів сказати, зробив фото для журналу... Отож коли він зробив фото і повернувся до Нью-Йорка, його запросив до свого офісу поважний нью-йоркський редактор. А там — боже мій! Уся підлога вкрита величезними товстими килимами! Драпіровані вікна! Кабінетний бар — оті нью-йоркці від народження починають смоктати лікери і смокчуть їх аж до кінця життя! — Мессі знав, як це вплине на баптистів та послідовників сухого закону, і тому продовжував розписувати пишноти нью-йоркського офісу.— Молоденька, чепурна секретарка, виконуючи різні доручення, метушиться туди-сюди або сідає на старі товсті коліна редактора! І за все це, любі співвітчизники, розплачуються вашими грошима! Грошима, вкраденими цими євреями на Півдні, грошима, які належать вам! — Пентленд з Гарнером обмінялися промовистими поглядами. — Отож цей молодик заходить туди. Редактор ставить убік пляшку, проганяє з колін секретарку й починає розмовляти з ним! А цей хлопець весь час чухається, — Мессі навіть показав, як молодик чухає під пахвами. Потім, вдаючи редактора, низьким голосом запитав: «Хлопче, як це тобі пощастило вискочити звідти живим і здоровим? Ти вигадав якусь брехню про Джіна?» Тоді хлопець відповідає: «Та-ак, бос, з цим усе гаразд; але,—чухаючись знову, — оті кляті чорношкірі мало не з'їли мене!» — Мессі змінив голос на різкіший. — Тоді товстий редактор відкидається у шкіряному кріслі й, дивлячись на хлопця, повчально каже. «Юначе в цьому офісі слід казати не кляті чорношкірі, — Мессі знову зробив значущу паузу, — ...а негри».

Юрба заколивалася від сміху, підбадьорюючи промовця вигуками.

— Негри! — заволав Мессі.— Непогано? Га! Негри!!

Натовп заревів.

— Дай їм перцю, Джіне! — Жінка, яку Гарнер вивів із натовпу, підвелася з тротуару й кинулась до трибуни. Вона ридала і сміялась водночас.— Дай їм перцю! — кричала вона.— Всип їм як слід!

— Але й це не все,— продовжував Мессі. — Та хай, я про них нічого більше не скажу. Нічого не казатиму і про республіканців з Вашінгтона, і про Ейзенхауера, який тільки й чекав моєї поразки! Нічого не скажу про тих республіканців, що примушують наших цнотливих дівчат з Півдня працювати в одній установі, за одним столом, ходити до однієї вбиральні — так, так, до однієї вбиральні — з цими сифілітичними чорношкірими жінками! Янкі кажуть, що поб'ють мене, але нехай тільки спробують! Я їм ще покажу!

Жінка знову зайшлася.

— Так! — вигукувала вона.— Так! — Пасма волосся позлипались у неї на лобі, вона задихалась од ридань.

— Більше я нічого не скажу, бо не одні вони намагаються завдати мені поразки, намагаються обдурити вас! Ота багата сво... даруйте мені, шановні дами, оті хлопці з Джексона і Узбережжя теж прагнуть зробити те саме! Вони б раді прибрати до рук ваші гроші й обернути вас на рабів... Подумати тільки, беруть по десять—двадцять процентів за позичку! Оті багаті су... шановні дами, я мало не вилаявся знову. Але ж це правда! Вони хочуть захопити весь штат Міссісіпі. Вони ненавидять мене, бо я борюся з ними, перешкоджаю їм здійснити їхні паскудні плани. Якщо мене оберуть губернатором, я швидко приборкаю цих шахраїв. Присягаюсь позачиняти усі бари, ці ганебні будинки розпусти по всьому узбережжю! Я покажу їм, як зневажати закони — так, так, свідомо зневажати закони нашого незалежного тверезого штату! Я їм покажу, як руйнувати життя людей! Скільки чоловіків через отих шахраїв стало п'яницями! Скількох юнаків і дівчат вони розбестили і розбещують! І все це вони роблять прилюдно. Сьогодні я все це бачив на власні очі! — Мессі описав рукою широке коло, охоплюючи ним оркестр і більшу частину натовпу. — Отаких здібних гарних дітлахів. Невже ви хочете, щоб обрали мого супротивника і щоб у всьому штаті торгували алкоголем? Хочете спостерігати, як алкоголь псуватиме життя цим здібним юнакам? Ось до чого прагне ця людина. Її підтримують не тільки прокляті чорношкірі, але й аристократи Нью-Йорка, євреї з Уолл-стріту і республіканці. За ним стоять власники барів! Заждіть трохи, і ви на власні очі побачите, як ваш прекрасний, тверезий штат обернеться на Содом! Так, Содом і Гоморру! В мене є докази! — Мессі махнув рукою.— В слушний час я їх обнародую.

Гарнер підштовхнув Керол ліктем.

— Я розповім усьому світові про це мерзенне кубло! Про злочини, пияцтво, корупцію, які мій супротивник та його посіпаки хочуть поширити на штат Міссісіпі! — обличчя Мессі від напруження налилося кров'ю.

— Нехай посилають сюди своїх пройдисвітів та шибеників, нехай спробують закрити мені рота! — вигукував він.— Нічого в них не вийде! Газети проти мене, проти мене багачі, але за мене народ! Я несу людям справедливість і зверхність білої раси! Сімнадцятого липня біля виборчих урн народ скаже своє слово! Народ завдасть нищівної поразки багатіям та розбещеним політиканам — і справа Христа й білої раси переможе знову!

Натовп у захваті ревів. Мессі випив води. Його обличчя помалу набувало звичайного кольору, але голос став хрипкий.

— Можна вигадувати які завгодно брехливі обвинувачення...— почав було він.

В цей час голос з натовпу обірвав його:

— Гей, Джіне!

Мессі обернувся:

— Ну, що там?

— Що ти зробив з чотирнадцятьма тисячами доларів, які вкрав на будівельних контрактах у Мерідіані?

Гарнер усміхнувся, а Пентленд голосно пирснув.

Натовп насторожено притих.

— Що таке? — перепитав Мессі.

— Що ти зробив з отими чотирнадцятьма тисячами доларів, які вкрав на будівництві в Мерідіані?

Мессі посміхнувся:

— Ах, це! — він поплескав себе по задній кишені.— Вони зараз ось тут, але тобі не перепаде ані цента!

Натовп схвально загув. Музиканти підхопились і почали награвати «Діксі».

Переможно усміхаючись, Мессі стояв на трибуні, витираючи хусточкою лоба.

— Отож, мої співвітчизники,— продовжував він, коли гомін ущух.— Я саме хотів зупинитися на цьому...— В натовпі почувся сміх.— ...коли наш шановний друг почав ляпати язиком. Гадаю, що всі присутні самі читали в газеті старого Неда «Івнінг пост» про те, як я брав хабарі за той контракт і багато чого іншого. Сподіваюсь усі читали, як мій супротивник нахвалявся прикувати мене отим контрактом до ганебного стовпа. З цього приводу, друзі мої, я можу сказати, що все це відбувалося прилюдно, на очах у всіх. А зараз дозвольте й мені спитати у вас: як ви гадаєте, адже треба бути дуже спритним, щоб там щось украсти?

Натовп схвально загомонів.

— Тоді, мої любі земляки, дозвольте запитати ще й таке: якщо я виявив спритність і потяг таку купу грошей, то чи не здається вам, що я цілком гідна кандидатура й можу стати вашим губернатором?

— Твоя правда, Джіне! — загукали присутні.

Жінка, що вже трохи вгамувалася, полізла до трибуни.

— Вірно кажеш, Джіне! — кричала вона. — Дай їм як слід! Прокляття на їхні голови!

— Зачекай, сестро, хвилиночку,— відізвався Мессі.— Кажуть, що я вкрав,— звернувся він до натовпу.— Вірно, вкрав! Але вкрав для вас!

Натовп стихав. Мессі стояв на трибуні з переможно піднесеними над головою руками. Фоторепортери клацали затворами, кореспонденти цокотіли друкарськими машинками. Наступного дня у джексонській газеті «Івнінг пост» надрукували портрет Мессі, над яким великими літерами було написано:

«Кажуть — я їх украв. Вірно, я украв!»

Натовп вітав Мессі схвальними вигуками.

— А зараз іще про одне,— знову почав Мессі, коли запала тиша.— Як уберегти нам штат од жадібних рук цих шахраїв, прихильників чорношкірих? Я скажу вам, як. Найкращий вихід: зберегти панування білої раси! Ви, напевно, помітили, що наш м'якотілий містер губернатор не здатний на таке! Він ніколи не наважиться сказати Верховному суду, куди треба заткнути їхнє рішення з цього приводу. Йому не усунути чорношкірих від участі у виборах! А я це зроблю! Присягаюся хрестом, зроблю! Доля штату зараз у ваших руках. Ви розумієте, що я маю на увазі! У ніч перед виборами найкраще відбити в чорношкірих охоту голосувати. Кожна смілива людина, яка має силу волі, розуміє мене! Якщо поблизу вашого будинку мешкає чорношкірий, можна відвідати його напередодні виборів, тобто шістнадцятого липня. Зробіть собі в календарі позначки, щоб не забути у ту ніч відвідати кількох чорношкірих і нагадати їм, що для них виборчі дільниці в день виборів — шкідливе місце, бо можна застудитись! — Веселе пожвавлення в натовпі.— А якщо хтось наполягатиме на своєму, то зробіть усе, щоб поставити його на місце. Підсмажте його трошечки! Сподіваюсь, ви розумієте мене? Ви ж люди тямущі і хоробрі, чи не так?

Почулися поодинокі схвальні вигуки. «Он як,— подумав Мессі.— Видно, тут зібралися здебільшого міські жителі. Та нічого. Мій виступ буде надрукований у ранковій газеті, і його прочитає весь штат!»

— Наприкінці мені хотілося б сказати ще кілька слів на адресу церкви на Півдні. Можна було сподіватись, що вона прислухається до слова всевишнього, яке він заповів нам у біблії, і допоможе нам. Але ні, цього не сталося. Лише поодинокі служителі церкви підняли свій голос на захист білих. Я маю на увазі доктора Чепіна, вашого доброго пастора з Маріпози, який заявив церковній раді, що не пустить до своєї церкви жодного чорношкірого! Але поки що таких не дуже багато. Більшість пасторів пнеться в інтелігенти й соромиться свого південного походження. Вони намагаються діяти, як священики-янкі. Твердять, буцімто бог заповів об'єднання білих з чорношкірими. Знаєте, що я скажу на це? Я скажу... А втім, ні, тут є жінки. Вибачаюсь перед ними, але я все ж хотів би сказати про це. Бо саме жінки забувають, що тільки дай чорношкірим волю, як вони зразу ж одвернуться від нашої церкви і побудують власну, щоб усе робити по-своєму. Проте деякі священики запевняють, нібито чорношкірі — наші брати во Христі і що, потрапивши на небо, ми всі будемо рівноправні. Може й так. У мене колись був

чорношкірий, який з нетерпінням чекав, коли вже він потрапить на небо, бо там, мовляв, він стане білим ангелом. Щодо мене,— я нічого не маю проти того, щоб мати чорношкірого за брата во Христі. Тільки, боронь боже, мати такого земного брата! Дякую за увагу!

Мессі сів; оплески і вигуки не вщухали. Потім він підвівся і почав вклонятися на всі боки. Оркестр заграв «Діксі». Гарнер підштовхнув Керол.

— Їдьмо додому,— кинув він.— Ми програли.

Мессі, потискуючи руки, першим почав проштовхуватися крізь натовп, за ним — Губер і Елсуорт. З гомінкого натовпу чулися вигуки:

— Мессі у губернатори! Дай їм як слід, Джіне! Покажи отим покручам із Джексона та Нью-Йорка!

Потім усі хором затягнули пісню: «А був він гарний хлопець». Всміхаючись, Мессі прискорив кроки.

Стоячи в оточенні трьох репортерів, Гарнер казав:

— Не думайте, що тут усі за Мессі. Але це — Південь. Люди матимуть те, чого заслуговують. Кращого губернатора вони й не варті. Справа не в ньому. Хворий увесь Південь.

Натовп ще вирував навколо Мессі, який прокладав собі дорогу до готелю.

Нарешті Мессі зайшов у вестибюль.

— Замкни двері! — наказав він Елсуорту.— Бо вони заберуться в номер, понапиваються, й тоді не буде спокою. А я вже просто не маю сил патякати з ними,— пробурмотів він, привітно помахуючи руками і всміхаючись до натовпу крізь скляні двері. Все ще стомлено вітаючи людей, він почав задкувати по хитких, риплячих сходах.

Двері готелю зачинились так швидко, що в натовпі ніхто не встиг навіть збагнути, в чім річ. Якийсь п'яний вдерся до холу через чорний хід, проте швейцар легенько виштовхнув його назад.

— Будь ласка, сер,— сказав він,— не заходьте сюди. Містер губернатор Мессі хоче поспати; прошу вас, дайте йому спокій...

Та п'яний тягнув своєї:

— Він мені друг... Він запросив мене... Я хочу його побачити...

А Мессі, розслаблений після склянки джину, лежав у ліжку. Він так стомився, що навіть не роздягався. Лежачи в темній кімнаті, він пригадував події довгого дня. Перед очима промайнув сьогоднішній виступ на площі, різні денні справи, потім знову спливли страшні спогади далекого минулого, якими почався сьогоднішній важкий день: голос учителя і він, переляканий до нестями, у ліжку. Усе жахливе зараз було десь далеко і, щоб не розворушувати отих спогадів, Мессі підійшов до вікна й помахав рукою. Знизу знову долинули вітальні вигуки.

— Господи, благослови його,— з плачем вигукувала та сама огрядна жінка, стоячи навколішках перед дверима.— Господи, благослови його — найкращу у світі людину!

Розділ четвертий

Наступного ранку Мессі прокинувся пізно, не тому що була неділя — у політичних діячів немає вихідних — але тому, що минулий робочий день, як і завжди, закінчився дуже пізно.

Була вже восьма година, коли він розплющив очі і одразу ж побачив Елсуорта, який сидів на стільці в кутку спальні, бездумно втупившись у стіну. Кілька хвилин Мессі лежав нерухомо, щоб Елсуорт не помітив його пробудження й не почав тієї ж миті набридати. Потім сів у ліжку і попросив:

— Дай чогось випити.

Елсуорт нерішуче поглянув на боса:

— Учора ти добре насмоктався. Краще поїж спочатку.

— Хай йому грець,— відказав Мессі.— Цілий тиждень тільки й чуєш «поїж, поїж». Якщо у житті мені більш ніколи не доведеться їсти смажених курчат або поросятини — їй-богу, це мене анітрохи не засмутить. По-вашому людину, яка раз на тиждень замість сніданку пропускає скляночку джину, вже й за людину вважати не можна. Я і від Губерів утік тому, що вони замучили мене яєчнями-бовтанками. Проти Губерів я нічого не маю, тільки страшенно нудно дивитися на них. Подай мені джину.

— Із содовою? — спитав Елсуорт, скотившись із стільця й підходячи до столу.

— К лихій годині воду! Ще дуже рано; хочу чистого. Спасибі,— відкинувшись на подушки, Мессі став поволі смакувати джин.

Трохи згодом він запитав:

— А котра зараз година?

— Чверть на дев'яту.

— Є ще годинка! — зауважив Мессі.— Налий іще.

— Годинка до чого? — перепитав Елсуорт, вдруге наповнюючи склянку.— Із содовою?

— Ні, чистого. За годину підемо до церкви.

— Церкви раніше одинадцятої не відкриваються.

— Знаю. Але мене просять дати урок у моєму класі недільної школи, а там початок занять о дев'ятій.

— Ти що — вчителював у школі? — здивувався Елсуорт.

— Аякже, — відказав Мессі. — Здаєть-

ся, в нашому штаті кожен, хто будь-коли виставляв свою кандидатуру, обов'язково вчителював у недільній школі. Найгірше мати справу з мешканцями рідного міста: в такому маленькому містечку всі добре пам'ятають, що і як ти робив колись. І якщо тепер ти не робиш усе точнісінько так, як раніше, люди скажуть, що ти дереш носа, або навпаки, скочуєшся вниз. Я вів чоловічий клас у недільній школі, — раптом закінчив Мессі, розглядаючи на світло склянку з джином. — В ім'я Ісуса Христа, господа нашого, амінь. Нуднішого й не вигадаєш. А дорослі, немов оті школярі або навіть школярки, сидять з роззявленими ротами, і жоден з них не розуміє, до чого все це нудно. Їм, здається, мої уроки подобались.

Мессі відпив величезний ковток джину. Нічна сорочка в нього змокла від поту і прилипла до тіла.

—Оберни трохи вентилятор у мій бік, — сказав він трохи згодом.— Отож, завтра вранці ми їдемо до Мемфіса, де я виступатиму по телебаченню, потім треба відвідати Джозефіну. Проїздом завітаємо до Хамінгберда, зустрінемося з кількома нашими приятелями. Але там виступати я не збираюся.

— Цей адвокат Хінтермастер каже, що народ хотів би послухати виступ, — докинув слово Елсуорт, роблячи помітки в записній книжці.

— Знаю,— обрізав Мессі. — Але йому час уже знати, що народ не любить слухати виступів о десятій ранку, та ще й у понеділок. Саме тому я не збираюсь цього робити. Повештаємося по вулицях, потиснемо декому руки — от і побачимося з народом. Бесіда по телебаченню почнеться не раніше першої. Згадав: нам треба заїхати до Хамінгберда, а потім доведеться зробити коло й заїхати у Дансінг-Ребіт-Крік, бо там освячуватимуть нову купіль для хрещення, і я маю сказати кілька слів про бога і таке інше. Добре, що я пригадав. Хотів нагадати тобі ще вчора, але забув. Містер Чепін, тутешній баптистський священик, поїде разом з нами. Далі... ага, нарешті пригадав! Тільки це краще зробити негайно.

— Що саме? — поцікавився Елсуорт.

Мессі посунувсь на край ліжка і почухався.

— Суддя Роджерс казав учора, що Тед Філго і Леслі Хогрот виступають проти нас. Треба їх втихомирити. Тягни сюди телефон.

— Що ти збираєшся робити? — спитав Елсуорт, переносячи ближче апарат.

— Ну, Леслі нехай собі. Він пнеться в шерифи. Але того другого негідника треба приборкати. Будь ласка, мем,— сказав він телефоністці, — дайте мені п'ять-три-один. Алло! Леслі вдома? А, це ви? Я не впізнав вашого голосу. Джін Мессі... Так, це я чув... Я тільки хотів запитати, чи не надіслати сьогодні в газету листа за вашим власноручним підписом, чи, може, почекати до наступного ранку... Та-ак. Поговорити? Що ж, непогана думка. Скажімо, сьогодні увечері. У мене в готелі «Антебеллум». О'кей! — Мессі поклав трубку. — О восьмій, — повідомив він Елсуорта, гортаючи сторінки телефонного довідника. — А зараз візьмемося за містера Дж. Тадеуша Філго. Подзвони йому краще ти. Передай, що я хочу бачити його тут, у цій кімнаті, через півгодини. Коли він забажає говорити зі мною по телефону, скажеш, що він матиме час зробити це тут.

— Якщо розмовляти з ним в такому тоні, він може і не прийти, — зауважив Елсуорт, беручи довідник.

— Прийде, — переконано кинув Мессі. Він підвівся і, не нагинаючись, спробував підсунути туфлі до килимка.— Прийде, бо інакше я сам піду до нього. І він це добре знає. Для нього краще прийти сюди, аніж дочекатись, поки прийду я, щоб усі сусіди побачили, хто до нього завітав. Ну, клич його сюди!

— Два-вісім-нуль, мем, — попросив Елсуорт. — Так, я... Алло? Будинок містера Філго? Це — Елсуорт. Секретар губернатора Мессі... Що?.. Бачите, він має щось вам сказати. Просив прийти десь о дев'ятій. Готель «Антебеллум», кімната двісті шоста... Ні, про все поговорите з ним тут, о дев'ятій. До побачення, містер Філго. — Він поклав трубку і запитав: — Якими фактами ти зможеш приперти його до стіни?

Мессі зупинився біля електрокаміна, підставивши потилицю під струмінь гарячого повітря.

— Скажу, коли він прийде сюди.

— Ти почав критись од мене, — невдоволено зауважив Елсуорт. — Гляди, не зроби дурниці, яка зможе тобі зашкодити. Тоді я нагадаю, що попереджав тебе.

— Коли таке трапиться, навряд чи ти будеш десь поблизу, щоб пригадати сьогоднішню розмову, — відповів Мессі. — У мене був намір трохи прогулятися, побазікати в перукарні з людьми. А тепер через цих двох негідників доведеться просидіти вдома. Між іншим, я не проти, щоб підкупити Леслі. Він однаково не стане чесною людиною. Він просто ідіот. Але нікчему Теда я знищу.

— Навіщо?

—Тед завжди завдавав мені клопоту. Навіть тоді, коли виступав за мене. Але немає більшої небезпеки, як тоді, коли нечесна людина пнеться в благочесні.

У двері хтось постукав.

— Ранувато, — зауважив Мессі, глянувши

на годинника. — Але за моїми розрахунками, це — він.

Елсуорт поспішив до дверей.

— Зачекай! — зупинив його Мессі. — Нехай постукає ще раз.

Стукіт повторився: вже не такий різкий і сильний.

— Прошу! — гукнув Мессі.

Двері різко відчинились, і в кімнату, швидко захлопнувши їх за собою, рвучкими кроками увійшов аптекар Філго. Він був без своїх окулярів у роговій оправі, від чого обличчя його здавалося ще меншим. Філго одразу ж заговорив, немов боявся, що його можуть перебити.

— Послухай, Джіне, я хочу сказати, що дуже ціную все зроблене для нас, але перш, ніж прийти сюди, я порадився з дружиною...

— Певний у цьому, — мляво озвався Мессі. Він простягся на ліжку й почав поволі застібати гудзики на сорочці. — І вона порадила тобі йти сюди і хапати бика за роги.

Філго озирнувся з таким виглядом, ніби передчував, що коли його переб'ють, уся його войовнича рішучість зникне.

— Я... — почав він, забувши враз усі заготовлені слова, — я... я ціную все, що ви зробили для нас... але... ми...

Мессі вдав, ніби не чує цього белькотіння.

— Багато людей зіпсували собі життя саме тим, що без кінця-краю радились у важливих справах із своїми дружинами. Я переконаний, вона наказала тобі пам'ятати, що правда на твоєму боці. І в цьому вся біда. Уперше в житті правда на твоєму боці, і ти відчуваєш себе спантеличеним. Бо не звик до неї.

Філго продовжував говорити, але вже повільніше і спокійніше:

— Так, я брав від тебе хабарі, Джіне. Часто моя права рука не знала, що робить ліва. Але з цим покінчено. Я знаю, де правда, і не відступлюся од неї... Послухай, я поверну тобі всі гроші. Для цього мені, можливо, доведеться працювати десять років, але я все віддам. Я...

— Досить! — відрубав Мессі й сів на ліжку. — Помовч! Послухай тепер, що я скажу.

— Я не хочу нічого слухати, — затрусився Філго. — Нічого!

— Хіба не я тобі казав — і багато разів,— що в світі існують люди виховані і призвичаєні робити тільки гідні вчинки? І вони їх роблять так, що нічого поганого про них не скажеш. Роблять краще за мене, бо я й сам не досить вихований, а тебе і поготів треба вчити, щоб ти став здатний на такі вчинки. Та, на жаль, люди не народжуються доброчесними. Для цього треба сім разів на тиждень відвідувати школу і вчитись по двадцять чотири години на добу, як наш доктор. А коли скінчиться навчання, треба й грошики заробляти. Твоя ж біда в тому, що ти і не вмієш і не можеш робити те, що вважаєш розумним. Бо в житті тобі мало доводилося робити добра. Так само, як і мені. Ти зайшов надто далеко, щоб повернути назад і стати іншим.

Філго випростався.

—Колись я мушу почати. Я все обміркував, Джіне, я молився всевишньому, радився з дружиною, і я готовий до будь-яких несподіванок. Можеш робити зі мною що завгодно, мені байдуже...

— Досить! — не дав скінчити йому Мессі. — Досить! Ти добре підготувався. Але є речі, про які ти навіть не здогадуєшся. Обставини проти тебе. Адже в цьому світі за добро треба платити так само, як і за будь-які інші речі. Обставини проти тебе, я про це подбав.

— Мені тепер усе байдуже, — відказав Філго. — Я порадився з дружиною і розповів усе, що накоїв під час зборів аптекарів у Білоксі, де набрався, як чіп, і потрапив до дівок. Вона простила мене. Сказала, що господь бог теж простить. Я молився йому, і він пробачив! Ми хочемо дивитися прямо у вічі...

— Учора вдень я був в аптеці...— не слухаючи Філго, раптом почав Мессі.

— Ти можеш зробити мене банкротом. Можеш пред'явити рахунок на магазин і відібрати його...

— У тебе гарний хлопець, — вів далі Мессі.

— Що?..

— Кажу, гарний у тебе хлопець, — повторив Мессі, поволі відпиваючи із склянки. — Я спостерігав, як він обслуговує відвідувачів. Гарний, гарний хлопчисько. Певне, покладаєш на нього багато надій, чи не так?

— Я... не розумію, — розгубився аптекар. Нижня губа в нього одвисла й затремтіла, і Елсуорту здалось, що Філго ось-ось заплаче.— Але ж... Послухай...

— Покладаєш на нього багато надій, правда ж? Мрієш послати його в Джексон до фармацевтичної школи, щоб він міг успадкувати твій бізнес, га?

— Ні, — зловтішно відповів Філго. — Ні. Він хоче стати лікарем! Цього хочу і я.

— Он як, лікарем, — сказав Мессі, сьорбаючи джин. — Непогано. Лікарі можуть робити людям добро і заробляти багато грошей, адже хворих у наш час вистачає. Що ж, це теж добре.

— Послухайте, не чіпайте хоча б хлопця. Що він вам зробив?

— Мені — нічого,— відповів Мессі, — я ж не дівчина.

Філго застиг на місці.

— Дівчина? — насилу видушив він.

— Так. Дівчина, що працює за прилавком

місцевої аптеки, власником якої ви є. Дівчина, у якої живіт розбух, мов діжка. І яка навіть не здогадується, що з нею трапилося. Розумієте, що вона зробить, коли дізнається? Якщо всі дізнаються? А коли народиться дитина? — Він знову відпив із склянки. — Справді, містер Філго, мені він нічого не зробив.

— Джіне! — вигукнув Філго. — Джіне, не треба...— Потрапивши у безвихідь, він з люттю дивився на Мессі: — Сучий син. Я намагався зробити усе як слід. Бог свідок, намагався.

— Можливо й так, — погодився Мессі. — Треба тільки уникнути розголосу та й годі. Ну, то що ти тепер скажеш? Що залишаєш мене і перекидаєшся на бік судді Джеміесона? Не лай же мене! Не я, а бог довів тебе до такого становища. Адже не я примушував тебе позичати чорношкірим гроші і брати п'ятнадцять чи двадцять процентів. Не я вчив тебе не сплачувати уряду податків. Не я примусив тебе тікати з грошима, коли прогорів маріпозький банк...

— Нічого такого я не робив, — вигукнув Філго. — Ніхто цього не доведе...

— Заткни пельку! Ти викрутився тільки тому, що старий Лендфер випустив тебе. Позичаючи гроші під аптеку, не я вчив тебе робити махінації і не я вчив тебе їздити по окрузі та підбурювати людей забирати гроші з банку, щоб розорити його. Не я домігся закриття банку, не я довів стару людину до банкрутства й інфаркту. Як бачиш, в усьому винен не я і ніхто інший, а тільки ти. Лихвар, шахрай, злодій і вбивця — ось хто ти! І ти ще намагаєшся бути доброчесним. Непогано! Шкода тільки, що це бажання з'явилось із запізненням років на тридцять.

Філго злякано поглянув на Мессі, потім на Елсуорта, що, розвалившись у кріслі, флегматично спостерігав усю цю сцену.

— Все було б гаразд, — вимовив аптекар, і губи в нього побіліли, — якби не ця справа з моїм хлопцем.

— Не вона, так знайшлося б щось інше,— відповів Мессі. — Ні хлопець, ні Юрена в цьому не винні. Отож не намагайся переконати себе, що ти піклуєшся про неї.

Філго збентежено похитав головою, пробурмотів:

— Я хотів. Дуже хотів! Я намагався. Я так прагнув! Бог... бог свідок... — він вискочив з кімнати і почав повільно спускатися сходами.

— Авжеж, бог — свідок, — Мессі відкинувся на подушку і зайшовся сміхом. — Тепер він нічого не віддасть судді.— Підвівшись, Мессі почав натягати штани.— Пора вдягатись. Скоро вже прийдуть. А ось і вони,— додав він, визирнувши з вікна і побачивши, як у двері готелю входили Губер Соуел, Крек Кетлшоу та якийсь чепурний молодик з широкою посмішкою на обличчі. Молодик голосно вітав усіх зустрічних, поплескував їх по спинах, явно вважаючи себе торговим агентом фірми Ісус і К°.

— Піднімаються, — прислухаючись до кроків, зауважив Мессі. — Я чув, цей молодий Чепін схожий характером на Губера. Цікаво буде глянути, як вони розмовляють один з одним. — І Мессі квапливо зав'язав краватку.

Кроки наблизились, і ось у двері двічі енергійно постукали.

— Заходьте, — гукнув Мессі.

Губер і Чепін увірвалися до кімнати, наче той вихор.

— Джіне, чортяко старий,— почав Губер, — радий, дуже радий тебе бачити, ти чудово виглядаєш після вчорашнього виступу. Просто дивно, що в тебе такий свіжий вигляд...

— Дуже радий вас бачити, губернаторе Мессі, дуже, дуже радий, — підхопив і собі Чепін.

— Ми прийшли сюди, Джіне, — зробив крок уперед Губер, — бо приготували для тебе невеличкий сюрприз. Адже тобі приємно буде перед ранковою проповіддю дати урок у старій недільній школі? Ти ж знаєш цю чоловічу недільну школу, в якій колись викладав?

— Чудово,— розчулився Мессі. — Якраз хвилину тому я говорив Елсуорту, що хотів би провести заняття в моєму старому класі. Це правда. Але я казав також, що боюсь заважати вам, докторе Чепін. Мені було трохи незручно самому напрошуватися; оскільки ж ви пропонуєте самі, я дуже радий! Дуже радий! — щоб не зареготати, Мессі не вмовкав ані на мить. — Отже, докторе, яка тема сьогоднішнього уроку?

Вони рушили вниз. Коли їхні кроки стихли, Елсуорт поволі спустив ноги на підлогу, встав, ввімкнув радіо і знайшов журнал, на численних ілюстраціях якого були зображені жінки. Потім знову зручно вмостився на стільці й заходився роздивлятися малюнки.

За цим заняттям і застав його Мессі, повернувшись через кілька годин у супроводі того ж Губера й священика. Вони вже встигли пообідати.

— Час їхати у Дансінг-Ребіт святити купіль, — промовив Мессі до Елсуорта. — Збирайся!

— Я теж? — здивувався той, шукаючи ногами черевики.

— Так,— стомлено підтвердив Мессі.— Чи, може, ти не хочеш добра для своєї церкви?

Селище Дансінг-Ребіт-Крік лежало серед зелених пагорбів південно-західної частини округи. Ручай, що протікав тут і теж мав та-

ку назву, колись був чималою річкою. Назвали її Дансінг-Ребіт-Крік [1]. Люди розповідали, що в першу місячну ніч після весняного рівнодення усі кролики з навколишніх лісів вибігали перед заходом місяця на галявину й танцювали там. У сиву давнину в цих місцях жила біля річки індіанська чаклунка Сок-джо-уо. Вона влаштовувала тут танці для своїх дітлахів-кроликів.

Перші білі поселенці молилися богові, щоб він знищив чаклунку, бо вночі вона чатувала коло їх хатин, викрадала дітей і разом із своїми кролями пожирала їх. Бог почув молитву білих людей, обернув чаклунку на кролика й нацькував на неї гончаків, яких ні перед тим, ані після того у цих краях ніхто не бачив. Ті гончаки загнали Сок-джо-уо у воду, і вона потонула. На тому місці, де бог обернув чаклунку на кролика, збудували баптистську церкву, яка вважається найстарішою в окрузі. Кожної весни сюди збігалися кролики і танцювали на честь своєї загиблої матері, доки не висихала вода. Давно це було, і струмок висох; пізніше громада насадила вздовж долинки сосни, щоб вода не руйнувала берегів, а уряд збудував велику греблю на озері Потлокна і звернув у нього усі верхні струмочки. Дно струмка було піщане, вода в ньому з'являлась тільки під час злив. Ось чому священики, зібравши серед парафіян потрібні гроші, збудували за олтарем хрестильницю для новонароджених, схожу на басейн для плавання. Саме її і треба було освятити. Всі четверо поїхали туди у великому автомобілі. Чепін і Губер влаштувалися спереду, а Елсуорт з Мессі — позаду. Квадратна будівля церкви з зрізаною дзвіницею стояла окрай селища. Через увесь фасад тягнувся неоновий напис: «Дансінг-Ребіт-Крік, баптистська церква пастора Хозеа Рокіта».

Цей неоновий напис община подарувала своєму пасторові. Але святий отець недовго милувався ним, бо через рік-другий помер. Коли на землю спадали сутінки і дерева ставали якісь таємничі і ніби більші, в просвітах поміж ними весело мерехтів неоновий напис. Кролики, єноти та інші звірі здивовано позирали з хащів на червоні й сині вогники, що бігли вздовж церковної будівлі, освітлюючи крони дерев, і відбивались у палаючих очах звірів. Новий священик успадкував вивіску і дуже пишався нею, вважаючи, що вона надає цьому божому домові схожості з міською церквою.

Пастор, кремезний чоловік з довгастим суворим обличчям — нащадок тих священиків, що прийшли в ці ліси з першими поселенцями, — зустрів гостей біля входу в церкву. Він ступив їм назустріч і потис руки.

[1] Англійською мовою ця назва означає «Ручай танцюючого кролика».

— Ну, Джіне, — мовив він, — давно вас не бачив! Що ви поробляєте?

— О, — відповів той, — весь час зайнятий.

— Багато води збігло відтоді, як ви востаннє приїздили до нас, — сказав священик. — Пам'ятаю, коли я був ще маленьким, ви співали в хорі. Стояли завжди он там і горлали гучніше за всіх нас! — засміявся він.

— Еге ж, — стомлено посміхаючись, озвався Мессі. — На таке, боюсь, я вже не здатний.

— Он як! То ви здаєте позиції. А як вам подобається наша неонова вивіска?

З нагоди приїзду гостей вивіска була включена, але при сонячному світлі її сяйво видавалось блідим.

— Непогана штука, — відказав Мессі. — Вона з'явилася, здається, тоді, коли мене останній раз обирали у... — Мессі виправився, — коли я востаннє був тут. Вірно?

— Так, — погодився Чепін, — її зробили незадовго перед смертю старого священика. А знаєте, в Маріпозі на жодній церкві немає такої вивіски, — похвалився він.

— Навіть у Вашінгтоні нема! Ви тут задаєте тон! А зараз дозвольте мені привітатися з усіма, — схаменувся Мессі. Йому раптом здалося, що він приділяє пасторові занадто багато уваги. Він почав тиснути руки всім підряд: низеньким чоловікам, товстим жінкам і навіть юнакам. З ними він вітався особливо люб'язно, а одного навіть поздоровив з перемогою у баскетбольному матчі в Майорці. Батьки хлопця гордовито позирали на інших. Коли Мессі пройшов крізь натовп, коло самих дверей він угледів дівчинку, яка, смокчучи палець, міцно вчепилась за материну спідницю.

— Здрастуй, маленька! — привітався Мессі, нахиляючись до неї, але дівчинка ще міцніше притулилась до матері.

— Що ти повинна сказати містеру Джіну? — запитала жінка.— Що?

— Ну, що ти повинна мені сказати, моя хороша? — і собі запитав Мессі. Тоді дівча тихенько прошепотіло:

— Я люблю вас.

— Ха-ха! — щиро розсміявся Мессі, підхопивши малу на руки.

— Я тебе теж люблю, — поцілував він її.

— Пустіть! — раптом запросилася та. — Хочу до мами.

Мессі давно засвоїв істину: коли дитина проситься з рук, її краще не затримувати.

— Йди, йди до мами, маленька.

Опинившись на землі, дівча побігло до щасливої матері, а коли всі увійшли до церкви, довірливо сказало:

— Я його не люблю, мамо. Від нього погано тхне.

Усі посідали на лавах і почали співати ста-

рих церковних пісень, потім прослухали казання.

Тепер була черга за Мессі. Він підвівся.

— Я не збираюсь робити свій виступ суто політичним. Не політичні міркування привели мене до вас. Я приїхав, щоб допомогти освятити нову купіль у цьому божому домі. Приходячи до церкви, треба забувати про політику. Можна говорити і робити що завгодно... — якусь мить він підшукував потрібне слово, — на арені політичній, але коли звертаєшся до бога, треба забувати про боротьбу.

— Амінь! — кинув хтось із залу.

— Я кажу: треба,— вів далі Мессі,— проте серед вас є й такі, що воліють робити поіншому. Вони хочуть зробити храм божий місцем політичних суперечок... хочуть протиставити людину людині, брата брату — і все це на очах пан-отця нашого! Вони хочуть нав'язати нашому прекрасному штату розпусту, відкрити продаж алкогольних напоїв, хочуть перетворити наш штат на дім розпусти і кубло злочину!

— Амінь! — знову сказав хтось і додав:— Саме так, о боже!

— Кубло злочину! — повторив Мессі. — Для таких людей замало таємної торгівлі спиртними напоями! Ви знаєте, що несуть вони людям, оті торговці! Усі ви пам'ятаєте, як сюди, до вас, приїжджали автомобілі з кемпінгів, як тут пиячили, бешкетували, лаялися і вбивали? Вбивали!!! Не тільки одне одного, але й місцевих жителів! Пам'ятаєте?

— Істинно так, о боже!—заголосила якась стара, зодягнена у чорне, незважаючи на літню спеку.

Мессі зробив паузу. Потім заговорив далі голосом, що тремтів від обурення:

— Вони хочуть відкрити продаж спиртних напоїв у всьому штаті! Хочуть, щоб у наших церквах причащали вином! Хочуть спаскудити священний обряд христового причастя і замість чистого виноградного соку давати вино!

— Амінь! — долинуло з задніх рядів.

Мессі драматично понизив голос:

— Кажуть, мій супротивник під час візиту сюди відвідав маріпозьку католицьку церкву. Я не знаю, чи це правда, але я боротимусь! Боротимуся за пристойність, за здорову атмосферу, щоб кожна мати могла виховувати дитину не боячись, що мале навчиться пиячити раніше, ніж ходити, — а таке часто трапляється з нью-йоркськими дітлахами. Я боротимуся з цим не на життя, а на смерть!

— Хай господь благословить тебе, Джіне! — вигукнув якийсь чоловік.

— Нехай господь благословить і тебе, брате. Благослови, боже, усіх нас. Бог допоможе нам, якщо сюди прийде ота погань і

почне чинити всілякі неподобства. Але досить! — Мессі похитав головою. — Я вже казав, що не збираюсь виголошувати політичної промови.— І, звівши догори погляд, додав: — О, боже... благослови нас у цей день, благослови оцю купіль, яку збудували для слави твоєї. Помолімося, щоб купіль не пересихала: щоб її святу воду ніколи не каламутили ні вино, ні кров. Боже благослови і захисти нас! В ім'я Христа нашого, амінь!

Мессі не став чекати кінця богослужіння. Коли заспівали останній псалом, вони з Елсуортом поволі вийшли з церкви.

Розбризкуючи на всі боки грязюку і гравій, автомобіль рушив з пагорба, на якому височіла дерев'яна небілена церква з неоновою вивіскою, що мерехтіла блідим світлом. Якийсь час було чути звуки церковного співу, потім вони стихли.

До Мемфіса вони вибралися тільки наступного дня. По дорозі зупинялись у Хамінгберді, де Мессі зустрівся з Біллом Хінтермастером, своїм другом-адвокатом. Видовжене обличчя і мертва холодна посмішка надавали тому схожості з малярійним комаром і водночас з опосумом — могильним щуром.

Було вже пізно, коли Мессі й Елсуорт прибули до Мемфіса. Вони поспішили до великого готелю, в якому Джін вирішив зупинитись. Хоч він і поспішав, але все ж вийшов на хвилинку до вестибюля, щоб потиснути руки міссісіпцям, які товклися там і вдень, і вночі.

— Містер Мессі, — вигукнув якийсь молодик, угледівши його на сходах вестибюля. — Нарешті приїхали! Хвала богові! Поспішіть, будь ласка! Часу лишилося обмаль!

— Здається, мені треба поспішати, — промовив Мессі до багатого плантатора, з яким саме обмінювався кількома словами. — Кажеш, обмаль часу? — перепитав він у юнака. — У мене є ще п'ятнадцять хвилин. Я не забарюся. — Він знов обернувся до співбесідника, але юнак не відставав.

— Містер Мессі, містер Мессі, ще ж треба загримуватися!

— Загримуватися? — здивувався Мессі. — А це навіщо? Не вигадуй дурниць.

— Так треба, сер. Кожному, хто виступає по телебаченню, накладають грим.

— Ти маєш на увазі губну помаду, крем для волосся і таке інше? Але ж це не виставка красунь! Ти, часом, не переплутав мене з якоюсь там дівчиною?

— Ні, ні, сер. Поспішіть, будь ласка. Лишилось усього десять хвилин до початку.

— Великий боже,— дивувався Мессі,— сподіваюся, Сліме, ми ще побачимось. Заходь до мене, — і він слухняно пішов слідом за хлопцем.

Через десять хвилин він уже сидів перед телевізійною камерою, посміхаючись своїм глядачам. (Це була денна програма, присвячена жінкам-домогосподаркам). Провівши рукою по обличчю, Мессі витяг з кишені носовичок і гидливо витер руки.

— Прошу вибачення у шановних дам — це все грим, — Мессі сховав хусточку. —Ось що зробили зі мною на студії. Наче смальцем обмазали. Грим... Я ж казав, що все це мені ні до чого, — посміхнувся він. — Вас, шановні дами, він може прикрасити, але на мене, старого та бридкого, просто шкода витрачати помаду! Мені вже ніщо не допоможе! — ще раз посміхнувся і почав виступ: вільно, не жалкуючи слів, як і напередодні; він говорив про шкідливість спиртних напоїх, схвалював участь жінок у голосуванні.

— Пам'ятаю часи, коли справи йшли набагато гірше, коли редактор джексонської газети друкував про мене всіляку мерзоту. Не дозволяйте агентам мого супротивника умовити себе, що ви повинні тільки сидіти вдома, родити дітей, доглядати їх та прибирати за чоловіками. Коли вони почнуть верзти вам різні нісенітниці, ви подивіться їм прямо у вічі і скажіть: «Ану, хлопці, забирайтеся звідси геть!» Скажіть їм: «Сьогодні я лишилася вдома, щоб включити телевізор і послухати Джіна Мессі!»

Юнак із студії подав йому знак:

— Ваш час скінчився, губернаторе. Ви добре вклалися. Дозвольте зняти грим.

— Стирай його к лихій годині, хлопче! — усміхнувся Мессі. — Більша частина вже зійшла з потом. Ну, а як тобі сподобалося, спляча красуне? — додав він, звертаючись до Елсуорта.

— Що? — перепитав той. — Гарно, Джіне. Те, що я чув, гарно.

— Те, що чув! — пирснув Мессі, підставляючи обличчя хлопцеві, який спритно знімав грим ватою. — Нехай дарують мені оті старі кухонні миші, для яких я виступав, але ти повбивав би їх, якби руки не були зайняті ілюстрованим журналом.— Він знову голосно розсміявся. Елсуорт посміхнувся і ліниво почав перегортати сторінки журналу.

До журналу він потягнувся і тоді, коли машина через якихось чверть години зупинилась біля великої світлої будівлі лікарні.

— Здається, тут, — кинув Мессі. — Час би вже запам'ятати. Доводилося бувати не раз. Але навкруги стільки цих лікарень! Поглянь, аж не віриться, що у світі так багато хворих, га? — Мессі говорив без упину, швидко і нервово. — Не думав, еге ж? Підемо разом?

— Е, ні,— відмовився Елсуорт.— Краще я почекаю внизу.

— Гаразд, — погодився Мессі. — Поговоримо про все увечері в кафе, згода?

— О восьмій, — сказав Елсуорт.

— О восьмій, — підтвердив Мессі. — Я скоро повернуся.

Нагору Мессі піднявся в ліфті разом з сиділкою.

— Можливо, вона спить, — боязко промовив Мессі і з подивом відчув, як шалено калатає в грудях серце. — Адже саме в цей час вони звичайно сплять, правда?

Проте дружина не спала.

— Татуньо? — запитала вона, підводячи голову.

— Привіт! — посміхнувся Мессі, підходячи до ліжка хворої. — Привіт, мамцю!

Вона уважно вдивлялась в обличчя чоловіка.

Побачивши, як сильно змарніла жінка за останні дні, Мессі не зміг стримати тремтіння губ. Волосся в неї поріділо ще більше, обличчя зморщилося; в неї було обличчя сільської жінки, яке стариться швидше, ніж у міських жінок; очі, наче вуличні ліхтарики, що кидають невиразне світло у холодну темряву ночі, блищали від обезболюючих наркотиків, котрі їй вводили щодня.

— Татуньо, — повторила вона і, радісно потягнувшись до нього, жадібно вхопила за руку, а коли він нахилився поцілувати її, обняла за шию. Нервовими рухами жінка гладила його волосся, вуха, обличчя.

— Не можна так хвилювати себе, місіс Мессі, — попередила її сиділка голосом, схожим на дзижчання електричного годинника. — Містер Мессі, тут не можна довго затримуватися. — З цими словами вона вислизнула з палати.

— Мамцю, — ласкаво усміхнувся Мессі,— люба, ти виглядаєш зараз набагато краще. Коли я тебе побачив, мені здалося, ніби я потрапив не в ту кімнату. Навіть подумав про себе: «Що це за гарненьке створіння?»

— Я й справді виглядаю краще, правда? Якраз перед твоїм приходом мені спало на думку, що в мене зараз кращий вигляд, ніж тоді, коли ти був минулого разу. Я сказала собі: «Обличчя в тебе не таке худе, голос став як у дівчини. Мені навіть здалося, що я помолодшала».

— Ти й справді наче дівчина, — ствердив Мессі, притуляючись до її грудей, щоб не дивитися їй в обличчя. — Ти... ти бачила мій виступ по телебаченню?

— Авжеж, авжеж, ти виступав блискуче. Саме перед твоїм приїздом від мене забрали телевізор. Сьогодні я хвилювалася весь день. Отже, спочатку я побачила тебе там, а зараз бачу біля себе. Ти так чудово виступав, татуню! О, я так сміялася! Міс Вомрат, яка теж дивилась передачу, почувши мій сміх, сказала, щоб я заспокоїлася... так я сміялась. Але чому ти нічого не згадав про мене?

— Я... я не знаю, мамцю. Це тому... ну, розумієш, мені довелося скоротити виступ. Все було написано, але... але виявилось дуже багато... і потім той хлопець із студії порадив мені викреслити багато дечого! Зокрема про тебе. Я кажу йому:—Ні, цього робити я не буду, бо йдеться ж про мою дружину, але він...

— Ну, нічого, — ніжно промовила вона,— це не має значення. Ах, татуню, я так довго вмираю!

— Тихше, тихше! Не кажи такого. Мовчи...

— Ні, ні. Всі так думають і ти, татуню, теж. Якось я читала газету «Коммершнел». У редакційній статті писали: «Якби дружина містера Мессі ще жила, їй було б соромно за його поведінку!...» Коли я читала, то... ні, пробач. Не хочу, щоб ти погано думав про мене; ти тільки виграй кампанію, а про мене не турбуйся...

— Мила ти моя, — зашепотів Мессі, — мамцю, ти ж знаєш, як це мене непокоїть... Я весь час думаю про тебе...

Але жінка не слухала.

— Татуню... все це брехня, правда ж? Оті газети, га?

— Про що?

— Про дівчат із семінарії в Колумбусі. Ти ж знаєш про що! Адже ти більше не упадаєш коло них, правда ж, батьку? Ти казав, що з цим покінчено, більше не бігаєш за спідницями?

Мессі винувато схилив голову.

— Мамцю, я роблю все, щоб не бігати. Ти повинна вірити, бо інші не ймуть мені віри, гадають: досить мені побачити жінку, як я одразу починаю залицятися до неї. Але вони не знають, яких мені це коштує зусиль. Я не робитиму нічого поганого, мамцю, але інколи трапляється так, що мені здається, ніби на мене знову насувається старе лихо. Ота стара історія з батьком, коли я ще був маленьким. Ти ж її знаєш, я багато разів розповідав тобі.

Ковтаючи сльози, хвора кивнула головою.

— Часом, коли я потрапляю в біду, на мене раптом нападає такий страх, що я ладен тікати світ за очі, як тоді, в дитинстві. Я з усієї сили намагаюсь перебороти себе, та марно! І тоді, щоб усе забути, мені потрібна жінка... яка завгодно... хоч вона мене анітрохи не цікавить... анітрохи!

Дружина стиснула його руку.

— Це бог карає мене. Карає за мої старі гріхи! Але нехай його гнів впаде краще на мене. Він не повинен завдавати страждань тобі!—Вона глибоко і тяжко зітхнула.—Але, здається, бог вибачить мені. Як би там не було, я вже давно покаялася. Джіне, Джіне! Не треба плакати!

— Весь час намагаюсь перебороти себе, мамцю, — повторив він, — стримуюсь. Але це нікого не обходить. Усіх цікавить лише одне: як мені вдасться викрутитись. Я знаю — я шахрай, гульвіса і таке інше. Вони мають рацію, але, мамцю, я так прагну добра! Пам'ятаєш, коли я був шерифом? Намагався робити все якомога краще, і почав я зовсім не з шахрайства! Ти це пам'ятаєш! Усе було б гаразд, якби я витримав, якби я тільки раз витримав! Ти повинна зрозуміти, повинна любити мене, бо ніхто в цьому світі більше мене не любить...

Тепер уже Мессі міцно стискав їй руку.

— Татуню, не хвилюйся. Скоро бог відпустить мою душу на покаяння, і тоді всі муки припиняться... ти будеш вільний. Нехай тебе ніщо не хвилює. Ти знаєш, я завжди любила і зараз люблю тебе. І куди б ти не йшов, що б ти не робив, — ти повинен знати, що я люблю лише тебе! Навіть коли помру, любитиму тебе! Знай, коли надійдуть мої останні хвилини, я думатиму про тебе. Тільки про тебе. Остання моя думка... буде про тебе!

— Мамцю, — він став навколішки і, схиливши голову на простирадло, прислухався до її важкого, уривчастого дихання. В цю мить він забув про все на світі.

До дверей підійшла сиділка.

— Час іти, — прошепотіла хвора, притуляючись обличчям до чоловіка. — Пора, Джіне...

Мессі повільно, по-старечому підвівся. Нечутно увійшовши до палати, сиділка нагадала:

— Вже час, містер Мессі. Ви раді, що побачили дружину?

— Так.

— Приїжджай скоріше, — попросила хвора, погладжуючи простирадло, до якого хвилину тому припадав головою Мессі.

Гадаючи, що він пішов, сиділка зайнялася хворою, а він ще довго стояв біля дверей і дивився на дружину.

— А тепер, — мовила сиділка, — після такого хвилювання, вам краще трошечки поспати. Сьогодні у вас був важкий день, чи не так? — Вона опустила штори і вимкнула світло.

— Так, — стиха відповіла хвора. — День був важкий...

— Ну, то перепочиньте.

Коли сиділка вийшла, жінка довго лежала з розплющеними очима у темряві порожньої кімнати і молилася: «Боже, дай мені вмерти. Прости мені, боже, я винна, але дай мені вмерти. Боже, охорони його від жінок! Він прагне добра. Вибач, якщо він согрішить! Прости йому, боже! Якщо ти не пробачаєш мені, то прости йому. Бо ж він так прагне добра!»

Розділ п'ятий

Гарнер чекав, сидячи у відкритому автомобілі під пекучим промінням сонця. Його дратував і червоний цегляний будинок, і занедбаний, неполитий газон («Треба підстригти траву», — промайнула думка), і метушня Керол, постать якої раз по раз з'являлась у вікні. «Чому вона не переодягається?» — подумав він і, нахилившись, люто натиснув сигнал.

Цей схожий на коробку дім з червоної цегли вони придбали зразу ж після одруження. Будував його, як і багато інших будинків у місті, один багатий товстосум. В Маріпозі йому належав також кінотеатр, до того ж він був членом правління банку. «Гадаю вас не дуже обтяжить така сума, га?» — безцеремонно спитав він при оформленні купчої, хоч фінансист добре був обізнаний із грошовими справами більшості людей округи. Здавалося, пекуче денне проміння ніколи не заглядало до темної контори з високою стелею, де минало все його життя.

«Ні», — відповів тоді Гарнер. Він не знав, купувати йому цей дім, чи ні, бо раніше й на думці не мав такого. Пропозиція придбати дім повернула його з надхмарних висот на землю. До того уявлення про подружнє життя було розпливчастим, асоціювалося з залитими сонячним світлом галявинами, де вони не раз спочивали з Керол на купах листя, з безжурними днями в готелі, де вони пробули цілий тиждень, аж поки їхні батьки не довідалися про одруження. Про власний дім тоді він навіть не мріяв. «Так, ми можемо заплатити», — підтвердив він у кабінеті бізнесмена.

— Певна річ! — посміхаючись, відповів банкір, соваючись на рипучому стільці. За цією вкритою зморшками, зовні лагідною машкарою крився павук, що швиденько підрахував у думці, скільки ж із них можна здерти. Поки він уважно роздивлявся їх обох, Гарнер нервував, згораючи від близькості Керол. Вона стояла поруч. Її загоріла шкіра на тлі білої сукні здавалася майже коричневою.

— Таке гарне подружжя, — сказав тоді ділок, обмірковуючи операцію. — І така гарна молода. Справді, червень — місяць наречених. Здається, всі хлопці, що викрадають навесні дівчат, ждуть червня, щоб одружитися...

— Скільки коштуватиме будинок? — спитав Гарнер.

— Зараз скажу, — лагідно відізвався ділок, зручніше вмощуючись на стільці.— За готовий будинок, земельну ділянку та будівлі, природно, ціна буде вища, ніж коли б ви купували ділянку без житла...— На мить він умовк, а тоді закінчив:— Скажімо, п'ятнадцять тисяч.

На рахунку у Гарнера було сімнадцять тисяч доларів.

— П'ятнадцять, — повторив старий. Він нерухомо сидів на стільці й уважно спостерігав, яке враження справили його слова. Він, як гримуча змія після першого нападу на жертву, навіть відкинувся назад, щоб краще їх бачити.

Гарнер поглянув на Керол. Засмагла, в білому декольтованому платті, яке щільно облягало усю її гнучку постать, вона не зводила з Гаррі довірливих і закоханих очей. «Кохання все терпить, усе зносить», — подумав він і сказав:

— Гаразд, беремо.

— От і добре, сер, — промовив старий, підводячись. — Гарне житло для красуні-нареченої забезпечене. — Кинувши на Керол виразний погляд, він узяв свій капелюх і додав: — Справжній медовий місяць для закоханих.

Саме з тієї хвилини Гарнер зненавидів свою дружину. Та зрозумів він це набагато пізніше — коли вже були сплачені гроші і вони залишились із будинком і двома тисячами доларів, на які треба було жити, коли загинули останні надії на повернення до університету, де Гарнер сподівався скласти екзамен на ступінь доктора наук. У середній школі, де він викладав цивільне право, йому доручили читати ще й історію, і це теж був якийсь заробіток.

— Ви зробили дуже вигідну покупку, — сказав банкір, коли повів їх оглядати садибу, — здебільшого у таких будинках є лише мансарди, а у вашому буде ще й третій поверх.

«Отоді тільки я по-справжньому зрозумів її, — подумав Гарнер. — Вона принесла мені нещастя». Коли він почав викладати у школі, Керол — одна з його учениць—була першою, хто впав йому в око. У неї була така зовнішність, що відразу привертає до себе увагу. Завдяки своїй пронозливості, вона зуміла зайняти неабияке становище у шкільній ієрархії, її навіть призначили старостою класу. У різних конкурсах краси вона теж незмінно перемагала. Куди б Гарнер не повернувся, він завжди і всюди бачив її. Спершу Гарнер тільки милувався нею здалеку: життя вже привчило його, що такі, як вона, гарні і привабливі створіння не для нього.

Минув рік. Та ось настав день, коли, несподівано глянувши під час лекції на дівчину, він помітив, що і вона — теж зовсім несподівано — обернулась і дивиться на нього. Потім, спіймана на гарячому, знітилася й одвернулась. Серце в нього мало не вискочило тоді з грудей, але давні побоювання тут же знову охопили його, і він вирішив не звертати на неї більше уваги. Потім знову і знову він ловив її запитливий погляд, помічав, що в його присутності вона стає збудженою і веселою. «Просто примхи,— думав Гарнер. — А може хоче мати в списку своїх поклонників ще й мене. Хіба можна сподіватися чогось іншого?» Але одна подія його просто вразила. Якось на уроці він пожартував чи сказав щось дотепне. Керол і кілька інших учнів пирснули, як це траплялося і раніше, коли він жартував. Проте за день або два, повертаючи за ріг школи, він почув, як Керол слово в слово переказує той самий жарт дівчатам.

Вона стала для нього образом вимріяної Любові, і вони покохали одне одного. Напевне, ніхто не зміг би пояснити, як це трапилося. Після їхнього одруження одна з подруг Керол сказала: «Подумати тільки — і що вона в ньому знайшла?! Тільки й знає, що читає свої старі книжки, а Керол вони ніколи не цікавили».

Для місцевих жителів цей шлюб був як грім з ясного неба, його ніхто не чекав. Побачення їхні були річчю цілком зрозумілою, хоч він був учителем, а Керол ученицею. Ніхто не надавав особливого значення ні їхнім зустрічам, ні тому, що Керол у розмові почала копіювати Гаррі, ні соромливим проявам почуттів, ні замішанню, яке видавало їх при чиїйсь раптовій появі, або коли яскраве світло автомобільних фар вихоплювало з темряви їхню машину. Про все це знали в місті, хоч і не хотіли помічати.

«Саме тоді я зненавидів її, — думав Гаррі, ще і ще раз пригадуючи усі подробиці їхніх відносин, так ніби біль можна заспокоїти, роз'ятрюючи рану. — Якраз коли ми промарнували майже всі гроші на будинок, який їй так сподобався». До цього він любив її по-справжньому, як йому здавалося, але, досягши мрії, змушений був пройти через нові випробування. Його гнітила нестримна хтивість Керол у хвилини близькості, її ненаситність. Вона перетворювала любов на тваринні інстинкти і кожного разу залишала його виснаженим. «Звідки це в неї?» — думав він, здригаючись від огиди і образи.

Згодом розвіялись і його честолюбні мрії. Гаррі увірував, що причиною всіх невдач є одруження з Керол. Він сподівався одержати вчений ступінь, а потім зайнятись політикою і, можливо, стати навіть державним діячем. У хвилини важких роздумів він уявляв, як би велося йому на державній посаді, як би керував він людьми, як слухняно викону-

валися б усі його вказівки. Він мріяв стати політиком — людиною, що сіє навколо себе зерна мудрості і до котрої люди приходять за порадами. Керол заступила йому дорогу і стала саме тим злим знаряддям, що зруйнувало йому кар'єру.

Цього їй ніколи не зрозуміти. Вона виявилась безпорадною жінкою, нездатною передбачити невдачі або усувати їх. А роки йшли, до влади приходили нові політичні діячі. Найголовнішим серед них став Джін Мессі. «Цікаво, скільки часу піде на те, — прикидав у думці Гарнер, — щоб люди розкусили цього старого негідника? На його місці, — якби тільки я міг бути на його місці! — не раз думав Гарнер,— я показав би їм, де раки зимують». Але до цієї думки примішувалась і гіркота: «Вони цього заслуговують. Саме цього. Це ж Південь, клятий Південь, який нікого іншого і не хоче, окрім цього сучого сина. Весь Південь хворий. І я не хочу, щоб ця хвороба зачепила й мене».

«І отака паскуда балотується на пост губернатора, — думав він, стискаючи кермо автомобіля. — А я сиджу тут, прикутий до клятого будинка з червоної цегли та до дурної невірної дружини». Але він сьогодні помстився їй. Добре помстився. Вранці, коли, відчуваючи лише огиду, він лежав з нею в ліжку, йому на думку спала щаслива ідея.

Безперервний контроль протягом усього дня дуже здивував Керол.

«Оце, — думав він, — найкращий засіб помститись і досадити їй». Він зуміє по-своєму віддячити їй за загублене життя. Протягом довгої літньої ночі він, холодний, чужий, навіть не доторкнувся до неї. Кінець кінцем повинна ж вона колись змінитися! Гаррі виліз із машини і зайшов у будинок. Відчинивши двері, він зупинився на порозі кімнати Керол, саме в той момент, коли вона, його дружина, роздягнена, визирала у вікно. Якийсь підліток років чотирнадцяти у вицвілій нейлоновій сорочці та коротких синіх штанях саме проходив повз будинок. Побачивши Керол, він остовпів. А та, визивно всміхаючись до нього, глибоко дихала, щоб груди здіймалися вище. На губах хлопця з'явилась крива посмішка, очі недобре засвітилися.

— Ах ти ж сучка! — більше з подивом, аніж з люттю вигукнув Гарнер і вибіг на ганок. — Гей ти! — гукнув він до підлітка.

Хлопець обернувся.

— Забирайся геть! Іди звідси, чортів байстрюк!

Вогник у хлопцевих очах згас.

— Дорога — громадська власність, — кинув він у відповідь, рушаючи далі.

— Що? Що ти кажеш?

— Дорога не ваша! — повторив хлопець, прямуючи до міста.

— Ах, так! — крикнув Гарнер. — Тоді зачекай! Зачекай там! Я зараз винесу револьвер. — І знову метнувся до кімнати Керол. Дружина вхопила його за руку.

— Не треба, Гаррі! Гаррі, не треба!

— Тоді чому ти не опускаєш штори? — люто запитав він, кинувшись до вікна і опустивши їх одним рвучким рухом. — Навіть проститутки з Мемфіса і ті зачиняють вікна. Правда, у них є перевага — вони мають певну репутацію і клієнтів, тоді як тобі треба ще добре попрацювати, щоб завоювати все це. Якщо вже розпочинати, то з самого початку!

Вона міцно обхопила його за плечі і притислась до нього усім тілом.

— Гаррі,— благально промовила вона,— прошу тебе, облиш.

— К чорту все! — сказав Гаррі, міцно впиваючись нігтями в її голе плече. Вона відсахнулася, тоненька червона цівка потекла по засмаглому тілу. З люттю дивлячись їй в обличчя, Гарнер запитав:

— Чого тобі треба? Хочеш, щоб я побіг і повернув того шмаркача? Чи тобі привести негра Епамінондаса? Або хочеш, щоб я встав на захист твоєї честі, наздогнав і вбив того хлопця? Може, й справді ти цього хочеш?

Керол заплакала.

— Я хочу тебе, Гаррі. Якби ти частіше був зі мною, все було б гаразд. Я слухатимусь тебе, я присягаюсь...

— Іди геть! — прохрипів Гарнер відштовхнувши її.

Жінка втратила рівновагу і впала на підлогу. Лежачи горілиць, вона затамувала подих і не зводила очей з чоловіка.

— Встань! — наказав Гаррі, штовхнувши її ногою в бік. — Замість того, щоб валятися на підлозі, наче чорношкіра шлюха, краще встань, натягни на себе що-небудь. Чорні не можуть купувати собі ліжок. Завдяки старанням діячів подібних до любого містера Мессі, з яким ти так приязно розмовляла на подвір'ї суду в минулу суботу, у них немає грошей. Вставай! Одягнись і поїдемо!

— Я вже казала тобі, що мені зовсім не хочеться їхати. Магазини почекають до понеділка.

— Мені треба до школи, — сказав Гарнер, — а я зовсім не збираюсь лишати тебе на самоті. Тепер я вже ніде не залишатиму тебе саму. Одягайся!

Жінка потяглася за платтям.

— Зараз така спека... Мабуть, можна не надягати білизни.

— Послухай, ти натягнеш усе, що належить кожній порядній жінці; цього разу тобі не вдасться вислизнути в парк. Ти не відійдеш од мене ані на крок.

— Гаразд, я надягну, — погодилася дру-

жина, торкаючись руки чоловіка. — Я робитиму все, що ти скажеш, Гаррі.

— Дуже радий. Така несподівана слухняність...

Гарнер запалив сигарету. Натягнувши трико, Керол підійшла до дверей.

— Гаррі, — улесливо сказала вона, — а сьогодні вночі, коли повернемося з міста, ти будеш моїм, Гаррі?!

— Не знаю, — відповів він, зловтішно стежачи за дружиною. І знову глибоко затягнувшись, наказав: — Йди вдягайся!

Він мовчки пройшов до кабінету і зняв з гачка капелюх.

— Гаррі! — лагідно покликала Керол.

— Чого тобі?

— Я не образила тебе, ні?

— Та замовкни хоча б на хвилинку! Ти мені набридла. Жодна людина в світі не витерпіла б твого базікання.

— Гаррі...

— Мене нудить од твоїх балачок. Ну, чого ти ще хочеш?

— Я намагатимуся не... не робити так. Я кажу про мужчин. Але коли ти на весь день їдеш до школи, а мене кидаєш з Епамінондасом та його старою, я відчуваю таку нестерпну самотність!

— Ти забула ще про Світенінга у дворі, — зауважив Гаррі. — Розумієш, що буде, коли, підстригаючи траву, він ненароком зазирне у вікно...

— Гаррі, дозволь мені закінчити думку. До мене ніхто не приїздить. Ти тільки зрозумій. Я кажу про інших жінок. Якби кілька жінок мого віку бували в мене, я могла б ділитися з ними своїми турботами, могла б просто побазікати, посміятись і... І якби ти у розмові зі мною не вживав отих бридких слів. Іноді, коли ти спиш, я мрію про ті часи, коли ти будеш уважніше і не так брутально ставитися до мене.

Він знову пройшов через кімнату і мовчки чекав на порозі, коли вона закінчить.

— Так, як колись, — продовжувала Керол, виходячи з чоловіком на залиту гарячим сонцем вулицю. — Ти пам'ятаєш, як було раніше?

— Ні, ти просто неможлива! — відповів Гаррі, притримуючи дверцята машини. — Будь-яку прогалину в моїй пам'яті ти доповнюєш своїми спогадами.

— У те літо, коли ми одружилися, я закінчила школу. — Вони сіли в машину. — Через тиждень буде якраз п'ять років, — додала вона скромно. — Ти забув?

— Ні, — відповів він. — П'ять ніжних років подружнього життя. Пам'ятаю кожну його дорогоцінну хвилину. — Вони рушили по курній дорозі, обабіч якої тулилися негритянські хатки, вікна яких були завішані шторами.

— Бачиш — усі штори спущені. Навіть вони знають, що таке пристойність. — Гаррі сумно посміхнувся.

— Гаррі,—благально промовила Керол, — не треба зі мною так розмовляти. Я завжди була закохана в тебе, Гаррі. Ти завжди здавався мені таким... навіть не знайду відповідного слова... таким витонченим, інтелігентним. Ти завжди був вищий за мене. І коли ти освідчився...

— Це єдине, що причарувало тебе! — гірко посміхаючись, кинув він. — Ну, а як же бути з усіма твоїми партнерами по ліжку? І вони здаються тобі витонченими й інтелігентними?

— Облиш це! Облиш!

— І з такою я одружився! Кинув штат на відкуп людям, подібним до Джіна Мессі, а сам злигався з тобою. Чудовий вибір, правда?

— Не треба, Гаррі! Скажи краще, чим я сподобалася тобі? — Вона підвела голову і сіла в півоберта до нього. Він побачив оголену шию і засмаглі груди під сукнею.

— Здається, я просив, щоб ти надягла бюстгальтер?

Керол удала, ніби не чує.

— Чим я тобі сподобалася?

— Тим самим, що й Джіну Мессі минулої суботи, — відповів він ущипливо. — Може, ти гадаєш, що він базікав з тобою заради твого розуму і вроди? Тоді ти здорово помиляєшся. Добряча підстилка — ось що всіх цікавить, і тільки це він і побачив у тобі. — Нараз він посміхнувся і задоволено закінчив. — Єдине, що маю я і чого не має Мессі.

Якусь мить вона дивилась на мстиву посмішку, що грала на його обличчі. Погляд її став ворожим:

— Чому ти весь час згадуєш про нього? Вважаєш, що й сам міг би стати видатним політиком? Ти, мабуть, просто заздриш йому.

— Замовкни! — гнівно крикнув Гарнер.

— Усі твої балачки про те, який він поганий, як ти не любиш його, пояснюються тим, що ти заздриш йому і хочеш бути на його місці! Скажеш — ні? — Вона задихалася від обурення, бачачи його холодне кам'яне обличчя.

— Я наказав тобі мовчати, — не дивлячись на неї, повторив Гарнер.

— Ти заздриш Мессі, бо ти всього-навсього нікчемний вчитель, а він — велика людина, — відповіла вона з люттю в голосі.

— Мовчи!

— Чому ж ти не візьмеш розлуки зі мною? — запитала Керол. — Замість того, щоб мучити мене цілісінький день...

Керол прикусила губу і, щоб не заплакати, заплющила очі.

— Тобі подобається мене мучити, — повторила вона. — Це дає тобі насолоду.

— Помовч трохи, — кинув він. Завертаючи за ріг і уважно стежачи за вуличним рухом, він почав вишукувати місце для зупинки.

Керол щільніше заплющила очі.

— Сучий ти син!

— Прокляття! — вилаявся раптом Гаррі.

З аптеки Філго зненацька вискочила якась дівчина і, хитаючись, перебігла вулицю перед самим автомобілем. Щоб не збити її, Гарнер натиснув на гальма.

— Що за біс? — здивувався він.

Не звертаючи уваги на автомобіль, дівчина бігла через площу. Перед будинком суду вона безсило сперлася на монумент.

— Якщо отак ганятиме, довго на цьому світі не проживе. — Він знову включив швидкість.

Керол не слухала.

— Ти заздриш йому і хочеш зробити мені боляче! — крізь сльози повторила вона. — Сучий ти син!

Розділ шостий

Юрена Хогрот приїхала з ферми до міста рік тому, і Філго найняв її, бо жодна міська дівчина не схотіла б працювати за ті гроші, що він платив. Юрена продавала содову воду і всі ті ласощі, про які сільське дівчисько могло лише мріяти. Спершу вона побоювалась отих ласощів: тітка, з якою вона жила на фермі, переконала дівчину, що будь-яка інші їжа, крім м'яса, борошна і меляси,— це отрута, яка роз'їдає нутрощі. Ще немовлям потрапила Юрена до тітки, і та щоденно ставила їй клізму, інакше, мовляв, шлунок дитини не працював би як слід. Цілими днями вона тримала дівчину під замком. Щоб не трапилося, бува, такого, як з їхньою кицькою, котру раз випустили погуляти, а потім вона привела кошенят. Крім того, по дорогах завжди вешталися негритянські хлопці. Якось коло хати зупинився негр-розносщик, і Юрена розбалакалася з ним. Коли господиня це побачила, вона прогнала розносщика геть, а небогу замкнула аж до вечора у спальні. Вдень, поки тітка ходила за 11 миль жебрачити в Маріпозу, Юрена лишалася вдома сама. Надвечір тітка поверталася і діставала з-за пазухи жменю мідяків. Потім, ховаючись у нічній темряві, вона крала овочі на сусідському городі й готувала з них вечерю. Хоч тітка й твердила, що овочі роз'їдають нутрощі, але нічого іншого через свої злидні вони ніколи не мали. Після пізньої вечері тітка вкладала Юрену в ліжко, замикала двері й протягом ночі щогодини тихенько навідувалась до небоги, щоб на власні очі пересвідчитися, що в кімнаті нікого більше нема. Тітка завжди брала з собою старий електричний ліхтарик, бо ж була твердо переконана, що, якби в кімнату забрався хлопець-негр, вона б його не помітила в темряві. Замкнувши, нарешті, двері, стара йшла до себе в кімнату і вкладалася в ліжко; у матраці в неї були сховані тридцятирічні заощадження жебрачки, щось близько двох тисяч доларів (вона ніколи їх не лічила): численні двадцятип'яти-, десяти- і п'ятицентові монети.

Отак вони й жили, поки Юрені не сповнилося шістнадцять років. Ще маленькою во-

на ходила до школи, навчилася читати. Однак потім дівчина сім років просиділа вдома і, крім тітки, нікого не бачила й нічого не чула, навіть найпростіших у світі речей. Те, що траплялося з нею раз на місяць, сповнювало її душу жахом, і кожного разу вона гаряче молилась, щоб таке більше не повторилось. І от одного ранку, коли тітка пішла з дому, шістнадцятирічна дівчина розбила шибку, втекла з дому й подалася до Маріпози.

Вона йшла цілий день. Побачивши у вікні аптеки об'яву «Потрібна офіціантка», вона зайшла туди, і її прийняли на роботу. На гроші, які вона заробила в аптеці, Юрена знайшла кімнату в пансіонаті, — у кінці вулиці, якраз біля площі, — і купила собі кілька нових суконь. Потім вона побачила в аптеці Енді Філго й страшенно закохалася в нього — дівчинка, яка раніше ніколи не любила і навіть не уявляла, як це буває. Але той не звертав на неї уваги: адже вона була проста сільська дівчина. Тоді, наслідуючи інших дівчат, вона почала підфарбовувати губи, зробила собі зачіску, купила коротше на півномера плаття й почала на ходу погойдувати стегнами. І хлопець, нарешті, звернув на неї увагу, заговоривши з нею з-за прилавка; після роботи (Енді працював у аптеці тільки влітку), коли аптека зачинялася на ніч, він навіть відвозив її додому у своєму автомобілі.

Купуючи різні дорогі речі, Юрена жила майже надголодь. Тоді вона почала крадькома підхарчовуватися морозивом та іншими солодощами, бо не раз спостерігала, як це робив Енді з мовчазного дозволу батька. Солодощі їй сподобались, і вона ласувала все частіше і частіше, навіть коли в магазині бував Філго.

Одного разу якийсь хлопець замовив для своєї подруги бананового морозива, але та відмовилась, сказавши, що від морозива товстішають. Морозиво повернули назад, і хазяїн наказав покласти його в холодильник, щоб продати комусь іншому. Але й цю порцію з'їла Юрена.

Дні минали, дівчина гладшала. І чим гладшою вона ставала, тим більшу огиду відчував до неї Енді. А тут іще приятелі почали глузувати з нього: чи не забагато уваги приділяє він якійсь селючці. Глузування не припинилося навіть тоді, коли Енді пояснив, що вона дозволяє робити з собою, що завгодно, оце і вся його увага.

— Та-а-ак! — протягнув один з хлопців.— Он чого вона стала така гладка.

— Про що це ти? — спитав Енді здивовано. Він раніше не звертав уваги на великий живіт дівчини.

— А про те саме. Вигляд у неї зараз чудовий, — насмішкувато пояснив приятель.

Після цього Енді вже не міг так просто відкараскатися від Юрени. Він, правда, спробував не звертати на неї уваги, навіть стоячи поруч за прилавком, а коли та бочком підходила до нього, сахався її як чуми. Він завжди був перед Юрениними очима: стояв за прилавком, засунувши руки у кишені вицвілих синів штанів, спокійний, самовпевнений. І дівчина почала ненавидіти хазяйського сина за те, що він був недосяжний для неї, а самого Філго за те, що той був батьком Енді. Вона їла морозива чимдалі більше, щоб запаси скоріше вичерпувались, і зловтішно думала, як буде надалі красти потроху вершкового й бананового морозива з порцій відвідувачів, щоб ті, розгнівавшись, більше не приходили до аптеки.

Потім настала та неділя, коли Мессі покликав Філго до себе в готель. Наступної суботи, увечері, коли прибув поставщик морозива з Хамінгберда, Філго виявив, що увесь запас морозива за тиждень зник, але виручки в касі не було. Він скликав усіх трьох продавців і почав їх розпікати за крадіжки. Слухаючи хазяїна, дві дівчини лише посміхались, але Юрена дуже занепокоїлася. Того ж вечора одна з відвідувачок замовила порцію ванільного морозива. Але коли морозиво вже було на столі, на ньому виявились відбитки пальців.

Енді поніс порцію батькові, який писав рецепти. Почувши новину, Філго хутко попрямував у зал і заходився, правда досить недбало, втішати клієнтку (її батько був небагатий на гроші). Проте дівчина підвелась і порадила аптекареві не турбуватись. Вона, мовляв, більше не завдаватиме йому клопоту своїми відвідинами. І з цими словами гордо попрямувала до виходу.

Філго повільно підійшов до прилавка і з хвилину постояв там, щось обмірковуючи. Дівчата й хлопець мовчки дивились на нього.

— Гаразд, — нарешті промовив Філго. — Хто готував морозиво для Патріції Колдуелл?

— Не я, — озвався Енді.

— І не я, — відповіла одна з дівчат. — І не Фейрен. Правда ж, не ти?

Друга продавщиця заперечливо похитала головою. Вигляд у обох був найдоброчесніший.

— Виходить, ти? — звернувся він до Юрени.

— Егеж, сер, — зухвало відповіла дівчина.

— То це ти залишила відбитки своїх пальців? — спитав він.

— Ні, сер.

— Хто ж тоді? — гримнув хазяїн. Люди в залі почали поглядати в їх бік.

— Мабуть, Енді, — сказала Юрена. — Він

любить запускати руки куди не слід. — І вона зиркнула на хлопця, який, заклавши руки в кишені й сардонічно посміхаючись, стояв за прилавком. Енді роздратовано кинув у відповідь:

— Це не я! Це вона!

— Я вірю тобі, синку,— і, обернувшись до дівчини, Філго спитав з крижаною ввічливістю:

— Якщо не він, то хто ж?

— Ну, а коли я, що тоді? — у свою чергу спитала Юрена.

— Ти? — радо перепитав Філго. Все складалося прегарно. Він ураз збагнув, що цей випадок можна легко приплутати до справи, про яку йшла мова у Джіна Мессі. Дівчина криво посміхалась.

— Ще й посміхаєшся? — вигукнув Філго. — Це здається тобі смішним? Робиш капості і смієшся? Тобі байдуже, що я втрачаю свою постійну клієнтку?!

— Так! — вигукнула Юрена. Навколо, передчуваючи скандал, вже збиралися люди. — Мені страшенно смішно!

— Що? — зарепетував аптекар, кривлячи рот у посмішці: — Смішно!? Тоді вислухай мене, і я подивлюся, чи сміятимешся ти після цього! Ти крала моє морозиво! І не пробуй викручуватись! Ти харчувалася тільки морозивом, за яке я платив із власної кишені! Ти не вживала нічого іншого, а гроші, що я тобі чесно сплачував, витрачала на вбрання і по-

маду, як звичайна повія, для того, щоб спокусити мого сина! Він мені все розповів! Розповів, як ти висла на ньому і намагалася спокусити!

— Слухайте, що я скажу, — промовила дівчина.

— Нічого не хочу слухати, — обірвав її Філго. — Зараз говорю я! Отакі маленькі суки, як ти, завжди намагаються розбестити таких чистих хлопчиків, як мій Енді! Не вийде! Він мені розповів...

— Послухайте, — крикнула Юрена, гнів охопив її всю, душив і пік груди. — Ви тут розказуєте, який він чистенький, але все це брехня! Брехня! Чи знаєте ви, навіщо він щовечора відвозив мене додому після роботи? Він садовив мене в машину і здирав з мене плаття. Знімав сам, я ніколи не торкалась до одежі! Ні до своєї, ні до його! А він знімав з мене все! За це його можна було б засадити в тюрму або покарати на смерть! — Очі в неї спалахнули. — На смерть! За згвалтування! Що ви скажете, якщо я покличу його до суду за згвалтування? А чи знаєте, що цей чистьоха ще робив? У нього є повна пляшка віскі, яку він після школи...

— Вона бреше! — заверещав Філго. — Забирайся геть! Брехлива шлюхо! Щоб я тебе більше тут не бачив!

Дівчина почала плакати й щось бурмотіти.

— Ти брехуха, виродок, проклята сука!..

Філго штовхнув її до дверей.

— Геть! — крикнув він знову.

Юрена зупинилась на вулиці, гірко плачучи. Люди уважно дивились на неї. «Брехуха», схлипувала вона, «брехуха... брехуха». З аптеки вийшов Енді і, ставши на порозі, дивився на неї. Широко розставивши ноги й заклавши руки в кишені синіх штанів, він мовчки посміхався, дивлячись на неї.

Перші перейми почалися, коли Юрена бу-

ла напівдорозі до будинку суду. Вона мало не впала, але, хитаючись, доплентались якось до суду. Біль був такий сильний, що вона не могла навіть кричати, а тільки важко дихала, безпорадно притулившись до білокам'яного постаменту з постаттю солдата, що з-під руки дивився на південь, виглядаючи свою дівчину. Потім біль стих, і вона заплакала. Згадавши про швидку допомогу, пункт якої міститься в кінці вулиці, за тюрмою, Юрена підбадьорилась. Плачучи, вона поплентались через двір. Гультяї, що сиділи у дворі, з зацікавленням дивилися їй услід. Якраз коли вона проходила повз канцелярію, звідти з пачкою паперів у руці вийшов шериф.

— Гей,— гукнув він до неї.— В чім річ?

— Ні, ні... — забелькотіла Юрена, думаючи тільки про одне: будь-що треба дістатись до швидкої допомоги, бо лікарня надто далеко. Отже, зараз шериф їй лише заважав. — Ні... — Вона видерлася з його рук і почвалала далі.

— Зупиніть її! — крикнув шериф. — Хто-небудь, зупиніть її!

— Навіщо, Джіме? — голосно відгукнувся один з чоловіків, ніби дівчини тут і не було. — Це ж просто шлюха.

Тільки-но Юрена вибралася з двору суду, як гострий біль знову різонув їй тіло. Вона хотіла закричати, але з горла вирвався тільки сухий придушений хрип.

— Байдуже, хто вона, але ж вона хвора! — промовив шериф. — Ця жінка хвора. Хто-небудь допоможіть їй!

— Нічого з нею не трапилось, — озвався інший нероба, на мить прокинувшись від сплячки. — Вона просто прикидається. Її щойно звільнили у Філго за те, що вона спробувала спокусити його синка.

— Ти певен? — із сумнівом у голосі спитав шериф, спостерігаючи, як Юрена, похитуючись, переходила через вулицю.

— Цілком, — відказав той. — Того вона й прикидається. Коли ти повіриш їй, Джіме, ти просто будеш дурнем.

— Ну, якщо ти певен... — задумливо протягнув шериф і повернувся до канцелярії.

Другий приступ припинився, коли Юрена перетинала площу. Навіть тепер дівчина не збагнула, що саме з нею відбувається. Може, тітка мала рацію, і вона отруїлась морозивом?! Може, від нього вона зараз і помирає. Щоб перепочити, Юрена прихилилась до вуличного ліхтаря. Потім рушила далі, майже не помітна у густому суботньому натовпі.

Нарешті вона дісталась до провулка, де містилася швидка допомога. Тут саме зібралось чимало негрів, бо трохи далі було їхнє кафе. Вони з зацікавленням розглядали Юрену, але ніхто з них не спробував допомогти їй, бо вона була біла жінка. Краще триматись подалі від білих людей та їх турбот.

У провулку її схопило втретє... Від гострого болю їй перехопило подих, з горла вихопився сухий придушений звук, який одразу ж перейшов у різкий, деренчливий зойк. Негри мовчки дивилися їй услід. Юрена задихалась, захлиналась і, щоб хоч трохи послабити жахливу, пекучу різь у животі, стягнула з себе трико. Вона впала, і якусь мить корчилася на землі, надриваючись од крику, а потім знепритомніла.

Отямившись трохи згодом, вона побачила, що біля неї ворушиться щось живе, і почула дитячий плач. Роздивившись краще, Юрена здивувалась. Вирішила, що немовля належить комусь іншому, не їй, і ніяк не могла зрозуміти, чого це воно лежить отут, у провулку. Дитина знову заплакала; Юрена відчула, що біль уже не такий різкий. Вона знову подивилась на дитину, на негрів, що з неквапливою, стриманою цікавістю приглядались до дивацтва білих людей, на медпункт з ящиками для сміття перед фасадом — і враз усе зрозуміла.

— Ні! — скрикнула вона й насилу стала на коліна, жалкуючи, що тітонька нічого їй не розказала, як усе це робити. Стоячи на колінах, вона підібрала немовля, яке репетувало без угаву, й кинула його в металевий ящик для сміття. Потім спробувала підвестися, щоб утекти звідси, але, зробивши перший крок, зойкнула і знову впала. Ящик перевернувся і брязкнув, вдарившись об землю, Юрена поповзла вперед й одразу ж немовля викотилось із ящика і потяглося слідом за нею; біль переміг її, і Юрена знову провалилась у темряву.

— Що тут діється? — спитав літній темношкірий чоловік, підходячи до натовпу негрів, які стояли на певній відстані від білої жінки. Звали його Епамінондас. Дружина його куховарила у Гарнерів, а сам він багато років підстригав газони, аж поки його не розбило паралічем. Тепер він не працював і цілими днями тинявся по місту. Епамінондас наблизився до Юрени, що нерухомо лежала у провулку.

— Біла леді зробила бебі, — промовило чиєсь дівчисько років семи.

— Зробила бебі? — спитав Епамінондас. Волосся в нього було сиве й скидалося на товсті обшарпані жмутки старої вірьовки. На ньому був комбінезон, пропахлий тютюном і потом, та стара біла студентська сорочка, яка стала занадто тісною для Гаррі Гарнера. — Боже, і ви нічого не робите, щоб допомогти їй?

— Це ж не моя дитина,— хихикнувши, відповіла якась молодиця.

— Не моя? — перепитав старий. — Що значить «не моя»?

— А те, що варто мені влізти в цю справу, як одразу з'являться білі і спитають, навіщо я це роблю. З ними скоїлося лихо, а звинуватять мене. Тут якраз таке лихо. Велике лихо. Лихо білих.

— Вона бігла з двору суду, — промовив хтось із парубків. — Через площу. Чому ж білі не допомогли їй там, якщо хотіли?

— Бігла до пункту швидкої допомоги, — здогадався Епамінондас.

— Вони могли б допомогти їй, — казала далі молодиця. — Але білі не хочуть. То й вам краще не встрявати у цю справу, Епамінондасе, бо скажуть, що це ваша дитина. А ви знаєте, чим це може скінчитися.

— Тебе не питають! — відрубав старий, підходячи до Юрени. — Ніхто не скаже, що це моя. Хіба вони не знають, що від такого старого вже не можна чекати дітей?

— Для білих це не має значення, — втрутився у розмову якийсь парубок. — У них свої закони, запам'ятайте, Епамінондасе, ви самі встряли в цю халепу.

— Тебе теж не питають. — Старий схилився над Юреною і немовлям.— Бебі, мабуть, неживе, — промовив він. — Ану, хто-небудь допоможіть мені перенести жінку до медпункту: вона теж помирає.

— Бебі мертвий! — вигукнув якийсь парубок. — Я не хочу втручатись у цю справу! Краще нам піти звідси!

Натовп почав швидко розходитись.

Провулок швидко пустів. Працівники кафе спустили жалюзі, замкнули двері й, посідавши в машини, від'їхали, а негри, що тинялись поблизу від кафе, порозбігалися ще раніше. За хвилину у провулку не залишилось нікого, крім старого Епамінондаса та його дружини, що, залишивши кафе, бігла до чоловіка.

Знявши кепку, старий поспішив до медпункту: він переступив поріг кімнати й звернувся до жінки за столом:

— Будь ласка, там на вулиці...

Жінка повільно повернула голову в його бік і подивилась на старого тупим, бездумним поглядом. Вона була з тих людей, що, влаштувавшись на пристойну роботу, живуть і думають, керуючись тільки інструкціями.

— Ви увійшли через вхід для білих, — промовила вона, — а вам треба заходити через вхід для кольорових.

— Місіс, — мовив старий негр, — будь ласка, там на вулиці біла леді...

— Верніться і зайдіть через вхід для кольорових, — повторила вона. — Якщо одному дозволити, тоді доведеться впускати всіх. Поверніться і зайдіть через вхід для кольорових.

— Місіс! — сказав він. — Леді на вулиці народила дитину! Розродилась прямо у провулку...

— Нічим не можу допомогти, — байдужим тоном відповіла жінка, похитавши головою. — Всі вже пішли. Медпункт не працює після полудня по суботах. Та жінка повинна це добре знати, і нічого приходити сюди в суботу після полудня...

— Місіс! Біла леді! Біла леді і біла дитина!

— Нічим не можу допомогти, — байдуже повторила вона. — Нам за це попаде, можна навіть втратити роботу. Так усі почнуть приходити по суботах після полудня й чогось вимагати. Їм скажеш «ні», а вони слушно заперечать: «А ви ж таку-то й таку-то прийняли».

Прикро вражений старий попрямував до виходу.

— Іншим разом заходьте через вхід для кольорових, — кинула жінка йому навздогін. — Якщо впустити вас і дозволити це всім іншим, то нам скажуть: «Можете...»

Не дослухавши, старий вийшов з кімнати. Шпурнувши кепку на землю, він з гнівом притоптав її ногою. В цю мить він побачив дружину.

— Що ти робиш там? — стримуючи хвилювання, вигукнула вона. — Ходім звідси швидше!

— Хочу допомогти білій леді! — відказав старий. — Хіба білі можуть що-небудь закинути мені, якщо я допоможу білій?

— Зможуть, якщо вона помре, — відповіла дружина. — Що тобі сказали у медпункті?

— Що в суботу не можуть нічим допомогти, бо їх потім лаятимуть.

— От бачиш?! — вигукнула вона. — Бачиш? Білих лаятимуть за допомогу! Закон на їх боці, і все ж таки вони матимуть неприємності за допомогу цій жінці. Отже, краще і нам піти звідси, Епамінондасе.

— Я не можу залишити її вмирати, — промовив старий негр. — Вона загине, якщо ми не допоможемо їй.

— Вона вже мертва, — заперечила дружина. — Поглянь на неї. Поглянь, і ти побачиш, що вона мертва!

— Помовч! — сказав Епамінондас. — Краще допоможи перенести жінку у фургон: відвеземо її до лікарні.

— Нізащо не поїду з білою через площу, — крикнула негритянка. — Не поїду!

— Я ж відвозив міс Луїзу Роджерс до лікарні, і ніхто мене не зупинив, — сказав він. — Допоможи підняти їх.

— Тоді з тобою був суддя Роджерс, — заперечила дружина, нахиляючись над непорушним тілом. — Дивись! — раптом вигукнула вона. — Ніхто не перерізав пуповини!

Епамінондас витяг з комбінезона дешевий складаний ножик.

— Залиш її, — квапливо проговорила дружина. — Не ріж. Нема чого нам встрявати у цю справу. Давай просто покладемо обох у фургон і відвеземо до лікарні доктора Снода.

Вони поклали Юрену з немовлям у фургон.

— А бебі ще живий,— здивувалась негритянка.

— Ану пішли!—гукнув на мулів Епамінондас. — Боже, боже, — додав він. — Схоже, що мені судилося визволяти білих із біди.

Цього суботнього дня лікарня була вже зачинена.

— Що ж нам робити тепер? — тихо спитав Епамінондас.

— Нехай господь буде мені порадником і помічником, — розлючено промовила жінка. — Я відчувала, що все це так і скінчиться!

— Можна відвезти її доктору Сноду на квартиру, — промовив старий.

В цей час дитя заплакало. Юрена і досі не приходила до пам'яті.

— Помовч, чоловіче! — наказала негритянка. — Тепер уже тебе не питають. Вставай! І підніми мулів. О, господи! — раптом вигукнула вона у відчаї, що все складається так нещасливо. — Містер Гаррі з місіс Керол сьогодні теж кудись поїхали! Господь наче навмисне хоче випробувати нас.

— Вони повернуться увечері, — сказав Епамінондас.

— Мовчи вже! Поганяй своїх мулів і заспокойся. Тепер балачки зайві. Помовч, любий. — З цими словами вона обережно взяла дитину.

Вона розстебнула на грудях Юрени блузку, яку з такою гордістю купувала дівчина, прагнучи якнайшвидше придбати легкий і гарний міський одяг, і приклала немовля до грудей.

— Помовч, любий,— повторила вона, звертаючись до чоловіка.

Юрена навіть не ворухнулась. І поки Епамінондас гнав мулів вулицею повз залізничну станцію до шосе, стара негритянка наспівувала білій дитині колискову пісню.

Вдруге розплющивши очі, Юрена одразу все пригадала. Спочатку їй здалося, що вона потрапила до лікарні. Але трохи згодом дівчина відчула, що тут пахло не стерильною, холодною чистотою, як це було в аптеці, а чимось теплим і знайомим. Вона побачила казанок, що парував на плиті, і негритянку, яка щось помішувала в ньому. Над каміном висіли старовинні дагеротипи літніх поважних негрів, американський прапорець, поздоровча листівка з намальованим лататтям і лист, надрукований на машинці; поруч із пляшкою лавровишневої води та різними баночками з мазями і розтираннями лежав стос зім'ятих старих газет, мабуть, викинутих білими хазяями. Юрена повернула голову і побачила в рипучому кріслі-гойдалці старого негра, який обережно тримав у великих руках її дитину; старий тихо, без слів, ласкавим і заспокійливим голосом наспівував колискову. Немовля лежало мовчки, перебираючи рученятами. Все це Юрена враз осягнула поглядом і, намагаючись підвестися, із жахом промовила до себе: «Нігери!»

Жінка обернулась.

— Лежіть спокійно, люба,— проказала вона.— З вами все гаразд.

— Нігери! — вголос повторила Юрена.— Віддайте мою дитину! Випустіть мене...— нахилившись уперед, вона спробувала підвестись, але страшний біль різонув її ниючі крижі, і вона, захлинувшись од болю, впала на ліжко. «Ліжко клятих чорношкірих,— промайнуло у неї в голові.— Ліжко, де сплять нігери!» Знову від болю їй перехопило дихання, і Юрена застогнала.

— Лежіть спокійно, люба,— повторила стара.— Я готую щось смачненьке для вашої доньки. Вона поводиться просто чудово. Це буде чарівна дівчина, коли виросте.

— І вийде заміж за мільйонера,— додав Епамінондас.— Вийде заміж за мільйонера й кататиметься у кареті з шістьма білими конячками.

— Конячками! — обурилась дружина. — Ви послухайте його! Ні в якій кареті вона не кататиметься; вона їздитиме у «лінкольні»...

— Ні! — вигукнула Юрена. Страх, прищеплений тіткою в дитинстві, додав дівчині люті і вона закричала, прагнучи налякати негрів.— Покладіть її! Це моя дитина! — Вона вже забула про ящик для сміття.— Покладіть її негайно, ви, нігери!

— Ну-ну, заспокойтесь, люба,— відгукнулася стара.— Навіщо так хвилюватись? Звідки ви?

— Не твоя справа, клята чорношкіра! — закричала Юрена.— Віддай мою дитину.

— Ось вона,— сказав Епамінондас, простягаючи їй дитину.— Візьміть.

— Вона моя! — несамовито вигукнула Юрена.— Хто ви такі? Де я?

— Ви у Гарнерів, люба,— відповіла жінка.— У доктора Гарнера, який навчає білих дітей у школі. Хазяї поїхали до міста, але вже скоро, мабуть, повернуться.

— І ви привезли мене аж сюди? — запитала дівчина.— Везли мене з міста? Навіщо?

— Не могли ж ми залишити вас там,— пояснила жінка.— Ви лежали на вулиці, і ніхто з білих не допоміг вам.

Підозріливо дивлячись на негрів, дівчина

думала: «Чорношкірі... Нігери»... Немовля знову заплакало.

— Плаче, — сказав Епамінондас. — Подбайте краще про дитину, люба.

— Не вчи мене, що я маю робити,— злісно відказала вона.— Замовкни! — наказала дитині.— Замовкни! — І трусонула немовля, яке зайшлося ще дужче.

Юрена у відчаї озирнулась. Єдине, що вона добре засвоїла в житті, це те, що люди завжди прагнуть обдурити її, скривдити заради своїх корисних цілей. І вона розуміла, що чужі люди завжди сильніші за неї. Юрена не зазнала у житті добра, і тому тепер здивовано думала: «Навіщо вони це зробили?»

Вона знову озирнулася в їх бік, гарячково намагаючись розгадати, для чого привезли її сюди. Проте в голові думок не було. Їй лишалося тільки одне: не роздумуючи, першій напасти на них, порушити їхній план, поки вони встигнуть здійснити його. Але вона ясно відчувала,— ця ясність дедалі більше лютила її,— що, незважаючи на всі її одчайдушні спроби, переможуть вони. Зрозумівши це, вона відкинулась на подушку і заплакала.

— О, господи,— безпорадно простогнала Юрена.— Дитина. Що я робитиму з дитиною?.. Ви перерізали пуповину? — озирнувшись, спитала вона.— Перерізали?

Жінка ствердно кивнула.

— То ви могли вбити нас! — крикнула Юрена.— Ви, дурні і неосвічені нігери! Ви могли вбити нас обох!

А в голові шалено билася думка: «Могли вбити і не вбили. Отже, спершу вони хочуть витягти з мене все, що зможуть». Їй навіть на думку не спадало, що у світі можуть існувати люди (а тим більше негри, проти котрих шістнадцять років підбурювала її тітка), які б не жадали її смерті... «Так, так, вони можуть зробити зі мною, що завгодно»...

Епамінондас обережно взяв немовля з ліжка.

— Покладіть назад! — швидко сказала дівчина.— Вона — моя.— В руках Епамінондаса немовля замовкло.

— Чи є у вас родичі, люба? — звернувся він до дівчини.

— Звичайно, є,— відповіла та.— У мене є тітка, вона живе недалеко від Майорки. І коли вона дізнається...— Юрена замовкла і довго мовчки дивилась просто себе, згадуючи свою тітку. Потім упала на подушку й знову заридала.

— О, господи,— ще і ще раз вигукувала вона.— Дитина. О, господи!

(Закінчення в наступному номері)

З англійської переклали
Володимир БАКУЛІН та Віктор ІОНКІН

АЛАН ВІЛЛІЄРС

Предки сучасного флоту

Як навчилася людина будувати кораблі? З чого вона починала в сивій давнині, щоб сьогодні плавати на океанських лайнерах і атомних криголамах, дизель-електроходах і танкерах, катерах на підводних крилах і поромах на повітряних подушках?

Парусне судно було не тільки найкрасивішим, але й одним з найбільш довершених засобів, створених людиною для пересування по воді. Як навчилася людина плисти під вітрилами по хвилях морських?

Як навчилася вона так вправно керувати громаддям парусів, як загнуздала таку мінливу й ненадійну силу, як вітер, примусивши його працювати на себе, як здогадалася підвісити маленьке кермо на крюки й за допомогою цього нехитрого пристрою повертати корабель у морі в потрібному їй напрямку?

Я часто замислювався над цими питаннями. Коли пливеш у відкритому морі, часу на це вистачає. Я досліджував історію кораблів у багатьох країнах світу на практиці — плавав з арабами в їхніх «дау» по Індійському океану, пробирався у верхоріччя Брамапутри на однощогловому судні біхарійців, огинав острови Тробріан у папуаському видовбаному човнику, віддалявся від бразільських берегів на бальзовому плоті, милувався з джонки вогнями Сінгапура.

Крім того я, звичайно, читав книжки й відвідував музеї. І ось яка історія — звичайно, в загальних рисах — вималювалася мені.

* * *

Колоди плавають. Кора плаває. Надуті шкури плавають. Наші далекі предки помічали це і з цього користалися. Вони почали видовбувати колоди, надавати потрібної форми корі, виготовляти шкіряні пузирі для плавання. Вони навчилися зв'язувати докупи кілька колод ліанами або плетеними

Цей пліт виготовлений з колод мангового дерева.

По річках Гімалаїв плавають за течією в надутих шкурах. Коли треба повертатися назад — проти течії — із шкури випускають повітря, згортають її й несуть на плечах.

Південнов'єтнамський бамбуковий човен. Він не має ні руля, ні вітрил, та все ж виконує свої функції. Щоб зробити такий човен водонепроникним, його обмазують кизяком у суміші з кокосовим маслом.

ремінцями — тобто, будувати плоти. Вони робили плетені корзини водонепроникними і в них перебиралися через водні перешкоди. Вони пересувалися по річках, відштовхуючись від дна тичинами, або просто пускаючись за течією. Вони додумалися до весел та кочетів — і почали гребти в потрібному напрямкові.

Первісні моряки бачили, як вітер підхоплює й жене по воді обпале листя з загнутими догори краями. І вони почали сплітати з листя вітрила, а потім віддавались на волю вітру в своїх утлих суденцях.

Поступово древні мореплавці навчилися збивати дошки ребрами одна до одної, надбудовуючи борти над видовбаною колодою або над спареними стовбурами дерев. Вони навчилися розпинати шкури на кістяку судна, просвердлювати отвори в тонких дошках і зшивати їх у формі човна, використовувати тканину для вітрил, відкрили переваги стернового весла.

Згодом вони почали будувати дедалі більші плоти з надбудовами на випадок негоди й короткими, товстими щоглами. Навчившись орієнтуватись по зірках, вони наважувалися тепер на далекі подорожі у невідоме, прокладали перші морські шляхи.

І повільно, повільно, крізь темряву віків чоловік виплив до світла. Він створив кора-

Скріплена цвяхами арабська «дау» мало в чому відрізняється від давніх предків сучасних кораблів.

Вітрильник індійського рибалки в Андах, на високогірному озері Тітікака.

Навантажена деревом китайська джонка.

Староєгипетський корабель третього тисячоліття до нашої ери, відтворений сучасним художником.

бель, це велике знаряддя прогресу, з допомогою якого відкрив континенти, налагодив торговельні зв'язки, встановив добрі міжнародні відносини. Корабель перетворився на найпотужніше рухоме створіння людських рук. Море й досі лишається найдешевшим і найбезпечнішим магістральним шляхом.

Але в світі й понині існують і використовуються найпримітивніші судна. На більшості віддалених островів Тихого та Індійського океанів, на річках Бразілії та Східного Пакистану зроблене з видовбаної колоди каное і досі є найважливішим місцевим засобом транспорту. Гренландські ескімоси все ще вважають свої каяки з тюленячої шкіри найзручнішим човном для полювання. Китайські джонки, арабські дау, малайські прао, бразільські жангади, грецькі каїки, вест-індські шхуни, скандінавські парусники все ще борознять води земної кулі, і я бачив їх усіх, а на багатьох і плавав.

Сьогоднішній моряк, перетинаючи сім морів на швидкохідному пасажирському лайнері чи гігантському транспортному судні, все ще може побачити з високого борту свого корабля ці непоказні суденця, що нагадують йому про древніх предків-мореплавців. Жива історія плаває по морях.

* * *

Фелюги, які сьогодні снують по Нілу й Суецькому каналу, є дуже дивними посудинами. Зблизька вони нагадують якийсь розхитаний ветхий екіпаж — ненадійна споруда із шматочків дерева, з дуже неміцною щоглою й вітрилом із тонкої тканини. Невже ж фелюга є праматір'ю всіх кораблів? На перший погляд — яке безглузде припущення!

Але загляньмо в історію. В Єгипті на парусних човнах плавають уже на протязі, принаймні, семи тисяч років. В усякому разі, перша згадка про такі човни була зроб-

Грецька галера VI століття до нашої ери. На носі бойового корабля — таран.

Бойове (праворуч) і торгове судно стародавнього Риму.

Один з перших пароплавів: буксир англійця Джонатана Халлса. На малюнку цей буксир тягне за собою англійський військовий корабель.

лена добрих п'ять тисячоліть тому. Кожну визначну подію єгиптяни, як відомо, обов'язково занотовували в своїх кам'яних літописах. Так виникла історія староєгипетського судноплавства.

Природні умови країни сприяли розвиткові водного транспорту. Головна артерія країни — Ніл був зручним і дешевим торговельним шляхом, а в прибережній смузі Середземного й Червоного морів майже завжди стояла хороша погода.

Стародавні єгиптяни будували великі кораблі, пристосовані для тривалих подорожей. Величезні гранітні брили вагою до 60 тонн транспортувалися на цих суднах з Асуану й аж до нільського гирла — на відстань 525 миль. Плавали єгиптяни й по морю.

Один кам'яний літопис розповідає про морську експедицію до країни Пунт, тобто, очевидно, до Сомалі, здійснену в 2000 р. до нашої ери. Вирушали в такі подорожі з Кусейра, колись процвітаючого торговельного центру, а нині маленького містечка на бере-

Російський флот під Азовом. (Гравюра 1699 р.)

Чесменський бій. (Гравюра. Кінець XVIII ст.)

Еволюція якоря (ліворуч): 1. Фінікійський якір. 2. Примітивний якір-крюк. 3. Римський (дерев'яний з свинцевим штоком). 4. Римський (залізний). 5. Якір XVIII століття. 6. Сучасний безштоковий якір. **Еволюція стерна** (праворуч): 7. Єгипетські стернові весла. 8. Стернове весло вікінгів 9. Середньовічне кермо. 10. Керманич XVI століття. 11. Рульове колесо XVIII століття.

Архангельск, 1656 р.

Козацький корабель (з малюнка XVIII ст.).

Козацьке судно «Чайка».

зі Червоного моря. Втім шлях від Кусейна до берегів Сомалі був не таким уже й важким навіть для примітивних човнів. Я проплив за цим маршрутом на арабській дау, яка мало в чому відрізняється від човнів стародавніх єгиптян. Наша дау везла 70 тонн вантажу, довжина її дорівнювала шестидесяти футам. Ми пройшли на ній відстань у 700 миль.

Великими мореплавцями стародавнього Середземномор'я були фінікійці — мужній народ морських купців. На своїх міцних кораблях фінікійці плавали не тільки по Середземному морю, але й відвідували країни північнозахідної Європи, серед них і Англію.

Мовчазні фінікійці вважали науку кораблеводіння безцінним фаховим секретом, отже до нас дійшли дуже бідні відомості про їхні кораблі. Збереглася історія про хитрого фінікійського купця, за яким ув'язалося римське судно; римляни, очевидно, хотіли вивідати, з ким торгує фінікієць. Десь на північ від Біскайської затоки купець навмисне завів римлян на підводні скелі. Обидва кораблі загинули. Проте у фінікійців уже існувала система страхування кораблів і вантажу, а римляни на той час ще не додумалися до цього...

Справді істотний вклад в справу суднобудування, як для мирних, так і для воєнних цілей, зробили древні греки й римляни.

Греки сконструювали військову галеру — довге швидкохідне судно з командою веслярів, яка правила тоді за корабельний двигун у спокійному Середземному морі — чим більше веслярів, тим потужнішим був корабель. Ці галери — трireми — призначалися виключно для бойових дій на морі; вони були оснащені підводними таранами й легкими верхніми палубами для воїнів. Трireми не були пристосовані для тривалих переходів. На ніч їх витягали на берег. На відміну від торгових суден, їх називали ще довгими кораблями (торгові іменувалися «круглими»).

Тактика галерної битви була нескладною: завдання полягало в тому, щоб розігнатися й на великій швидкості протаранити борт

Американський капер «Гренд Терк» (1812 рік).

корабля противника, а потім зав'язати абордажний бій. Наближаючись до ворога, воїни закидали його камінням і стрілами. Згодом на триремах були встановлені ще й катапульти.

У великих битвах на Середземному морі в період між 600 і 200 рр. до нашої ери брали участь сотні галер. Під час війни з Грецією в 480 р. до нашої ери Персія кинула в бій більше тисячі бойових кораблів, на яких вийшло в море близько двохсот тисяч воїнів і матросів.

Стародавній «круглий» корабель перетворився на коротке, широке дерев'яне судно з палубою й двома щоглами.

Королі й придворна знать іноді будували собі розкішні кораблі. Зберігся опис такого корабля, збудованого в III столітті н. е. Це був справжній плавучий палац. Підлога його кают-компанії та деяких інших приміщень була викладена мозаїкою. На палубі був сад з альтанкою із виноградних ліз.

* * *

Суворі жителі півночі, які не захоплювалися квітниками й оздобленими мозаїкою ваннами, також зробили чимало для розвитку суднобудування.

На півночі — в краю багатьох островів і заток, часто єдиним можливим шляхом сполучення була вода. На ці непривітні береги обрушував свої хвилі лютий Атлантичний океан. Шторм міг налетіти будь-якої миті, а сховатися від нього не було куди, бо стрімкі скелі берегової смуги несли смерть. За таких умов кораблі мусили бути здатними на тривале перебування у відкритому морі при будь-якій погоді.

Суворе життя породжувало суворих людей. Поки флотилії середземноморських галер влаштовували мальовничі батальні сцени, вікинги вторглися в північно-західну Європу. Незабаром вони з'явилися і в Середземному морі. Вікінги відкрили Гренландію, колонізували Ісландію, захопили значну частину Ірландії, Шотландії та Англії, вдерлися в західну Францію і досягли берегів Америки. Своїм кораблям вони надавали такого великого значення, що навіть ховали в них своїх вождів.

Два таких кораблі знайдені в Норвегії. В одному в 70 футів завдовжки, була похована королева, в другому — 76-футовому — король. Обидва кораблі мали по одному великому квадратному парусу на дуже міцній щоглі. Кораблі були навантажені всіляким морським і хатнім начинням. Серед інших речей були знайдені кістки коней і собак, сани, скрині, намет, великий казан, і навіть цілий віз. Просторі трюми призначалися для зберігання припасів води й їжі.

(Перші російські морські палубні судна були створені в XII столітті; вони були оснащені парусами й невеликою кількістю весел. В зв'язку з татаро-монгольською навалою, а згодом і вторгненням німців та шведів на північному заході, розвиток російського флоту був перерваний до XVIII століття — до часу, коли Петро I «прорубав вікно в Європу». В XVI—XVII ст ст. запорозькі козаки в боротьбі з Туреччиною використовували швидкохідні парусно-весельні «чайки», на яких здійснювали далекі морські рейди. *(Прим. ред.)*.

* * *

В XI столітті н. е. як англійці, так і нормани будували однощоглові парусники, що дуже нагадували човни вікінгів. Застосування кормового стерна, а також перехід до будування кораблів з низькою осадкою збільшили міцність та надійність останніх. Але тільки в XV столітті в Європі почали будувати трищоглові судна. Так з'явилися парусні кораблі з повною оснасткою, які існують і в наш час — але тепер уже тільки у вигляді плаваючих морських шкіл.

В міру того, як людина поліпшувала свої кораблі, виникала й розросталася інша дуже важка проблема, обумовлена величезними розмірами океану. Людина ще не знала тоді, що, приблизно, три чверті поверхні земної кулі складається з води.

Навігація, як наука, розвивалася дуже повільно. Китайські лоцмани користувалися компасами вже тисячу років тому. З допомогою компаса можна було вивести корабель у відкрите море — якщо лоцман знав, куди прямує корабель і до якого берега він припливе. Саме так і плавали в Азії.

В 1938 р. я вирушив у далеку подорож в арабській дау. За вісім місяців ми пройшли відстань у 8 000 миль, але тільки на один день ми віддалилися від берега настільки, що він зник за обрієм. Капітан знав кожну скелю, кожний заворот берегової смуги вздовж всієї Аравії й Східної Африки — аж до Мозамбіку.

Під час подорожі він не розлучався з книгою — рукописом, що передавався з покоління в покоління, на якому були позначені всі деталі маршруту.

Лише у XVIII столітті, після винайдення точних вимірювальних інструментів, моряки дістали можливість впевнено орієнтуватися в неосяжному океані.

Власне, на протязі кількох століть в конструкцію кораблів вносилося дуже мало змін, аж доки в XIX столітті пароплав не почав витісняти парусні судна.

Скорочений переклад з англійської

СТАНІСЛАВ ЛЕМ

Казка про лічильну машину, яка з драконом воювала

Малюнки М. Коваленка

Король Полеандр Партобон, володар Кібери, був великим воїном, а через те, що він визнавав методи найновішої стратегії, то цінував понад усе кібернетику і у воєнному мистецтві. Королівство його аж роїлося від розумних машин, бо Полеандр розміщував їх усюди, де тільки міг: не тільки в астрономічних обсерваторіях чи в школах, але й наказував вставляти в каміння при дорогах електронні машинки, які б голосно застерігали перехожих, щоб вони не спіткнулися; вставляв їх також у стовпи, у стіни, в дерева, щоб усюди можна було довідатися про дорогу; чіпляв їх до хмар, щоб сповіщали заздалегідь про дощ, розкидав по горах і долинах, одне слово, не можна було в Кібері кроку ступити, щоб не перечепитися об розумну машину. Прекрасно було на планеті, бо король не тільки кібернетично вдосконалював те, що існувало раніше, але й цілком нові порядки запроваджував. Отож, вироблялися в його королівстві кіберраки й кібероси дзвінкі, і навіть кібермухи; їх хапали механічні павуки, коли ті надто набридали. Шуміли на планеті кіберхащі кібергаїв, співали кіберпатефони і кіберскрипки, а крім усіх тих мирних пристроїв удвоє більше було військових машин, бо ж король був безмірно відважним воєначальником. Мав він у підземеллях свого палацу стратегічну лічильну машину надзвичайної хоробрості; мав він крім цього і дивізії кіберкулеметів, величезні кібергармати і всіляку іншу зброю, та ще й пороху повні арсенали. Та одна лише докучала йому біда, від якої він дуже страждав: не було у нього ніяких ворогів, і ніхто не хотів нападати на його державу, щоб король міг виявити свою надзвичайну хоробрість королівську, розум стратегічний, а разом з цим і надзвичайну дійовість кіберзброї. У зв'язку з браком ворогів і нападників, наказав король інженерам своїм будувати штучних ворогів, і з ними провадив бої, — звісно, завжди переможні. Це були страшні походи й бої, чимало шкоди принесли вони людству. Піддані ремствували, коли вже надто багато кіберворогів нищили їх селища й сади, коли синтетичні напасники поливали їх вогнем, і навіть тоді насмілювалися висловлювати своє незадоволення, коли сам король, виступаючи як їх визволитель, нищив штучних ворогів і обертав все, що опинялося на його шляху, у згарище. Нарікали невдячні, хоч робилося це для їх визволення!

Втім, надокучили королю воєнні ігри на планеті і вирішив він далі сягнути. Вже йому космічні війни і походи марилися. Навколо його планети кружляв Місяць, безлюдний і дикий; король наклав великі податки на підданих, щоб дістати потрібні кошти, з яких він вирішив збудувати на Місяці ціле кібервійсько і новий театр воєнних дій. Піддані охоче сплачували данину, розраховуючи на те, що не буде уже король Полеандр визволяти їх кібергарматами і могутність зброї своєї випробувати на їхніх хатах і головах. Отож, збудували королівські інженери чудову лічильну машину на Місяці, яка мала там наробити війська всякого і зброї самопальної. Король зразу ж і так, і сяк почав випробовувати діяльність машини, а одного разу наказав їй телеграфом, щоб вона виконала електроскок — адже його цікавило, чи правда те, що казали інженери, немов машина та вміє чисто все робити. Якщо все чисто вміє, — подумав він, — то нехай скаче. Однак, зміст депеші дійшов трохи

перекрученим, і машина одержала наказ виконати не електроскок, а електросмок[1] і, як тільки могла краще, виконала це розпорядження.

Тоді саме провадив король ще одну кампанію — визволяв одну провінцію королівства, захоплену кіберкнехтами, і зовсім забув про надіслане місячній машині розпорядження, аж поки раптом на планету почали летіти з Місяця велетенські скелі. Розгнівався король і негайно місячній машині протелеграфував: як насмілюється вона так поводитися! Машина, однак, не відповіла, бо її вже і на світі не було: дракон її пожер і собі на хвіст переробив.

Надіслав король на Місяць цілу збройну експедицію, на її чолі поставив іншу лічильну машину, теж хоробру, щоб вона дракона знищила. Аж ось заблищало, загриміло, і не стало ні машини, ні експедиції; бо електродракон воював не так собі, а насправді, і щодо королівства і самого короля мав найгірші наміри. Надсилав король на Місяць генералів-кібералів, полковників-кіберників, вислав зрештою навіть одного кібернілісімуса, але той нічого не вдіяв: тільки дещо довше колотнеча тривала, за якою уважно спостерігав крізь далекоглядну трубу, встановлену на палацовій терасі, сам король Полеандр Партобон.

Дракон ріс, Місяць ставав дедалі менший, бо потвора пожирала його по шматочку і переробляла на власне тіло. Таким чином, бачив король, а з ним і піддані його, що погано справи складаються, бо коли не стане електродракону грунту під ногами, кинеться він на планету і на них самих. Думав, думав король, але не знаходив виходу й не знав, що робити. Машини нові надсилати — не можна, бо пропадуть, а самому вирушати — страшно. Раптом почув король (а була то глуха ніч) як постукує телеграфний апарат в троновій опочивальні. Це був апарат королівський, весь золотий, брильянтами обкиданий, і був він із самим Місяцем поєднаний. Скочив король і побіг, а апарат стук та стук, стук та стук, і таку телеграму вистукав: «Електродракон сповіщає: Полеандр Партобон повинен забиратися геть, бо він, дракон, має намір посісти його трон!»

Злякався король, затремтів увесь і як стояв у нічній сорочці горностаєвій та у пантофлях королівських, так і збіг до льоху, де була стратегічна машина, стара й дуже мудра. Досі він не просив у неї поради, бо ще перед бунтом електродракона посварився з нею. Тепер, однак, не до чвар було королю, хотів він трон і життя рятувати!

Увімкнув він машину, і тільки-но вона нагрілася, заволав:

— Моя машино лічильна! Моя добра! Отаке-то скоїлося, електродракон хоче мене трону позбавити, з королівства викинути, рятуй і кажи, що робити, щоб його подолати!?

— Е ні, — відповіла лічильна машина, — насамперед визнай ти мою правоту в тій справі, через яку ми посварилися, а крім того, хочу я, щоб ти величав мене Великим Лічильним Маршалом, при чому мусиш також мовити до мене «Ваша Ферромагнетичність»!

— Гаразд, гаразд, призначаю тебе великим маршалом і погоджуюся на все, чого тільки хочеш, але рятуй!

Задзвеніла машина, зашуміла, відкашлялася і сказала:

— Річ проста. Слід збудувати потужнішого електродракона, ніж той, що сидить на Місяці. Він подолає місячного, поламає йому всі електричні кістки і в такий спосіб досягне мети.

— Ах, це прекрасно! — відповів король. — А чи зможеш ти скласти мені плани того дракона?

[1] В оригіналі — гра слів: польське слово «elektroskok» внаслідок зміни однієї літери перетворилося на «elektrosmok» (електродракон).

— Це буде супердракон,— сказала машина. — Я можу не тільки скласти плани, але й його самого зараз зроблю. Втім, зажди трошки, королю. — І справді, вона зашуміла, загуділа, засяяла, складаючи щось у себе всередині, і вже щось, наче гігантський кіготь електричний, вогняний, висунувся у неї з боку, коли король закричав:

— Стара лічильна машино, стій!

— Як ти до мене звернувся?! Я ж Великий Лічильний Маршал!

— Твоя правда, — сказав король. — Ваша Ферромагнетичність, адже електродракон, якого ти зробиш, подолає місячного дракона, але й сам, напевно, залишиться на його місці! То ж як можна буде його самого ліквідувати?

— Створюючи іншого, ще потужнішого,— пояснила машина.

— Ні, ні! Не роби тоді нічого, прошу тебе! Що мені з того, що на Місяці будуть дракони, дедалі страхітливіші, коли я хочу, щоб там не було жодного!

— А, це інша справа, — відповіла машина. — Чому ж ти мені цього відразу не сказав? Бачиш, як ти нелогічно говориш. Зажди... я мушу поміркувати.

І вона гуділа, дзвеніла, шуміла, аж закашлялася, і промовила:

— Треба зробити антимісяць з антидраконом, завести його на орбіту Місяця... (тут щось у ній хруснуло)... стати навпочіпки і заспівати: — «Я ж бо робот молодий, не боюся я води, бо де вода, то я гоп, не боюся нічого, від ночі до ранку, данка ж моя данка!»

— Дивно ти мовиш,— сказав король.— Що спільного має антимісяць із цією піснею про молодого робота?

— Про якого робота? — спитала машина. — Ах, ні, ні, я помилилася, здається, я нездужаю, мабуть, у мені щось перегоріло.

Почав король шукати пошкодження, і нарешті знайшов, що тріснула лампа, вставив іншу, і спитав машину, що робити з антимісяцем.

— З яким антимісяцем? — запитала машина, що тим часом забула, про що йшлося раніше.— Я нічого не знаю про антимісяць... Чекай, я мушу поміркувати.

Зашуміла машина, задзвеніла і промовила:

— Слід створити загальну теорію подолання електродраконів, в якій дракон на Місяці буде окремим випадком, дуже легким для розв'язання.

— Отже, створи таку теорію! — сказав король.

— Для цього я мушу насамперед створити кілька пробних електродраконів.

— Е, ні! Дякую красненько! — заволав король. — Дракон хоче позбавити мене трону, а що ж стане, коли ти наробиш їх цілу купу!?

— Не хочеш? Ну, тоді слід пошукати щось інше. Ми застосуємо стратегічний варіант за методом чергових наближень. Іди й телеграфуй драконові, що віддаси йому трон, коли він виконає три дуже прості математичні операції...

Король негайно протелеграфував, і дракон погодився. Повернувся король до машини.

— Тепер, — промовила вона, — скажи йому, нехай поділиться сам на себе!

Передав це король. Електродракон поділився сам на себе, проте оскільки в одному електродраконі міститься тільки один електродракон, то він лишився на Місяці і ніщо не змінилося.

— Боже, чого ж ти досягла? — заволав король, вбігаючи до підземелля і гублячи пантофлі на ходу.— Дракон поділився сам на себе, але нічого не змінилося!

— Нічого, я зробила це навмисно, така операція відвертає увагу,— мовила машина.— Тепер скажи йому, хай витягне з себе корінь!

Король негайно протелеграфував на Місяць, дракон почав тягти, тягнув, аж весь затріщав, засапався,

затрусився, але раптом затих — і витягнув з себе корінь.

Повернувся король до машини.

— Дракон тріщав, трусився, навіть скреготав, але витяг корінь і погрожує мені далі! — зарепетував він.— Що тепер робити, стара ма... тобто, Ваша Ферромагнетичність!?

— Нічого страшного,— сказала машина,— тепер накажи йому, щоб він відняв самого себе!

Помчав король до опочивальні, протелеграфував на Місяць, і дракон почав віднімати самого себе. Спершу відняв від себе самого хвіст, потім ноги, потім тулуб, і нарешті, бачачи, що тут щось не так, завагався, але вже машинально відняв собі голову, і залишився — нуль, тобто не стало електродракона!

— Нема вже електродракона! — радісно заволав король, вбігаючи до підземелля. — Спасибі тобі, стара лічильна машино... Завдяки тобі... ти напрацювалася... заслужила відпочинок, отже, я тепер тебе вимкну.

— О ні, мій любий, — відповіла машина. — Я зробила своє, а ти хочеш мене вимкнути і не називаєш мене Вашою Ферромагнетичністю? О, це дуже погано! Тепер я сама перетворюся в електродракона, мій любий, і вижену тебе з королівства, і буду правити краще від тебе, бо і так ти завжди радився зі мною в усіх важливих справах. Отже, по суті, це я керувала, а не ти...

І, задзвонивши, загуркотівши, почала вона перетворюватися на електродракона. Вже її полум'яні електропазурі висовувалися з боків, коли король, вражений до нестями, зірвав з ніг пантофлі, підбіг до неї і почав товкти лампи ногами, як попало. Задзвеніла, захрипіла машина і переплуталася її програма — замість електросмока зробилася з цього слова електросмола[1], і на очах короля із машини стала величезна брила чорної, наче вугіль смоли, яка шкварчала доти, аж поки не вийшла з неї голубими іскорками вся електрика. І от перед остовпілим Полеандром задиміла тільки велика смолиста калюжа...

Передихнув король, одяг пантофлі й повернувся до опочивальні. З тих пір змінився він дуже: пригоди, які король пережив, зробили його вдачу менш войовничою і до кінця своїх днів займався він виключно кібернетикою цивільною, а до воєнної і не доторкався.

З польської переклала
Марина РЕКУН.

---

[1]) Також гра слів: польське слово «elektrosmok» перетворилося на «elektrosmola» (електросмола).

ЦІКАВА НАУКА І ТЕХНІКА

Розділ веде письменник Володимир Владко

Без електронних апаратів, що допомагають виконувати найскладніше обстеження, важко було б уявити сучасну медицину. Але остаточне рішення завжди виносять лікарі-люди.

Електронне лікування

Ідеться зовсім не про фантастику, бо ці фантастичні припущення давно вже реалізовано. Розвиток електроніки призвів до того, що лічильні машини не лише розв'язують складні математичні завдання, а й виконують чимало інших корисних функцій, причому навіть краще й точніше за людей.

Вже створені роботи-токарі, роботи-пілоти, роботи, які відповідають на запитання, роботи-охоронці банків й навіть роботи, що працюють у полі.

А останні роки принесли нам навіть роботів-лікарів.

РОБОТИ СТАВЛЯТЬ ДІАГНОЗ

Функціонування людського організму і його порушення не можна втиснути в рамки точних і однозначних правил, типових для механізмів. Щоправда, протягом сотень років медицина вже систематизувала кілька десятків тисяч хвороб, але завжди доводиться вважати, що кожна людина — це окремий випадок. Отож, встановлення діагнозу і надалі лишається дуже складною справою, яка потребує чимало різної інформації про стан здоров'я людини.

Виникла думка залучити до збору такої інформації електронні машини. А з часом їх примусили не лише аналізувати зібрану інформацію, а й навіть самостійно ставити діагноз. Звичайно, зараз ще важко сконструювати «лікаря»-універсала, який би міг розпізнавати всі до одної хвороби. Тому вчені пішли шляхом створення спеціалізованих машин, що займаються окремими групами хвороб. Такі машини мають точно визначену програму дій, наприклад, на виявлення хвороб серця, крові, легенів та ракових захворювань. Випробування такого типу машин у клінічних умовах дали у багатьох випадках дуже цікаві й повчальні наслідки.

В одному з нью-йоркських університетів запроваджено для діагностики електронний «мозок» IBM-650. Протягом кількох хвилин цей робот провадить дослідження над сотнями пацієнтів і ставить точні діагнози щодо стану їх серця.

В університеті Санта-Моніка в Каліфорнії спеціальне програмування електронного «мозку» поширене ще далі. Аналізуючи одержану інформацію, машина не лише визначає стан хворого серця, а й повідомляє про тривалість подальшого життя досліджуваної людини.

У Радянському Союзі сконструйовано електронного лікаря-діагноста, який «розуміється» на 10 найпоширеніших хворобах.

На розвиток такого типу електронних машин спеціалісти покладають великі надії. Людина може помилитися, про щось забути, чогось не врахувати, а електронна машина не зробить цього ніколи. Її «мозок» діє автоматично, точно за визначеною програмою.

Отже, можна говорити про великі перспективи застосування електронних машин-діагностів для масових контрольних досліджень цілих народів і навіть усіх жителів нашої планети. Про такі неймовірні перспективи ніколи навіть не мріяли найбільші оптимісти серед лікарів!

В АВАНГАРДІ СЕНСАЦІЙНИХ ЗМІН

Втім, електроніка в медицині це не лише самі діагностичні машини у вигляді роботів. Електронний «мозок», що робить висновок про стан здоров'я серця чи легенів хворого — тільки один бік медалі цієї науки.

Електроніка, а точніше кажучи,

В організмі людини міститься незліченна кількість нервових волокон. Деяке уявлення про них дає цей знімок-схема. Проте кожний нервовий канал приводить у дію певний м'яз. Це знайшло практичне застосування в біоелектричному протезуванні.

її медична різновидність або біоелектроніка чи біокібернетика,— це сотні, а можливо, і тисячі різних інших допоміжних пристроїв. Деякі з них були відомі і раніше. Наприклад, рентгенівські апарати, генератори ультракороткохвильової діатермії, електрокардіографи, електроенцефалографи та ін. Втім, тепер обсяг дії біоелектроніки значно поширився.

Ось кілька прикладів.

Завдяки біоелектроніці стало можливим дослідження фізіологічних процесів у людському тілі. З цією метою вживаються мініатюрні «радіопілюльки» — біоелектронний устрій, який застосовується для спостережень за шлунком. Пацієнт ковтає таку «пілюльку», в якій міститься ціла радіостанція, після чого він спокійно харчується, палить цигарки, навіть вживає алкогольні напої, а в цей час радіостанція подає з шлунка інформацію про стан перетравлення їжі. Тема такої інформації — реакція організму на склад харчування людини, стан кислотності в шлунку, його температура тощо.

Аналогічний устрій запроваджено в СРСР. Це, так би мовити, «телевізор мозку», удосконалений вид електроенцефалографу. «Телевізор мозку» подає докладний опис характеру праці мозку і попереджує про можливі захворювання центральної нервової системи пацієнта. Прецизійні, понадмініатюрні датчики можуть реєструвати навіть хід електричних процесів в окремих нервових клітинах.

Біоелектроніка призвела до того, що стали можливими протези, керовані функціональними електричними струмами. Перший протез такого типу продемонстрував минулого року на конференції в Сан-Франціско професор Андріан Канторович. Це — апарат для урухомлення пошкоджених м'язів. Електронний «мозок» такого апарата переймає функції людського мозку і створює допоміжні шляхи сигналізації. Як відомо, м'язи рухаються внаслідок того, що мозок за допомогою імпульсів електричного струму впливає на них, передаючи ці імпульси через нервові волокна. Таким чином, обірваний у паралізованих нервах зв'язок мозку з м'язами, відновлюється і нерухома досі частина тіла оживає.

Біоелектроніка відіграє дедалі більшу роль і в хірургії. В широких масштабах застосовуються тепер апарати типу штучних сердець, легенів чи нирок, що виконують функції відповідних органів людини, які підлягають операції. Електронні датчики стежать тепер за ходом основних фізіологічних функцій організму, інформуючи лікаря-анестезіолога про дійсний стан здоров'я людини, що оперується.

ВСЕ МОЖЛИВЕ!

Біоелектроніка має колосальне майбутнє.

Правда, ще немає універсальних роботів-діагностів, немає також і роботів-терапевтів. Але вже створено такі машини, як «електронні операційні сестри», і вони є у багатьох клініках світу.

Недавно в одній англійській лікарні запроваджено також «електронну сиділку». Вона одночасно обслуговує 900 хворих. До кожного з них підведено мініатюрний апаратик, який автоматично вимірює температуру, кров'яний тиск, пульс, стежить за диханням і переказує всі дані обстеження «електронній сиділці». А вона негайно заносить їх до лікувальної картки хворого. Коли ж дані автоматичного обслідування розходяться з нормою, «електронна сиділка» подає тривожний сигнал, одночасно вказуючи номер ліжка хворого. І тут вступає в свої функції лікар-людина.

Звичайно, не може бути й мови про те, щоб електронні лікарі повністю заступили лікарів-людей. Але дедалі зростаюча роль автоматичних електронних устроїв у медицині залишається незаперечним фактом.

А ось людина в обіймах робота. Вже в наш час подібні машини виконують корисні функції, допомагаючи лікарям поставити діагноз захворювання.

Ласочка має біле хутро тільки взимку.

Звичайна ластівка теж може бути альбіносом.

Досить рідкісний зразок альбіноса — лісова білка.

Біла, або сніжна сова прилітає до нас на зимівлю з Скандінавії.

Заєць-біляк тепер зустрічається досить рідко.

Бєловезькі альбіноси

Цього разу наперекір традиції мова не йтиме про зубрів, хоча всі обов'язково розповідають про цих давніх і могутніх жителів Бєловезької Пущі в Польщі.

Але сподіваємося, що вміщені фото розкажуть читачам про не менш дивних мешканців цього заповідника—бєловезьких альбіносів. Як твердить керівник музею Бєловезького Народного парку заповзятлий мисливець Чеслав Околув, альбіносами взагалі можуть бути мало не всі тварини. Можуть, але таке явище трапляється досить рідко.

Найчастіше люди плутають альбіносів з природним вбранням деяких тварин. Взимку, наприклад, стають білими ласочка, горностай і заєць-біляк. Але є тварини білі від природи. До них належить біла, або, як її називають, «сніжна» сова, що прилітає до нас взимку з Півночі. Певна річ, сюди також відносяться і білі ведмеді.

У Бєловезькій Пущі в одягу альбіносів зустрічаються ластівки, кроти і білки. Трапляються навіть альбіноси-ворони.

Слово «альбінос» походить від латинського «albus», що означає білий. Це індивідуум (між іншим, таке явище трапляється і серед людей), якому властива цілковита відсутність чи недобір барвників — так званого пігменту. Частенько ця якість є спадковою рисою.

Тварини-альбіноси мають білу шерсть і червоні очі. Колір очей теж спричиняється відсутністю пігменту в райдужній оболонці, що дозволяє бачити на поверхні кровоносні судини. Шкіра альбіносів рожева, а волосся крихке і тонке.

Заміна легенів у людини

Американські лікарі з університету Джексон вперше в історії медицини здійснили пересадку легенів 68-річному пацієнтові, який безнадійно хворів на рак, пересадили легені людини, що перед тим померла з інших причин. Оперований пацієнт почуває себе добре. Але поки що передчасно говорити про повний успіх цього експерименту, бо пересаджені органи, як правило, коли вони взяті не від найближчого родича, поступово відмирають.

ВІДКРИТО

Наймініатюрніший телевізор

Японці набули слави неперевершених майстрів у галузі виробництва найрізноманітніших електронних апаратів, транзисторів і телевізорів. Останнім досягненням японських інженерів в цій галузі є цей наймініатюрніший телевізор. Він важить заледве 3,5 кілограма. Його можна брати з собою в дорогу і навіть на прогулянку. Екран телевізора не перебільшує розміру поштової листівки, але надзвичайно чітке зображення дає змогу розрізняти найменші деталі. Розпочалося серійне виробництво таких телевізорів.

Палітра з невисихаючими фарбами

У Сполучених Штатах сконструйовано особливу палітру з вміщеним під нею маленьким резервуаром для води. Вода під дією капілярного ефекту весь час просочується крізь дошку папітри і зберігає фарби від висихання. Палітра має розмір 9×13 дюймів і тримається в спеціальному футлярі. Вона дуже зручна для роботи на відкритому повітрі.

Нова англійська учбова абетка

Значна кількість учнів, що вперше навчаються читати англійською мовою, незабаром буде переведена на дивовижну нову абетку. Вона має 43 літери, кожна з яких відповідає основним звукам англійської мови, і, як гадають, допоможе дітям швидше засвоїти і не плутати звуки та літери цієї відносно складної мови. Звичайні літери мусять комбінуватися до 2 000 разів, щоб дати відповідне англійське звучання, деякі літери звичайної абетки взагалі дають інші звуки. Нова абетка під назвою «Аугментід Ромен» вже була випробувана в Англії і тепер вивчається в деяких школах Нью-Йорка.

Польський пасажирський літак

У Варшаві йде підготовка до серійного виробництва пасажирського літака польської конструкції «МД-12». Він літатиме на відстані до 1 000 кілометрів, розвиваючи швидкість понад 300 кілометрів на годину, і матиме на борту 23 пасажири.

Складаний велосипед нового типу

Цей портативний велосипед, сконструйований в Англії, дуже легко складається і розбирається. Він має колеса діаметром усього 16 дюймів, що надає велосипедові найбільшого прискорення під час їзди, і гумові амортизатори для м'якої їзди. Його середня швидкість 30 кілометрів на годину.

Музей... клопів

Німецький вчений Карл Зінгер влаштував у містечку Шаффенбург (Баварія) єдиний у світі музей клопів. Тут експонується 403 різних види цих комах, зібраних з усього світу оригіналом - науковцем, що присвятив своє життя вивченню цих паразитів.

ВИНАЙДЕНО

Пластмасовий дим

Його одержують з рідкої суміші пластичних мас, нагрітої в газовій камері до високої температури. Ця суміш, підносячись у повітря у вигляді мікроскопічних пухирців, створює враження диму. На можливість практичного використання пластмасового диму звернули увагу бельгійські спеціалісти реклами. Ці хмари з диму можна забарвлювати в різні кольори, і тримається він у повітрі довше, ніж звичайний. Як гадають, пластмасовий дим може уберігати сади і посіви від заморозків чи засухи. Крім того, хмари з пластмасового диму можуть також використовуватися для створення штучного дощу.

Занурені в воду лампи — спалахують

Дуже простий пристрій створили конструктори американського товариства рятування на воді в місті Таррісбурзі. Він має кілька електричних лампочок, які закріплюються навколо плечей плавця і автоматично спалахують при зануренні у воду. Цей пристрій призначено для швидкого знаходження і рятування невмілих плавців, аквалангістів, а також пасажирів кораблів, які зазнали аварії.

Вертоліт може спускатися на воду

Нова модель американського вертольота «Сікорський-558» має для посадки на воду гумові балони, що автоматично надуваються. В разі такої посадки пілот натискує на важіль, і складені балони розкриваються над колесами вертольота; спеціальний генератор негайно накачує в них повітря, і протягом 3 секунд балони набувають розміру 5,5 фута у діаметрі.

Ляльки навчають рятувати людей

Норвезькі спеціалісти по рятуванню утоплеників сконструювали подібну до людини ляльку, на якій рятівники навчаються застосовувати штучне дихання та інші необхідні засоби для врятування людини. Лялька має рухому голову і пластмасові легені, що надуваються ротом.

Звичайна вода консервує

Вода може служити прекрасним засобом консервації. На дні озера Овретан біля Осло (Норвегія) виявлено грот з водою, в якій не було розчиненого кисню. Там знайдено зразки тварин і рослин тисячолітньої давності. Ця вода залишилася в печері з епохи льодовиків. Норвезькі вчені гадають, що така вода може в майбутньому вживатися для консервування харчових продуктів.

Старі манускрипти і... вітаміни

Вітаміни затримали розклад паперу, що почався внаслідок втрати білка і цукру органічними волокнами, з яких складається папір. Цей засіб консервування старих цінних рукописів винайшов домініканець — біохімік Марло Мінцутті.

СКОНСТРУЙОВАНО

Скільки це — мільйон?

Різних людей запитали:

— Якою завтовшки буде волосина, якщо її збільшити в мільйон разів! Покажіть наочно!

Відповіді були найрізноманітніші: «Завбільшки з бочку», «Як дерево», «З кулак дорослої людини» тощо.

Тимчасом людська волосина, збільшена у діаметрі в мільйон разів, буде завтовшки 100 метрів!

Доводиться визнати, що люди взагалі не мають наочного уявлення про мільйон, та й про те, скільки часу знадобиться, щоб полічити до мільйона.

Ті, хто засинає, порахувавши до тисячі, переконані, що вони вже й так чимало зробили в подорожі у світ чисел. І їх важко переконати, що, лічачи до мільйона, треба було б безупинно відраховувати числа протягом 30 днів з швидкістю одного окремого числа на секунду.

Щоб краще уявити собі великі числа, можна замінити їх мірою довжини. Якщо поставити поруч мільйон людей, то вони зайняли б відстань, рівну 250 кілометрам.

А якою стане муха (7 мм), якщо її збільшити в мільйон разів! Вона накрила б собою третину Києва, бо довжина її тоді б складала 7 кілометрів.

Можна в такий спосіб збільшити й людину. Тоді ми одержимо велетня заввишки 1 700 кілометрів.

Книжка на мільйон сторінок була б завтовшки в 100 метрів і стала б вищою за 30-поверховий будинок. А мільйон днів — 27 століть — ми відрахуємо в 2 739 році — якщо вести рахунок від початку нашої ери.

Втім у звичайної людини здатність рахувати великими числами практично втрачається, коли йдеться про цифри, ще більші від мільйона. Наприклад, башта, яку збудували б з мільярда плиток завтовшки в 1 міліметр, мала б у висоту тисячу кілометрів (у сто разів більше, ніж висота гори Еверест).

Скільки хвилин минуло від початку нашої ери! 29 квітня 1902 року о 10 годині 40 хвилин їх нарахували лише 1 мільярд!

А спробуймо додати до мільярда ще три нулі, щоб вийшло — 1 000 000 000 000. Це число називатиметься більйон, у порівнянні з яким мільйон є таким самим карликом, як одиниця проти мільйона.

Проте повернімося до наших прикладів. Волосина, збільшена у більйон разів, була б у 8 разів товщою від земної кулі, а муха — у 70 разів перевершила б діаметр Сонця!

Числа-велетні в астрономії практично нічого не говорять необізнаному читачеві. Для того, щоб їх собі уявити, треба якимось засобом порівняти ці числа з речами, що містяться в нашій уяві.

Отже, уявімо собі, що на Сонці перебуває артилерист, який вистрелив з своєї гармати в напрямі Землі. Приймемо також, що середня швидкість снаряда дорівнюватиме 750 метрам на секунду. Коли ж той снаряд досягне Землі! Лише через 6 років, бо відстань від Сонця до Землі становить 1 500 мільйонів кілометрів.

Для зручності обчислення в космосі астрономи прийняли за одиницю виміру світловий рік. Це — швидкість світла у перерахунку на час. Оскільки промінь світла проходить за секунду 300 000 кілометрів, то за один звичайний рік він пройде 9,46 мільйона кілометрів. Оце й є так званий світловий рік астрономів. Наші сучасні телескопи розпізнають зірки, віддалені від Землі на відстань понад 140 мільйонів світлових років.

Для розваги ввечері ми порекомендуємо читачам обчислити, на скільки кілометрів від нашої Землі знаходяться ці зірки!

Знаменита «падаюча» Пізанська башта в її теперішньому вигляді.

Знову про Пізанську башту

На сторінках «Всесвіту» вже повідомлялося про різні спроби врятувати знамениту Пізанську башту від падіння. Тепер фахівці вдаються до нових заходів. На протязі найближчих чотирьох років «падаюча» башта одержить велетенські «впорскування» з бетону, що мусять запобігти її дальшому викривленню й навіть падінню.

Без тих «впорскувань», за підрахунками геологів та інженерів, башта безумовно мусила б через якихось 50 років зруйнуватися і впасти на землю. Піза втратила б тоді головну принаду для туристів, а весь світ — одну з найдивовижніших будов.

«Падаюча» башта в Пізі почала хилитися дуже давно. Це було помічено ще під час її спорудження, тобто — майже 800 років тому. Автор її проекту Боннано Пізано у ході будівництва зрозумів, що внаслідок осідання грунту башта зрештою може впасти. Щоб врятувати споруду від загибелі, Пізано намагався надати їй рівноваги, пересуваючи в зворотний бік вищі поверхи. Внаслідок цього, башта не лише похила, а ще й «криво» побудована.

Пізніше, 1350 року, до неї було додано ще три «перекривлені» поверхи і такою Пізанська башта залишилася на всі майбутні віки.

Перед другою світовою війною її фундамент укріпили «впорскуваннями» з 900 тонн цементу. І, можливо, вона трималася б і далі, коли б не битва під Арно 1944 року, коли внаслідок артилерійських обстрілів її споруда знову розхиталася. Відтоді башта почала хилитися дедалі більше, повільно, але безупинно.

Щоб запобігти прискоренню процесу руйнування, заборонено дзвонити в дзвони, вміщені на башті.

Місцеві власті вирішили зробити все, щоб врятувати уславлену башту від падіння, адже вона є одною з небагатьох пам'яток давньої республіки Пізи, що на початку нашого тисячоліття змагалася з Генуєю, Амальфі і Венецією в морській торгівлі. З того часу, внаслідок замулення дельти річки Арно, берег моря відійшов від Пізи майже на 10 кілометрів.

«Падаюча» башта залишилася тепер чи не єдиним скарбом Пізи — вона приваблює сюди щороку близько 150 тисяч туристів.

Смертоносний допінг

таке допінг?

Це вживання спортсменами спеціальних медикаментів, які мають надати їм бадьорості, великої волі до перемоги, вдихнути в них свіжі сили, одним словом — ліки, що, мовляв, забезпечують повний успіх. Допінг дуже поширений у Франції та в деяких інших країнах світу. Він частенько призводив до того, що спортсмени, виснажені такими препаратами, падали мертвими під час змагань. Занепокоєні допінгом лікарі з різних країн зібралися на курорті Ур'яжле-Бен у Франції на спеціальну конференцію, яка називалася «Перший європейський колоквіум у справах допінгу в професіональному спорті».

На скликання цієї конференції безпосередньо вплинули два факти: загибель французького велосипедиста Вутерса, яка сталася під час гонки Тур-де-Франс, і проект антидопінгового закону, який має бути запропонований французькому парламенту.

Ось що каже з цього приводу один з учасників конференції, паризький професор медицини Бусьє:

— Допінг вбиває не тільки професіональних спортсменів. Тиждень тому я бачив, як помирав молодий студент, що вживав збуджувальні засоби на протязі двох років. Його застерігали про небезпеку, але він не зважав на це і загинув. А спортсмени також не хочуть вірити, що «штурхан» (так називаються поширені допінгові засоби у Франції) у вигляді гормонів, вітамінів, різних «противтомлювальних» ліків, якими вони постійно начиняються, не тільки може підірвати їх здоров'я, а навіть і спричинитися до смерті.

Тренер французьких велосипедистів описує такі випадки: «Я бачив на шосе велосипедистів, рясно вкритих потом, напівочманілих, не володіючих уже своїми рухами. В страшному нападі люті вони нищили велосипеди, бо, зламані допінгом, втратили будь-яку надію на успіх у гонках...».

А ось визнання одного боксера. У важливому матчі він ослаб після дванадцяти раундів. Секундант подав йому пляшечку з якимись ліками, сказавши, що вони мають допомогти. Боксер випив ті ліки. Він розповідав потім:

— Минуло кілька хвилин, і суддя підніс мою руку: я став чемпіоном світу. Але все було наче уві сні. Я не знаю навіть, як дістався до гардеробу. І досі в пам'яті провал між тим страшним тринадцятим раундом і наступним ранком. Здається, що після бою я жахливо блював, а потім лежав непритомний. Можу сказати напевно, що вже ніколи потім я не міг набути на рингу попередньої форми. У той момент, коли всі гадали, що я досяг вершини слави, фактично був покладений край моїй спортивній кар'єрі...

Таких жахливих епізодів учасники конференції розповідали дуже багато. Один відомий велосипедист у ході гонки Париж — Рубе проковтнув 34 міліграми стрихніну — і вижив випадково, бо то була смертельна доза. Інший спортсмен помер від інфекційної хвороби внаслідок того, що довгий час вживав для допінгу кортизон, який позбавляє організм природних засобів боротьби з бактеріями.

Лікар однієї медично-спортивної організації повідомив на конференції про наслідки обстежень багатьох першокласних велосипедистів. У всіх було виявлено психічний чи нервовий розлад — безсоння, депресію, зміни в стані стравоходу, періоди повної втрати спортивної форми. Все це — наслідки вживання отих «штурханів».

На конференції були представлені списки допінгуючих засобів, вживаних у Франції, а також аналогічний перелік з деяких інших країн, бо допінг дуже поширився і став всесвітнім лихом.

Деякі з тих засобів — це справжні отруйні речовини, вживані в медицині в особливих випадках під пильним лікарським наглядом. Інші, включаючи гормони і вітаміни (тільки вітамін С можна вважати нешкідливим), — також наражаються на небезпеку. Їх потрібно приймати лише за рецептами лікарів у дуже незначних дозах.

Чи ж принаймні ці допінгові засоби справді дають певний спортивний ефект? Професор Пляз з приводу цього заявив на конференції:

— Я не знаю жодного препарату, що мав би дійсні властивості допінгу, тобто зміцнював фізичні сили спортсмена. Якщо ж подібний ефект і спостерігається, то він безумовно тимчасовий, а його подальші наслідки обов'язково трагічні. Отже, треба засудити допінгування не тільки як небезпечний для здоров'я людини, а також і через його неефективність. Навіть амфетаміни, що вживаються як «бездоганні» допінгові засоби, не витримують критики. Зацікавившись цим, я зробив певні досліди з щурами. Під впливом амфетамінів вони плавали навіть менше часу, ніж звичайно.

На конференції наводився приклад, коли одній з бейсбольних команд США дали «противтомлювальні» таблетки, а другій під тим же виглядом — цілком нейтральні, позбавлені будь-якої дії. Команди були одного спортивного класу, і виграла та, що прийняла таблетки нейтрального типу. Адже для спортсменів найважливішою є віра в свої сили, в свою здатність перемогти. А її не можна набути жодними препаратами в світі!

Тому учасники конференції підкреслили, що замість допінгів спортсмени мусять звертатися зовсім до інших «ліків». Ними можуть бути — відповідне тренування, психотерапія і навіть нешкідливі фармакологічні засоби, рекомендовані спортивним лікарем. А з смертоносним допінгом, з «штурханами» — треба назавжди покінчити, щоб не руйнувати вщент здоров'я спортсменів!

ПІД СОНЦЕМ ЕЛЛАДИ

Сцена з трагедії «Медея».

Медея — Аспасія Папатанасіу.

Під сонцем древньої Еллади народилася європейська культура. Кілька тисячоліть тому в невеличкій країні, що розмістилася на півдні Балканського півострова і численних островах Егейського архіпелагу, запалав животворний Прометеїв вогонь знання і творчості.

В міфі про Прометея — «найблагороднішого святого і мученика в філософському календарі», як зазначає Маркс, втілилося могутнє пробудження «людської самосвідомості як найвищого божества». Під проводом цього «божества» люди почали самі дбати про своє земне буття і створювати цивілізацію.

З зародженням цивілізації зародилося і мистецтво — класичне мистецтво «дитинства людського суспільства» — античності, яке й досі зберегло багато в чому «значення норми і недосяжного зразку» (Маркс). Разом з архітектурою, скульптурою, живописом в стародавній Греції розквітли поезія, музика і театр.

Зародки театру слід шукати в народних селянських святах на честь бога родючості Діоніса, культ якого в VI віці до н. е., під час панування в Афінах Пісістрата, був оголошений загальнодержавним. Це був певний політичний захід у складному історичному процесі демократизації міста-держави, так званого «поліса» Афін, який закінчився в V віці до н. е. розквітом афінської демократії. Саме на цей «золотий вік Перікла» припадає і розквіт демократичного мистецтва театру, який був у тогочасних Афінах державним закладом виховання вільних громадян поліса. Три великі корифеї афінської сцени — Есхіл, Софокл і Евріпід увінчали її минуле вічною й невмирущою славою. В творчості уславленої тріади драматургія остаточно відірвалась від культу і стала літе-

ратурою. Сформувались основні її жанри — трагедія і комедія.

Сама назва — трагедія (козлина пісня) доводить своє походження від діонісійських народних ігрищ, які закінчувались принесенням в жертву козла. На цих ігрищах бог Діоніс виступав у супроводі «козлоногих сатирів», і на його честь співалась хвалебна пісня, — «дифірамб», який виконував хор і його зачинатель соліст (майбутній актор). З так званої триєдиної «хореї» (поезія, музика, танець) — дифірамба виникло кінець кінцем синтетичне мистецтво класичної грецької трагедії, збагачене попередніми здобутками могутнього епосу Гомерових поем і старогрецької лірики — індивідуальної (Сапфо, Алкей, Анакреонт) і хорової (Піндар)

З батьківщини трагедії (афінський порт Пірей) приїхав цього року до Радянського Союзу сучасний грецький театр, який через 25 віків успішно відродив благородне мистецтво своїх далеких попередників.

За останні роки відбулося кілька всесвітніх фестивалів класичної грецької трагедії. Вперше після багатьох століть заповнились древні грецькі й римські театри в Дельфах, Афінах, Епідаврі, Арлі, Німі та ін. Антична трагедія вийшла знову на вільне повітря і стала, як і за часів Перікла, масовим видовищем для тисяч глядачів. Виразності її гнівного слова сприяє загадкова старовинна акустика, завдяки якій в Епідаврі звук монети, кинутої на орхестру (найнижчу центральну частину амфітеатру), виразно чути нагорі, над рядами для глядачів, на відстані кількох десятків метрів.

Лише в одному сезоні 1958—1959 рр., за даними грецьких театрознавців, найзначніші театральні колективи Франції, Італії, Австрії, США і Швейцарії здійснили загалом 70—75 постановок античних п'єс. В Радянському Союзі значними творчими подіями стали постановки «Царя Едіпа» в театрі ім. Руставелі і «Медеї» в театрах ім. Маяковського і Марджанішвілі. Але перше слово у відродженні античного театру по праву належить його історичній батьківщині — Греції.

Пірейський театр під керівництвом Дімітріоса Рондіріса показав у Радянському Союзі дві вистави — «Електру» Софокла і «Медею» Евріпіда.

Сюжет «Електри», до якого звертались три великі грецькі поети — Есхіл, Софокл і Евріпід, — належить до так званого троянського циклу. Це історія помсти Ореста і Електри — дітей великого грецького вождя Агамемнона, вбитого після повернення з Троянської війни зрадницею-дружиною Клітемнестрою та її коханцем Егісфом.

В центрі трагедії Софокла не Орест, як у Есхіла, а його сестра Електра. Вона зреклася всіх земних радощів і живе жагою помсти за ганебне вбивство батька. Ця помста для неї прояв найвищої справедливості.

Електра Софокла — надзвичайно цільний образ людини, керованої єдиною всепереможною пристрастю Безмірне страждання, душевні муки Електри виправдують її право на помсту Це право робить образ Електри загальнолюдським втіленням високої духовної цілеспрямованості. Варт згадати слова Горького, який назвав «великою» людину, віддану єдиній пристрасті. Електра — рідна сестра другої героїні Софокла Антігони, яка ціною власного життя свідомо стверджує справедливість своїх переконань Таке сучасне ідейне тлумачення древньої трагедії пропонує нам Пірейський театр, який майже щороку безкоштовно грає «Електру» для народу у величезних античних театрах Афін у день визволення Греції від гітлерівської окупації.

В театрі Рондіріса немає ніяких музейних реквізитів античної сцени, текст перекладений на новогрецьку мову, актори грають без масок і котурн, без плащів і шат, в стилізованих народних костюмах кольорів темної гами.

Обидві постановки — «Електра» і «Медея» — починаються з музичного вступу, під час якого поступово освітлюється сцена. Після скупого, сценічно аскетичного прологу (монолог Годівниці в «Медеї», діалог Ореста і Талфібія в «Електрі») на сцену з'являється неодмінний атрибут античної п'єси — хор.

Сценічне розв'язання в сучасному театрі складного питання хору належить до найбільших творчих досягнень Пірейського театру.

Хор є умовною складовою частиною античної трагедії. Він є матеріалізованим поетичним узагальненням внутрішнього життя головного героя, образним втіленням перипетій його душевної боротьби. Незважаючи на певні реальні епічні функції, хор залишається в першу чергу проникненням ліричного начала в трагедію, використанням тієї старогрецької хорової лірики, яка передувала виникненню самого синтетичного жанру.

І Дімітріос Рондіріс цілком слушно підкреслює на сцені, перш за все, умовну поетичність хору. В його постановках хор з 14 дівчат проголошує текст в певному зібраному ритмі — основою якого є безперервні удари барабана і гонга. Емоційні рухи хору відповідно узагальнені і об'єднані (хореограф Лукія). Всі учасниці хору виразно живуть на сце-

ні однією думкою і одним почуттям. Так створюється умовний колективний образ єдиної дійової особи («і хор слід вважати за одного з акторів» — Арістотель), який виразно доводить пісенне і танцювальне минуле трагедії. В партіях хору Рондіріс зберігає ту «прикрашену мову» трагедії, яка згідно з заповітами Арістотеля «має в собі ритм, гармонію і спів» (під словом гармонія тут треба розуміти сучасне поняття мелодії).

Сценічний ритм в мистецтві Дімітріоса Рондіріса взагалі є могутнім засобом впливу на глядача. Після великої паузи на початку вистави починається її єдиний ритмічний вир. (Обидві трагедії йдуть без антрактів і будь-яких перерв у дії). Ритмічна гармонія спектаклю створює його особливу музичність, хоча музика, у власному розумінні цього слова, є лише на початку і в кінці.

Відмінним від ритму хору є сценічний ритм дійових осіб трагедії, індивідуалізований в залежності від теми образу і його характеру.

Актори театру, і в першу чергу його «корифей» — блискуча трагічна актриса Аспасія Папатанасіу, — створюють виразні індивідуальні сценічні характеристики. Саме тут на допомогу старогрецькій трагедії приходить весь досвід сучасного театру, і в першу чергу його творча вершина — єдиний матеріалістичний метод акторської творчості — система Станіславського. Вистави Пірейського театру зайвий раз доводять всесвітнє значення і вплив цієї геніальної системи. Адже ж саме Станіславський дав людству усвідомлені засоби внутрішнього перевтілення актора в образ, які розкривають «секрети» сценічної постаті будь-якої епохи.

Знайдена завдяки методу Станіславського глибока внутрішня правда образу дає можливість маленькій Аспасії Папатанасіу стати на наших очах Електрою і Медеєю, захопити нас їх долею, примусити напружено слухати і плакати глядачів, які не розуміють слів, що долинають зі сцени (вистави йшли без перекладу по радіо). Ця правда дає театрові змогу переконливо розкрити глибокий гуманістичний зміст душевних мук обох героїнь і донести до нас їх моральну красу. Злочин

Орест і Електра — Д. Веакіс і А. Папатанасіу.

Медеї (вбивство дітей) стає виразом трагедії обманутого довір'я, скривдженої душевної чистоти. Мимоволі виникає асоціація із злочином благородного мавра Отелло.

Саме ця правда дає змогу театру і його першій актрисі примусити сучасного глядача пережити той «катарсіс» — тобто, «очищення», духовне піднесення, яке приносить йому «велич духу» героїнь тисячолітньої давнини. Завдяки цій всепереможній внутрішній правді Аспасія Папатанасіу грає саме класичну грецьку трагедію. Разом з режисером вона бездоганно відтворює всі історичні особливості цього найстарішого на світі театрального жанру.

За свідченням Арістотеля, Софокл казав, що він «змальовує людей такими, якими вони мусять бути» (а не такими, як вони є). Це означає, перш за все, певне психологічне узагальнення образу, відбір провідних його психологічних рис, укрупнених і заакцентованих в п'єсі.

Противники Станіслав-

Сцена з трагедії «Електра»

ського твердили, що його система придатна лише для так званої сценічної «психологізації», для зображення дрібних нюансів психології неврастенічних героїв кінця XIX — початку XX віків. Несамовиті трагічні емоції Папатанасіу якнайпереконливіше спростовують це твердження. Титанічні характери Електри і Медеї актриса немовби «будує» з «брил» узагальнених людських рис. Пафос Папатанасіу переконливий і грізний, перші ж вигуки актриси з-за куліс заполонюють глядача. Це справжня Трагедія з великої літери, але сучасний психологічний театр владно підкоряє собі умовну театральність античної п'єси і надає їй переконливого реалістичного сценічного звучання. Виникає своєрідна новаторська театральність у сучасній постановці класичної грецької трагедії.

Органічний синтез особливостей античної трагедії з найвищими здобутками сучасної реалістичної режисури зняли з античного театру таємничий покров тисячоліть і відродили невмирущий героїчний дух великого демократичного античного мистецтва. З сучасної сцени знову пролунав його пристрасний заклик до гуманізму, його загальнолюдський заспів про людину, прекраснішу за всіх богів.

В. ГАККЕБУШ

Нащадки Піта Джанджара

Так живуть вони у XX сторіччі, колишні хазяї австралійського континенту.

Віра в духів пов'язана у австралійців з вірою в тотеми. Цей дерев'яний стовп вважається чимось подібним до ангела-хранителя. Жінки та неосвячені чоловіки не сміють дивитися на тотем. Порушення цього звичаю й досі карається смертю.

Десь в глибині австралійського материка на краю великої піщаної пустелі розташувалася ферма Артура Лідлла — ферма, яких багато в Австралії. Справи фермера ідуть, мабуть, не дуже блискуче, тому він найнявся на бензоколонку, відкриту нещодавно на новому автомобільному шляху між Еліс Спрінгсом та Монолітом. Саме в цих місцях здавна кочує рід Піта Джанджара, невеличка рештка корінних жителів Австралії.

Тут, біля бензоколонки Артура Лідлла, зіткнулися дві епохи: двадцяте сторіччя і найстаріша з відомих нам суспільно-економічних формацій — первісно-общинна. Автомобілі, радіо, сучасний комфорт, люди з різних частин світу, і поруч — первісні форми життя, примітивні знаряддя праці, віра в духів. Ще п'ятнадцять років тому чоловіки з роду Піта Джанджара займалися самим лише полюванням на кенгуру та дінго, а жінки збирали плоди та маленькі личинки, що водяться в корінні одного з видів чагарника. Багатоженство було в повному розквіті, а щодо одягу, то його тут зовсім не знали.

Тепер нащадки Піта розшукують личинки лише заради розваги, як своєрідний смачний десерт після звичайних страв, бо разом з автомобілями з'явилися й нові продукти, які значно легше придбати. А чоловіки обмежуються одною дружиною.

Раніше австралійські тубільці мандрували цілими родами, здійснюючи багатокілометрові переходи через пустелі, зовсім не використовуючи в'ючних тварин. Жінки несли на собі численних дітлахів і все нехитре майно: кам'яне знаряддя та необхідний посуд. Але після другої світової війни австралійський уряд одержав з воєнних запасів США велику кількість грузовиків. Фермери придбали ті машини, отже, верблюди та осли виявилися зайвими в господарстві і незабаром за безцінь перейшли до тубільців. А один верблюд заміняє за своєю вантажопідйомністю десять жінок. Отак зникла й одна з причин багатоженства.

Туристи теж привезли дещо но-

ве, перед тим зовсім незнайоме людям з роду Піта Джанджара, — гроші. За них приїжджі купували у тубільців списи, щити, бумеранги — це ж неабиякі сувеніри! І тубільці дуже швидко пристосувалися до смаків покупців. Вони почали виробляти у великій кількості традиційну зброю, прикрашаючи її художнім випалюванням. Хто їх навчив цього — невідомо, але нове мистецтво вони опанували досить швидко. На одержані гроші австралійці з племені Піта купували одяг, муку, чай, цукор і в'ючних тварин. Ця обставина теж примусила відмовитися від багатоженства. Та все ж грошей, що заробляють тепер чоловіки своєю працею, вистачає тільки на утримання невеличкої сім'ї.

Ось і вийшло так, що умови існування тубільців глибинної Австралії змінилися за останні п'ятнадцять років більше, ніж за попередні п'ять тисяч років.

В Австралії живе зараз близько 47000 чистокровних тубільців і 25000 метисів — людей змішаної крові. 1952 року завдяки великому політичному рухові метиси зуміли домогтися деяких прав, та й то лише формально. А чистокровні тубільці навіть офіційно, за конституцією, позбавлені будь-яких громадянських і людських прав, так само, як і тоді, коли вони ще не мали щастя познайомитися з капіталістичною дійсністю сучасної Австралії.

Тип австралійського тубільця.

Ця 25-річна австралійка має дитину-метиса, яку вона повинна завжди ховати. Особливою формою австралійського шовінізму є закон, за яким дітей-метисів забирають у матерів.

Зразок тубільського мистецтва. На такі вироби полюють численні туристи.

ЯКИЙ ЗАРАЗ РІК?

— Хто ж цього не знає? 1963-й, звичайно! — відповіли б ви на таке запитання.

Дійсно, за нашим календарем зараз йде 1963 рік. Але наш — європейський, або грегоріанський — календар далеко не єдиний у світі. В багатьох країнах Азії та Африки люди ведуть інше літочислення. У одних воно ведеться від «створення світу», в інших — від «втечі» Магомета з Мекки в Медіну, у третіх — від смерті Будди і т. п. Ось чому за чинними у них громадянськими календарями (всього їх у країнах Сходу налічується більше п'ятдесяти) в Ірані, наприклад, зараз 1343 рік, в Іраку — 1384, в Ефіопії — 1679, в Японії йде 39 рік циклу «Світлої гармонії». Навіть у межах однієї країни існують різні календарі. В Індонезії за календарем «ецісаке» зараз 1896 рік, а за мусульманським місячним календарем «хиджра» — лише 1384 рік. У Непалі одночасно співіснують чотири різні календарі. За одним із них непальці живуть уже в 5065 році. Проте це ще не найпізніша дата: за іудейською ерою від «створення світу» зараз іде 5723 рік, а за візантійського — навіть 7471-й

В Індії ще декілька років тому офіційно діяло більше 30 громадянських і місцевих календарів. Одні з них були сонячними, інші місячними, треті — комбінованими, місячно-сонячними. 22 березня 1957 року уряд Індії запровадив єдиний національний календар, в основу якого була покладена найпоширеніша у старих індійських календарних системах ера Сака. Згідно з цим календарем зараз іде 1885 рік. Поряд з ним віруючі індійці, як і раніше, широко користуються місцевими календарями. За одним з них — самватським — зараз 2021 рік, а за іншим — буддійським — 2507-й.

Природно, що така різнобіжність у літочисленні викликає безліч незручностей, особливо в галузі міжнародних стосунків. Вона буде усунута з введенням єдиного Всесвітнього календаря, проект якого схвалено більшістю країн світу. Найзручніше перейти на новий календар у такий рік, коли перше січня припадає на неділю. Якби не протидія Англії та США, це можна було б здійснити ще у 1956 або у 1961 роках. Наступним таким роком буде 1967-й. Матимемо надію, що цього разу єдиний Всесвітній календар буде-таки введено.

АНГЛІЯ

Театр «Севіль» показав лондонцям нову музичну комедію «Піквік», зроблену Вольфом Манковіцем за сюжетом «Нотаток Піквікського клубу» Діккенса. Це вже друга спроба створити музичну комедію, основану на творі великого англійського письменника (першою була оперета «Олівер» за романом Діккенса «Олівер Твіст»).

Гаррі Секомб у ролі містера Піквіка.

* * *

Шекспірівський театр в Стретфорді провів свій 104-ий сезон. Цього разу до репертуару театру увійшли «Юлій Цезар», «Генріх VI» і «Річард III». Очолював Стретфордський театр в цьому сезоні відомий режисер Пітер Брук.

* * *

Країна готується до святкування Шекспірівського ювілею, який відзначатиметься у 1964 році. Художнику Річарду Баклю доручено підготувати ювілейну виставку, яка демонструватиметься у Стретфорді-на-Ейвоні, в Единбургу та Лондоні.

«Людина і зброя» польською мовою

Польська газета «Культура» вмістила рецензію на переклад твору Олеся Гончара — «Людина і зброя», здійснений Марією Трачевською (роман вийшов у видавництві «ПІВ»).

Рецензент Яніна Дзярновська пише:

«До теми другої світової війни знову і знову звертаються письменники багатьох країн світу, які в більшій чи меншій мірі зазнали її страхіть. Не дивно, що ця тема постійно хвилює радянських письменників. Майже кожний представник старшого або середнього покоління радянських літераторів був безпосереднім учасником війни. Для багатьох з них війна була школою життя, періодом формування як людини й літератора.

Після досить тривалої перерви — «Прапороносці» О. Гончара вийшли 1948 року — український письменник знову повертається до теми війни — перших тяжких днів, які довелось пережити радянському народові».

Далі Яніна Дзярновська переказує сюжет твору О. Гончара і зазначає:

«Добре, що Гончар повернувся до теми війни саме зараз, коли історія, та й власна його зрілість дозволили йому подивитися на події 1941 року з певної дистанції. І є в цьому погляді не лише юнацький запал, а й свідома оцінка, з якою письменник підійшов до років своєї молодості... Літературний стиль твору Гончара нелегкий для перекладу, але Марія Трачевська знайшла відповідний ключ і зробила добрий переклад, хоч їй дуже важко було відтворити співучість української мови».

Комуна акторів

У Західній Швейцарії, в районах, де населення розмовляє французькою мовою, вже кілька років існує досить незвичайна для капіталістичної країни мистецька організація — комуна артистів.

Артисти об'єдналися в комуну, намагаючись знайти вихід з важкого становища, в якому опинився швейцарський театр. Відсутність державної допомоги, фінансові труднощі, конкуренція іноземних труп — все це загрожувало швейцарському театрові катастрофою. Щоб якось проіснувати, театральні колективи мусили звертатися до низькопробного «касового» репертуару.

І ось група артистів вирішила створити свій театр, незалежний від ділків, від касової кон'юнктури.

Так виник «Народний театр», або, як його тут скорочено називають, «ТРП».

Новий колектив рішуче відмовився від творів на зразок п'єс С. Беккета або Е. Йонеско, а також від легковажних та банальних спектаклів, розрахованих на дешевий успіх у невимогливого глядача.

Артисти працювали водночас і робітниками сцени, і електриками, і костюмерами, і навіть білетерами. Підготувавши кілька вистав, «ТРП» вирушив у свою першу гастрольну подорож. Спочатку район гастролей обмежувався кантоном Нойєнбург, а потім театр почав давати вистави в інших кантонах, де населення знає французьку мову. Виступати доводилося в маленьких залах, іноді — просто неба, але скрізь спектаклі збирали чимало глядачів.

На думку членів комуни, їхній успіх полягає в тому, що вони спромоглися довести тепер уже незаперечний факт: прості люди Швейцарії не втратили смаку до хорошої, змістовної п'єси, до справжнього театру.

Цікаво, що «ТРП» став також своєрідним центром підготовки й виховання театральної молоді. У селищі Шезар, в

Сцена з вистави «Прощай, Єрусалиме»

старому селянському будинку, комуна створила школу молодих артистів. Обдаровані юнаки і дівчата, прийняті в цю школу, живуть і навчаються там безкоштовно. Після першого року навчання найбільш здібні учні залучаються до участі у виставах «Народного театру».

До нового сезону театр підготував кілька вистав, серед них п'єси молодих швейцарських драматургів Бернара Леже «Стіни міста» і Анрі Деблю «Процес у Фрю». В репертуарі «ТРП» також гостра антиколоніальна п'єса французького драматурга Шарля Проста «Прощай, Єрусалиме», класичний твір сучасника Шекспіра Бен Джонсона «Алхімік».

«Нас не зіб'ють з обраного шляху,— заявляють в пресі артисти «Народного театру».— Що ж до традицій швейцарського театрального мистецтва, то ми оберігаємо їх і від комерційних впливів, і від халтури».

«Агонія австрійського фільму»

«Небіжчик — убивця»... «Труп грає на фортепіано»... «Гола в руках сатани»... «Троє в одному ліжку»...— та ще з десяток подібних заголовків можна кожного дня побачити на величезних щитах кінореклам Відня.

На віденських кіноекранах осідає густа твань порнографії та приголомшливих страхіть, що йдуть з США, Англії, ФРН. До честі австрійських кіномитців, серед цих назв майже нема жодної, яка б належала їм. Але, на жаль, у Відні, де щоденно демонструється більше 80 фільмів, взагалі рідко трапляються фільми, випущені в Австрії. А ті, що й займають своє місце на екранах австрійської столиці, здебільшого екранізовані оперети, музичні ревю, балети на льоду, більш призначені для експорту, ніж для демонстрації на «рідних» екранах.

Та й ця невеличка кількість продукції викликає у глядачів розчарування, коли не обурення. «Агонія австрійського фільму», «Австрія перед потопом», «Що далі?» — це заголовки газет, які свідчать про справжню тривогу тих, кому не байдуже майбутнє австрійського кіно. Ось лише кілька рядків з різних газет, в яких час від часу з'являються подібні розпачливі заголовки.

«У фільмі «Шлюбна ніч у раю» віденці можуть побачити свого улюбленця Гюнтера Філіпа, розважливого Петера Александра та беззмінну зірку Маріку Рокк. Але що пропонують вони до уваги публіки? Гюнтер метушиться по екрану в білизні, Маріка жбурляє в нього вазони, а Петер час від часу падає в воду». Таку оцінку дає фільму «Арбайтер цейтунг».

Про екранізацію оперети Легара «Весела вдова», «Неєс Остеррейх» пише: «Нема там ніякого Легара, нема оперети, нема й самого фільму». А впливова буржуазна газета «Вінер цейтунг» узагальнює: «Боляче усвідомлювати, що над Штраусом, Легаром, Оффенбахом, над класичними зразками віденської оперети творять безкарне насильство, спотворюють культурні скарби Австрії». Та справа не лише в кінематографії. Про тяжку кризу австрійської культури взагалі все з більшою тривогою говорять зараз і в офіційних колах країни. Канцлер Австрії доктор Горбах в промові, виголошеній при вступі на свою посаду, заявив: «Австрії загрожує аукціон, розпродаж духовних багатств країни і якщо не вдатись до рішучих заходів, австрійці загублять той грунт, в якому живе й живиться коріння їх культури».

І дійсно: є від чого прийти в розпач. Австрійські університети гублять професуру, яку переманює Західна Німеччина. Кращі австрійські видавництва розорюються, не витримуючи конкуренції з фірмами-хижаками, що завалюють книжковий ринок порнографічною й кримінальною «літературою».

Що ж до кінематографії, то «Австрія є кіноколонією»,— пише в номері четвертому «Міжнародного кіноогляду» Петер Рубель. Він наводить лише один приклад: західнонімецька кінофірма «Баварія», що має свій філіал у Відні, одержала минулого року 27 мільйонів австрійських шилінгів прибутку,— в той час, як австрійські митці не мають жодних кредитів для роботи. Адже ніхто напевне не знає, скільки фільмів знімають вітчизняні митці щороку. В приблизну цифру — 20 фільмів — входять 10—12, знятих разом з іноземними митцями та фірмами. От чому по 2—3 місяці не сходять з віденських екранів американські «супер-гіганти» «Як завойовано Захід», «Клеопатра» та відомий своїм цинізмом «Канкан».

Зате жодного радянського фільму, фільмів інших соціалістичних країн, віденці не можуть подивитись в своїх 200 кінотеатрах, хоча їх цікавить життя у цих країнах.

Так, австрійське кіно переживає зараз гостру кризу. Далеко відійшли ті часи, коли режисер Пабст створив відому всьому світові австрійську школу кіномистецтва. І хоча преса і різні державні діячі не можуть ховати цього стану, держава як і досі залишається байдужою, не йде далі лементу, не створює сприятливих умов для підйому вітчизняної культури. А талановиті діячі австрійської культури й мистецтва мандрують по світу, розпродаючи свої сили і хист, сумують за батьківщиною і лише мріють про той час, коли вони зможуть повернути ту славу, що завоювали колись для Австрії Моцарт, Шуберт, Штраус, Пабст.

АВСТРАЛІЯ

У видавництві «Рігбі» вийшла монографія Роберта Кемпбелла «Малюнки Тома Робертса», присвячена життю і творчості відомого австралійського художника.

Том Робертс (1856—1931) вважається засновником національного австралійського образотворчого мистецтва. Робертс був реалістом, головна тема його творчості — природа рідного краю і люди.

ДАНІЯ

Датський комітет Захисту Миру опублікував результати відкритого конкурсу на літературний або художній твір, який тематично був би пов'язаний з боротьбою за мир. Першу нагороду одержав молодий графік І. Лагенсен, в галузі літератури нагороджено письменника С. М. Бьєррінга.

ІТАЛІЯ

Відомий радянському глядачеві по фільму «Всі додому» талановитий комедійний італійський актор Альберто Сорді нещодавно дебютував як кінорежисер. Разом із сценаристом Жаном-Луїджі Полідором він зніматиме фільм під умовною назвою «Диявол».

* * *

У міланському видавництві «Гарзанті» вийшла прозова збірка творів недавно померлого італійського письменника Беппе Феналіо «День вогню».

Збірка складається з кількох оповідань, а також невеликої повісті «Приватна справа».

Рецензуючи цю збірку в тижневику «Віе нуове», Карло Салінарі зазначив, що тільки прочитавши твори Феналіо, розумієш, якої великої втрати зазнала італійська література.

Проза Феналіо належить до популярного в Італії воєнно-партизанського жанру (рух Опору під час другої світової війни).

«Немає в прозі Феналіо штучного пафосу, є життя звичайне, буденне, в якому громадське й особисте тісно переплітаються», — пише на закінчення Салінарі.

ІСПАНІЯ

Хуан Антоніо Бардем повернувся з Аргентіни, де він знімав фільм «Невинні», до Іспанії і незабаром починає роботу над давно вже задуманим фільмом «Ніде нічого не трапляється». Це буде розповідь про життя французької актриси, яка приїхала на гастролі до Іспанії і через раптову тяжку хворобу змушена лишитися в країні протягом кількох місяців. В головних ролях зніматиметься Карім Маршан та Жан П'єр Касель.

НІМЕЧЧИНА

ФРН

Курт Гоффман, режисер-постановник відомого нашому глядачеві фільму «Привиди в замку Шпессарт», зняв у співдружності з чехословацькими митцями фільм «Будинок на вулиці Карповій». Фільм розповідає про один з епізодів жахливої розправи над євреями під час окупації Праги німецькими фашистами.

В головних ролях знімались Яна Брейхова та Ярослав Марван, яких ви бачите на нашому фото.

«Неаполітанський Ейзенштейн»

Італійський режисер Франческо Розі, автор фільму «Сальваторе Джуліано» (про сіцілійську мафію), закінчив роботу над новою кіноповістю «Руки над містом», яка розповідає про темні махінації в житловому будівництві в Неаполі.

Зйомки фільму «Руки над містом», провадилися просто на вулицях Неаполя, в них брали участь не професіональні актори, а звичайні неаполітанці.

«Щоб переконати глядача в тому, що поставлені у фільмі проблеми справді животрепетні, я мушу знімати людей в реальному оточенні, — розповідав Розі.— У фільмі грають тільки два чи три професіональних актори, решта ж — підібрані мною типажі. Це потребує багато часу, але результат — блискучий».

Франческо Розі називають в пресі «неаполітанським Ейзенштейном». «Порівняння його з Ейзенштейном, — пише рецензент журналу «Філмз енд філмінг»,— звичайно, перебільшення, але цілком зрозуміло, що Розі вніс у кіномистецтво нові творчі діапазони».

Франческо Розі сорок років, він сіцілієць за походженням. До 1958 року, тобто року, коли він самостійно зробив свій перший художній фільм, він працював помічником у режисера Лукіно Вісконті.

Кадр з фільму Франческо Розі «Руки над містом».

«В той час, коли в італійській кінематографії домінують такі надто персоналізовані абстракції як «Вісім з половиною» Фелліні, — пише на закінчення рецензент «Філмз енд філмінг»,— вона конче потребує таких режисерів як Розі, щоб знову повернутись до реального життя».

Фільм Франческо Розі нещодавно одержав перший приз на кінофестивалі у Венеції.

50-річчя індійської кінематографії

Індійському кіно минуло 50 років: 17 травня 1913 року в бомбейському театрі «Коронейшн» було показано перший індійський фільм.

В кіновиробництві зайнято зараз близько 100 тисяч осіб, в країні налічується 4200 кінотеатрів та 78 кіностудій. Кіно в країні користується виключною популярністю: в середньому щороку дивляться фільми 700 мільйонів глядачів.

Індійські кінострічки з успіхом демонструються на екранах країн Азії, Східної Африки та Вест-Індії. Все більше фільмів купують Радянський Союз та інші країни соціалістичного табору.

Кінематографія Індії переживає нове піднесення: зростає кількість реалістичних фільмів, що все більше й більше завойовують визнання народу. Кращими представниками реалістичного напрямку в кіномистецтві є бенгальський режисер Сат'яджит Рой (його фільм «Велика дорога» відзначений кількома міжнародними преміями), бомбейські режисери Бімал Рой, Радж Капур, імена яких добре відомі й радянському глядачеві. Нещодавно створено нове кінооб'єднання прогресивних сценаристів, акторів, режисерів, художників.

Слід зазначити, що прогресивним кінодіячам доводиться вести тяжку боротьбу з ділками великого капіталу, що контролюють кінопромисловість. Комерсанти від кіномистецтва до цього часу продовжують ставити фільми в дусі горезвісних традицій Голлівуду.

Відкрита пропаганда садизму та насильства, яку ведуть кіномонополісти Заходу, опанувала екрани кінотеатрів, що належать приватним підприємцям. Сотні американських «бойовиків», що оспівують секс та злочин, безумовно впливають до деякої міри і на індійську кінематографію. І тим більшою є заслуга кіномитців Індії, бо їх вітчизняне кіно в цілому зберегло свої традиції гуманізму, свій прогресивний напрямок. В цьому відіграли певну роль, як визнають і самі діячі індійського кіно, кращі радянські фільми, які широко демонструвалися на екранах Індії. Саме це підтвердив останній рік індійського кіноп'ятдесятиріччя. Він засвідчив значне зростання мистецького рівня кінематографії країни, він став і певною віхою в повороті до проблем сучасності, до актуальних питань громадського життя країни.

Одностайне схвалення — офіційних органів, критики й глядачів — дістав останній фільм одного з найактивніших режисерів Б. Р. Хопри. По-новому і досить сміливо зображено в ньому стосунки між індійськими буддистами й мусульманами, що становлять складну проблему країни. Бімал Рой, автор відомого фільму «Два бігхи землі», який кілька років тому обійшов всі екрани

світу, в своєму новому фільмі «Суйата» виступає проти кастового поділу та становища «недоторканих».

Фільм «Пан, пані й невільник» молодого митця Гуру Датта нагороджений Золотою медаллю президента Республіки. Твір цей, в основу якого покладено оповідання бенгальського фольклору, змальовує кохання людей, що належать до двох протилежних класів.

Крім сучасної тематики, вигідно відрізняються від комерційних фільмів і твори, побудовані на міфологічній основі. «Це може здатися дивним,— зазначає індійська преса,— але класичні міфи Індії відіграють значну роль у вихованні свідомості нашого народу, і фільми цього напрямку користуються великим успіхом у представників усіх верств нашого суспільства».

Серед цих фільмів глибоке враження справляє своїми хореографічними сценами, яскравими народними піснями й танцями фільм «Спів Парваті» — екранізація старої легенди «про кохання Бога Гніву й пані Цноти».

На початку 1963 року вийшов на екрани фільм «Пляма», який одразу став предметом жвавого обговорення. В цьому фільмі режисер О. П. Рал-хан підносить проблему ставлення громадськості до людини, що повернулась з тюрми після відбуття покарання: чи до віку носити їй свою пляму — чи вона може стати рівноправним і гідним членом суспільства.

Індія вступила в свій 51-й кінематографічний рік, утримуючи одне з перших місць за кількістю випущених фільмів (минулого року на екрани вийшло 317 художніх фільмів), поступаючись лише Японії.

Кадр з фільму «Спів Парваті».

Творча палітра Яна Парандовського

Ян Парандовський належить до найстарішого покоління польських письменників і діячів культури. Це один з небагатьох художників слова, ім'я якого і досі залишається оповитим легендою, легендою про людину-творця, в майстерні якого виникають дивні і прекрасні речі.

Ян Парандовський.

Народна Польща багата на письменницькі таланти, їх тут люблять і шанують. Але Парандовського не просто люблять, до нього ставляться майже з побожною пошаною.

Творча палітра Яна Парандовського— дуже широка і різноманітна. Історія середземноморської культури, історичні романи, прекрасні переклади Гомера, літературні біографії великих письменників (Оскара Уайльда, Петрарки), ранння праця, присвячена Жан-Жаку Руссо, нариси про літературні зв'язки і, нарешті, театральні рецензії,— ось не повний перелік творчого доробку Яна Парандовського.

Під час другої світової війни письменник, ховаючись від гестапо в селі під Любліном, завершив свою велику працю з історії Риму, створивши історико-психологічний портрет «вічного міста». Але рукопис загинув під час варшавського повстання, а разом з ним і плід багаторічного дослідження та творчих шукань. Під час війни загинула також багата бібліотека письменника.

Але й зараз Ян Парандовський повний творчих задумів і енергії. Він багато працює, багато уваги приділяє виконанню своїх обов'язків у польському і міжнародному Пен-клубі, багато подорожує.

ОАР

Під час перепису фонду однієї бібліотеки в Каїрі відкрито найстаріший рукопис корану. Рукопису тому, який складається з 10 тисяч сторінок, більше тисячі двохсот років.

ПОЛЬЩА

Виставка «XX-річчя ПНР в графіці і малюнках» була відкрита в залах творчого об'єднання «Захента». Переважна більшість експонатів розповідає про боротьбу Польської робітничої партії з фашистськими окупантами. Велика кількість представлених творів була відзначена преміями жюрі.

США

З офіційних американських джерел давно вже відомо, що сучасна молодь США дуже мало цікавиться художньою літературою. З останніх перевірок виявилося, що в університетських та шкільних бібліотеках взагалі нема навіть передбаченого мінімуму книжок. Не кажучи вже про те, що дві третини американських шкіл взагалі не мають бібліотек, в існуючих бібліотеках замість передбачених 10 книжок на учня доводиться лише п'ять. Так само далекі від стандарту бібліотечні комплекти коледжей та вищих учбових закладів.

* * *

Американський кіноактор Мел Ферер, знайомий радянському глядачеві з фільму «Війна і мир», знімає кінострічку про великого іспанського художника Ель Греко. Сценарій Мел Ферер написав разом з Грегоріо Мереноном за книгою останнього «Ель Греко і Толедо». Мел Ферер гратиме роль Ель Греко.

* * *

В газеті «Нью-Йорк геральд трибюн» вміщено лист родички Марка Твена Доріс Уебстер, в якому ще раз підтверджується правота радянської літературної критики: авторка листа переконливо доводить, що в США ви-

холощується справжній зміст епістолярної спадщини письменника.

«Мій чоловік — онук сестри Марка Твена, — пише Доріс Уебстер. — У нас зберігаються оригінали ранніх листів письменника до сім'ї. Я хочу засвідчити, що, публікуючи «Листування» Марка Твена, упорядник збірки Альберт Пейн в багатьох випадках довільно змінив зміст цілого ряду листів».

ФРАНЦІЯ

Новий твір Моруа називається «Оголені речі» і становить нотатки, викладені у формі щоденника.

Цікава історія створення цієї книги. Ще в тридцяті роки Моруа збирався написати роман під назвою «Депутат з Понде-Лаф». Як завжди, дуже акуратний у збиранні матеріалу, письменник заповнив нотатками про різних видатних політичних діячів, яких він зустрічав у ті часи, багато зошитів. Поступово кількість цих зошитів зростала, це була розповідь про 1927—1939 роки, а потім і повоєнні і післявоєнні роки. На сторінках цих нотаток можна зустріти цікаві дані про Уїнстона Черчілля, Даладьє, Едуарда VIII та ін.

«Остання книжка Моруа, — пише французька преса, — це праця розумної людини, яка брала активну участь в житті своєї епохи».

* * *

Тут вирішено опублікувати в спільному виданні твори Луї Арагона і Ельзи Тріоле, об'єднавши їх тематично. Згідно з таким рішенням перший роман Арагона «Орельєн» буде вміщено разом з першим твором Ельзи Тріоле «На Таїті», написаним ще російською мовою і лише тепер перекладеним письменницею на французьку. Все видання розраховане на 32 томи і буде виходити з осені 1965 до осені 1967 року.

* * *

Як вже повідомлялося, режисер Роже Вадім знімає фільм «Замок у Швеції», сценарій якого створено за п'єсою Франсуази Саган.

— Я залишаюсь вірним оригіналові, — повідомив режисер. — Я хочу створити образи і розкрити взаємини між ними в новій для себе формі. Отож, гумор п'єси стане дещо похмурішим, зате й не буде в фільмі того еротизму, в якому мене завжди обвинувачують. Це має

Пула фестивальна

Кадр з фільму «Віч-на-віч».

Пула — невеликий південний порт Югославії — славиться своїми чудовими пам'ятками римської архітектури і зокрема Ареною Веспасіана, яка, на думку істориків, не поступиться відомому Колізею. Саме там і відбувається перегляд фестивальних фільмів.

Для показу на цьогорічному X-му фестивалі було відібрано 12 художніх фільмів — майже половину річної продукції югославських кіностудій. Ці фільми представили чи не всі жанри й види художнього кіно: комедію, драму, трагікомедію тощо. Але особливо важливий — і це підкреслює югославська преса — той факт, що з 12 фільмів два присвячено актуальним проблемам сучасності і саме один з цих фільмів — «Віч-на-віч»—нагороджено першою премією фестивалю — «Золотою Ареною». Як зазначає преса, це справжній витвір мистецтва, сучасність якого полягає не лише в тематиці, а й в способах її розкриття. Про успіх цього фільму свідчить і той факт, що першу премію за найкращу режисерську роботу одержав автор фільму «Віч-на-віч» Бранко Бауер, премією відзначено і сценариста Богдана Йовановича (обидва нагороджені і премією ЦК Союзу молоді Югославії), а окреме рішення жюрі відзначає весь акторський ансамбль цього фільму.

Крім того, першу премію для дебютанта, встановлену журналом «Філмскі свет», одержав Володимир Попович-Радкован у фільмі «Віч-на-віч».

Про що ж ідеться у цьому фільмі? Ми ніби стаємо не лише свідками, а й учасниками глибокого й характерного конфлікту, який виник між директором підприємства Чумичем та робітником Милуном. Причому глибокий аналіз джерел конфлікту, відверті думки, мужність у критичному ставленні до оточення й до себе — все робить ці характери справді живими учасниками драматичних подій, позбавлених будь-якої ходульності чи невірного пафосу. Перед нами — живі люди, які шукають і знаходять, які часто й помиляються, але завжди керуються бажанням творити, працювати, втілювати в життя ідеї соціалізму.

Ювілей Мілана Яріша

Нещодавно відзначалося 50-річчя відомого чеського письменника Мілана Яріша. До війни він працював в газетах «Руде право» й «Ровност», під час війни став в'язнем Маутхаузена. Перша книга Яріша вийшла друком у 1948 р. «Вони прийдуть» — є розповіддю про фашистську катівню. З 1950 р. Яріш працює виключно в жанрі драматургії. Тема його першої п'єси «Присяга» — боротьба чеських патріотів з фашизмом. Другу п'єсу «Болеслав I» — відзначено державною нагородою.

Мілан Яріш відомий і як талановитий перекладач. Зокрема він працює над перекладами творів Тараса Шевченка.

Премії «Театру Націй»

Міжнародне товариство молодих критиків, оцінюючи найкращі спектаклі «Театру Націй» в Парижі в минулому сезоні, не присудило премії якомусь одному колективові, а поділило їх між кількома театрами.

Премію одержали англійський Королівський шекспірівський театр за постановку «Короля Ліра», а також лондонський «Уоркшоп Сіетер» за цікавий антивоєнний спектакль «Що за чудова війна».

Кращим актором минулого сезону «Театру Націй» визнано актора московського Театру сатири Володимира Лепко за виконання ролей в «Бані» і «Клопі» В. Маяковського, показаних театром в Парижі. Нагороду за краще художнє оформлення спектаклю дістав норвежець Арно Валентін, автор декорацій до постановки «Пер Гюнта».

За кращу народну постановку нагороджено національний театральний колектив Республіки Камерун.

«Сіль та мед»

Під такою назвою видано нову збірку творів Карла Сендберга. Видання присвячено 85-річчю цього уславленого американського поета. 77 поезій, що входять до збірки, складають традиційний цикл поета: кохання, смерть, природа. На урочистому вечорі на честь ювіляра було виголошено чимало промов, загальне схвалення з яких одержала найкоротша: «Карл, ми всі могли б не лише вчитись, а й багато чого навчитись у тебе». Цими словами вітав ювіляра відомий американський письменник Джон Стейнбек.

Карл Сендберг народився в бідній сім'ї шведських емігрантів. Найбільш відомі твори його — «Чікагські вірші», «Доброго ранку, Америко», тритомова біографія Лінкольна. В багатьох творах оспівує Сендберг звичаї та взаємини простих людей Середнього Заходу. Все це дало йому право називатись дійсно народним поетом Америки.

Чічестер, 1963

Влітку цього року в англійському місті Чічестер відбувся другий театральний фестиваль нового театру, керованого Лоуренсом Олів'є. На фестивалі були показані три спектаклі: «Свята Іоанна» Шоу, «Дядя Ваня» Чехова і прем'єра нової п'єси молодого англійського драматурга Джона Ардена «Віслюк з робітного дому».

Постановка «Дяді Вані» мала величезний успіх у глядачів. Заголовну роль спектакля виконував відомий англійський актор Майкл Редгрейв, в ролі Сонї виступила Джоан Плаурайт, яку критики вважають однією з найталановитіших молодих англійських актрис. П'єсу Чехова вперше було показано в Чічестері минулого року. Вона користувалась таким успіхом, що її знову підготували для цьогорічного фестивалю.

Драматург Джон Арден здобув популярність не лише в Англії, а й за її межами п'єсами «Живіть, як свині», «Танець сержанта Масгрейва» та «Щасливий притулок». Показана на фестивалі в Чічестері п'єса Ардена «Віслюк з робітного дому» розповідає про життя невеличкого провінціального міста.

В інтерв'ю, яке Арден дав кореспонденту журналу «Плейз енд плейєрс» Фенку Коксу, драматург заявив, що п'єса «Віслюк з робітного дому» є четвертою частиною ще не опублікованої, але вже написаної ним тетралогії.

Драматург Джон Арден.

«Віслюк з робітного дому» це комедія класичного зразка в стилі комедій Бена Джонсона.

бути комедія. В головних ролях зніматимуться відомі актори: Моніка Вітті, Жан-Клод Бріалі, Жан-Луї Трінтіньян та Курт Юргенс.

Моніка Вітті та Жан-Клод Бріалі у фільмі «Замок у Швеції».

УГОРЩИНА

В Будапешті існує літературний театр. Його завдання — інсценізація відомих творів світової та угорської класики. Театр цей користується дедалі більшою популярністю.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА

Празький університет належить до найстаріших у світі вищих учбових закладів — він заснований 1348 року. Його бібліотека після другої світової війни зросла до двох мільйонів примірників.

Спеціальний відділ складають рукописи, серед яких є багато єгипетських папірусів. Найстаріша пам'ятка чеської письменності — Вишеградський кодекс 1085 року.

ЮГОСЛАВІЯ

Нещодавно в Загребі відбулося нагородження літературними й мистецькими преміями імені Владіміра Назора. За літературну творчість нагороду одержав 70-річний Мірослав Крлежа; за видані в минулому році дорожні щоденники під назвою «Зустрічі» — письменник Петар Шегедін; в галузі музики і театру премії ім. Назора присуджено найстарішому югославському диригентові опери в Загребі, Мілану Сахсові, а також композитору і диригенту Борису Парандопуло.

Алзама — еквілібріст на канаті.

В столиці України гастролювала група американських артистів цирку. Наші гості показали любителям циркового мистецтва цікаву і досить різноманітну програму, продемонструвавши особливо високу майстерність в багатьох надзвичайно важких повітряних трюках.

Говорячи про цей жанр циркового мистецтва, слід окремо зупинитися на карколомних, так званих «смертельних», номерах, які виконуються під самісіньким куполом цирку, номерах, під час яких виконавці щохвилини ризикують життям. Річ у тім, що закони бізнесу на Заході вимагають безперервного лоскотання нервів глядача, отже конкуренцію витримують лише ті циркові номери, автори і виконавці яких відмовляються використовувати традиційні засоби «техніки безпеки» в цирку.

Нижче ми вміщуємо кілька фото, зроблених під час гастролей американського цирку в Києві.

Клоунада.

Артисти Коньєт з дресированими шимпанзе.

АМЕРИКАНСЬКИЙ ЦИРК У КИЄВІ

Ковбойські ігри у виконанні артистів Тенерс.

Йозеф Масопуст на полі.

„В одній команді з Пеле"

«Півзахисник, який обійшов усіх нападаючих!»

Під жирною газетною «шапкою» — великий, майже на всю сторінку портрет. Ледь примружені усміхнені очі: от-от вони лукаво підморгнуть тим самим форвардам, що залишилися позаду. Що ж, такий в нього фах — обходити інших і не давати обходити себе. І здається, це виходить в нього непогано, бо інакше отам, під його портретом не стояв би такий гучний титул.

А під портретом було написано, що жюрі (найвідповідальніше, найкваліфікованіше, найнеупередженіше), яке щороку збирається в редакції газети «Франс футбол» (найпопулярнішої, найавторитетнішої, найобізнанішої) для визначення найкращого футболіста континенту, називає ім'я —

Йозеф Масопуст!

Вперше в історії футбола жюрі визнало кращим не нападаючого, а півзахисника.

...Все почалося з Пепі Бікана: був колись такий знаменитий півзахисник у празькій команді «Славія», гроза форвардів, невсипущий страж штрафного майданчика, володар мрій маленького Йожки. Тому-то з перших своїх кроків на футбольному полі — у шкільній команді рідного міста Сміржице на півночі Чехії — Йозеф без вагань обирає місце півзахисника: він буде таким, як Пепі. І вже ніколи, і тут, у школі, і пізніше, юнаком, у справжній футбольній команді міста Тепліце, і, нарешті, майстром у відомій празькій «Дуклі» Йозеф не зраджує йому.

Він буде таким, як Пепі! Але він став кращим за Пепі Бікана, бо той був футболістом старої школи, яка вже віджила своє. Спочатку Йозеф теж був «класиком»: він мертвою хваткою насідав на підопічного форварда, не давав йому «дихати» і гнав м'яча від своїх воріт, тобто робив все те, що мав робити півзахисник. Та згодом, коли прийшла справжня майстерність, прийшло й бажання не тільки гнати, а й грати: тонко обводити суперника, «тягти» його, а може й двох за собою, щоб звільнити простір товаришам-форвардам, а потім точно «викласти» їм м'яч для влучного удару. А інколи й самому, коли того ніхто не чекає, раптово «пульнути» здаля.

І півзахисник став «півнападаючим». Згодом Масопуст міцно входить у число найрезультативніших бомбардирів країни.

За плечима у незмінного капітана «Дуклі» тридцять два роки життя — і понад тисяча матчів. 55 разів виходив він на поле захищати національні кольори Чехословаччини: і тоді, коли збірна країни, ще тільки завойовувала собі ім'я, і під час сенсаційного чілійського тріумфу, який приніс Масопусту разом з його товаришами високе звання другої команди світу.

Тридцять два роки. Але і зараз у Йозефа, як тоді, у дитинстві, є герой, зразок, ідеал. Це — бразілець Пеле, «перший гравець світу, найдосконаліша, віртуозна техніка помножена на могутній талант», як говорить про нього сам Масопуст. «Пеле — мій ідеал, — сказав якось одному з репортерів Йозеф, — і моя заповітна мрія — грати з ним в одній команді». Звичайно, це неможливо. Хоча, вибачте, вони й зараз у одній команді — у символічній збірній світу.

Дубль-ве і 4-2-4. Що думає Масопуст, кращий гравець Європи, з приводу цього?

«Безумовно система 4-2-4 зараз найбільш прогресивна. Коли ви граєте «дубль-ве», то тут кожний гравець має точно визначене завдання, яке обмежує його. Звичайно, таке завдання залишається і при системі 4-2-4, але вона надає великого простору, розв'язує ініціативу. А скільки несподіваних гострих ситуацій виникає внаслідок переміщення нападаючих, раптових виходів вперед крайніх захисників, яке широке поле діяльності відкриває вона для хавбеків! Тому, хоч з введенням нової системи в мене стало значно більше клопоту, я схиляюсь перед нею. До речі, цей так званий «бразільський варіант» став популярним після блискучої перемоги бразільців на світовому чемпіонаті 1958 року у Швеції. Але у «Дуклі» до нього почали призвичаюватись ще задовго до того, бо він імпонував характерові нашої тактики. Впевнений, що ця обставина відіграла головну роль в успіхах, яких домоглася наша команда за останні роки».

А який він, Масопуст, сам, без футбола? Без футбола Масопуста нема, бо він спортсмен кожною своєю клітиною і цілком підкорив себе улюбленій справі. Йозеф не курить, не п'є, ніколи не лягає пізно спати, ніколи не спокушається на те, що може завадити йому, а значить й футболові. Його товариш по команді і найближчий друг Квашняк якось сказав про Йозефа:

«Його успіх — це його стриманість».

«Спочатку я, як і всі молоді футболісти, також «грішив», — визнає Масопуст, — але згодом зрозумів: щоб бути справжнім футболістом, треба підкорити себе. А я дуже хотів бути саме справжнім. І я анітрохи не жалкую, що так вирішив. Якби я знову став двадцятирічним, зробив би те саме, навіть був би ще суворішим до себе. Бо лише так можна досягти чогось значного».

НЕЗАКІНЧЕНИЙ РОМАН МИХАЇЛА САДОВЯНУ

Михаїл Садовяну, Пісня міоари, «Viata romineasca» № 11, 12, 1961 і «Румынская литература» № 3, 4, 1962.

«Пісня міоари» — останній великий твір найвидатнішого класика сучасної румунської літератури Михаїла Садовяну (1880—1961) — залишився незакінченим і був опублікований посмертно румунською, російською, англійською і німецькою мовами.

Редакція журналу «Румынская литература» цілком слушно відносить роман «Пісня міоари» (в її перекладі — «Песня о ярке») «до числа творів, у яких великий письменник і громадянин висловлює відданість своєму народові в його боротьбі за побудову кращого життя».

За своїм сюжетом «Пісня міоари» до деякої міри нагадує новелу Садовяну «Емігранти в Бразілію» (1908), в якій була розроблена аналогічна фабула заступництва брата за збезчещену боярином сестру. Елементи цього сюжету зустрічаються також у романі «Балтагул» (1930). Але сюжет посмертного роману Садовяну в порівнянні з його попередніми творами багатогранніший, а соціально-політичне звучання роману значно посилене.

Головним героєм «Пісні міоари» є Петря Матей, в якому синтезуються окремі риси персонажів інших творів письменника: Іона Урсу з однойменної новели, написаної в 1900 році, каторжника Флорі («Петря Чужий», 1904), ченця Натанаїла («Демон молодості», 1928), Георге Ому, Іосифа Рафаїле («Мала Пеуна», 1948), Кокора, Поповича («Пригода в заплаві Дунаю», 1954).

Образ Петрі Матея — двоплановий.

Страждання, яких зазнавав сам Петря і його сім'я за часів боярської Румунії, примушують його сховатись від життя в скиті, де він перебуває двадцять років. Але, якщо двадцять років тому скит для Матея став місцем порятунку від переслідувань, то в 1949 році перспектива дальшого перебування в ньому вже здається Матею новою карою.

Другий головний персонаж роману — комуніст Санду Каларашу.

Образи Матея і Каларашу невіддільні один від одного, але їх характери і художня функція в творі різні. Очевидно, за задумом автора, Матей — це «голос чабанських предків» румунів, а Каларашу — носій ідей наукового соціалізму і комунізму. В образі Матея представлена та частина населення країни, яка внаслідок тих або інших причин під час подій 1944 року і на першому етапі існування народно-демократичної влади не змогла виявити революційної активності, а Каларашу представляє робітничий клас, технічну інтелігенцію, комуністів.

Доля Матея і Каларашу визначає сюжет, композицію і основний конфлікт твору, що полягає в боротьбі між силами прогресу і реакції. Навколо цих двох персонажів групуються всі інші, причому Каларашу об'єднує основні найактивніші сили революції, а Матей — допоміжні, пасивні, які теж протистоять реакції, але діють мляво, нерішуче.

Багато уваги приділяє письменник викриттю реакційної ролі румунської попівщини. Цьому питанню, зокрема, було присвячено багато сторінок і в «Малій Пеуні», і в «Митрі Кокорі», але в «Пісні міоари» це зроблено глибше і грунтовніше. Більшість скитників — від засновника скиту, ігумена, і до рядових ченців — люди аморальні. Глибше і чіткіше показаний їх згубний вплив на населення, особливо на найвідсталіші шари горців-хліборобів і чабанів.

Народно-демократичний лад прийшов у гори пізніше, ніж в інші сільські місцевості. В гірських селах пізніше утворювалися первинні організації Румунської робітничої партії, а тому в таких місцевостях можна було зустріти селян на зразок Келіна Тудора, який серйозно вважав, що організація партійного осередка в його селі залежить від професорів і духовенства.

В романі Садовяну «Пісня міоари», творі, написаному за методом соціалістичного реалізму, високий ідейний зміст сполучається з своєрідною національною формою. Тут точно визначено місце та ідейно-естетична функція кожного персонажу: суворого, стриманого і завжди розсудливого Каларашу, неврівноваженого й емоційного

Матея, мрійливого, поривчастого Ірімії Дериндая, морально деградуючої Гароафи та інших.

В цьому незакінченому романі ми не знайдемо динамічності сюжету та афористичності мови, характерних для «Митрі Кокора». Але є в ньому мудра глибина, статечність, епічний спокій...

Митрю Кокора автор провів крізь горно другої світової війни і соціалістичної революції в країні, а Петрю Матея — лісовими гірськими стежками через скитську самотність. В романі «Митря Кокор» широко узагальнені важливі проблеми революції, соціалістичне майбутнє представлене в формі реальної мрії; в незакінченій «Пісні міоари» відбита боротьба між науковим і релігійним світоглядами, сформульовані окремі глибокі філософські погляди на життя, майстерно розкриті характери різних людей — від ченців, чабанів до вчених і партійних керівників. Все це підносить роман до рівня кращих творів сучасної румунської літератури.

Г. ВОРОНА

м. Полтава.

ІСТОРІЯ ВЕЛИКОГО РОЗПРОДАЖУ

Ендрю Ламорі, Як вони продали нашу Канаду Сполученим Штатам, Канада, 1963.

Чи хочете ви перестати бути канадцем і прожити решту свого життя як громадянин Сполучених Штатів? Чи ви один з тих, хто вірить, що нам буде краще, якщо ми відмовимося від своєї країни на користь американців? Чи, може, ви впевнені, що приєднання до США забезпечить вам і вашій сім'ї більш високий рівень життя? Цими запитаннями починає свою брошуру-памфлет Ендрю Ламорі. І характер наведених запитань, і сама назва брошури «Як вони продали нашу Канаду Сполученим Штатам» недвозначно говорять про її зміст. Йдеться про одну з найпекучіших проблем сьогоднішньої Канади, про її всеохоплюючу і принизливу залежність від правителів Америки, про те, як на очах нинішнього покоління канадців відбувся, за словами автора, «найбільший в історії розпродаж» незалежності країни.

Прізвище автора брошури, що зустріла широкий відгук у Канаді, вигадане, але це, безперечно, людина, глибоко обізнана з економікою і політикою країни. Озброєний великим фактичним, цифровим матеріалом, до того ж маловідомим багатьом канадцям, автор веде кваліфіковану, грунтовну і водночас емоційно насичену, схвильовану розмову про долю Канади, про характер її стосунків з південним сусідом. А підстав для такого хвилювання, для гострої занепокоєності у автора і його співвітчизників більш ніж досить. Справді, кожна спроба Канади зробити якийсь самостійний крок на міжнародній арені зустрічає запеклу протидію Вашінгтона. Варто було урядові консерваторів висловити сумнів у доцільності негайного ядерного озброєння Канади, як одразу ж пролунав брутальний окрик з Вашінгтона і через втручання останнього до влади прийшов уряд лібералів, що поспішив виконати волю американських правителів. З цілком зрозумілою гіркотою автор зазначає, що Канада не може й думати про те, щоб розмовляти з всемогутнім дядьком Семом так, як це робить маленька революційна Куба, а канадсько-кубинська торгівля постійно наражається на перешкоди, створювані американськими властями.

Це — в галузі політики. А в економіці, в повсякденному господарському житті Канади спостерігаються не менш вражаючі події і явища. Їм присвячено кілька розділів брошури. Перший з них називається ясно і виразно: «Наші сусіди — пірати!» Крок за кроком автор веде читача до усвідомлення зловісної істини: Канада опинилась фактично в кишені Уоллстріта, заплативши за це свої ж канадські гроші. Адже за десятиріччя з 1947 по 1957 рік США одержали за продані Канаді товари 27 мільярдів доларів, тоді як Канада одержала від США за свої товари 20 мільярдів. Отже, чистий прибуток американців становив 7 мільярдів доларів. І саме цю суму Сполучені Штати інвестували в економіку Канади. «Просто кажучи,— пише автор,— на протязі 10 років американські фінансисти витягли з канадського народу сім мільярдів доларів, і за цей самий період вони використали наші сім мільярдів, щоб закупити значну частину нашої країни». При цьому, з гіркою іронією зауважує автор, ми не завдавали нашому «торговельному партнеру» такого клопоту, якого завдають часом своїм хазяям колонії. «Ми ніколи не просили їх будувати для нас лікарні. Ми ніколи не чекали від них місіонерів, які б нас виховували. І ми ніколи не підпалювали американські консульства і не перевертали посольські «кадилаки», так як це роблять в наші дні у багатьох «відсталих» країнах».

Втрачаючи свої торговельні позиції в інших країнах, Сполучені Штати водночас значно збільшують свою торгівлю з Канадою. Ще б пак! Астрономічні прибутки, які Канада приносить своєму південному сусідові, міцно зв'язали

ці країни в далеко не рівному партнерстві.

Але торгівля не єдиний шлях, яким американський бізнес одержує такі прибутки. В зв'язку з цим автор наводить надзвичайно показові дані: з усіх підприємств, побудованих Сполученими Штатами за кордоном, близько половини розташовано саме в Канаді. Останнім часом американці особливо інтенсивно прибирають до рук канадські компанії. При цьому новоутворені фірми незмінно прикриваються канадськими назвами — «Кенейдіен дженерал електрік», «Дженерал моторс оф Канада» і т. п. І це пояснюється, звичайно, не якоюсь сором'язливістю їх власників — американських бізнесменів. Просто «податковий клімат» Канади для них надзвичайно сприятливий. Адже прибутки від філіалів американських компаній надходять до США без будь-якого оподаткування — є такий закон. До того ж — і це не менш важливо — праця канадського робітника оплачується значно нижче від праці американського робітника. Отже, витрати на робочу силу в Канаді значно менші. Е. Ламорі переконливо доводить це, порівнюючи зарплату робітників однакових категорій і кваліфікацій — різниця іноді буває справді разюча. В деяких випадках канадський робітник одержує на тиждень на 40 доларів менше, ніж робітник у США за таку ж саму роботу. Різниця ж у 12—20 доларів — явище цілком звичайне.

З глибоким знанням справи пише Ламорі й про інші потворні явища, породжені американським пануванням. Про те, зокрема, що Канада, внаслідок однобічності свого економічного розвитку, змушена купувати готову продукцію головним чином за кордоном — принаймні, в десять разів більше, ніж це роблять США. Останні ж надали Канаді «право» постачати Сполученим Штатам сировину, насамперед, стратегічну — уран. Тісний зв'язок канадської економіки з американською дається взнаки і ще в одному напрямку: кризисні спади в США незмінно вражають і Канаду — склалося так, що холодний вітер для канадців завжди дме з півдня. Чимало влучних оцінок знаходимо ми в брошурі Ламорі і в питанні впливу Пентагону на канадські справи. Йдеться про потрібну лише мілітаристам США «спільну оборону», тягар якої так гостро відчуває канадський народ.

«Культура завойовника» — так називається один з розділів брошури. В ньому — факти втручання американських «культуртрегерів» в духовне життя Канади.

Чи можлива якась протидія цьому згубному й всеохоплюючому впливу США? На думку автора, можлива. Для цього треба вжити принаймні чотири радикальних заходи. Ось вони: перехід до політики абсолютного нейтралітету на міжнародній арені, скасування податкових пільг для американського капіталу, запровадження ефективної програми індустріалізації країни, викуп американських підприємств, що діють в Канаді. Гнів Ламорі звернений проти тих, хто нині хазяйнує в Канаді, хто довів країну до фактичної втрати незалежності. Але, водночас, автор не ставить знака рівності між монополіями і народом США; навпаки, він сподівається, що американський народ зрозуміє законні національні прагнення канадців. Запропонована автором позитивна програма не претендує на радикальне розв'язання проблеми незалежності Канади, вона включає лише мінімальні, на думку автора, заходи. Не знайдемо ми в брошурі і характеристики тих сил, які нині чинять рішучий опір американському диктату.

Автор вбачав свій громадянський обов'язок перш за все в тому, щоб за допомогою незаперечних аргументів ще і ще раз привернути увагу канадської громадськості до небезпеки, закладеної в теперішніх стосунках між Канадою та її зажерливим південним сусідом. І цієї мети він, безперечно, досяг.

А. КОЛЬЧУК

Пісні далеких континентів

Пісні свободи і миру, Голоси латиноамериканських і африканських поетів, 1962.

На полицях наших книгарень нещодавно з'явилась невелика книжка у червоній обкладинці. Поети різних народів (Куби, Чілі, Мексіки, Аргентіни, Уругваю, Домініканської республіки, Алжіру, Конго, Анголи, Сенегалу, Берега Слонової Кості, Гани та ін. країн) на повний голос висловлюють у цій збірці гнівний протест проти вікової несправедливості, колоніалізму, расової дискримінації, національного і соціального гніту, злочинів імперіалізму. Натхненно прославляють вони свободу і мир на землі.

Еухеніо Морено Ередіа (Еквадор) в «Поемі миру» згадує брата, який загинув на війні, звертається до нього:

Синє небо уже не для тебе,
зошит, де мисль на півслові
урвалась,
хліба шматок і старий
підручник,
чоботи—їх ти не встиг зносити,
кухоль води, не допитий в спеку,

дім, де ти жив, тепер не для
тебе...
Серце народу для тебе тепер.

Та болючі і важкі втрати не можуть зупинити боротьби народів за своє визволення. Мексіканський поет Педро Мір пише про нерозривну єдність двох слів — МИР і ЖОВТЕНЬ. А його земляк Мігель Д. Мартінес Рендон оспівує «сурми, що прогонять ніч»:

Ти, Революціє, кинула якір
надії
край берегів справедливості,
ти відродила ліси несходимі
з чорної твані ноч-болота.
...О Революціє, на прапорах
У тебе історія вчиться абетки:
свободи,
гідності,
певності в завтрашнім дні.

Як і співців інших країн Латинської Америки, поетів Мексіки надихає революційна Куба, її героїчний народ. Вміщені в збірці вірші Ніколаса Гільєна, Мануеля Наварро Луни та інших кубинців просякнуті духом боротьби, революційним пафосом. Хоакін Ріємонт свій вірш-заклик «До окопу» завершує рядками:

Ми кажем янкі гнівними
словами:
«Котіться з Куби зі своїми
псами,
бо Куба вся тепер — окоп
народний».

Палкі поезії кубинців Северо Сардуї і Пабло Армандо Фернандеса, Еухеніо Флоріта і Файярда Хаміса немовби напоєні південним яскравим світлом, щастям людей, які здобули волю.

Для народів Латинської Америки Куба — «якір надії». Домініканець Абелардо Вісіозо образно говорить, що сонні ще вулиці їх міст освітлені серпанком Куби.

Впевненість незламного бійця звучить в поезії Мартіна Уайльда Картена (Британська Гвіана):

Я вам говорю громово, —
мов клекіт сердець і прибою,—
що день настане
нестримно і невблаганно.
Якщо я не житиму й не побачу,
то син мій його побачить...

Відомий чілійський поет Пабло Неруда представлений у збірці віршами «В'язень № 5048» та «Я знав художника із Нікарагуа». Поет оспівує художників, твори яких «писані полум'ям», палітра яких — життя і боротьба рідного народу.

У другому розділі книги — «Африка рве кайдани» — широко представлена поезія Чорного Континенту. Тут і вірші Патріса Лумумби. Видатний борець проти колоніалізму оспівує ранок у серці Африки. Він бачить щасливе майбутнє рідної країни: «...ти устанеш, мій Конго, непохитний і гордий, ти піднімешся з чорної неньки землі...»

А коли кати по-звірячому вбили Лумумбу, в Конго була складена народна пісня. Початок її звучить як скарга на важке, безправне життя, на знущаня й насильства колонізаторів. Та друга половина пісні сповнена глибокого оптимізму. Тут і розуміння поступу історії, і справжній інтернаціоналізм. «Я брат усім людям» — проголошує анонімний конголезький поет, він з гордістю говорить: «Свободі себе я дарую».

Розповідаючи про нелюдську, виснажливу працю, Ібрагім Мухаммед Нага (Об'єднана Арабська Республіка) гнівно звертається до тиранів:

Ви кажете — так треба.
Брехня!
Ви кажете — боротьба даремна.
Брехня!
...Рабами не будемо!
Щастя здобудем самі!
Зійде над нами сонце!
Ми віддамо життя,
щоб повалити гніт!

Книгу «Пісні свободи і миру» складають твори великого натхнення, глибоких думок, високої правди сучасності, твори, які не лишають байдужим жодного нашого читача.

Перекладач Є. Нарубіна, працюючи над підрядниками, загалом вправно передала думи й почуття поетів далеких континентів.

Юрій ПЕТРОВ.

Останні слова Юрія Мельничука

Юрій Мельничук, Мовою серця, Статті, памфлети, гуморески, К., Держлітвидав, 1962.

Нова збірка творів передчасно померлого радянського письменника Юрія Мельничука містить статті, памфлети і гуморески, написані автором на протязі 1954—1961 років. Про зміст книги яскраво свідчать назви її розділів: «На варті миру й життя», «З написаного в Америці», «Поклін Кобзареві», «Націоналістичні продайдуші», «Про «боже воїнство», «Братовбивці».

За останні роки Ю. Мельничук побував у ряді зарубіжних країн, був присутній на XV і XVI сесіях Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. В своїх творах письменник поділився враженнями від цих поїздок.

Центральне місце в рецензованій книзі займають статті й памфлети про українських буржуазних націоналістів, цих запеклих ворогів українського народу. Кому тільки не служили ці покидьки, кому не продавалися за шмат гнилої ковбаси! «Запліднювана

австро-угорськими монархістами, російською білогвардійщиною, польською шляхтою і німецькими фашистами, — писав Ю. Мельничук, — ця потвора давала опороси найрізноманітнішого потомства. Згадаймо уенерівщину і Директорію, гетьманство і петлюрівщину, різноплемінне націоналістичне бандитство».

Прикриваючись брехливим, лицемірним лозунгом «боротьби за самостійну Україну», спекулюючи на патріотичних почуттях людей, українські буржуазні націоналісти завжди зраджували український народ і продавали Україну оптом і вроздріб міжнародному імперіалізмові. Найбільш очевидною стала злочинна роль націоналістів як зрадників українського народу в роки другої світової війни, коли вони допомагали фашистським окупантам впроваджувати на Україні гітлерівський «новий порядок». За час окупації України, нагадує Ю. Мельничук, німецькі фашисти знищили мільйони людей, зруйнували 714 міст, зрівняли з землею 16150 підприємств, пограбували 27910 колгоспів. І в усіх цих страшних злочинах їм допомагали українські буржуазні націоналісти.

Читаючи книгу «Мовою серця», бачиш цілу галерею портретів націоналістичних головорізів, — всіляких бандер, бульб, мельників, стецьків та інших, яких Ю. Мельничук таврує силою свого гнівного слова.

В памфлеті «Чорнильний раб» автор прикував до ганебного стовпа Уласа Самчука. Багато років тому цей бандит емігрував на Захід. Там у нього раптом з'явилися «літературні здібності», і він почав на всі лади паплюжити Радянську Україну. В 1941 році серед німецько-фашистських окупантів, що вдерлися на Україну, був і Самчук. Він привіз з-за кордону, пише Ю. Мельничук, ненависть до України, до всього того, що наш народ створив і чого домігся, і став редактором брудної фашистської газетки «Волинь». В ній він з номера в номер вміщував статті, в яких вихваляв фюрера і його «новий порядок». Підлабузницьки розшаркуючись перед своїми німецько-фашистськими хазяями, Самчук виправдовував масові вбивства радянських громадян, вивезення на фашистську каторгу сотень тисяч юнаків і дівчат. Мерзенні діяння Самчука свідчили про те, що українські буржуазні націоналісти були міцно «впряжені у гітлерівську колісницю», ставали «свідомими співучасниками всіх фашистських злочинів».

«Заслуги» Уласа Самчука як зрадника українського народу високо оцінив гітлерівський гауляйтер Еріх Кох. Наприкінці 1942 року він призначив Самчука референтом «відділу мистецтва» рейхскомісаріату України.

Намагаючись обдурити український народ, деякі націоналісти робили вигляд, ніби відхрещуються від гітлерівців, прикидалися «друзями народу». Один з таких «героїв» — злодюга Боровець-Бульба претензійно найменував очолювану ним зграю колишніх петлюрівських офіцерів і професійних бандитів «Поліською січчю», а себе назвав «отаманом Тарасом Бульбою». Він нахабно розповсюджував брехливу версію про те, ніби його завданням є «оборона українського населення від німецького безправ'я». Однак насправді і бульбівці, і учасники інших націоналістичних банд брали активну участь у гітлерівських «акціях», спрямованих проти партизанських загонів. В одному лише Червоноармійському районі на Ровенщині «бульбівські січовики» вбили понад 300 чоловік мирних жителів — у першу чергу комуністів, комсомольців і радянських активістів та членів їх сімей.

«...Народ, — пише Ю. Мельничук, — піднімався на партизанську боротьбу, щоб прискорити час свого визволення, а буржуазні націоналісти бандерівського, мельниківського і бульбівського племені влаштовували на нашій землі криваві варфоломіївські ночі, допомагали фашистам перетворювати наш край на руїну, якомога більше винищити народу».

Після розгрому гітлерівських орд буржуазні націоналісти разом з фашистами втекли на Захід, знайшовши собі нових хазяїв в особі мільйонерів Уолл-стріту. Серед них були й «проводирі» українського буржуазного націоналізму, в тому числі і персонажі памфлетів Ю. Мельничука. Вони все ще продовжують формувати свої так звані «уряди», все ще мріють з допомогою чужоземних багнетів сісти на шию українському народові. А в своїх брудних газетках націоналісти зводять наклепи на СРСР, на Радянську Україну, на український народ.

Американські імперіалісти з радістю прихистили у себе націоналістичних зрадників. Улас Самчук, наприклад, продовжує свою мерзенну діяльність продажного перодряпа, подвизаючись в націоналістичній пресі. Боровець-Бульба прислужує органам американської розвідки. Його використовують у шпигунських і диверсійних школах як «професора» з питань бандитизму і диверсій. А колишній прогітлерівський єпископ Мстислав, прикриваючись своїм саном, проповідує зараз політичний курс американських паліїв нової війни.

Памфлети Ю. Мельничука — ці важливі викривальні документи — б'ють прямо в ціль. Написана в стилі бойового публіцистичного жанру, з широким використанням українського народного слова, збірка «Мовою серця» нещадно таврує імперіалістів, буржуазних націоналістів та інших ворогів людства, славить український народ, який разом з братніми народами нашої великої багатонаціональної держави впевнено крокує в комуністичне Завтра.

Збірка «Мовою серця» — це одна з останніх книг талановитого письменника. Юрій Мельничук помер передчасно, на 43 році життя, у розквіті своїх творчих сил. Але пам'ять про цю чудову людину, талановитого літератора і полум'яного громадянина, навіки залишиться в серцях сучасників і потомків. Його бойові твори, писані кров'ю серця письменника-комуніста, завжди служитимуть справі Комуністичної партії, справі будівництва комунізму. Вони й далі боротимуться проти недобитків українських буржуазних націоналістів проти зловісної зграї церковних круків, проти всіх ворогів трудового народу.

Валентин ЛІВЕНЦОВ,
кандидат філософських наук

ПОЛІСМЕНИ В АНГЛІЇ

Для боротьби з порушниками правил вуличного руху англійська поліція залучила жінок. В їх розпорядженні швидкі спортивні автомобілі. Молоді полісменки повинні не тільки заарештовувати тих, хто мчить з надмірною швидкістю, а й провадити виховну роботу серед порушників.

ТЕЖ МИСТЕЦТВО...

Що це? Напевне, якийсь недбайливий хазяїн так погано запакував свій мотоцикл? Ні, це експонат однієї художньої виставки в Парижі. І критики навіть ще сперечалися відносно цього «твору».

МАЙКИ ЗА КУБОК

У спортсменів деяких країн є такий звичай,— з переможців знімають майки. Це своєрідна компенсація за кубок, який команда-переможниця вивозить з собою. В Англії кубок з гандбола виграла команда Мілана (Італія). Англійці вимагали собі майки, і міланці охоче погодилися залишити їх. Але тут з'явилася поліція і почалися розмови про пристойність... Кінець кінцем італійським спортсменам довелося робити круг пошани в чужих пальтах.

КІНСЬКИЙ ПУШБОЛ

Гра у пушбол на конях користується великою популярністю в Угорщині. Недавно на сільськогосподарській виставці в Копенгагені угорці показали датчанам цю захоплюючу гру.

ЛІТАК НА ДАХУ

На даху однієї бензозаправної станції в Південній Африці знаходиться найсправжнісінький двомоторний літак типу «Вікерс-Вікінг». Власник колонки купив його у місцевої авіакомпанії і влаштував всередині літака ресторан.

ВЕЛЕТЕНСЬКА ДИНЯ

Кожні два роки в старовинному болгарському місті Кустенділі відбувається «Зустріч фруктів і овочів» усіх балканських країн. На традиційній виставці садівництва балканські мічурінці показують свої досягнення. В цьому році загальне захоплення викликала величезна диня, вирощена в Болгарії. Вона одержала перший приз.

НОВИЙ БУДИНОК ДЛЯ НОВИХ КНИЖОК

У Лейпцігу виріс новий великий будинок з бетону і скла. Це приміщення призначене для виставки німецьких та іноземних книжок. Двічі на рік, під час традиційних весняних та осінніх Лейпцігських ярмарків, тут будуть демонструватися книжкові новинки багатьох країн.

СІЛЬ НА ЛАНАХ

Не зовсім звичайний урожай збирають в сільськогосподарському кооперативі Кам Бін в Демократичній Республіці В'єтнам. Це сіль, яку вилучають з морської води. Лани з затверділим соляним розчином нагадують сучасну автостраду.

НОВИЙ ОЛІМПІЙСЬКИЙ ГІГАНТ

Японія є першою в історії Олімпійських ігор азіатською країною, якій доручено організацію такого важливого спортивного заходу. Мешканці країни Квітучої Вишні дуже пишаються цим. Вони енергійно взялися за будову нових і розширення існуючих в Токіо стадіонів і спортивних залів, а також шляхів, готелей і інших споруд. Головною ареною ігор буде новий Національний стадіон, на 100 тисяч глядачів, дуже вдало розташований в самому центрі Токіо.

На фото — будівельні роботи на новому стадіоні.

ДВІЧІ В БОЧЦІ

Як відомо, грецький філософ Діоген жив колись у бочці. Чому ж не можуть жити там студенти? Сидячи у великих пивних бочках, англійські студенти демонструють протест проти обмеженої кількості гуртожитків.

Одночасно 38-річний англієць Роберт Платтен переплив Ла-Манш у бочці з причіпним мотором.

Гардероб «миролюбців» з США.

(«Лудаш маті» — Угорщина)

В ГВАТЕМАЛІ

Рекомендую вам нашого нового президента!

(«Рогач» — Чехословаччина)

Під одним ковпаком.

(«Небельшпальтер» — Швейцарія)

У ШТАТІ АЛАБАМА

Знову йдуть ці недорозвинені нечупари!

(«Ойленшпігель» — НДР)

Творче захоплення. *(«Нейв берлінер ілюстрірте» — НДР)*

БЕЗ ЧАЙОВИХ

Шофер таксі: Ей, заберіть свою здачу!

Офіціант: Ось здача — шістдесят... дев'яносто... дев'яносто п'ять!

Перукар: Чайові брати заборонено!

Вантажник: Однаково чайових не буде!

(«Нейе берлінер ілюстрірте» — НДР)

ВИКРАДЕННЯ СЕРА ЕНДРЮ

Повітря пашіло спекою, автострада мерехтіла під палючим сонцем. Сер Ендрю Булфіт постукав по скляній перегородці, що відділяла його від шофера, й зручніше вмостився на м'якому сидінні свого розкішного автомобіля.

Машина мчала Великим Північним шосе, везучи сера Ендрю на відпочинок — як співається в пісні, подалі від буденних турбот. Цей відпочинок був конче потрібний серу Ендрю, бо він усе ще не міг отямитися після курорту. Нічого не вдієш: кожен несе свій хрест, і у голови компанії «Англо-Інкорпорейтед» цей хрест — зовсім не пір'ячко.

* * *

В довгих, похмурих цехах заводу «Англо-Інкорпорейтед» робітники нічної зміни заступали своїх товаришів біля верстатів. Машини гуркотіли далі.

Кларенс Кендіфорд, секретар правління компанії, підвів голову, коли до його кабінету увійшов директор виробничого відділу, тримаючи в руці звіт про денну продукцію. Обидва позіхнули і обмінялися злобними поглядами.

Вони ненавиділи один одного; почуттям, гострішим за це, була хіба що їх ненависть до сера Ендрю Булфіта.

Секретар не наважувався йти додому, поки директор був у конторі — і навпаки. Навіть коли сер Ендрю був на курорті.

Витріщаючись один на одного, обидва думали: «А-а, щоб ти пропав!», а машини гуркотіли далі під підлогою контори.

* * *

Леді Булфіт, уроджена Емма Кашфорт, сиділа на краю свого ліжка в лондонській квартирі Булфітів, оббризкуючи себе парфумами «Шанель № 51».

— Тихше, тихше, не захоплюйся, любко моя,— покартав її Артур Гарріс, він же Пітер Дельор, провідний телеактор і стара пасія Емми ще з тих давніх часів, коли обоє виступали у вар'єте.— Унція цієї рідини коштує дев'ять гіней.

— А, заткни пельку,— грайливо відказала леді Булфіт.— Я ж напахчуюся заради тебе!

* * *

В довгих, похмурих цехах заводу «Англо-Інкорпорейтед» робітники денної зміни заступали своїх товаришів біля верстатів. Машини гуркотіли далі.

* * *

На світанку, коли сер Ендрю мирно посапував на м'якому сидінні свого автомобіля, шофер раптом натиснув на гальма. Сер Ендрю брязнув чолом об скляну перегородку.

— Що за чорт! — затинаючись, промимрив він.

Двері рвучко розчинилися, і в машину зазирнуло обличчя, наполовину обмотане шарфом.

— Ану, вилазь, пузо! — прогарчало обличчя.

Сер Ендрю не став сперечатися, бо разом з обличчям на нього дивилося дуло пістолета.

— Давай-давай, пузо, ворушися, — проказало обличчя.

* * *

З транзисторного радіоприймача, що стояв на письмовому столі, полинуло калатання дзвонів. Кендіфорд розплющив очі й, гидливо скривившись, вимкнув радіоприймач. Одразу гучнішим стало гуркотіння верстатів: цей звук був йому куди більше до вподоби.

Задзвонив телефон.

— Це Кендіфорд?

— Так.

— Послухай,— голос у трубці звучав якось приглушено.— Старий Булфіт у наших руках. Якщо ти хочеш знову прийняти його в свої обійми, принеси п'ятдесят тисяч фунтів стерлінгів готівкою до повороту Бромфордського шосе, на північ від Хаф Уей Хауса, завтра о десятій ранку. Поліцію не повідомляй, бо інакше замість сера Ендрю вам дістанеться труп.

Кендіфорд спробував був запротестувати, та раптом замовк і посміхнувся.

— До побачення,— сказав він і повісив трубку.

* * *

Леді Булфіт повернулася, не прокидаючись, на другий бік, коли рожевий телефонний апарат, що стояв біля її ліжка, раптом задзвонив.

Але Артур Гарріс підвів скуйовджену голову й спитав:

— Що це?

— А, заткни пельку,— грайливо відказала Емма й підняла трубку.

— Це ви, леді Булфіт?

— Так.

Голос звучав приглушено, але зміст телефонного монологу був цілком ясний:

— ...П'ятдесят тисяч... бо інакше...

В очах леді Булфіт спалахнули вогники:

— А що ви зробите, якщо я відмовлюсь?

— Надішлемо вам вашого чоловіка назад у чотирьох окремих посилках.

— Гаразд. До побачення.

Леді Булфіт встромила товстенький пальчик в отвір телефонного диска й набрала номер чоловікового адвоката — її старого приятеля.

— Слухай-но, Крекерс. В якому стані зараз духівниця мого чоловіченька?.. Ага, добре... Дякую... Слухай, я тебе чекаю до себе в гості...

* * *

Брязкіт металевих кварт з чаєм на пересувних піднюсах зливався з гуркотом верстатів. Двоє робітників заводу «Англо-Інкорпорейтед» обговорювали між собою питання, чи можливо пити чай, затиснувши край кварти в зубах і водночас продовжуючи працювати обома руками.

* * *

Джек Вузлик, керівник банди «Чорний Джек», кровожерливо вирячився на сера Ендрю Булфіта, ув'язненого в кімнаті, розташованій над нічним баром «Чорний Джек».

— Нічого вискалюватися, пузо. Ми ще можемо надіслати тебе додому в чотирьох окремих посилках.

Минуло вже два місяці, але ніхто так і не відгукнувся на вимогу Джона надіслати викуп. Навіть анонімні листи і телефонні дзвонки в Скотленд Ярд, в редакції газет на Флітстріт і в міністерство внутрішніх справ не мали ніякого ефекту. Влітку сер Ендрю часто виїздив відпочивати на три місяці, і якщо цього року йому забагнулося подорожувати інкогніто — що ж, це його власна справа.

Кендіфорд і директор виробничого відділу регулярно вивчали звіти й ненавиділи один одного. Випуск продукції зростав.

Раз на два тижні леді Булфіт лягала в ліжко з адвокатом Крекерсом. Крекерсу дуже бракувало грайливості, але леді Булфіт запланувала його для себе на кілька років уперед. Ситуація вимагала цього.

* * *

Настала весна. Роллс-ройс сера Ендрю Булфіта стояв, запорошений і занедбаний, на задньому подвір'ї бару «Чорний Джек». Шофер, дуже задоволений своєю новою ролю здорованя на дверях цього закладу, упадав біля капельдинерші бару.

Якось увечері, коли на роботу заступала нічна зміна, Кендіфорд і директор виробничого відділу глянули один на одного і разом сказали:

— Що ж робити з річним звітом компанії?

Кендіфорд поборов у душі почуття ненависті й поманив до себе директора виробничої частини.

— Послухайте-но...— прошепотів він.

* * *

Вкрай розлючений спокійною й самовдоволеною зовнішністю сера Ендрю Булфіта, Джек Вузлик вирішив вплинути на нього в новий спосіб. Він викликав свій автомобіль марки «ягуар» і повіз полоненого по місцях діяльності своєї банди.

Спочатку він показав громил-здирників, які тероризують італійців та кіпріотів-власників кафе, вимагаючи від останніх викупи за «протегування».

— Кожен власник щороку приносить мені на тарілочці двісті фунтів стерлінгів, — похвастав Джек.

Сер Ендрю позіхнув:

— А я одержую майже стільки ж з кожного квадратного ярду житлової площі в

цьому районі. Адже всі мешканці цих вулиць орендують будинки у мене.

Джек Вузлик помчав машину до брами заводу «Англо-Інкорпорейтед». Бандити в масках саме грабували касира: відібрали у нього портфель із заробітною платою робітників.

— Двадцять тисяч фунтів за двадцять секунд! — похвастав Джек.

Сер Ендрю позіхнув:

— Мій любий друже, я витягнув по десять фунтів стерлінгів із кожного конверта з зарплатою ще до того, як твої хлопці наблизилися до них.

Червоний від люті, Джек Вузлик показав йому напад на банк.

— Двісті тисяч фунтів у золотих зливках викрадені за один раз із Банку Англії! — прохрипів він.

Сер Ендрю позіхнув:

— Завдяки звільненню від додаткових податків я краду удвічі більше.

Коли вони повернулися до бару «Чорний Джек», сер Ендрю наповнив собі чарку віскі із особистої пляшки Джека Вузлика.

— Вислухайте мене,— сказав він. — Вся ваша біда полягає в дріб'язковості, відсутності ініціативи й цілеспрямованості. Тільки маленькі людці порушують закон. Великі люди пристосовують його до власних потреб.

Джек Вузлик, витріщивши очі, дивився йому в рот.

* * *

Нерухомо дивлячись перед собою очима осклілими після надміру розкішного ленчу, власники акцій компанії «Англо-Інкорпорейтед» слухали, як голова компанії зачитує річний звіт.

Звісно, вони й гадки не мали про те, що перед ними виступає професійний актор, а Кендіфорд за лаштунками прокручує на магнітофоні тогорічний звіт сера Ендрю, в який вклеєні деякі відповідні зміни.

Та коли збори закінчилися і Кендіфорд вийшов на вулицю, до тротуару під'їхав роллс-ройс. Дверцята його розчинилися, і чийсь голос проказав:

— Ану, залазь, пузо!

Стривожений і здивований, він заліз у машину, і сер Ендрю сказав йому з приємною посмішкою:

— Знайомся з моїм новим віце-президентом, Кларенс.

Джек Вузлик мовчки вклонився йому.

* *
*

Крекерс і леді Булфіт прокинулися опівдні від того, що хтось тарабанив у парадні двері.

Раптом двері спальні розчинилися, й до кімнати впурхнула ставна молода дама, на обличчі якої ще залишалися сліди від гриму, не змиті після вчорашнього виступу в барі «Чорний Джек». Слідом за нею увійшов чепуристий фертик.

— Ану, забирайся звідси, кралечко,— сказала вона Еммі.

— В чім справа, чорт забирай? — вигукнув Крекерс.

— Зараз поясню,— відповів фертик.— Я новий адвокат сера Ендрю.

* *
*

В довгих, похмурих цехах заводу «Англо-Інкорпорейтед» робітники нічної зміни заступали своїх товаришів біля верстатів. Машини гуркотіли далі.

Переклад з англійської

АНАТОЛЬ СТЕРН

ВИПАДОК — БАТЬКО НАТХНЕННЯ

З ЦИКЛУ «ПРАВДИВІ ІСТОРІЇ»

Останнім часом про Еміля почали говорити як про справжнього генія.

— Еміль казав... Еміль вважає... Або просто: — Еміль визнав би це старомодним.

Я був здивований. Здивування моє ще подвоїлось, коли Единбурзький журнал опублікував інтерв'ю з Емілем. Щиро кажучи, я за його поезію не дав би і ламаного шеляга.

Зустрівши Еміля, я спитав:

— Ти, кажуть, заснував нову поетичну школу?

Він ствердно хитнув головою.

— В чому полягають її принципи?

— Це випадок, нічого більше. Батьком натхнення звичайно є випадок.

Його щирість сподобалася мені.

— Якось я застудився — продовжував Еміль, — розмовляв односкладово. Такий спосіб висловлювання справляв на декого сильне враження. Я помітив це і пішов далі. Зовсім обминав голосні звуки. Мене не завжди розуміли, але багатозначність моїх висловлювань подобалася. Допомогли також певні обставини: річ у тому, що без голосних моя лірика і лірика моїх послідовників займає лише половину місця і на неї витрачається лише половина паперу. Таким чином, моя поезія стала вдвічі економнішою: в буквальному і переносному значенні. Наприклад, замість того, щоб писати «промінь сонця пронизав моє серце», я пишу «прмн снц прнз м срц».

— Чи всі тебе розуміють? — запитав я.

Та не встиг Еміль відповісти, як натовп бородатих молодиків, співаючи гімн, що складався з одних приголосних, оточив його щільним кільцем.

Я багато міркував над цим. І дійшов висновку, що Еміль мав рацію, але обрав хибний шлях. Адже людина не приголосний звук, людина — це голосний звук. Я написав поему на ту ж саму тему, яка звучить так: «оі оя оиа оє ее». Розумієте?.. «Промінь сонця пронизав моє серце».

Тепер я також маю свою школу, своїх коментаторів і своїх критиків. Що ж до тих бородатих молодиків, то вони розділилися на два ворожих табори. Одні з них готові віддати життя за Еміля і його напрямок, інші — за мене і мою поетичну школу.

Переклад з польської

«Весь мир» (на украинском языке).

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат 3-50-85, відділи: 3-20-82.

БФ 30755. Підписано до друку 16/X-1963 р. Формат паперу 60×92. Фізичних друк. арк. 20. Умовних друк. арк. 20. Зам. 02851. Тираж 21 600. Ціна 60 коп.

Видавництво «Радянський письменник». Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна», Київ, вул. О. Довженка, 1.

ВПЕРШЕ В РАДЯНСЬКОМУ СОЮЗІ

В НАСТУПНОМУ РОЦІ ЖУРНАЛ «ВСЕСВІТ» МАЄ НАМІР НАДРУКУВАТИ ТАКІ ТВОРИ ІНОЗЕМНИХ ПИСЬМЕННИКІВ:

ДЖОН СТЕЙНБЕК (США). **ДОВГА ДОЛИНА.** Цикл оповідань.

БЕРНГАРД КЕЛЛЕРМАН (Німеччина). **БЛАКИТНА СТРІЧКА.** Роман.

ЖАН САНТАС (Франція). **ЧИ ЛЮБИТЕ ВИ ВАГНЕРА?** Роман.

ГЕОРГІ МАРКОВ (Болгарія). **МУЖЧИНИ.** Роман.

ІВАН КРЖИЖ (Чехословаччина). **В ОГОНЬ ІДЕ ДОБРЕ ПОЛІНЦЕ.** Повість.

АЛЕКСАНДР САКСТОН (США). **СВІТЛА ПАВУТИНКА В ТЕМРЯВІ.** Роман.

ЕЖИ СТАВИНСЬКИЙ (Польща). **ГОНИТВА ЗА АДАМОМ.** Роман.

ЧІНУА АЧЕБЕ (Нігерія). **НЕСПОКІЙНЕ ЖИТТЯ.** Роман.

МАКС ФРІШ (Швейцарія). **КИТАЙСЬКА СТІНА.** П'єса.

ІТАЛО КАЛЬВІНО (Італія). **ОДИН ДЕНЬ УПОВНОВАЖЕНОГО ПО ВИБОРАХ.** Повість.

ЛОТАР ВАЙЗЕ (НДР). **ТАЄМНИЦЯ ТРАНСПЛУТОНА.** Науково-фантастичний роман.

ЗДЕНЄК ПЛУГАРЖ (Чехословаччина). **ХАЙ КИНЕ КАМЕНЕМ...** Роман.

А також вірші й оповідання письменників усіх п'яти континентів.

1964

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ЖУРНАЛ „ВСЕСВІТ" на 1964 рік

Ціна 60 коп.

ІНДЕКС

74089

1987